ש. דובנוב.

קורות העברים

לבתי ספר ולמתלמדים

עם ציורים, מפות ותמונות אנשי שם.

חלק שלישי:

תקופת ימי הבינים.

מעֻבד עברית בלוית הוספות ומלואים רבים

ע"י א. ליבושיץ

הוצאת „אביב".

ורשה.

ש. דובנוב.

קורות העברים

לבתי ספר ולמתלמדים

עם ציורים, מפות ותמונות אנשי שם.

חלק שלישי: תקופת ימי הבינים.

מעבד עברית בלוית הוספות ומלואים רבים

ע"י א. ליבושיצקי.

הוצאת „אביב".

ורשה, התר"ע (תתמ"א לחרבן).

בית-דפוס ש. שיקארא ו י. מינצנער ורשה, נובוליפקי 6

Druk. „UNIVERSAL“ Nowolipki № 6.

לְבְנִי

הַקְדָשָׁה.

בְּרִגְעֵי הַמַּרְגֵּעַ מְלֵילוֹת הַנְּדֻדִים וּבְעוּתֵי הַיּוֹם עַל עֶרֶשׂ דְּוֺתְךָ צִלַּלְתִּי בְּקוֹרוֹת עֱנוּיֵי עַמְּךָ, אִיּוּבִי הַקָּטָן! וּכְהוֹסִיפִי הֶעֱמַקְתִּי בִּתְהוֹם הַנְּשִׁיָּה הָאֲיֻמָּה הַלֵּזוּ וָאָבִין אֶת סוֹד פָּרָשַׁת הַפְּגָעִים, אֲשֶׁר עָבְרוּ עַל אֲבוֹתֶיךָ וּזְקֵנֶיךָ מִדּוֹר לָדוֹר, אָמַרְתִּי אֶל נַפְשִׁי: אֵין־זֹאת כִּי חִידַת עוֹלָמִים הֵם חַיֵּי עַמְּךָ וְקִיּוּמוֹ בַּגּוֹיִם; פֶּלֶא־עַד הוּא עָם אֲשֶׁר כָּזֶה הַשּׁוֹכֵב לְמַעֲצֵבָה, כָּמוֹךָ, כְּרוּבֵי הַחוֹלֶה, עִדָּנִים וְדוֹרוֹת שְׁלֵמִים, הָרוֹאֶה בְּכִלָּיוֹן חָרוּץ הַבָּא כְּחֶתֶף עַל שְׁבָטִים וְגוֹיִם וּלְאֻמִּים, שֶׁלֹּא יָכְלוּ עֲמֹד גַּם בִּפְנֵי שְׁמִינִית שֶׁבִּשְׁמִינִית נִסְיוֹנוֹתָיו וּמַכְאוֹבָיו וַיֹּאבְדוּ מִתּוֹךְ קְהַל הָעַמִּים; — וְהוּא, זֶה הָעָם הַחִידָה, שֶׁעַל בִּרְכָּיו הַכּוֹשְׁלוֹת נוֹלַדְתָּ, שֶׁדָּמוֹ הָרוֹתֵחַ נוֹזֵל בְּעוֹרְקֶיךָ הַחַלָּשִׁים וְהַנִּרְגָּזִים, הוּא עוֹדֶנּוּ חָי! מְרֻסַּק־אֵבָרִים וּרְצוּץ נְשָׁמָה — וְקַיָּם!

וּכְהוֹסִיפִי לְהָבִין אֶת הַחִידָה הַזֹּאת, כֵּן גָּדְלָה בְּקֶרֶב נַפְשִׁי הַתִּקְוָה: כִּי קוֹם יָקוּם זֶה הָעָם הַחַי וְקַיָּם בְּאֹרַח־פֶּלֶא. וְלוּ תִמָּשֵׁךְ פָּרָשַׁת עִנּוּיָיו בַּגּוֹיִם כִּפְלַיִם מֵאֲשֶׁר כְּבָר עָבַר עָלָיו, — תְּקוּמָתוֹ בּוֹא תָבוֹא; כִּי בְּחִידַת קִיּוּמוֹ צָפוּן גַּם סוֹד תְּקוּמָתוֹ.

וְשֶׁמֶשׁ תִּקְוָה זוּ מַזְהִירָה גַּם עַל רֹאשְׁךָ הַכּוֹאֵב, קְדוֹשִׁי וּמְעֻנִּי, וּמְחַמֶּמֶת אֶת קִפְאוֹן לִבִּי הַדַּוָּי. וְלוּ זָקֵן אֵין־אוֹנִים אֶפֹּל לְרַגְלֶיךָ, אַךְ רָאֹה אֶרְאֶה בִּתְקוּמָתְךָ, יְהוּדִי־קְטַנּוּן שֶׁלִּי!

אָבִיךָ.

ורשה, מנחם־אב, תתמ"א לחרבננו.

אירפה
בראשית ימי הביניים
גרמניה
פרנקיה
מורביה
אדמת צ׳יכים
הונגריה
ויניציה
סרביה
בולגריה
רומי
קונסטנטינופל
ניקיה
ממלכת ביזנץ
ארמניה
ממשלת הכליפים
אנטיוכיה
ירושלים
הרוסים
קיוב
הכוזרים

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת.

אֵירָפָּה בְּרֵאשִׁית יְמֵי־הַבֵּינַיִם.

יְמֵי הַבֵּינַיִם מַתְחִילִים בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים עִם יְרִידַת הַתַּרְבּוּת הַיְוָנִית־הָרוֹמָאִית (בְּסוֹף הַמֵּאָה הָרְבִיעִית לַחֻרְבָּן), שֶׁהַשְׁפָּעָתָהּ רָבְתָה כָּל כָּךְ בְּמֶשֶׁךְ דּוֹרוֹת עוֹלָמִים עַל חַיֵּי הָעַמִּים הַנְּאוֹרִים בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח. הַפּוֹלְמוּס הַגָּדוֹל שֶׁאָחַז אֶת מַלְכוּת־רוֹמִי בִּכְבּוּשֵׁי אֲרָצוֹת נָכְרִיּוֹת נֶהְפַּךְ לָהּ לְרוֹעֵץ, וְאוֹיְבֶיהָ אֲשֶׁר הֵבִיאוּ עָלֶיהָ קֶרֶץ הָיוּ אַנְשֵׁי בֵיתָהּ־הַגֶּרְמָנִים. הָרוֹמָאִים הִתְוַדְּעוּ אֶל הַשֵּׁבֶט הַזֶּה בִּכְבּוּשֵׁיהֶם בְּגַלְיָה עוֹד בִּימֵי יוּלְיוּס קֵיסָר. וּבְאַנְשֵׁי צָבָא מִקֶּרֶב הַגֶּרְמָנִים הִשְׁתַּמְּשׁוּ לְצָרְכֵי מִלְחֲמוֹתֵיהֶם עִם עַמֵּי הַמִּזְרָח. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְהַתַּלְמִיד הַגֶּרְמָנִי לָמַד פֶּרֶק בְּטַכְסִיסֵי מִלְחָמָה בִּפְנֵי רַבּוֹ הָרוֹמָאִי — וַיְנַצְּחֵהוּ בַּהֲלָכָה.

בָּעֵת הַהִיא (בְּסוֹף הַמֵּאָה הָרְבִיעִית לְמִסְפָּרָם) הֵחֵלָּה הַנְּדִידָה הַגְּדוֹלָה שֶׁל עַמֵּי אֵירָפָּה, וּמֵאַסְיָה הַתִּיכוֹנָה הִגִּיחַ עַל גְּבוּלוֹת אֵירָפָּה שֵׁבֶט הַהוּנִים הַפְּרָאִים. שִׁבְטֵי גֶּרְמַנְיָה קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת מָרוּת הַהוּנִים וַיִּסָּפְחוּ אֶל לַהֲקוֹת הַנּוֹדְדִים־הַשּׁוֹדְדִים הָאֵלֶּה לְהִתְנַפֵּל יַחַד עַל הַשְּׁבָטִים הַקְּרוֹבִים, וַיָּבוֹזּוּם. הָאָסְטְגָתִּים (גָּתֵי הַמִּזְרָח) נִכְנְעוּ גַּם הֵם לַהוּנִים, אוּלָם הַוֶּסְטְגָתִּים (גָּתֵי הַמַּעֲרָב) הִתְנַגְּדוּ לְמַכְנִיעֵיהֶם בְּכָל מַאֲמַצֵּי כֹחָם, כַּאֲשֶׁר צִוָּה עֲלֵיהֶם הַקֵּיסָר וַלִּינְטוּס. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְהַוֶּסְטְגָתִּים מָרְדוּ בְקֵיסָרֵי רוֹמִי, וְאַחֲרֵי מִלְחָמוֹת רַבּוֹת וְקָשׁוֹת יִסְּדוּ לָהֶם אֶת מַמְלַכְתָּם בִּגְבוּלוֹת גַּלְיָה וְאַסְפַּמְיָה, הִיא מַמְלֶכֶת הַבַּרְבָּרִים הַוֶּסְטְגָתִּים (412 לְמִסְפָּרָם).

וְהַהִתְנַפְּלֻיּוֹת הַתְּכוּפוֹת שֶׁל הַהוּנִים הוֹסִיפוּ לְהָנִיד אֶת שִׁבְטֵי אֵירָפָּה מִמְּקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם. מֵהַשְּׁבָטִים שֶׁהַשְׁפָּעָתָם נִכֶּרֶת בְּיוֹתֵר בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים בָּעֵת הַהִיא אֶפְשָׁר לְצַיֵּן אֶת הַבּוּרְגוּנְדִים, שֶׁיָּשְׁבוּ עַל גְּדוֹת הַנֶּקַר, הַפְּרַנְקִים עַל גְּדוֹת הָרֵינוּס הַתַּחְתּוֹן, הָאַלְמַנִים עַל גְּדוֹת הַדּוּנָאִי הָעֶלְיוֹן, הַוַּנְדָּלִים הַלַּנְגְבַּרְדִים וְהַגָּתִּים לְאֹרֶךְ הַדּוּנָאִי (בְּגַלְיָה), הַסַּכְּסִים וְהָאַנְגְלִים בִּבְרִיטַנְיָה. כָּל אֵלֶּה הֵם בְּנֵי גֶרְמַנְיָה, שֶׁכָּרְתוּ בְרִית בֵּינֵיהֶם לְהָסִיר אֶת עוֹל רוֹמִי מֵעֲלֵיהֶם. בִּשְׁנַת 455 עָלוּ הַוַּנְדָּלִים עַל רוֹמִי וַיִּלְכְּדוּהָ, וּמִקֵּץ עֶשְׂרִים וָשֶׁבַע שָׁנָה הֵסִירוּ אֶת הַקֵּיסָר רוֹמוּלוּס־אוֹגוּסְטוּס מֵעַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. מֵאָז הֵחֵלָּה מַפֶּלֶת רוֹמִי וִירִידָתָהּ הַמְּדִינִית, וְאֶת מְקוֹמָהּ בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים יָרְשׁוּ הַגֶּרְמָנִים.

מִקֵּץ יָמִים נִסָּה יוּסְטִינְיָנוּס קֵיסָר בִּיצַנְץ לְהָשִׁיב לְמַלְכוּת רוֹמִי אֶת כְּבוֹדָהּ שֶׁאָבַד לָהּ. שַׂר צְבָאוֹ בֵּילִישַׁר לָקַח מִידֵי הַוַּנְדָּלִים אֶת אַפְרִיקָה, וּמֵהָאָסְטְגָתִּים — אֶת אִיטַלְיָה (554-555), אַךְ אַחֲרֵי מוֹת יוּסְטִינְיָנוּס עָלוּ עַל אִיטַלְיָה הַלַּנְגְבַּרְדִים וַיִּכְבְּשׁוּהָ. אֶת מַלְכוּת רוֹמִי הַמַּעֲרָבִית הִפִּילוּ אֵיפוֹא שִׁבְטֵי גֶרְמַנְיָה — חֲנִיכֶיהָ וְיוֹרְשֶׁיהָ, וְאֶת מֶמְשַׁלְתָּהּ בַּמִּזְרָח הֶחֱלִישׁוּ מִתְּחִלָּה הַפַּרְסִים, וּמִקֵּץ הַיָּמִים הִכְרִיעוּהָ לְגַמְרֵי הָעַרְבִיאִים הָאַבִּירִים וְהַנְּאוֹרִים.

בַּמֵּאָה הַשְּׁבִיעִית לְמִסְפָּרָם הֵחֵלָּה בְּאֵירָפָּה גַּם הַשְׁפָּעַת שִׁבְטֵי הַסְּלָבִים שֶׁיָּשְׁבוּ עַל גְּדוֹת הַוָּלְגָּה, הַדְּנֵיפֶּר וּבַחֲצִי־הָאִי הַבַּלְקָנִי, וַיָּחֵלּוּ לְיַסֵּד לָהֶם מַמְלָכוֹת כַּגֶּרְמָנִים שְׁכֵנֵיהֶם.

בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית חָזְקָה וְהִתְרַחֲבָה מְאֹד מַמְלֶכֶת הַפְּרַנְקִים תַּחַת שִׁלְטוֹן קַרְלוֹס הַגָּדוֹל. הוּא חֵדֵשׁ בְּאֹמֶץ לִבּוֹ וּבְחָכְמָתוֹ אֶת מַלְכוּת רוֹמִי וַיָּחֶל לְהִתְקָרֵא בַּשֵּׁם „אִימְפֶּרַטוֹר". קַרְלוֹס הִצְטַיֵּן לֹא רַק בְּשִׂכְלוֹ וּגְבוּרָתוֹ בְּשִׁלְטוֹן הַמְּדִינָה, אֶלָּא גַּם בִּנְדִיבוּת רוּחוֹ וְרֹחַב לִבּוֹ לְכָל דֵּעָה נִשְׂגָּבָה, וּשְׁמוֹ נִשְׁאַר לִבְרָכָה בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים עַד הַיּוֹם. בָּעֵת הַהִיא הָיוּ כְּבָר מַרְבִּית נְסִיכֵי אֵירֹפָּה וְשָׂרֶיהָ וּלְאֻמֶּיהָ נוֹצְרִים אֲדוּקִים וְקַנָּאִים עִוְּרִים לְדָתָם זוּ. אוּלָם בְּקַרְלוֹס הַגָּדוֹל הִנְנוּ רוֹאִים נוֹצְרִי נֶאֱמָן וְגַם אָדָם טוֹב, הַמֵּבִין כִּי אֵיךְ שֶׁלֹּא תִּהְיֶינָה דָּתוֹת הָעַמִּים שׁוֹנוֹת זוּ מִזּוּ, הֵן רֵאשִׁית כָּל-בְּנֵי אָדָם הֵם וּבְצֶלֶם אֱלֹהִים נִבְרְאוּ כֻלָּם. אֶת הַשְׁקָפָתוֹ זוּ עַל הַחַיִּים מָסַר קַרְלוֹס גַּם לִבְנוֹ לוּדְבִיק הֶחָסִיד. אַךְ בֵּין בְּנֵי לוּדְבִיק פָּרְצוּ סִכְסוּכִים בַּחֲלוּקַּת הַיְרוּשָּׁה, וְהַפֵּרוּד הַזֶּה הֶחֱרִיב לְאַט לְאַט אֶת הַבִּנְיָן הַנֶּהְדָּר שֶׁבָּנָה קַרְלוֹס הַגָּדוֹל.

מֵאָז עָבַר שִׁלְטוֹן אֵירֹפָּה בְּרֻבּוֹ מִידֵי הַמְּלָכִים לִידֵי נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ (בַּמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית וְהָעֲשִׂירִית), וְהָעֵת הַהִיא נִקְרֵאת בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים תְּקוּפַת הַפֵּיאוֹדָלִים, לֵאמֹר: בַּעֲלֵי הָאֲחֻזּוֹת („פֵּיאוֹדִים" בִּלְשׁוֹן גֶּרְמָנִית עַתִּיקָה). תְּקוּפָה זוּ מִצְטַיֶּנֶת בְּיוֹתֵר בְּהִשְׁתַּנּוּת הַמָּדוֹר בֵּין הָאֲדוֹנִים וּבְשִׁפְלוּת רוּחַ וְגַסּוּת בֵּין הָעֲבָדִים

(י. ה. ליבושיצקי).

פֶּרֶק רִאשׁוֹן:

מוֹשְׁבוֹת הַיְהוּדִים בְּאֵירָפָּה בְּרֵאשִׁית יְמֵי־הַבֵּינַיִם.

(בְּעֵרֶךְ: ת"ל – א.ל' לַחֻרְבָּן, 500 – 1100 לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים).

א. **הַיְהוּדִים בְּאִיטַלְיָה.** מַלְכוּת רוֹמִי שֶׁהֶגְלְתָה לָאַחֲרוֹנָה אֶת הַיְהוּדִים מֵאֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶם, הִטְּתָה מִתְּחִלָּה אֲלֵיהֶם חֶסֶד, וְגוֹלֵי יְהוּדָה מָצְאוּ לָהֶם מְנוּחָה בַּאֲחֻזּוֹתֶיהָ. אַחֲרֵי חֲלוּקַּת מְדִינוֹתֶיהָ לְמֶמְשֶׁלֶת רוֹמִי בְּמַעֲרָב וּלְמֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ בְּמִזְרָח, יָשְׁבוּ הַיְהוּדִים בְּמוֹשְׁבוֹת שְׁתֵּי הָרְשֻׁיּוֹת בֵּין יֶתֶר הַתּוֹשָׁבִים הָאִיטַלְקִים וְהַיְוָנִים. מִקֵּץ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְחֻרְבַּן יְרוּשָׁלַיִם עַל יְדֵי הָרוֹמָאִים, רָאוּ בְּנֵי גוֹלֵי יְהוּדָה בְּחֻרְבַּן רוֹמִי עַל יְדֵי שִׁבְטֵי הַגּוֹתִים וְהַגֶּרְמָנִים הַפְּרָאִים (בַּרְבָּרִים); וַיִּהְיוּ גַם עֲדֵי־רְאִיָּה בַּעֲבֹר שִׁלְטוֹן הַקֵּיסָרִים לִידֵי הָאֶפִּיפְיוֹרִים (פַּפָּאִים = אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית), וְרוֹמִי הָאַדִּירָה הַשּׁוֹאֶפֶת־קְרָבוֹת נֶהֶפְכָה לְאַט־לְאַט לְבִירַת מַמְלֶכֶת הַכֹּהֲנִים הַקָּתוֹלִים.

הָאֶפִּיפְיוֹרִים הָרִאשׁוֹנִים לֹא הֵצִיקוּ לַיְהוּדִים תּוֹשְׁבֵי רוֹמִי. אוּלָם עָמְלוּ בְּכָל יְכָלְתָּם לְהַעֲבִירָם עַל דָּתָם וְלַעֲשׂוֹתָם לְנוֹצְרִים. הָאֶפִּיפְיוֹר גְּרִיגוֹרִי הַגָּדוֹל (תקכ"א לַחֻרְבָּן = 590) נָתַן חֵרוּת גְּמוּרָה לִקְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּעִנְיְנֵי דָתָם, אַךְ הֶרְאָה חִבָּה יְתֵרָה לִיהוּדִים מוּמָרִים וְהֶעֱנִיק לָהֶם זְכֻיּוֹת וַהֲנָחוֹת מְיֻחָדוֹת. כַּאֲשֶׁר הֵעִירוּ אֶת אָזְנוֹ, כִּי אֵלֶּה הַיְהוּדִים, הַנְּכוֹנִים לִמְכֹּר אֶת עַמָּם וְאֶת דָּתָם בְּעַד זְכֻיּוֹת וַהֲנָחוֹת, אֵינָם יְכוֹלִים לִהְיוֹת גַּם נוֹצְרִים נֶאֱמָנִים, עָנָה הָאֶפִּיפְיוֹר: "אָמְנָם כֵּן, אֲבָל בְּנֵי הַמּוּמָרִים הָאֵלֶּה וְנֶכְדֵיהֶם יִהְיוּ בְּוַדַּאי לְנוֹצְרִים, וְאֶת מוֹלֶדֶת אֲבוֹתֵיהֶם לֹא יִזְכְּרוּ עוֹד".

הַצְלָחַת הַיְהוּדִים בְּאִיטַלְיָה רָבְתָה עוֹד, כְּשֶׁנִּכְנְסָה אֶרֶץ זוֹ לִרְשׁוּת מַמְלֶכֶת קַרְלוֹס הַגָּדוֹל (בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית – הַתְּשִׁיעִית לְמִסְפָּרָם) שֶׁבְּמַעֲרַב אֵירָפָּה,

הַמֶּלֶךְ הַזֶּה הוֹקִיר מְאֹד אֶת כִּשְׁרוֹנוֹת הַיְהוּדִים בְּסֹחַר הָאָרֶץ וַיֵּט לָהֶם חֶסֶד. אַךְ מַמְלֶכֶת קַרְלוֹס נָמוֹטָה, כַּאֲשֶׁר עָבְרָה לִידֵי יוֹרְשָׁיו. וּבְמַעֲרַב אֵירָפָּה הִתְכּוֹנֵן שִׁלְטוֹן הַפֵּיאוֹדַלִים, לֵאמֹר: בַּעֲלֵי הַקַּרְקָעוֹת הַגְּדוֹלִים מָשְׁלוּ בְּיוֹשְׁבֵי אֲחֻזּוֹתֵיהֶם כְּאַוַּת נַפְשָׁם בְּתוֹר נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ (דֻּכְּסִים), וְלַמֶּלֶךְ שִׁלְּמוּ רַק מַס קָבוּעַ וְהִמְצִיאוּ לוֹ מֵעַבְדֵיהֶם אַנְשֵׁי־צָבָא. גּוֹרַל הַיְהוּדִים הָיָה תָלוּי אֵפוֹא לֹא בִּרְצוֹן מֶלֶךְ הָאָרֶץ, כִּי אִם בִּשְׁרִירוּת לֵב דֻּכְּסֶיהָ הָרַבִּים. וּלְפִיכָךְ, יֵשׁ־אֲשֶׁר בַּאֲחֻזּוֹת אַחַד הַפֵּיאוֹדַלִים חָיוּ הַיְהוּדִים בְּשַׁלְוָה וְנֶהֱנוּ מִכָּל זְכֻיּוֹת יֶתֶר הָאֶזְרָחִים, וּבַאֲחֻזּוֹת הַשֵּׁנִי הֵצִיקוּ לָהֶם מְאֹד.

קְהִלּוֹת־יְהוּדִים חֲשׁוּבוֹת נִמְצְאוּ בָעֵת הַהִיא בְּעָרֵי אִיטַלְיָה: רוֹמִי, וְנִיצִיָה, נֵיאַפּוֹלִים, מִילַנוֹ וְגֵינוּיָה, וּבְעָרֵי סִיצִילִיָה: פַּלֶרְמוֹ וּמֵסִינָה. בְּרוֹמִי הִתְיַחֲסוּ הָאַפִּיפְיוֹרִים אֶל הַיְהוּדִים בְּסַבְלָנוּת, וְלִפְעָמִים גַּם הֵגִינוּ עֲלֵיהֶם, וַיְנִיאוּ אֶת הַכְּנֵסִיּוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת לְהַגְבִּיל אֶת זְכֻיּוֹתֵיהֶם. אוּלָם עַל הַיְהוּדִים נֶאֱסַר לְהַחֲזִיק מְשָׁרְתִים נוֹצְרִים בְּתוֹךְ בֵּיתָם, פֶּן יְסִיתוּם לְהִתְיַהֵד. לְעֻמַּת זֹאת רָבְתָה אָז הֲסָתַת הַכְּמָרִים הַנּוֹצְרִים בֵּין הַיְהוּדִים, כִּי יִתְנַצְּרוּ; וְאַחַד הַמּוּמָרִים עָלָה בְּרְבוֹת הַיָּמִים לִגְדֻלָּה וַיְהִי גַם לַאֲפִיפְיוֹר בְּמֶשֶׁךְ שְׁמוֹנֶה שָׁנִים, שֶׁנִּקְרָא בַשֵּׁם אֲנַקְלִיטֶס הַשֵּׁנִי (א. ס״א – ס״ט לַחֻרְבָּן).

עוּבְדָה זוּ הָיְתָה מִקֵּץ יָמִים לְמָסֹרֶת־עָם עַל אוֹדוֹת הָאַפִּיפְיוֹר הַיְהוּדִי אֶלְחָנָן, הַמְסַפֶּרֶת לֵאמֹר: מֵהַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן בְּמַגֶּנְצָה אֲשֶׁר בְּגֶרְמַנְיָה נִגְנַב בְּנוֹ הַקָּטָן וּשְׁמוֹ אֶלְחָנָן, שֶׁהָכְנַס בִּבְרִית הַדָּת הַנּוֹצְרִית וַיְגֻדַּל בְּבֵית נְזִירִים קָתוֹלִים. כַּאֲשֶׁר גָּדַל הוּבָא אֶלְחָנָן רוֹמָאָה, וְהוֹדוֹת לְכִשְׁרוֹנוֹתָיו הַמְצֻיָּנִים נִתְמַנָּה לְבִישׁוֹף, וְאַחַר־כַּךְ נִבְחַר גַּם לַאֲפִיפְיוֹר. בִּרְבוֹת הַיָּמִים נוֹדַע לוֹ מְקוֹר מוֹלַדְתּוֹ, וַיִּגְדְּלוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ הַגַּעְגֻּעִים לָשׁוּב אֶל עַמּוֹ וְאֶל בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ. וּבְחֶפְצוֹ הָאַדִּיר לִרְאוֹת אֶת פְּנֵי אָבִיו הַזָּקֵן, הֶעֱרִים הָאַפִּיפְיוֹר אֶלְחָנָן – לְפִי דִּבְרֵי הָאַגָּדָה – לְצַוּוֹת עַל בִּישׁוֹף מַגֶּנְצָה, כִּי יַגְבִּיל אֶת זְכֻיּוֹת הַיְהוּדִים, בְּתִקְוָתוֹ כִּי שָׁלֹחַ יִשְׁלְחוּ אֵלָיו אֶת אָבִיו רַבָּם לִתְבֹּעַ מִלְּפָנָיו אֶת עֶלְבּוֹנָם. וְכַךְ

הָיָה: שְׁלִיחֵי הַיְהוּדִים בְּמַגֶנְצָה וּבְרֹאשָׁם רַבִּי שִׁמְעוֹן בָּאוּ רוֹמָאָה, לְהִשְׁתַּדֵּל לִפְנֵי אֲבִי הַכְּנֵסִיָּה הַקַּתּוֹלִית, כִּי יַעֲבִיר אֶת רוֹעַ הַגְּזֵרָה שֶׁהוֹצִיא בִּישׁוֹף מַגֶנְצָה עַל יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה. כַּאֲשֶׁר עָמַד רַבִּי שִׁמְעוֹן לִפְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר, הִתְוַכְּחוּ מִתְּחִלָּה בְּעִנְיְנֵי דָת, וּבְוִכּוּחַ זֶה הִצְטַיֵּן אֶלְחָנָן בִּידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּמֶחְקְרֵי תוֹרַת הַיַּהֲדוּת. אַחַר־כַּךְ שִׂחֵק הָאַפִּיפְיוֹר עִם רַבִּי שִׁמְעוֹן בְּמִשְׂחַק הַשַּׁח־מַט, אֲשֶׁר אָהֵב מְאֹד, וְכַאֲשֶׁר נִשְׁאֲרוּ שְׁנֵיהֶם לְבַדָּם בַּבַּיִת, לֹא יָכוֹל עוֹד הָאַפִּיפְיוֹר לְהִתְאַפֵּק וַיִּתְוַדַּע אֶל אָבִיו, כִּי הוּא בְּנוֹ הַגָּנוּב אֶלְחָנָן. רַבִּי שִׁמְעוֹן נִפְעַם מְאֹד לְמִשְׁמַע אָזְנָיו, וְשִׂמְחָתוֹ עוֹד רַבְּתָה בְּהִוָּדַע לוֹ, כִּי בְּנוֹ הָאָבוּד אוֹמֵר לָשׁוּב אֶל עַמּוֹ וְאֶל דַּת אֲבוֹתָיו. רַבִּי שִׁמְעוֹן שָׁב לְמַגֶנְצָה וַיָּבֵא אִתּוֹ אֶת פְּקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר אֶל הַבִּישׁוֹף, שֶׁלֹּא יוֹסִיף לְהָצִיק לַיְהוּדִים. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְהָאַפִּיפְיוֹר נֶעְלַם מֵרוֹמָא וַיָּבֹא בְּעִלּוּם־שְׁמוֹ לְמַגֶנְצָה, וְשָׁם שָׁב אֶל אֲבוֹתָיו וְאֶל עַמּוֹ. לְפִי נוּסָח אַחֵר, הָיְתָה אַחֲרִית הָאַפִּיפְיוֹר אֶלְחָנָן מָרָה מְאֹד: כִּי מֵרֹב צַעַר וַחֲרָטָה, שֶׁהִתְרַחֵק מֵעַמּוֹ וּמִדַּת אֲבוֹתָיו, הִתְנַפֵּל מֵעַל רֹאשׁ מִגְדַּל „פֶּטְרוּס הַקָּדוֹשׁ" אֲשֶׁר בְּרוֹמִי — וַיִּפֹּל מֵת אַרְצָה.

ב. הַיְהוּדִים בְּבִיצַנְץ. מַצַּב הַיְהוּדִים בְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ, בַּחֲצִי־הָאִי הַבַּלְקָנִי, הוּרַע הַרְבֵּה מֵאֲשֶׁר מַצַּב אֲחֵיהֶם בְּאִיטַלְיָה. מוֹשְׁלֵי בִּיצַנְץ הִתְיַחֲסוּ אֲלֵיהֶם בְּשִׂנְאָה גְלוּיָה עוֹד מִימֵי יוּסְטִינְיָנוּס קֵיסָר וְהִגְבִּילוּ אֶת זְכֻיּוֹתֵיהֶם וְגַם אִנְסוּם לְהִתְנַצֵּר. הַקֵּיסָר לֵיאוֹן הָאִיסוֹרִי גָּזַר כִּי כָל יְהוּדֵי בִּיצַנְץ יִתְנַצְּרוּ לְפִי מִנְהֲגֵי הַכְּנֵסִיָּה הַיְּוָנִית, וְהַמַּמְרִים אֶת פִּיו נִרְדְּפוּ בְּלִי חֶמְלָה. רַבִּים מִיהוּדֵי בִּיצַנְץ קִבְּלוּ אָז לְמַרְאִית עַיִן אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית, בְּתִקְוָתָם כִּי שׁוֹב יָשׁוּבוּ אֶל עַמָּם וְאֶל דַּת אֲבוֹתֵיהֶם, כַּאֲשֶׁר יַעֲבֹר הַזָּעַם; אַךְ מַרְבִּיתָם נָדְדוּ מִמְּקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם בְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ אֶל גְּדוֹת הַיָּם הַשָּׁחוֹר צָפוֹנָה, וַיָּבוֹאוּ גַּם עַד גְּבוּל חֲצִי־הָאִי קְרִים וַיֵּשְׁבוּ שָׁם. עַל אוֹדוֹת הַקֵּיסָר בַּסִילְיוּס מִמַּקְדוֹן מְסַפְּרִים, כִּי בְּכָל כֹּחוֹ הִתְאַמֵּץ לְפַתּוֹת אֶת הַיְהוּדִים לְהִתְנַצֵּר, וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח לָדַעַת כִּי עֲמָלוֹ לַשָּׁוְא, בָּעֲרָה חֲמָתוֹ בַּיְהוּדִים קְשֵׁי־הָעֹרֶף עַד

לְהַשְׁחִית, וַיַּחֲרֵב בְּקִנְאָתוֹ הַרְבֵּה לַנּוֹצְרִיּוֹת אֶת קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים שֶׁבְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ. לִפְלֵטָה נִשְׁאֲרוּ רַק חָמֵשׁ קְהִלּוֹת, בְּהִשְׁתַּדְּלוּת הַפַּיְטָן רַבִּי שְׁפַטְיָהוּ, שֶׁרִפֵּא אֶת בַּת הַקֵּיסָר מִמַּחֲלַת שִׁגָּעוֹנָהּ. הַפַּיְטָן הַזֶּה חִבֵּר, לְפִי דִבְרֵי הַמָּסוֹרָה, פִּזְמוֹן מְיֻחָד לְזֵכֶר הַמְּאֹרָע הַהוּא, הַנִּמְצָא „בַּסְּלִיחוֹת״, וְאֵלֶּה דְבָרָיו:

יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע בַּיְיָ תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים –
גַּם הַיּוֹם יִוָּשְׁעוּ מִפִּיךָ, שׁוֹכֵן מְרוֹמִים!
שְׁעָרֶיךָ הֵם דּוֹפְקִים כַּעֲנִיִּים וְדַלִּים –
תְּחִנָּתָם הַקְשִׁיבָה, יָהּ שׁוֹכֵן מְעוֹלִים!
נִפְחָדִים בַּצַּר לָהֶם, מִמְּנָאֲצֵיהֶם וְלוֹחֲצֵיהֶם –
אַל נָא תַעַזְבֵם, אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם!
טוֹבוֹתֶיךָ יְקַדְּמוּ לָהֶם בְּיוֹם תּוֹכֵחָה,
וּמִתּוֹךְ צָרָתָם הַמְצִיאֵם פְּדוּת וּרְוָחָה.
יִוָּשְׁעוּ לְעֵין כֹּל וְאַל יִמְשְׁלוּ בָהֶם רְשָׁעִים,
כַּלֵּה שֵׂעִיר וְחוֹתְנוֹ וְיַעֲלוּ לְצִיּוֹן נוֹשָׁעִים.

דִּבְרֵי הַתְּפִלָּה הַזֹּאת, הַנִּזְכֶּרֶת בְּפִינוּ עַד הַיּוֹם, מַרְאִים כִּי יְהוּדֵי בִיצַנְץ הָיוּ אָז בְּצָרָה גְדוֹלָה, אוּלָם הָרְדִיפוֹת הַלָּלוּ לֹא נִמְשְׁכוּ הַרְבֵּה. וְכַאֲשֶׁר שָׁבוּ הַיְּהוּדִים לִחְיוֹת בְּשַׁלְוָה בְּמוֹשְׁבוֹת בִּיצַנְץ, הֵבִיאוּ טוֹבָה רַבָּה לָאָרֶץ מְגוּרֵיהֶם וְהַשְׁפָּעָתָם גָּדְלָה מְאֹד עַל סְחַר הָאָרֶץ. יוֹשְׁבֵי יְהוּדִים נִמְצְאוּ גַּם אָז בְּעָרֵי יָוָן, בְּתֶסַלְיָה, בְּמַקְדּוֹן, בְּתוּרְקִיָּה וּבְאִיֵּי הַיָּם (אַרְכִיפֶּלַגוּס). קְהִלּוֹת חֲשׁוּבוֹת הָיוּ לָהֶם בְּקָנְסְטַנְטִינָפּוֹל וּבְעִיר הַחוֹף סַלוֹנִיקִי. הַיְּהוּדִים עָסְקוּ שָׁם בָּאֻמָּנֻיּוֹת שׁוֹנוֹת, בְּיִחוּד בְּגִדּוּל מֶשִׁי וּבְעִבּוּד אֲרִיגֵי מֶשִׁי וְאַרְגָּמָן. מִמְּלַאכוֹת־יָד הִתְפַּשְּׁטָה בֵּינֵיהֶם בְּיוֹתֵר מְלֶאכֶת הַצְּבִיעָה, שֶׁהִתְפַּרְסְמָה אָז בְּעוֹלַם הַתַּעֲשִׂיָּה בְּשֵׁם „צְבִיעַת הַיְּהוּדִים״. זְכֻיּוֹת הַיְּהוּדִים הָאֶזְרָחִיּוֹת הֻגְבְּלוּ כְּפַעַם בְּפַעַם, לְפִי רְצוֹן הַכְּנֵסִיּוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת, אוּלָם בְּדָתָם הָיוּ הַיְּהוּדִים חָפְשִׁים וְעִנְיְנֵי קְהִלּוֹתֵיהֶם הִתְנַהֲגוּ עַל פִּי פַרְנָס מְיֻחָד מִשֶּׁלָּהֶם, שֶׁנִּבְחַר מֵאֵת כָּל בְּנֵי הָעֵדָה, וְהִתְקָרֵא בַּשֵּׁם „אֵפּוֹרוֹס״.

בְּקָנְסְטַנְטִינָפּוֹל גָּרוּ הַיְּהוּדִים בִּשְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת לָהֶם בְּפַרְוַר הָעִיר

פֵּרָה שֶׁהִצְטַיֵּן בְּמַרְכֻּלְתּוֹ הָרַבָּה. לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת הִתְיַשְּׁבוּ שָׁם הַיְהוּדִים עוֹד לִפְנֵי הֱיוֹת הַנּוֹצְרִיּוּת לְדָת שַׁלֶּטֶת בָּאָרֶץ הַזֹּאת, וְהָיָה לָהֶם גַּם בֵּית כְּנֶסֶת גָּדוֹל וְנֶהְדָּר לְמַרְאֶה. אַךְ בִּגְזֵרַת תֵּיאוֹדוֹסִיּוּס הַשֵּׁנִי גֹּרְשׁוּ מִשָּׁם הַיְהוּדִים, וּבֵית כְּנֶסְתָּם נֶהְפַּךְ לְבֵית תְּפִלָּה לְנוֹצְרִים. בָּעֵת הַהִיא הִכְנִיעַ הַגִּבּוֹר הָרוֹמָאִי בֵּילִישַׂר אֶת שֵׁבֶט הַוַּנְדָּלִים אֲשֶׁר בְּאַפְרִיקָה וַיִּלְכֹּד אֶת בִּירָתָם קַרְתָּגָה. וְשָׁם – לְפִי הַמְּסוֹרָה – הָיוּ גְנוּזִים כְּלֵי בֵית הַמִּקְדָּשׁ הַשֵּׁנִי, אֲשֶׁר שָׁלַל רֹאשׁ הַוַּנְדָּלִים גֵּנְשֵׂרִיךְ לִפְנֵי יָמִים רַבִּים בְּהַכּוֹתוֹ אֶת רוֹמָא וַיָּבֹז אֶת אוֹצְרוֹתֶיהָ. אֶת כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ הָאֵלֶּה הֵבִיא אִתּוֹ בֵּילִישַׂר לְקָנְסְטַנְטִינָפּוֹל, אוּלָם בַּעֲמַל יְהוּדֵי הָעִיר הַזֹּאת הֱשִׁיבָם אַחַר כַּךְ אֶל מְקוֹמָם הָרִאשׁוֹן – יְרוּשָׁלַיְמָה וַיִּהְיוּ גְנוּזִים שָׁם בְּבֵית כְּנֶסֶת לַקָּתוֹלִים.

* בְּמַרְבִּית עָרֵי בִּיזַנְץ נִמְצְאוּ בְּתוֹךְ קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים גַּם עֲדוֹת בְּנֵי־הַמִּקְרָא. חַכְמֵי הַקָּרָאִים הוֹסִיפוּ לְהִתְעַסֵּק בְּמֶחְקְרֵי סִפְרֵי הַמִּקְרָא וְדִקְדּוּקֵי הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית, וַיִּתְאַמְּצוּ לְהָפִיץ אֶת דֵּעוֹתֵיהֶם בֵּין הַיְהוּדִים, אוֹ כַּאֲשֶׁר קָרְאוּ לָהֶם בְּנֵי הַמִּקְרָא – „יְהוּדֵי הַתַּלְמוּד". לְפִי הַשְׁעָרוֹת אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת יָצָא מִתּוֹךְ עֲדַת הַקָּרָאִים גַּם הַנּוֹסֵעַ אֶ לְ דָ ד הַ דָּ נִ י, שֶׁנָּדַד בְּמוֹשְׁבוֹת הַיְהוּדִים וַיַּלְהֵב אֶת נַפְשָׁם בְּסִפּוּרֵי מַעֲשִׂיּוֹתָיו עַל אוֹדוֹת קִיּוּם מַמְלֶכֶת יְהוּדִים גְּדוֹלָה מֵעֵבֶר לְנַהַר כּוּשׁ, הֵמָּה בְּנֵי הַשְּׁבָטִים: נַפְתָּלִי, גָּד, אָשֵׁר וְלֵוִי אֲשֶׁר הֶגְלָה שַׁלְמַנְאֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר מִגְּבוּלוֹת מַמְלֶכֶת אֶפְרָיִם. סִפּוּרֵי הַמַּעֲשִׂיּוֹת הָאֵלֶּה חִזְּקוּ בְּלֵב עַמֵּנוּ הָרָצוּץ אֶת הָאֱמוּנָה, כִּי לֹא אָבַד עוֹד נִיר מִבֵּית יִשְׂרָאֵל; וְלֹא רַק הֲמוֹן הָעָם, כִּי אִם גַּם רַבִּים מֵחֲכָמֵינוּ הֶאֱמִינוּ בְּתָם לֵבָב כִּי בַּמֶּרְחַקִּים עוֹדֶנָּה מִתְקַיֶּמֶת מַמְלֶכֶת יְהוּדִים, הַמְדַבְּרִים בִּלְשׁוֹן־הַקֹּדֶשׁ, הֵמָּה שְׂרִידֵי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים עַד הַיּוֹם הַזֶּה. בִּרְבוֹת הַיָּמִים הָלְכָה מָסֹרֶת זוּ וְנִשְׁתַּנְּתָה מְעַט בְּפִי עַמֵּנוּ: נַהֲרוֹת כּוּשׁ וְגוֹזָן נִתְחַלְּפוּ בִּנְהַר סַמְבַּטְיוֹן, עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים – בְּצֶאֱצָאֵי „בְּנֵי מֹשֶׁה" (אוֹ „יְהוּדִים אֲדוּמִים"); וְהַרְבֵּה אֲגָדוֹת עָם מְסַפְּרוֹת גַּם עַל אוֹדוֹת תַּיָּרִים יְהוּדִים שֶׁהָלְכוּ לְבַקֵּשׁ אֶת הַמַּמְלָכָה הַיְהוּדִית הַזֹּאת מֵעֵבֶר לְהָרֵי־הַחֹשֶׁךְ.

ג. הַיְהוּדִים בִּסְפָרַד (אַסְפַּמְיָה). בַּחֲצִי הָאִי הַפִּירֵנֵאִי יָשְׁבוּ הַיְהוּדִים עוֹד מִימֵי קֶדֶם. רַבִּים מִגּוֹלֵי יְהוּדָה הוּבְאוּ שָׁמָּה בְּתוֹר שְׁבוּיֵי מִלְחָמָה עוֹד אַחֲרֵי חָרְבַּן הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן, וְאַחֲרֵי כֵן – גַּם בִּנְפֹל יְהוּדָה לִפְנֵי תִגְרַת יַד רוֹמִי. בְּרֹבוֹת הַיָּמִים הִתְיַשְּׁבוּ בְּאַסְפַּמְיָה יְהוּדִים רַבִּים בִּרְצוֹנָם הַטּוֹב, וַיִּסְחֲרוּ אֶת הָאָרֶץ הַבְּרוּכָה הַזֹּאת כְּאַוַּת נַפְשָׁם. כַּאֲשֶׁר נָפְלָה מַלְכוּת רוֹמִי אַרְבָּעָה דוֹרוֹת אַחֲרֵי מַפֶּלֶת יְהוּדָה – כָּבְשׁוּ אֶת אַדְמַת אַסְפַּמְיָה בְּנֵי הַשֵּׁבֶט הַגֶּרְמַנִי – הַגּוֹתִים הַמַּעֲרָבִים (וֶסְטְגוֹתִים) וַיְכוֹנְנוּ בָהּ אֶת מַמְלַכְתָּם. קֵיסָרֵי הַוֶּסְטְגוֹתִים קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית לְפִי מִנְהֲגֵי הַקָּתוֹלִים, וְשִׁלְטוֹן הָאָרֶץ נִתַּן בְּרֻבּוֹ בִּידֵי הַכְּמָרִים. מֵאָז הוּרַע מַצַּב יְהוּדֵי סְפָרַד, וְרַבּוּ עֲלֵיהֶם גְּזֵרוֹת הַשְּׁמָד. הַקֵּיסָר רִיקָרִיד הָרִאשׁוֹן גָּזַר עֲלֵיהֶם גְּזֵרוֹת קָשׁוֹת, בְּהִתְכַּוְּנוֹ לְנַתֵּק כָּל קֶשֶׁר בֵּין הַנּוֹצְרִים וּבֵין הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, שֶׁחָיוּ מִקֹּדֶם בְּשָׁלוֹם וּבְאַחֲוָה; כִּי יָרֹא יָרְאוּ רָאשֵׁי הַדָּת הַנּוֹצְרִית פֶּן יַדִּיחוּ הַיְהוּדִים אֶת שְׁכֵנֵיהֶם מֵאַחֲרֵי אֱמוּנָתָם הַחֲדָשָׁה. הַקֵּיסָר סִיסְבּוּט פָּקַד עַל יְהוּדֵי סְפָרַד: לְקַבֵּל אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית אוֹ לַעֲזֹב אֶת הָאָרֶץ. מַרְבִּית הַיְהוּדִים עָזְבוּ אָז אֶת אֶרֶץ מוֹלַדְתָּם הַחֲדָשָׁה, שֶׁהִתְיַשְּׁבוּ בָהּ קוֹדֶם תּוֹשָׁבֶיהָ הַנּוֹצְרִים. אַךְ נִמְצְאוּ גַּם יְהוּדִים כָּאֵלֶּה, שֶׁלֹּא יָכְלוּ לַעֲזֹב אֶת מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם וַיֵּאָנְסוּ לְהִתְנַצֵּר לְמַרְאִית עַיִן, וּבְסֵתֶר לִבָּם נִשְׁאֲרוּ בָּנִים נֶאֱמָנִים לְעַמָּם וּלְיַהֲדוּתָם. בְּרֹבוֹת הַיָּמִים הֵקַלּוּ מְעַט אֲדוֹנֵי הָאָרֶץ אֶת הַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת עַל הַיְהוּדִים, וְלִפְעָמִים גַּם בִּטְּלוּ אֲחָדוֹת מֵהֶן לִגְמְרֵי. אַךְ מוֹשְׁלֵי חֶסֶד כָּאֵלֶּה הָיוּ מְעַטִּים בֵּין קֵיסָרֵי הַוֶּסְטְגוֹתִים בְּאַסְפַּמְיָה. מַרְבִּיתָם הִצְטַיְּנוּ בְקִנְאָתָם הָעִוֶּרֶת לְדָתָם הַחֲדָשָׁה, שֶׁהִשְׁפִּיעָה מְעַט עַל מִדּוֹתֵיהֶם הַפְּרוּעוֹת, וְאֶת הַיְהוּדִים הַמְמָאֲנִים לַעֲזֹב אֶת דַּת אֲבוֹתֵיהֶם רָדְפוּ בַּעֲרִיצוּת נוֹרָאָה, כַּאֲשֶׁר הִסִּיתוּם הַכְּמָרִים הַקָּתוֹלִים.

בְּאַכְזָרִיּוּת מְיֻחֶדֶת לַיְהוּדִים הִצְטַיְּנוּ הַקֵּיסָרִים: רֶצִיסְוִינְט, אֶרְוִיג וְעֶגִּיקָה (תקפ״ג - תרי״ח לַחֻרְבָּן; 652 – 687). הֵם רָדְפוּ בְּיוֹתֵר אֶת אֵלֶּה הַיְהוּדִים, שֶׁהִתְנַצְּרוּ מִקֹּדֶם בְּאֹנֶס, וּמִקֵּץ יָמִים שָׁבוּ אֶל הַיַּהֲדוּת בְּגָלוּי. בִּימֵי הַקֵּיסָר עֶגִּיקָה לֹא יָכְלוּ עוֹד הַיְהוּדִים הָאֵלֶּה נְשׂוֹא אֶת רְדִיפוֹת

צוֹרְרֵיהֶם וַיָּכוֹנוּ לִמְרֹד בְּקֵיסְרֵי הַוֶּסְטְגָתִּים, בְּעֶזְרַת אֲחֵיהֶם הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, אֲשֶׁר חָיוּ תָמִיד בְּשַׁלְוָה תַּחַת שִׁלְטוֹן הַכַּלִיפִים הַמֻּשְׁלְמַנִים. אוּלָם דְּבַר הַקֶּשֶׁר נִגְלָה קֹדֶם זְמַנּוֹ, וְעַל כָּל יְהוּדֵי סְפָרַד בָּא אָז שֶׁבֶר גָּדוֹל. הַקֵּיסָר הַנּוֹקֵם קָרָא לִכְנֵסִיַּת כְּמָרִים מְיֻחֶדֶת בָּעִיר טוֹלֵידָה, וּמִשָּׁם יָצְאָה הַגְּזֵרָה: כִּי כָל הַיְּהוּדִים הַיּוֹשְׁבִים בְּאַסְפַּמְיָה וּבְגַלְיָה הַדְּרוֹמִית, יִמָּכְרוּ לְעַבְדֵי עוֹלָם, וּבְנֵיהֶם הַקְּטַנִּים מִבְּנֵי שֶׁבַע וָמַעְלָה יֻקְחוּ מֵהֶם וְיִמָּסְרוּ עַל יְדֵי נוֹצְרִים לְחַנְּכָם בְּדַת הַקָּתוֹלִית עַל כָּרְחָם (תרכ"ה לַחֻרְבָּן).

מַצַּב יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הָיָה נוֹרָא מְאֹד. רַבִּים מֵהֶם נִמְכְּרוּ לַעֲבָדִים, רַבִּים נֶאֶנְסוּ לְהִתְנַצֵּר, וְהַנִּשְׁאָרִים נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם אֶל מוֹשְׁבוֹת אֲחֵיהֶם אֲשֶׁר בְּמֶמְשְׁלוֹת הַמֻּשְׁלְמַנִים. אוּלָם לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְעַל מֶמְשֶׁלֶת הַוֶּסְטְגָתִּים בָּא הַקֵּץ. מִגְּבוּלוֹת אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, הַמְחֻבֶּרֶת אֶל אַסְפַּמְיָה בִּרְצוּעַת הַיָּם הַגִּבְרַלְטָרִית, עָלוּ כְנַחַל שׁוֹטֵף צִבְאוֹת הָעַרְבִיאִים (הַמּוֹרִים) הָאַדִּירִים עַל אַדְמַת הַוֶּסְטְגָתִּים וַיִּכְבְּשׁוּ אֶת מַעֲרָבִית הָאָרֶץ (תרמ"ב לְחֻרְבָּן־711). הַיְּהוּדִים הַנִּשְׁאָרִים לִפְלֵטָה בְּאַסְפַּמְיָה קִבְּלוּ אֶת צִבְאוֹת מַצִּילֵיהֶם בְּשִׂמְחָה וְגַם עָזְרוּ עַל יְדֵיהֶם בְּכִבּוּשׁ הָאָרֶץ. הָעַרְבִיאִים הֵבִינוּ מַהֵר, כִּי מָצְאוּ בַּיְּהוּדִים אַחִים וַחֲבֵרִים נֶאֱמָנִים בְּמִלְחַמְתָּם. וַיַּפְקִידוּ בִידֵיהֶם אֶת מִשְׁמַר הֶעָרִים הַכְּבוּשׁוֹת, וַיּוֹסִיפוּ לָלֶכֶת קָדִימָה וְלִכְבֹּשׁ אֶת אַדְמַת אַסְפַּמְיָה מִידֵי הַוֶּסְטְגָתִּים. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים, וּבִידֵי הַיְּהוּדִים נִמְצְאוּ הֶעָרִים הַגְּדוֹלוֹת: קָרְדוֹבָה וּגְרַנָדָה. כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב מַצְבִּיא הָעַרְבִיאִים טָרִיק אֶת חֵילוֹ אֶל בִּירַת אַסְפַּמְיָה, הִיא טוֹלֵידָה, בָּרְחוּ הַנּוֹצְרִים עַל נַפְשָׁם וַיִּסְתַּתְּרוּ בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹתֵיהֶם, וְהַיְּהוּדִים פָּתְחוּ לָעַרְבִיאִים אֶת שַׁעֲרֵי הָעִיר וַיְקַדְּמוּ אֶת פְּנֵיהֶם בִּתְרוּעַת נִצָּחוֹן. גַּם מִשְׁמַר עִיר הַבִּירָה נִתַּן בִּידֵי הַיְּהוּדִים בַּעֲלֵי בְרִית הָעַרְבִיאִים, וְטָרִיק הוֹסִיף לִרְדֹּף אַחֲרֵי הַוֶּסְטְגָתִּים הַנָּסִים מִפָּנָיו. כָּכָה נִהְיוּ הַיְּהוּדִים לַאֲדוֹנֵי הֶעָרִים. אֲשֶׁר בָּהֶן נִרְדְּפוּ כָּכָה מִקֹּדֶם עַל יְדֵי צוֹרְרֵיהֶם הַנּוֹצְרִים. כַּאֲשֶׁר נָכוֹנָה מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים בְּמַעֲרָבִית אַדְמַת אַסְפַּמְיָה, שָׁבוּ הַיְּהוּדִים לִחְיוֹת בְּשַׁלְוָה וּבְחֵרוּת גְּמוּרָה בְּעִנְיְנֵי הַדָּת

וּבְשִׁלְטוֹן הַקְּהִלּוֹת. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּבִגְרַנָּדָה, קָרְדוֹבָה, טוֹלֵידָה וּבְיֶתֶר עָרֵי אַסְפַּמְיָה רַבּוּ יוֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים, שֶׁנֶּהֱנוּ מִכָּל זְכֻיּוֹת הַחֹפֶשׁ כַּאֲחֵיהֶם בְּנֵי עַמָּם בְּמֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים בְּבָבֶל.

חֵיל הָעַרְבִיאִים אֲשֶׁר לָכַד אֶת אַסְפַּמְיָה הָיָה שֶׁל הַכַּלִיפִים מִבֵּית אוּמַיָּה (מוֹאֲבִיָּה) הַמִּזְרָחִים, וְעִיר בִּירָתָם דַּמֶּשֶׂק, וַתְּהִי אַדְמַת אַסְפַּמְיָה לְאַחַת מֵאֲחֻזּוֹתֵיהֶם. כַּאֲשֶׁר נִכְבַּשׁ הַשִּׁלְטוֹן בִּידֵי הַכַּלִיפִים מִבֵּית אַבַּס אֲשֶׁר בְּבַגְדַּד, בָּרַח הָאַחֲרוֹן מִכַּלִיפֵי בֵית מוֹאֲבִיָּה וּשְׁמוֹ עַבְדוּ־אֵל־רַחְמָן אֶל גְּבוּל אַסְפַּמְיָה, וַיִּמְשֹׁל בָּהּ בְּתוֹר מוֹשֵׁל חָפְשִׁי. לְעִיר בִּירָתוֹ בָּחַר בְּקָרְדוֹבָה, וְלָכֵן נִקְרְאָה מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים בְּאַסְפַּמְיָה „מַמְלֶכֶת הַכַּלִיפִים בְּקָרְדוֹבָה”. לַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת בָּאָה אָז עֵת הַזָּהָב. דַּעַת הַתּוֹרָה רָבְתָה בֵּין כָּל שְׂדֵרוֹת הָעָם, וְחַכְמֵי הַיְהוּדִים לֹא הִנִּיחוּ אֶת יָדָם גַּם מֵעֲבֹד עִם חַכְמֵי הָעַרְבִיאִים בְּעִנְיְנֵי מַדָּע וּמֶחְקַר אֱלֹהִים (פִילוֹסוֹפְיָה). עֲמַל שְׁנֵי הָעַמִּים־הָאַחִים הָאֵלֶּה, בְּנֵי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלָם – עָשָׂה פְּרִי־הִלּוּלִים, וְעַל אַדְמַת אַסְפַּמְיָה פָּרְחָה הַשְׂכָּלַת הָאָדָם, הַנּוֹדָעָה עַד הַיּוֹם בִּשְׁמָהּ „הַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים”, אֲשֶׁר הָפְכָה אֶת מַמְלֶכֶת הַכְּמָרִים לְמֶרְכַּז הַמַּדָּעִים וְהַשְׁלָמַת הָאָדָם, וְהֵאִירָה בְּאוֹר יְקָר עַל כָּל רַחֲבֵי־הַתֵּבֵל – בְּמַחְשַׁכֵּי יְמֵי הַבֵּינַיִם בְּאֵירוֹפָּה.

* הִשְׁתַּתְּפוּת הַיְהוּדִים בִּגְדוֹלֵי „הַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית” הָיְתָה רַבָּה מְאֹד. מִלְּבַד מִקְצוֹעַ הַשִּׁירָה (הַפִּיּוּט) שֶׁעָלְתָה אָז לְמַדְרֵגָה גְּבוֹהָה מְאֹד, וְחֵקֶר הַשָּׂפָה הָעִבְרִית שֶׁהִתְפַּשְּׁטָה מְאֹד בֵּין מַרְבִּית הָעָם, הִצְטַיְּנוּ חַכְמֵי הַיְהוּדִים בִּסְפָרַד בְּלִמּוּדֵי הַהִגָּיוֹן (לוֹגִיקָה) וְהַמֶּחְקָר, בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה, הַשִּׁעוּרִין (מַתֵּמַתִּיקָה) וְהַתְּכוּנָה (אַסְטְרוֹנוֹמְיָה). לְפִי דִּבְרַת אֲחָדִים מֵחוֹקְרֵי הַדּוֹרוֹת הָיָה הֶחָכָם הַיְהוּדִי יַעֲקֹב אִבְּן־שְׁאֶרָה הָרִאשׁוֹן שֶׁהֵבִיא מֵאֶרֶץ הוֹדוּ אֶת סִמָּנֵי הַמִּסְפָּר (סִפְרוֹת) אֶל מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים. הֶחָכָם הַיְהוּדִי הַמְפֻרְסָם סַהַל־טַבְּרִי הִצְטַיֵּן בִּידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה וְהַשִּׁעוּרִין, וְהוּא תִּרְגֵּם לָעֲרָבִית אֶת סֵפֶר הַתּוֹכֵן (אַסְטְרוֹנוֹם) הַיְּוָנִי בְּטַלְמֵיוּס (תַּלְמַי), שֶׁהָיָה לִיסוֹד חָכְמַת הַתְּכוּנָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

ה. הַיְהוּדִים בְּפְרַנְקִיָּה. יֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים בְּגַלְיָה (פְרַנְקִיָה) נוֹסְדוּ עוֹד בִּהְיוֹת הָאָרֶץ הַזֹּאת אַחַת מִמְּדִינוֹת מַמְלֶכֶת רוֹמִי. בַּמֵּאָה הָרְבִיעִית אַחֲרֵי חֻרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי נִמְצְאוּ כְבָר קְהִלּוֹת יְהוּדִים חֲשׁוּבוֹת בֶּעָרִים: מַרְסֵילְה, אוֹרְלֵיאַנוּשׁ, קְלִירְמוֹנָה, פַּארִיש וּבְעוֹד עָרִים שׁוֹנוֹת. בְּכָל מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם נֶהֱנוּ הַיְהוּדִים מִזְּכֻיּוֹת יֶתֶר „אֶזְרָחֵי רוֹמִי". וַיִּחְיוּ בְּשָׁלוֹם עִם שְׁכֵנֵיהֶם, שֶׁהָיוּ עוֹד עוֹבְדֵי אֱלִילִים. וְגַם מִקֵּץ־יָמִים, כַּאֲשֶׁר הִתְפַּשְּׁטָה הַדָּת הַנּוֹצְרִית בֵּין שִׁבְטֵי גַלְיָה, לֹא הֶרְאוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת שׁוּם אוֹתוֹת שִׂנְאָה וּנְאָצָה לַיְהוּדִים. וּלְהֶפֶךְ: כְּשֶׁהִכִּירוּ הַנּוֹצְרִים הַחֲדָשִׁים אֶת הָאֱמוּנָה בְּאֵל יָחִיד וְאֶת עִקְרֵי הַנּוֹצְרִיּוּת וּמוּסָרָהּ, שֶׁלָּקְחוּ בְּרֻבָּם מִתּוֹרַת הַיַּהֲדוּת, — לֹא הִפְרִידוּ כְּלָל בֵּין שְׁתֵּי הַדָּתוֹת־הָאֲחָיוֹת. וַיּוֹסִיפוּ לְהִתְקָרֵב אֶל הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַרְצָם, וְלִפְעָמִים גַּם הִתְחַתְּנוּ בָהֶם. הַהִתְקָרְבוּת הַיְתֵרָה הַזֹּאת לֹא הֵפִיקָה אֶת רְצוֹן אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַנּוֹצְרִית בָּעֵת הַהִיא, וַיִּתְאַמְּצוּ בְּכָל כֹּחָם לִזְרֹעַ זֶרַע שִׂנְאָה בֵּין הַנּוֹצְרִים וּבֵין הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ; וְהַכְּמָרִים הִרְבּוּ לְשַׁנֵּן בְּאָזְנֵי הָעָם אֶת הַבְּדוּתָה הַיְדוּעָה, שֶׁעָלְתָה אַחֲרֵי כֵן לְעַמֵּנוּ בְּנַהֲרֵי נַחֲלֵי דָם: כִּי לֹא בִּפְקֻדַּת פִּילַטוּס נְצִיב רוֹמִי בְּאֶרֶץ יְהוּדָה הוּמַת יֵשׁוּעַ (יֵשׁוּ) מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִים, כִּי אִם יְהוּדֵי יְרוּשָׁלַיִם הִצְלִיבוּהוּ; וּלְפִיכָךְ עָוֹן גָּדוֹל הוּא לְנוֹצְרִים לְהִתְרוֹעֵעַ גַּם הַיּוֹם אֶל בְּנֵי הָעָם, „שׂוֹנְאֵי יֵשׁוּעַ הַנּוֹצְרִי". מֵאָז הֵחֵלּוּ הָרְדִיפוֹת עַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָה, וַאֲדוֹנֵי הָאָרֶץ גָּזְרוּ עֲלֵיהֶם כִּי יִתְנַצְּרוּ, אוֹ כִּי יְגֹרְשׁוּ מִן הָאָרֶץ, כַּאֲשֶׁר כֵּן הֵסִיתוּם אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַנּוֹצְרִית.

עֲמַל הַכְּמָרִים הִצְלִיחַ בְּיוֹתֵר בִּימֵי מַלְכֵי פְרַנְקִיָה מִבֵּית הַמִּירוֹבִינְגִים, בַּמֵּאָה הַשִּׁשִּׁית וְהַשְּׁבִיעִית לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים. הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה הִפְקִירוּ אֶת חַיֵּי הַיְהוּדִים לִגְמָרֵי בִּידֵי הַכְּמָרִים. כְּנֵסִיּוֹת הַכֹּהֲנִים בְּאוֹרְלֵיאַנוּשׁ (533 – 541 לְמִסְפָּרָם) אָסְרוּ בְּאִסּוּר חָמוּר אֶת הַחִתּוּן בֵּין נוֹצְרִים וּבֵין יְהוּדִים. בַּשָּׁבוּעַ הָאַחֲרוֹן לִפְנֵי חַג הַפַּסְחָא שֶׁלָּהֶם („שָׁבוּעַ שֶׁל הַצּוֹם הַגָּדוֹל") וּבְמֶשֶׁךְ הֶחָג הַזֶּה נֶאֱסַר עַל הַיְהוּדִים לָצֵאת מִפֶּתַח בֵּיתָם הַחוּצָה; בְּעֹנֶשׁ קָשֶׁה נֶעֶנְשׁוּ אֵלֶּה הַיְהוּדִים שֶׁהֵפִיצוּ אֶת תּוֹרַת

הַיַּהֲדוּת בֵּין שְׁכֵנֵיהֶם הַנּוֹצְרִים וּלְעֻמַּת זֹאת: עֶבֶד שֶׁשֵּׁרֵת בְּבֵית יְהוּדִי הָיָה לְבֶן־חוֹרִין אִם קִבֵּל עָלָיו אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית. כַּוָּנַת הַכְּמָרִים בִּגְזֵרוֹת אֵלּוּ הָיְתָה: לִבְנוֹת קִיר־בַּרְזֶל בֵּין הַיְהוּדִים וּבֵין יֶתֶר הַתּוֹשָׁבִים, וּלְהַשְׁפִּיל אֶת כְּבוֹד הַיְהוּדִים בְּעֵינֵי שְׁכֵנֵיהֶם. אֲבָל בִּגְזֵרוֹת אֵלּוּ עוֹד לֹא הִסְתַּפְּקוּ. מַרְבִּית אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַנּוֹצְרִית הִתְאַמְּצוּ בְּכָל כֹּחָם לְהַעֲבִיר אֶת הַיְהוּדִים מֵעַל דַּת אֲבוֹתָם עַל כָּרְחָם. הַבִּישׁוֹף אֲבִיטוּס בִּקְלִירְמוֹנָה שָׂם אֶת כָּל מַעְיָנָיו לְהָדִיחַ אֶת יְהוּדֵי הָעִיר מֵעַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת; אַךְ כָּל עֲמָלוֹ הָיָה לַשָּׁוְא, וְרַק אָח נִפְשָׁע אֶחָד נִמְצָא בְּתוֹךְ יְהוּדֵי קְלִירְמוֹנָה שֶׁבָּגַד בְּעַמּוֹ וַיָּמֶר אֶת דָּתוֹ בְּחַג הַפַּסְחָא. הַמּוּמָר הַזֶּה נִבְאַשׁ מְאֹד בְּעֵינֵי הַיְהוּדִים; וּפַעַם כַּאֲשֶׁר הָלַךְ בִּרְחוֹבוֹת הָעִיר בְּתַהֲלוּכָה דָתִית עִם יֶתֶר הַנּוֹצְרִים, לֹא יָכֹל יְהוּדִי אֶחָד לְהִתְאַפֵּק מִלְּהַבִּיעַ לַבּוֹגֵד אֶת רִגְשֵׁי הַבּוּז, שֶׁכָּל הַיְהוּדִים רוֹחֲשִׁים אֵלָיו בְּקֶרֶב נַפְשָׁם, וַיִּשְׁפֹּךְ עַל רֹאשׁ הַמּוּמָר שֶׁמֶן מַבְאִישׁ. אָז הִתְנַפֵּל הֶהָמוֹן הַקָּתוֹלִי עַל בֵּית הַכְּנֶסֶת שֶׁל הַיְהוּדִים וַיְהָרְסוּהוּ, וְאֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה טִמֵּאוּ. בְּיוֹם הַמָּחֳרָת קָרָא הַבִּישׁוֹף אֵלָיו אֶת כָּל יְהוּדֵי עִירוֹ וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם שְׁנֵי דְרָכִים: לְהִתְנַצֵּר אוֹ לַעֲזֹב תֵּכֶף אֶת הָעִיר. אַחַד הַמְשׁוֹרְרִים הָאִיטַלְקִים בָּעֵת הַהִיא, וִינַנְטוּס פָּרְטוּנַטוּס שְׁמוֹ שֶׁיָּשַׁב אָז בְּגַלְיָה, חִבֵּר לִכְבוֹד הַבִּישׁוֹף הַזֶּה שִׁיר־תְּהִלָּה, מָלֵא אֶרֶס וּמַשְׂטֵמָה לְעַם הַיְהוּדִים. אֶת דִּבְרֵי הַבִּישׁוֹף אֲבִיטוּס אֶל הַיְהוּדִים הוּא מוֹסֵר לָנוּ בְּסִגְנוֹן כָּזֶה:

רְאֵה, עַם זָקֵן, עַם אֵין בִּינָה, דֶּרֶךְ כִּסְלְךָ – וַהֲבֵם!
חַדֵּשׁ אֱמוּנַת חַיֶּיךָ לְעֵת זִקְנָתְךָ, עִקֵּשׁ־עָם!
הַרְבּוֹת דְּבָרִים לְהוֹכִיחֶךָ עַל אִוַּלְתְּךָ – אֵין פְּנַי,
וְלָכֵן שְׁמָעָה לַעֲצָתִי לְךָ אֱמוּנָה – וֶהְיֵה:
דְּרָכִים שְׁנַיִם לְפָנֶיךָ: הַמִּתְנַצֵּר הִישׁ נָחָי,
אַךְ אִם תּוֹסִיף הַקְשׁוֹת עָרְפְּךָ – כְּלֵי גוֹלָה קַח וָצֵא!

וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח הַבִּישׁוֹף כִּי דְבָרָיו לֹא הִשְׁפִּיעוּ עַל מַרְבִּית הַיְהוּדִים, וַיְשַׁלַּח בָּהֶם אֶת הָאֲסַפְסוּף הַפָּרוּעַ, שֶׁהֵחֵל לְקַצּוֹת בָּהֶם כְּדַרְכּוֹ. שְׁלֹשָׁה יָמִים הִסְתּוֹלֵל הֶהָמוֹן בַּיְהוּדִים, שֶׁהֶחְלִיטוּ אַחֲרֵי אֲסֵפַת עָם לַעֲזֹב

אֶת הָעִיר וְלָלֶכֶת לְמַרְסֵילָה. אוּלָם מִתּוֹךְ עֲדַת הַיְּהוּדִים נִבְדְּלוּ כַּחֲמֵשׁ מֵאוֹת אִישׁ. אֲשֶׁר הָרְדִיפוֹת הַנּוֹרָאוֹת וְהַנְּדוּדִים הֵבִיאוּ מֹרֶךְ בִּלְבָבָם וַיֵּאוֹתוּ לְקַבֵּל אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית (תקי"ז לְחָרְבָּן).

בִּשְׁקִידָה רַבָּה עָמַל גַּם הַמֶּלֶךְ כִילְפֶּרִיךְ בְּיַחַד עִם אִישׁ סוֹדוֹ הַבִּישׁוֹף מִטּוּר לְהָדִיחַ אֶת הַיְּהוּדִים מֵעַל דָּתָם בְּכָל הָאֶמְצָעִים שֶׁיִּהְיוּ. לַמֶּלֶךְ הַזֶּה הָיָה מַכָּר יְהוּדִי, אִישׁ עָשִׁיר וְסוֹחֵר בַּאֲבָנִים טוֹבוֹת, וּשְׁמוֹ פְּרִיסְקוּס. הוּא הָיָה נִכְבָּד מְאֹד בְּעֵינֵי כָל עֲדָתוֹ וְאָהוּב גַּם לַמֶּלֶךְ, אֲשֶׁר לֹא הִרְפָּה מִמֶּנּוּ וְדִבֵּר עַל לִבּוֹ יוֹם יוֹם כִּי יִתְנַצֵּר, וּמִמֶּנּוּ יִרְאוּ וְכֵן יַעֲשׂוּ יֶתֶר יְהוּדֵי פַּארִישׁ. פַּעַם בִּהְיוֹת הַיְּהוּדִי וְהַבִּישׁוֹף מִטּוּר בְּבֵית הַמֶּלֶךְ, אָחַז הַמֶּלֶךְ בְּחִבָּה בְּרֹאשׁ פְּרִיסְקוּס וַיַּרְכִּינֵהוּ אֵלָיו וַיֹּאמֶר אֶל הַבִּישׁוֹף: קוּם, כֹּהֵן־אֵל, וּסְמֹךְ עָלָיו יָדֶיךָ (לֵאמֹר: נַצְּרֵהוּ). הַיְּהוּדִי נִרְתַּע לַאֲחוֹרָיו לְמַרְאֵה עֵינָיו, כִּי הַבִּישׁוֹף אוֹמֵר „לְקַדְּשֵׁהוּ" בְּאוֹת הַצְּלָב, וַיִּפְצַר בַּמֶּלֶךְ כִּי יֶרֶף מִמֶּנּוּ. הַבִּישׁוֹף הֵחֵל לְהִתְוַכֵּחַ עִם הַיְּהוּדִי עַל טִיב הַיַּהֲדוּת וְהַנּוֹצְרִיּוּת, וַיּוֹכִיחוּ פְּרִיסְקוּס לָדַעַת בְּדֶרֶךְ הַהִגָּיוֹן וּבְמַאֲמָרִים מִכִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ: כִּי יֵשׁוּעַ מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִים הָיָה רַק אָדָם וְלֹא בֶּן־אֵל. הַמֶּלֶךְ וְהַבִּישׁוֹף רָאוּ כִּי לֹא יוּכְלוּ לְפַתּוֹת אֶת פְּרִיסְקוּס וַיָּחֵלּוּ לְאַיֵּם עָלָיו, שֶׁיַּכְרִיחוּהוּ לְהִתְנַצֵּר. אָז בִּקֵּשׁ הַיְּהוּדִי מֵאֵת הַמֶּלֶךְ כִּי יִתֵּן לוֹ זְמַן לְהִמָּלֵךְ עִם נַפְשׁוֹ. כַּאֲשֶׁר בָּא הַיּוֹם הַקָּבוּעַ וּפְרִיסְקוּס סֵרֵב לְהָמִיר אֶת דָּתוֹ, קָרָא הַמֶּלֶךְ בְּקֶצֶף: אִם יְמָאֵן הַיְּהוּדִי לְהַאֲמִין בַּנּוֹצְרִי בְּרָצוֹן, „אַכְרִיחֵהוּ לְהַאֲמִין!" — יְהוּדִים אֲחָדִים מוּגֵי לֵב, מִיּוֹשְׁבֵי פַּארִישׁ, לֹא עָמְדוּ בְנִסָּיוֹן וַיַּעַזְבוּ אֶת עַמָּם. אוּלָם פְּרִיסְקוּס הוֹסִיף לְהִשְׁתַּמֵּט מֵעֲשׂוֹת אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ, וַיִּדְחֶה אֶת „טְבִילָתוֹ" מִיּוֹם לְיוֹם בְּאַמַּתְלָאוֹת שׁוֹנוֹת, כִּי מֵאֵן לִבְגֹּד בַּיַּהֲדוּת לוֹ גַם לְמַרְאִית עָיִן. אַךְ פַּעַם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, כַּאֲשֶׁר הָלַךְ פְּרִיסְקוּס אֶל בֵּית הַכְּנֶסֶת, הִתְנַפֵּל עָלָיו מוּמָר אֶחָד וַיִּרְצָחֵהוּ נָפֶשׁ (תקי"ג לְחָרְבָּן).

גַּם בִּימֵי הַמֶּלֶךְ דַּגָּבֶּרְט, שֶׁהָיָה אֶחָד מִמַּלְכֵי פְרַנְקִיָּה הָאַחֲרוֹנִים לְבֵית הַמִּירוֹבִינְגִים, רַבּוּ הַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת עַל הַיְּהוּדִים, וְעַל גּוֹלֵי הַיְּהוּדִים שֶׁחָשְׁבוּ אָז מִפְלָט לָהֶם מִלַּחַץ הַוִּיסִיגוֹתִים בְּאַסְפַּמְיָה, אָחוּ

לָבוֹא אֶל אַרְצוֹ. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וַיּוֹצֵא גַּם דַּגָּבֶּרְט גְּזֵרָה, כִּי כָּל יְהוּדֵי גַלְיָה יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וָלֹא – יְגֹרְשׁוּ מִן הָאָרֶץ. סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת אוֹמְרִים, כִּי הֶרַקְלִיוֹס קֵיסַר בִּיצַנְץ הֱסִיתָהוּ לִגְזֹר עַל הַיְהוּדִים אֶת גְּזֵרַת־הַשְּׁמָד, כַּאֲשֶׁר הָאַשָּׁפִים נִבְּאוּ לוֹ כִּי מַמְלַכְתּוֹ תִּפּוֹל בִּידֵי „עַם מָהוּל". הֶרַקְלִיוֹס חָשַׁב, כִּי סַכָּנָה נִשְׁקֶפֶת לְמַלְכוּתוֹ מִפְּנֵי הַיְהוּדִים וַיִּרְדְּפֵם בְּלִי חֶמְלָה, וַיָּסֶת גַּם אֶת מֶלֶךְ הַפְּרַנְקִים לַעֲשׂוֹת כָּמוֹהוּ; לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים, וּמֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ אָמְנָם נָפְלָה בִּידֵי „עַם מָהוּל", אֲבָל לֹא בִידֵי הַיְּהוּדִים, כִּי אִם בְּחֶרֶב הָעַרְבִיאִים הַלְּטוּשָׁה.

ה. הַיְהוּדִים בְּמַמְלֶכֶת פְרַנְקִיָה־גֶרְמַנְיָה. * עַל אַדְמַת גֶּרְמַנְיָה יָשְׁבוּ יְהוּדִים מִיָּמִים עַתִּיקִים. לְפִי אַגָּדַת עָם נִמְלְטוּ כְּאֶלֶף אִישׁ מִבְּנֵי בִנְיָמִין, כַּאֲשֶׁר פָּרְצָה הַמִּלְחָמָה בֵּינֵיהֶם וּבֵין יֶתֶר הַשְּׁבָטִים בִּדְבַר פִּילֶגֶשׁ בְּגִבְעָה – אֶל גְּבוּל גֶּרְמַנְיָה וַיִּתְיַשְּׁבוּ בְּגֶרְמַיְשָׁא הִיא וֶרְמַיְשָׁא. בְּרְבוֹת הַיָּמִים הָיוּ מוֹכִיחִים בְּנֵי קְהִלַּת הַיְהוּדִים בְּוֶרְמַיְשָׁא בִּרְאָיוֹת נֶאֱמָנוֹת אֶת פְּנֵי צוֹרְרֵיהֶם הַנּוֹצְרִים, שֶׁאָמְרוּ לִפְקֹד עֲלֵיהֶם אֶת עֲוֹן הַצְלָבַת יֵשׁוּ – כִּי עוֹד בִּימֵי עֶזְרָא הַסּוֹפֵר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיהֶם בָּעִיר הַזֹּאת, וּמִזֶּה מוּכָח כִּי לֹא הֵם וְלֹא אֲבוֹת אֲבוֹתֵיהֶם אֲשֵׁמִים בְּמוֹת מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִיּוֹת. לְפִי אַגָּדָה שְׁנִיָּה הוּבְאוּ יְהוּדִים לְגֶרְמַנְיָה אַחֲרֵי חֻרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי בְּתוֹר שְׁבוּיֵי מִלְחָמָה, וְהֵם הָיוּ הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר יִסְּדוּ לָהֶם אֶת קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים עַל גְּדוֹת הָרֵינוּס. יְדִיעוֹת יוֹתֵר נְכוֹנוֹת יֶשְׁנָן עַל דְּבַר יִשּׁוּב הַיְהוּדִים בַּמּוֹשָׁבָה הָרוֹמָאִית קוֹלוֹנְיָה, הִיא קֶלֶן, בַּמֵּאָה הַשְּׁלִישִׁית־הָרְבִיעִית אַחֲרֵי חֻרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי. :

כַּאֲשֶׁר נָפְלָה בִּפְרַנְקִיָה מַמְלֶכֶת בֵּית הַמִּירוֹבִינְגִים וַתִּכּוֹן מֶמְשֶׁלֶת קַרְלוֹס הַגָּדוֹל, הָיְתָה הָרְוָחָה לִיהוּדֵי פְּרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה. הַקֵּיסָר הָאַדִּיר הַזֶּה לֹא נִפְתָּה לְדִבְרֵי הַכְּמָרִים וְשִׂטְנָתָם נֶגֶד הַיְהוּדִים וַיָּגֵן עֲלֵיהֶם כָּל יָמָיו, מִדַּעְתּוֹ כִּי רַבָּה הִיא הַתּוֹעֶלֶת אֲשֶׁר הַתּוֹשָׁבִים הַיְהוּדִים מְבִיאִים לְאֶרֶץ מוֹשָׁבָם. הוּא תָּמַךְ בְּעִנְיְנֵי הַמִּסְחָר, שֶׁנִּמְצְאוּ בְּרֻבָּם בִּידֵי הַיְהוּדִים, הִרְשָׁה לָהֶם לִקְנוֹת קַרְקָעוֹת וְלַעֲסֹק בְּכָל הָאֻמְנֻיּוֹת שֶׁיִּבְחֲרוּ, וּבְיִחוּד בְּמַסְּעֵי הָאֳנִיּוֹת. אֲחָדִים מֵחַכְמֵי הַיְהוּדִים הָיוּ מֵרוֹאֵי פְּנֵי

קַרְלוֹס וְיוֹעֲצָיו, וְאֶחָד מֵהֶם וּשְׁמוֹ יִצְחָק הָיָה בֵּין שְׁלִיחֵי הַקֵּיסָר אֲשֶׁר שָׁלַח אֶל הַכַּלִיף הַרוּן־אֶל־רַשִׁיד

בֶּן קַרְלוֹס, לוּדְבִיק הֶחָסִיד (814 – 840 לִמְסְפָּרָם) הֵגִין גַּם הוּא עַל יְהוּדֵי אַרְצוֹ מִפְּנֵי נִכְלֵי הַכְּמָרִים צוֹרְרֵיהֶם. בָּעֵת הַהִיא נִסָּה הַבִּישׁוֹף מִלְּיאוֹן. אֲגֻבַּרְד שְׁמוֹ, לְהָסִית אֶת הֶהָמוֹן בִּנְאֻמָיו אֲשֶׁר נָשָׂא בְּבָתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת לְהַכּוֹת בַּיְהוּדִים, אַךְ הַקֵּיסָר הַיָּשָׁר בָּאָדָם בִּצֵּר אֶת רוּחוֹ, וְעָמַד תָּמִיד לִימִין הַתּוֹשָׁבִים הַיְהוּדִים, וְגַם מִנָּה עֲלֵיהֶם מַשְׁגִּיחַ מְיֻחָד, שֶׁיָּרִיב אֶת רִיבָם וְיָגֵן עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי עוֹשְׁקֵיהֶם.

* סוֹפְרֵי הַדּוֹר מַרְבִּים לְסַפֵּר בְּשֶׁבַח הַקֵּיסָר לוּדְבִיק הֶחָסִיד וְרַעְיָתוֹ יְהוּדִית, שֶׁהוֹקִירוּ מְאֹד לֹא רַק אֶת חָרִיצוּת הַיְהוּדִים בִּסְחַר הָאָרֶץ, כִּי אִם גַּם אֶת תּוֹרָתָם. בַּיָּמִים הָהֵם גָּדַל כְּבוֹד הַיַּהֲדוּת בֵּין שָׂרֵי הָאָרֶץ וְחַכְמֵי הַנּוֹצְרִים. הַחִבָּה הַיְתֵרָה הַזֹּאת אֶל הַיְהוּדִים וְאֶל דָּתָם הִרְגִּיזָה מְאֹד אֶת לֵב הַכְּמָרִים, וַיִּתְנַכְּלוּ עַל הַקֵּיסָר הֶחָסִיד הַזֶּה לַהֲדִיחֵהוּ מֵעַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. בְּרֹאשׁ הַקּוֹשְׁרִים עָמַד צוֹרֵר הַיְהוּדִים אֲגֻבַּרְד, שֶׁקִּנֵּא מְאֹד לְדַת הַנּוֹצְרִיּוּת וַיְחַבֵּל תַּחְבֻּלוֹת לְהָצֵר לַיְהוּדִים וּלְהוֹרִיד אֶת הַיַּהֲדוּת מִגְּדֻלָּתָהּ. אוּלָם בֵּין שָׂרֵי הַמְּלוּכָה רַבּוּ אָז אוֹהֲבֵי הַיְהוּדִים וְדוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמָם, וַעֲמַל אֲגֻבַּרְד וּסִיעָתוֹ לְהָסִית אֶת הֲמוֹן הָעָם בַּיְהוּדִים הָיָה לַשָּׁוְא. כִּי גַּם עַם הָאָרֶץ לֹא מָצָא עָוֹן בַּיְהוּדִים שְׁכֵנֵיהֶם, וְרַבִּים גַּם נָטוּ בַּסֵּתֶר לִבָּם אַחֲרֵי הַיַּהֲדוּת וּמוּסָרָהּ הַטּוֹב. אֲחָדִים מִכֹּהֲנֵי הַנּוֹצְרִיּוּת עָזְבוּ אָז אֶת דָּתָם וַיִּתְגַּיָּרוּ

מַמְלֶכֶת לוּדְבִיק הֶחָסִיד הִתְרוֹפְפָה עוֹד בְּחַיָּיו, וּבִימֵי בְנוֹ קַרְלוֹס הַקֵּרֵחַ נִפְלְגָה לְאַרְבַּע רְשֻׁיּוֹת מְיֻחָדוֹת: לְמֶמְשֶׁלֶת פְּרַנְקִיָּה, גֶּרְמַנְיָה, לְתֶרַנְיָה וְאִיטַלְיָה, וַיִּמְלֹךְ קַרְלוֹס רַק עַל אַדְמַת פְּרַנְקִיָּה. גַּם הוּא הִטָּה חֶסֶד לְתוֹשְׁבֵי אַרְצוֹ הַיְהוּדִים, אוּלָם הַשְׁפָּעַת הַכְּמָרִים הָלְכָה הָלֹךְ וָרָב בְּשִׁלְטוֹן הַמְּדִינָה, וּמַצַּב הַיְהוּדִים הוּרָע. כֹּחַ מֶמְשֶׁלֶת הַמֶּלֶךְ רָפָה אָז, וּלְעֻמַּת זֹאת גָּדְלָה שְׁרִירוּת לִבָּם שֶׁל הַדֻּכְּסִים, נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ, שֶׁהִתְעַמְּרוּ בְּיוֹשְׁבֵי נַחֲלוֹתֵיהֶם כְּאַוַּת נַפְשָׁם. גּוֹרַל יְהוּדֵי פְּרַנְקִיָּה נִמְסַר אֵיפוֹא לִידֵי נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ הַשּׁוֹנִים: יֵשׁ שֶׁהִטּוּ אֲלֵיהֶם חֶסֶד, וְיֵשׁ–

שֶׁמְּרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּהַגְבָּלוֹת זְכֻיּוֹתֵיהֶם וּבִגְזֵרוֹת קָשׁוֹת. בְּיִחוּד הוּרַע מַצַּב הַיְהוּדִים בַּמְּקוֹמוֹת, אֲשֶׁר שָׁם גָּדְלָה הַשְׁפָּעַת הַכְּמָרִים. בָּעִיר טוּלוּזָה הִנְהִיגוּ נְסִיכֵי הָאָרֶץ מִנְהָג אֲשֶׁר כָּזֶה: מִדֵּי שָׁנָה, בְּעֶרֶב הַפַּסְחָא שֶׁלָּהֶם, קָרָא אֵלָיו נְשִׂיא הָעִיר אֶת פַּרְנָס הַיְהוּדִים וְכִבְּדָהוּ בְּמַכַּת־לֶחִי, לְמַעַן יִזְכְּרוּ הַיְהוּדִים וְיַרְגִּישׁוּ אֶת מַכְאוֹבֵי יֵשׁוּ הַנּוֹצְרִי בְּעֵת צְלִיבָתוֹ. בְּרְבוֹת הַיָּמִים נִתְבַּטְּלָה מַכַּת־לֶחִי זוֹ „לִכְבוֹד הֶחָג“, וּבִמְקוֹמָהּ שִׁלְּמוּ הַיְהוּדִים כֶּסֶף עֲנוּשִׁים, כְּפִי אֲשֶׁר הוּשַׁת עֲלֵיהֶם. בֶּעָרִים שׁוֹנוֹת הֵחֵלּוּ הַכְּמָרִים לְהָסִית בְּפַרְהֶסְיָה אֶת הָאֲסַפְסוּף בַּיְהוּדִים בִּימֵי „הַצּוֹם הַגָּדוֹל“ שֶׁלָּהֶם. הֶהָמוֹן הַגַּס וְהַפָּרוּעַ, שֶׁהָיָה רַק לִכְלִי־מַשְׁחִית בִּידֵי כְּמָרָיו, נִפְתָּה לְדִבְרֵי מוֹרָיו וּמַדְרִיכָיו, וְהִתְנַפֵּל עַל שְׁכוּנַת הַיְהוּדִים וּבָזַז אֶת רְכוּשָׁם. לִפְעָמִים עָמְדוּ הַיְהוּדִים עַל נַפְשָׁם בִּפְנֵי בוֹזְזֵיהֶם, וְאָז פָּרְצוּ גַּם תִּגְרוֹת דָּמִים בֵּין הַתּוֹשָׁבִים הַנּוֹצְרִים וְהַיְהוּדִים.

* בְּיִחוּד הִצְטַיֵּן בָּעֵת הַהִיא בְּשִׂנְאָתוֹ לַיְהוּדִים הַבִּישׁוֹף אֲמוֹלוֹ, תַּלְמִידוֹ שֶׁל הַצּוֹרֵר אֲגָבַּרְד. הוּא וְיֶתֶר הַבִּישׁוֹפִים, חֲבֵרָיו לְדֵעָה, הִשְׁתַּדְּלוּ לְהַשְׁפִּיעַ עַל הַמֶּלֶךְ קַרְלוֹס הַקֵּרֵחַ, כִּי יַגְבִּיל אֶת זְכֻיּוֹת הַיְהוּדִים, וּבְכָל כֹּחָם עָמְלוּ לִזְרֹעַ זֶרַע שִׂנְאָה וּפֵרוּד בֵּין הַנּוֹצְרִים וּבֵין שְׁכֵנֵיהֶם הַיְהוּדִים. וְאִם עַל הַמֶּלֶךְ לֹא יָכְלוּ הַצּוֹרְרִים הָאֵלֶּה לְהַשְׁפִּיעַ לְרָעַת הַיְהוּדִים, הִנֵּה הֵחֵל לִצְמֹחַ זֶרַע הַשִּׂנְאָה שֶׁזָּרְעוּ בֵּין שְׁדֵרוֹת הָעָם הַפָּשׁוּט וְהַמַּאֲמִין לְכָל דָּבָר. הָאַגָּדָה הַנּוֹשָׁנָה, כִּי הַיְהוּדִים הִצְלִיבוּ אֶת מְשִׁיחָם, לֹא סָרָה מִפִּי הַכְּמָרִים בְּכָל דְּרָשָׁה שֶׁדָּרְשׁוּ בְּאָזְנֵי עֲדוֹתֵיהֶם בִּימֵי חַג וּמוֹעֵד. הֶהָמוֹן הַתָּמִים וְהַנִּבְעָר מִדַּעַת הֵחֵל לְהִתְרַגֵּשׁ לְמִשְׁמַע אָזְנָיו, וּלְאַט לְאַט הִשְׁתָּרֵשׁ בְּלִבּוֹ רַעְיוֹן הַנְּקָמָה, נִקְמַת עוֹלָמִים — לָעַם קְשֵׁה־הָעֹרֶף הַזֶּה, הַמְּמָאֵן לַעֲזֹב אֶת דַּת אֲבוֹתָיו וּלְהִכָּנֵעַ לָאֱמוּנָה הַנּוֹצְרִית.

וּבִמְדִינוֹת גֶּרְמַנְיָה מָשְׁלוּ אָז, אַחֲרֵי מַלְכֵי בֵית קַרְלוֹס הַגָּדוֹל, הַמְּלָכִים לְבֵית סַכְּסוֹנְיָה. הַקֵּיסָר אוֹטוֹ (בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית לְמִסְפָּרָם) סִפַּח אֶל אֲחֻזּוֹתָיו גַּם אֶת אַדְמַת אִיטַלְיָה. מוֹשְׁלֵי הָאָרֶץ חָשְׁבוּ אֶת הַיְהוּדִים

לִירוּשַׁת נַחֲלוֹתֵיהֶם, שֶׁיָּרְשׁוּ מֵרוֹמִי הָעַתִּיקָה, וְלִפְעָמִים הָיוּ נוֹתְנִים הַקֵּיסָרִים כִּבְרַת אֶרֶץ מִנַּחֲלוֹתֵיהֶם בְּיַחַד עִם הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הַמָּקוֹם– בְּמַתָּנָה לָרוֹזְנִים וְלַבִּישׁוֹפִּים. שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ הָיוּ מַרְשִׁים „לִיהוּדֵיהֶם" הַנִּתָּנִים לָהֶם לְהִתְעַסֵּק בְּאֻמָּנֻיּוֹת שׁוֹנוֹת אוֹ בְּמִסְחָר, וּבִמְחִיר הָרִשְׁיוֹן הַזֶּה הָיוּ הַיְּהוּדִים מְשַׁלְּמִים מִסִּים רַבִּים לַאֲדוֹנֵיהֶם מְטִיבֵיהֶם.

יְשׁוּבֵי הַיְּהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה רַבּוּ, וּבְרֹאשָׁן עָמְדוּ הָרַבָּנִים וְהַפַּרְנָסִים. קְהִלּוֹת חֲשׁוּבוֹת נִמְצְאוּ אָז בְּעָרֵי אֶלְזַס וְלֻתַּרְנְיָה, בְּמַגֶּנְצָה, בְּוָרְמַיְשָׁה, בְּשְׁפֵּיאוּר וּבְקוֹלוֹנְיָה. בַּמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה נִתְחַדְּשׁוּ הָאַכְסַנְיוֹת שֶׁל תּוֹרָה, שֶׁהוֹצִיאוּ מִקִּרְבָּן חֲכָמִים גְּדוֹלִים וּמוֹרֵי הוֹרָאָה לְכָל בְּנֵי הַגּוֹלָה. בְּיוֹתֵר הִתְפַּרְסֵם בֵּין חַכְמֵי הַיְּהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה שֵׁם הֶחָכָם מִמַּגֶּנְצָה רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם מְאוֹר־הַגּוֹלָה (בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית לַחֻרְבָּן). הוּא יִסֵּד בְּמַגֶּנְצָה יְשִׁיבָה גְדוֹלָה, שֶׁאֵלֶיהָ נָהֲרוּ צְעִירֵי עַמֵּנוּ מִכָּל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה לְהִשְׁתַּלֵּם בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד וְהַגְּאוֹנִים. תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים הָאֵלֶּה הָיוּ בִּרְבוֹת הַיָּמִים לְרַבָּנִים וּלְמַנְהִיגִים בִּקְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּכָל אַרְצוֹת גָּלוּתָם. כְּמוֹ גְּדוֹלֵי הַגְּאוֹנִים פָּסַק גַּם רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם הֲלָכוֹת בְּעִנְיְנֵי דָּת וָדִין וַיְחַדֵּשׁ תַּקָּנוֹת לְפִי צָרְכֵי הַזְּמָן. בֵּין יֶתֶר תַּקָּנוֹתָיו אָסַר רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם עַל כָּל הַיְּהוּדִים לָקַחַת לָהֶם יוֹתֵר מֵאִשָּׁה אַחַת, מִדַּעְתּוֹ כִּי נָשִׁים רַבּוֹת מְבִיאוֹת רִיב וּקְטָטָה בְּחַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה, וְגַם תִּקֵּן כִּי הָאִישׁ לֹא יוּכַל לָתֵת גֵּט־פִּטּוּרִין לְאִשְׁתּוֹ עַל־כָּרְחָהּ (בְּלִי הַסְכָּמָתָהּ). הַתַּקָּנוֹת הַנְּכוֹנוֹת הַלָּלוּ נִתְאַשְּׁרוּ אַחֲרֵי כֵן בַּאֲסֵפַת הָרַבָּנִים בְּוָרְמַיְשָׁה וְנִתְקַבְּלוּ מֵאֵת כָּל הַיְּהוּדִים בְּאַרְצוֹת פְּזוּרֵיהֶם. תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים שֶׁיָּצְאוּ מִבֵּית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם נוֹדָעִים בְּסִפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ בְּשֵׁם „חַכְמֵי לֻתַּרְנְיָה".

* בִּימֵי רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם חַי גַּם הַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יִצְחָק, שֶׁיָּשַׁב גַּם הוּא בְּמַגֶּנְצָה. הַקֵּיסָר הָאַחֲרוֹן לְבֵית סַכְּסוֹנְיָה, הֵינְרִיךְ הַשֵּׁנִי, גָּזַר לְגָרֵשׁ אֶת כָּל הַיְּהוּדִים מִמַּגֶּנְצָה וּמֵהֶעָרִים הַסְּמוּכוֹת, אִם יְמָאֲנוּ לְהִתְנַצֵּר. עַל גְּזֵרָה זוֹ חִבֵּר הַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן תְּפִלּוֹת אֲחָדוֹת בַּחֲרוּזִים, הַנִּכְלָלוֹת עַד הַיּוֹם בַּ„סְּלִיחוֹת לַעֲשֶׂרֶת יְמֵי תְשׁוּבָה". גַּם רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם חִבֵּר אָז „סְלִיחָה", הַמַּתְחִילָה בַּחֲרוּזִים:

יָהּ, זְכֹר לְמֻכִּים וְנִמְרָטִים
וְעָלֶיךָ כָּל הַיּוֹם נִשְׁחָטִים –

וּכְשֶׁהֵחֵלּוּ גְזֵרוֹת הַשְּׁמָד בְּגֶרְמַנְיָה נִמְצְאוּ בֵּין הַיְהוּדִים רַכֵּי הַלֵּבָב שֶׁכָּשַׁל כֹּחַ סַבְּלָם וַיְקַבְּלוּ לְמַרְאִית עַיִן אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית. אוּלָם בַּעֲמַל רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יִצְחָק, שֶׁהִצְטַיֵּן בְּעָשְׁרוֹ הָרַב, נִתְבַּטְּלוּ הַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת עַל יְהוּדֵי גֶרְמַנְיָה, וְאָז שָׁבוּ הַמּוּמָרִים הָאֲנוּסִים וּבְתוֹכָם גַּם בֶּן רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם, אֶל דָּתָם וְאֶל עַמָּם. הָעוּבְדָה הַזֹּאת נִשְׁתַּבְּשָׁה בְּרְבוֹת הַיָּמִים, וַתְּהִי לְמָסֹרֶת־הָעָם עַל דְּבַר הָאַפִּיפְיוֹר אֶלְחָנָן, בֶּן הַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן מִמַּגֶנְצָה;

ו. יִשּׁוּבֵי הַיְהוּדִים בְּרוּסְיָה וּבְפּוֹלַנְיָה. בַּמְּדִינוֹת, שֶׁנֶּחְשְׁבוּ בְּרְבוֹת הַיָּמִים עַל גְּבוּל אֶרֶץ רוּסְיָה הַדְּרוֹמִית הֵחֵלּוּ הַיְהוּדִים לְהִתְיַשֵּׁב עוֹד בַּדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים אַחֲרֵי חֻרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי. אֶל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה בָּאוּ נוֹדְדֵי הַיְהוּדִים מִבִּיצַנְץ וּמִנַּחֲלוֹת כַּלִּיפֵי בַגְדַד, וַיֵּשְׁבוּ בַּאֲחֻזּוֹת הַיְוָנִים שֶׁעַל גְּדוֹת הַיָּם הַשָּׁחוֹר וּבַחֲצִי־הָאִי קְרִים (טַבְרִיָה). בְּרְבוֹת הַיָּמִים הִגִּיעוּ הַנּוֹדְדִים הַיְהוּדִים גַּם עַד גְּדוֹת הַדְּנֶפֶּר וְנַחֲלוֹת הַנְּסִיכוּת הַקִּיוֹבִית. סוֹפֵר־הַדּוֹר הָרוּסִי נֶסְטוֹר מְסַפֵּר, כִּי בִּשְׁנַת 986 לְמִסְפָּרָם בָּאוּ אֶל קִיּוֹב יְהוּדִים מֵאֶרֶץ הַכּוּזָרִים הַקְּרוֹבָה, בֵּין יֶתֶר כֹּהֲנֵי הַדָּת הַנּוֹצְרִית וְהַמֻּשְׁלְמָנִית, לְהַשְׁפִּיעַ עַל וְלַדִמִיר נְסִיךְ קִיּוֹב, כִּי יִתְיַהֵד. אוּלָם הַנָּסִיךְ לֹא אָבָה לְקַבֵּל עָלָיו אֶת דַּת הַיַּהֲדוּת, יַעַן כִּי הַיְהוּדִים גָּלוּ מֵאַרְצָם בְּחַטְּאַת אֲבוֹתֵיהֶם. אָז קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם הָרוּסִים וּבְרֹאשָׁם נְסִיכָם וְלַדִמִיר, אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית לְפִי מִנְהֲגֵי הַיְוָנִים, הַכֹּהֲנִים וְהַנְּזִירִים הָרוּסִים הָיוּ מִתְוַכְּחִים עִם יְהוּדֵי הַמָּקוֹם בְּשְׁאֵלוֹת הַדָּת, וְלִפְעָמִים הֵסִיתוּ אֶת הֶהָמוֹן לִפְרֹעַ פְּרָעוֹת בַּיְהוּדִים „הַכּוֹפְרִים". מַצַּב הַיְהוּדִים בְּרוּסְיָה הֵחֵל לְאַט־לְאַט לְהִדַּמּוֹת אֶל מַצַּב אֲחֵיהֶם בְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ.

כַּעֲבוֹר מֵאָה שָׁנָה אַחֲרֵי וְלַדִמִיר, הַנִּקְרָא בְּפִי הָרוּסִים „הַקָּדוֹשׁ", חָיוּ עוֹד הַיְהוּדִים בִּנְסִיכוּת קִיּוֹב בְּשַׁלְוָה וַיִּסְחֲרוּ אֶל הָאָרֶץ כְּאַוַּת נַפְשָׁם. הַנָּסִיךְ הַגָּדוֹל סְוְיַטָפָּלְק תָּמַךְ בִּידֵי הַסּוֹחֲרִים הַיְהוּדִים, וּגְבִית

מִסִּים אֲחָדִים וְהַכְנָסוֹת הַמְּדִינָה מָסַר בְּיָדָם. בְּקִיוֹב עַצְמָהּ הָיְתָה לַיְהוּדִים קְהִלָּה חֲשׁוּבָה, אַךְ גַּם עָלֶיהָ עָבְרָה כּוֹס הַתַּרְעֵלָה בִּפְרֹץ שָׁם מְהוּמוֹת־עָם אַחֲרֵי מוֹת סְוְיַטָּפָּלְק. אֶזְרָחֵי קִיוֹב הִצִּיעוּ אֶת כִּסֵּא הַנְּסִיכוּת לְוְלַדִמִיר מוֹנוֹמַךְ, אַךְ הוּא הִתְמַהְמַהּ לָבוֹא קִיוֹבָה. בִּשְׁעַת־חֵירוּם הֵחֵל הָאֲסַפְסוּף לְהִתְהוֹלֵל וַיָּבָז אֶת אֲחֻזַּת שַׂר הָאֶלֶף פּוּטְיַטָה, וְאַחַר־כַּךְ הִתְנַפֵּל גַּם עַל יְהוּדֵי קִיוֹב וַיָּבָז אֶת רְכוּשָׁם. בְּנֵי קִיוֹב שָׁלְחוּ שֵׁנִית מַלְאָכִים אֶל מוֹנוֹמַךְ, כִּי יְמַהֵר לָבוֹא אֲלֵיהֶם וְלָשִׂים קֵץ לְתַעֲלוּלֵי הֶהָמוֹן. אָז מִהֵר מוֹנוֹמַךְ לָבוֹא קִיוֹבָה, וְהַפְּרָעוֹת חָדֵלוּ. בִּשְׁנַת 1124 לְמִסְפָּרָם בָּאָה עַל יְהוּדֵי קִיוֹב צָרָה שְׁנִיָּה: תַּבְעֵרָה פָּרְצָה וַתֹּאכַל אֶת מַרְבִּית בָּתֶּיהָ וּבְתוֹכָם גַּם אֶת מוֹשְׁבוֹת הַיְהוּדִים. אוּלָם לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּקְהִלַּת הַיְהוּדִים בְּקִיוֹב שָׁבָה לִפְרֹחַ כְּקֶדֶם, כִּי אֶל הָעִיר הַמֶּרְכָּזִית הַזֹּאת הָיוּ נוֹהֲרִים הַרְבֵּה סוֹחֲרִים יְהוּדִים מֵאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב שֶׁבְּאֵירֹפָּה וּמֵאַסְיָה. בְּקִיוֹב הָיְתָה, כַּנִּרְאֶה, לַיְהוּדִים שְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת וּבְסִפְרֵי קוֹרוֹת הָרוּסִים בַּדּוֹר הַהוּא נִזְכָּרִים גַּם „שַׁעֲרֵי הַיְּהוּדִים" שֶׁנִּמְצְאוּ בָהּ.

וְנוֹדְדֵי הַיְהוּדִים מֵאַרְצוֹת אֵירֹפָּה הַמַּעֲרָבִית הִגִּיעוּ גַּם עַד גְּבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה, שֶׁעַל גְּדוֹת הַנְּחָלִים: וִיסְלָה וּוַרְטָה, וַיֵּשְׁבוּ שָׁם. עוֹד בִּימֵי קַרְלוֹס הַגָּדוֹל הָיוּ בָּאִים אֶל גְּבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה הַיְהוּדִים לְרֶגֶל מִסְחָרָם עִם בְּנֵי הַסְּלַבִים הַקְּרוֹבִים; וּכְשֶׁרַבּוּ הָרְדִיפוֹת נֶגֶד הַיְהוּדִים בַּאֲחֻזּוֹת גֶּרְמַנְיָה, בָּחֲרוּ לָהֶם אֶת אֶרֶץ פּוֹלַנְיָה הַקְּרוֹבָה לִמְקוֹם מִקְלָטָם. הָעָם הַפּוֹלַנִי לֹא מָצָא אָוֶן בָּאֹרְחִים הַחֲדָשִׁים וַיְקַבֵּל אֶת פְּנֵיהֶם בְּרָצוֹן. אֲגָדָה פּוֹלַנִית מוֹכִיחָה, כִּי מִתְּחִלָּה לֹא הִבְדִּילוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת בֵּין הָאֶזְרָחִים וּבֵין הַגֵּרִים הַיְהוּדִים. אַחֲרֵי מוֹת הָרוֹזֵן הַפּוֹלַנִי פֶּפֶּל, מְסַפֶּרֶת הָאֲגָדָה, הִתְאַסְּפוּ הַפּוֹלַנִים לַאֲסֵפַת־עָם בָּעֲיָרָה קְרוּשְׁבִיצָה לִבְחֹר לָהֶם בְּרוֹזֵן חָדָשׁ, וְאַחֲרֵי וִכּוּחִים רַבִּים הֶחְלִיטוּ: לִבְחֹר לְרוֹזֵן עֲלֵיהֶם בָּאִישׁ, שֶׁיָּבוֹא בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּם הָרִאשׁוֹן הָעִירָה. עַל פִּי מִקְרֶה בָּא הָרִאשׁוֹן הָעִירָה הַיְהוּדִי אַבְרָהָם פְּרוֹחָבְנִיק, וַיִּבְחֲרוּ הַפּוֹלַנִים בּוֹ לְרוֹזְנָם. אוּלָם הַיְהוּדִי וִתֵּר עַל הַכָּבוֹד הַזֶּה, וַיִּיעַץ אֶת

הַפּוֹלַנִים, שֶׁיִבְחֲרוּ בְּבֶן־עַמָּם פְּיַסְט, שֶׁהָיָה בְּרִבּוֹת הַיָמִים לַאֲבִי הָרוֹזְנִים הַפּוֹלַנִים מִבֵּית הַפְּיַסְטִים. לְפִי אֲגָדָה אַחֶרֶת הִשְׁתַּדְּלוּ שְׁלִיחֵי הַיְהוּדִים מִגֶּרְמַנְיָה לִפְנֵי הָרוֹזֵן הַפּוֹלַנִי לֶשֶׁק, כִּי יְפַתַּח אֶת שַׁעֲרֵי אַרְצוֹ לַנּוֹדְדִים הַיְהוּדִים. וְכַאֲשֶׁר נוֹדַע לְלֶשֶׁק טִיב הַיַּהֲדוּת וְכִשְׁרוֹן הַיְהוּדִים בְּסַחַר הָאָרֶץ, הִרְשָׁה לָהֶם לְהִתְיַשֵּׁב בַּאֲחֻזּוֹתָיו, וְגַם הֶעֱנִיק לָהֶם הֲנָחוֹת וּזְכֻיּוֹת רַבּוֹת (בִּשְׁנַת 905 לְמִסְפָּרָם).

הָאֲגָדוֹת וְהַשְּׁמוּעוֹת הַלָּלוּ מוֹכִיחוֹת בְּכָל אֹפֶן, כִּי הַיְהוּדִים הִתְיַשְּׁבוּ בִּגְבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה עוֹד בִּהְיוֹת הַפּוֹלַנִים עוֹבְדֵי אֱלִילִים, וְכִי מַרְבִּית יְהוּדֵי פּוֹלַנְיָה יָצְאוּ מֵאֲחֻזּוֹת גֶּרְמַנְיָה (וְלָכֵן מְדַבְּרִים מַרְבִּית יְהוּדֵי פּוֹלַנְיָה וְלִיטָה בְּזַרְגוֹן גֶּרְמָנִי עַד הַיּוֹם); וְגַם אַחֲרֵי שֶׁקִּבְּלוּ הַפּוֹלַנִים אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית, לְפִי מִנְהֲגֵי הַקָּתוֹלִים, הִרְבּוּ הַיְהוּדִים לְהִתְיַשֵּׁב בַּהֲמוֹנִים בְּפּוֹלַנְיָה, וְאִישׁ לֹא כִהָה בָּהֶם. רַק בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה לְמִסְפָּרָם נִרְאוּ אוֹתוֹת שִׂנְאָה רִאשֹׁנִים מִצַּד הַפּוֹלַנִים אֶל שְׁכֵנֵיהֶם הַיְהוּדִים. אוּלָם הָרוֹזְנִים הַפּוֹלַנִים עָמְדוּ כִּמְעַט תָּמִיד לִימִין הַיְהוּדִים, וַיַּעַנְשׁוּ בְּכָל חֹמֶר הַדִּין אֶת אֵלֶּה אֲשֶׁר נָגְעוּ בָהֶם לְרָעָה. בִּימֵי אֲחָדִים מִמַּלְכֵי פּוֹלַנְיָה, נִמְסְרָה לַיְהוּדִים גַּם הַצָּקַת מַטְבְּעוֹת הַמְּדִינָה, וְעַל אֲחָדוֹת מֵהֶן נִשְׁאֲרוּ לְזִכָּרוֹן שְׁמוֹת הָרוֹזְנִים הַפּוֹלַנִים בְּאוֹתִיּוֹת עִבְרִיּוֹת.

* עַל אוֹדוֹת יִשּׁוּבֵי הַיְהוּדִים בְּרוּסְיָה וּבְפּוֹלַנְיָה בַּמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית־הָעֲשִׂירִית מַזְכִּירִים גַּם הַנּוֹסְעִים הַיְהוּדִים, רַבִּי בִּנְיָמִין מִטּוּדִילָה וְרַבִּי פְּתַחְיָה מֵרֶגֶנְסְבּוּרְג בְּסִפְרֵי מַסְּעֵיהֶם בַּיָּמִים הָהֵם.

ז. הַכּוּזָרִים. * כְּקֶרֶן אוֹרָה בְּמַחֲשַׁכֵּי לַיְלָה הוֹפִיעָה הַשְּׁמוּעָה בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית־הַתְּשִׁיעִית לַחֻרְבָּן, כִּי עַל גְּדוֹת הַוָּלְגָה מִתְקַיֶּמֶת מַמְלָכָה אַדִּירָה יְהוּדִית, מִבְּנֵי הַכּוּזָרִים. כְּשֶׁגָּבְרוּ הַפֻּרְעָנִיּוֹת וּגְזֵרוֹת הַשְּׁמָד עַל עַמֵּנוּ בְּאַרְצוֹת גָּלוּתוֹ, וּכְבוֹד הַיְהוּדִים וְתוֹרָתָם שָׁפַל מְאֹד, הָיְתָה לִמְשִׁיבַת נֶפֶשׁ לְכָל הָעָם הַיְדִיעָה הַמְשַׂמַּחַת, כִּי עוֹד יֵשׁ מֶלֶךְ יְהוּדִי, הַמּוֹשֵׁל בְּאַרְצוֹ וְהַמַּפִּיל חִתִּיתוֹ עַל שִׁבְטֵי הַגּוֹיִם הַקְּרוֹבִים, שֶׁהָיוּ לוֹ לְמַס עוֹבֵד. הַסִּפּוּרִים עַל אוֹדוֹת מַמְלֶכֶת

יְהוּדִים בְּאֶרֶץ הַכּוּזָרִים, שֶׁנִּמְסְרוּ בֵּין עַמֵּנוּ מִדּוֹר לְדוֹר הָיוּ, כַּנִּרְאֶה, לִיסוֹד הָאֲגָדוֹת עַל מַמְלֶכֶת עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, שֶׁעֲלֵיהֶם הִרְבָּה לְסַפֵּר הַנּוֹסֵעַ אֶלְדָּד הַדָּנִי.

הַכּוּזָרִים הָיוּ מִתְּחִלָּה עוֹבְדֵי אֱלִילִים מִבְּנֵי הַשֵּׁבֶט הַתַּתָּרִי, וּבַמֵּאָה הַשְּׁמִינִית, בְּעֵרֶךְ, לַחֻרְבָּן הִתְיַהֲדוּ מַרְבִּיתָם וּבְרֹאשָׁם מוֹשְׁלָם וְשָׂרֵיהֶם, כַּאֲשֶׁר נוֹדַע לָהֶם טִיב תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת מִפִּי הַיְהוּדִים שֶׁבָּאוּ לָגוּר בְּאַרְצָם. מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים הִשְׂתָּרְעָה עַל גְּדוֹת הַיָּם הַכַּסְפִּי, וַיִּמְשְׁלוּ בְּשִׁבְטֵי הַסְּלָבִים הַקְּרוֹבִים: הַפֶּטְשֶׁנֶגִים וְהַוָּרֵיגִים — וַיַּפִּילוּ חִתִּיתָם גַּם עַל מַלְכוּת בִּיצַנְץ. הַמָּסוֹרָה מְסַפֶּרֶת, כִּי מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים בּוּלַן (הָעֵרֶךְ, תרס״א לַחֻרְבָּן). חָפֵץ לְקַבֵּל אַחַת מִשָּׁלֹשׁ הַדָּתוֹת: הַיְהוּדִית, הַנּוֹצְרִית וְהַמְּשֻׁלְמָנִית. כַּאֲשֶׁר נוֹדַע הַדָּבָר לְקֵיסַר בִּיצַנְץ שָׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים, וּמַתָּנוֹת רַבּוֹת בִּידֵיהֶם, לְהַטּוֹתוֹ אֶל הַדָּת הַנּוֹצְרִית. גַּם כָּלִיף הָעַרְבִיאִים שָׁלַח אֶל בּוּלַן אֶת שָׂרָיו לְהַשְׁפִּיעַ עָלָיו כִּי יְקַבֵּל אֶת הַדָּת הַמְּשֻׁלְמָנִית. אָז קָרָא אֵלָיו מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים גַּם לְרַבָּנֵי הַיְהוּדִים, וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח כִּי הַיַּהֲדוּת הִיא אֵם לִשְׁתֵּי הַדָּתוֹת הַנּוֹתָרוֹת, הֶחְלִיט לְקַבֵּל עָלָיו, הוּא וְשָׂרָיו וְרַבִּים מִבְּנֵי עַמּוֹ, אֶת הַדָּת הַיְהוּדִית. לְפִי אֲגָדָה אַחֶרֶת, בָּא מַלְאַךְ ד׳ אֶל בּוּלַן וְאֶל מִשְׁנֵהוּ בַּחֲלוֹם בְּלַיְלָה אֶחָד וַיֹּאמֶר לָהֶם, כִּי אֶרֶץ הַכּוּזָרִים תִּגְדַּל וְתִגְבַּר חַיִל אִם יִתְיַהֲדוּ הֵם וּבְנֵי עַמָּם.

מַלְכֵי הַכּוּזָרִים נִקְרְאוּ מֵאָז כַּהֲנִים (כֹּהֲנִים), וְעִיר בִּירָתָם הָיְתָה אִיתִל, אֲשֶׁר אֵצֶל אֶשֶׁד הַוָּלְגָה אֶל יָם הַכַּסְפִּי, קָרוֹב לָעִיר אַסְטְרַחַן בְּיָמֵינוּ. עַל אֶחָד מֵאִיֵּי וָלְגָה בָּנוּ לָהֶם הַכּוּזָרִים עִיר גְּדוֹלָה וּבְצוּרָה וַיִּקְרְאוּ לָהּ סַרְקֶל, וְהָרוּסִים קָרְאוּ לָהּ בֵּילוֹבִיז, לֵאמֹר: הָעִיר הַלְּבָנָה. אֶחָד מִבְּנֵי בּוּלַן, הַכֹּהֵן עוֹבַדְיָה, קִנֵּא מְאֹד לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת, וַיִּקְרָא לַיְהוּדִים מֵהָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת לְהָפִיץ אֶת עִקָּרֵי דָתָם בֵּין בְּנֵי עַמּוֹ, וּלְיַסֵּד בְּאַרְצוֹ בָּתֵּי תְפִלָּה וּבָתֵּי־סֵפֶר לִבְנֵי הַנְּעוּרִים. תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת הִשְׁפִּיעָה לְטוֹבָה עַל הַכּוּזָרִים הַפְּרָאִים בְּמִקְצָת, וּמַמְלַכְתָּם הָלְכָה הָלוֹךְ וְחָזֹק. הַכּוּזָרִים רָאוּ, כִּי שִׁבְטֵי הַסְּלָבִים: הַפֶּטְשֶׁנֶגִים וְהַוָּרֵיגִים, לוֹטְשִׁים עַיִן אֶל אַרְצָם הַבְּרוּכָה. וַיָּחֵלּוּ לְהִתְבַּצֵּר וּלְהַגְדִּיל אֶת מִסְפַּר

צִבְאוֹתֵיהֶם. הַשְּׂכִירִים הָיוּ לָרֹב מִבְּנֵי עֲרָב. אוּלָם פְּקִידֵי הַמַּמְלָכָה הָיוּ בְּרֻבָּם יְהוּדִים. וְהַכּוּזָרִים הָיוּ רַבִּים לִפְעָמִים גַּם אֶת רִיב הַיְהוּדִים אֲחֵיהֶם מִפְּנֵי עוֹשְׁקֵיהֶם.

בִּשְׁנַת 950 לְמִסְפָּרָם בְּעֶרֶךְ, נוֹדַע גַּם לִיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה, כִּי עוֹד יֵשׁ מַמְלָכָה יְהוּדִית חָפְשִׁית וְאַדִּירָה בִּגְבוּלוֹת רוּסִיָּה הָרְחוֹקָה.

* וְכַאֲשֶׁר הִגִּיעָה הַשְּׁמוּעָה הַזֹּאת גַּם לַשַּׂר הַיְהוּדִי בַּחֲצַר הַכָּלִיף — חִסְדָּאִי אִבְּן שַׁפְּרוּט (ראה פרק ב'), שָׁלַח מִכְתָּב לְיוֹסֵף מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים בָּעֵת הַהִיא, לָדַעַת אִם אֱמֶת בְּפִי הַמּוֹדִיעִים עַל קִיּוּם מַמְלָכָה יְהוּדִית עַל גְּדוֹת יָם הַכַּסְפִּי; וּמֶלֶךְ הַכּוּזָרִים, הֵשִׁיב לְרַבִּי חִסְדָּאִי תְּשׁוּבָה בְּעִבְרִית, כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

„דַּע, כִּי אֲנַחְנוּ מִבְּנֵי יֶפֶת, בְּנֵי כּוּזַר בֶּן תּוֹגַרְמָה הִנֵּנוּ.
„וַאֲשֶׁר שָׁאַלְתָּ מַהֲלַךְ אַרְצֵנוּ וְאָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ — וְהִיא עַל הַנָּהָר
„הַסָּמוּךְ לְיַם גַּרְגַּן מִזְרָחָה, מַהֲלַךְ ד' חֳדָשִׁים. וְעַל יַד הַנָּהָר
„הַזֶּה חוֹנִים לְאֻמִּים רַבִּים, וְכֻלָּם נוֹתְנִים לִי מַס. וַאֲנִי יוֹשֵׁב עַל
„מְבוֹאוֹת הַנָּהָר וְלֹא אֶעֱזֹב אֶת הָרוּסִים הַבָּאִים בִּסְפִינוֹת, וַאֲנִי
„אֶלָּחֵם עִמָּהֶם מִלְחָמָה קָשָׁה; וְאִלּוּ עֲזַבְתִּים הָיוּ מַכְחִידִים כָּל אֶרֶץ
„יִשְׁמָעֵאל. וְעוֹד אוֹדִיעֲךָ, שֶׁיֵּשׁ לִי בְּעֶזְרַת שַׁדַּי בְּתוֹךְ מַלְכוּתִי
„שָׁלֹשׁ מְדִינוֹת: הָאַחַת — יוֹשֶׁבֶת בָּהּ הַמַּלְכָּה עִם נַעֲרוֹתֶיהָ, אָרְכָּהּ
„וְרָחְבָּהּ חֲמִשִּׁים עַל חֲמִשִּׁים פַּרְסָה, וְהַיּוֹשְׁבִים בָּהּ: יִשְׂרְאֵלִים,
„יִשְׁמְעֵאלִים, נוֹצְרִים וְאֻמּוֹת אֲחֵרוֹת. הַמְּדִינָה הַשֵּׁנִית וּמִגְרָשֶׁיהָ:
„אָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ שְׁמוֹנֶה עַל שְׁמוֹנֶה פַּרְסָאוֹת, וְהַמְּדִינָה הַשְּׁלִישִׁית —
„אֲנִי יוֹשֵׁב בָּהּ עִם שָׂרַי וַעֲבָדַי וְכָל מְשָׁרְתַי, אָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ —
„שָׁלֹשׁ עַל שָׁלֹשׁ פַּרְסָאוֹת. וְעוֹד שָׁאַלְתָּ מִדְּבַר קֵץ הַפְּלָאוֹת
„(לֵאמֹר: הַמַּאֲמִינִים הַכּוּזָרִים, כִּי יָבוֹא קֵץ לַגָּלוּת), וַאֲנַחְנוּ —
„עֵינֵינוּ אֶל ד', וְאֶל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל. וְאָנוּ רְחוֹקִים מִצִּיּוֹן, אֲבָל
„שָׁמַעַ שָׁמַעְנוּ שֶׁבְּרֹב הָעֲוֹנוֹת תָּעוּ הַחֶשְׁבּוֹנוֹת (לֵאמֹר: לֹא נוֹדַע
„מָתַי יָבוֹא הַקֵּץ לְגָלוּתֵנוּ), וְאֵין בְּיָדֵינוּ כִּי אִם נְבוּאַת דָּנִיֵּאל
„אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי שְׁמוֹ (כְּלֹמַר: מַאֲמִינִים אָנוּ בִּנְבוּאַת
„דָּנִיֵּאל כִּי בוֹא יָבוֹא הַקֵּץ).

„וְהִזְכַּרְתָּ בְּאִגַּרְתְּךָ, שֶׁאַתָּה מִתְאַוֶּה לִרְאוֹת פָּנָי, – גַּם אֲנִי כוֹסֵף
„מְאֹד לִרְאוֹת פָּנֶיךָ הַנְּעִימִים וִיקַר תִּפְאֶרֶת חָכְמָתְךָ וּגְדֻלָּתֶךָ.
„וְלוּ זָכִיתִי לְהִתְחַבֵּר עִמְּךָ וְלִרְאוֹת פָּנֶיךָ הַנִּכְבָּדִים וְהַנְּעִימִים!
„אַתָּה תְהִי לִי לְאָב, וַאֲנִי אֶהְיֶה לְךָ לְבֵן, וְעַל פִּיךָ יִשַּׁק כָּל
„עַמִּי, וּבִדְבָרְךָ הָיִיתִי יוֹצֵא וּבָא, וּבַעֲצָתְךָ הַנֶּאֱמָנָה – וְשָׁלוֹם רָב".

הַבְּשׂוֹרָה הַזֹּאת עוֹדְדָה אֶת רוּחַ בְּנֵי עַמֵּנוּ הָרְצוּצִים, שֶׁמִּפְּנֵי רחוּק הַמָּקוֹם לֹא יָכְלוּ לִנְסֹעַ אֶל מַמְלֶכֶת אֲחֵיהֶם בְּנֵי דָתָם וְלַחֲזוֹת בְּעֵינֵיהֶם בִּכְבוֹד הַיַּהֲדוּת וּבִגְדֻלָּתָהּ. אוּלָם לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּמַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים הִתְמוֹטְטָה, כַּאֲשֶׁר חָזְקָה מֶמְשֶׁלֶת הָרוּסִים בִּנְסִיכוּת קִיוֹב. בִּימֵי הַנָּסִיךְ הָרוּסִי סְוְיַטוֹסְלַב נָפְלָה כָלִיל מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים, אַחֲרֵי מִלְחָמָה קָשָׁה וְרַבַּת דָּמִים, וְהַכּוּזָרִים גָּלוּ מֵאַרְצָם וַיִּתְפַּזְּרוּ בָּאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת (תת״ק לַחֻרְבָּן). לְפִי דִבְרֵי אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת, נִמְלְטוּ פְּלִיטֵי הַכּוּזָרִים מֵאַרְצָם אֶל טַבְרִיָּה (קְרִים), וְשָׁם עוֹד הִתְקַיְּמָה מַמְלַכְתָּם כַּחֲמִשִּׁים שָׁנָה. אַךְ לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְגַם שְׁאֵרִית הַפְּלֵיטָה הַזֹּאת אָבָדָה, וּשְׂרִידֵי הַכּוּזָרִים הִתְעָרְבוּ בִּיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה אוֹ בִּבְנֵי־הַמִּקְרָא, יוֹשְׁבֵי קְרִים.

קרלוס הגדול

תַמְצִית הַפֶּרֶק הָרִאשׁוֹן.

בְּמֶשֶׁךְ שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה (500–1100) נִמְצָא גוֹרַל עַמֵּנוּ בִּידֵי שָׁלֹשׁ רְשׁוּיוֹת אֵלֶּה: מֶמְשֶׁלֶת אִיטַלְיָה, מֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ וּמֶמְשֶׁלֶת פְרַנְקוֹ–גֶרְמַנְיָה. אִיטַלְיָה, וּבִפְרָט בִּירָתָהּ רוֹמִי זָכְרָה אֶת כְּבוֹד הַיְהוּדִים וְתִפְאַרְתָּם עוֹד מִימֵי מִלְחֲמוֹת הַחֵרוּת בְּאֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶם; הִיא הִכִּירָה עוֹד אֶת בְּנֵי הָעָם הַלּוֹחֵם בְּעַד אַרְצוֹ וְתוֹרָתוֹ, וְלָכֵן יָדְעָה לְהִתְיַחֵס אֵלָיו גַּם בַּעֲבוּר דוֹרוֹת שְׁלֵמִים בְּיַחַס שֶׁל כָּבוֹד. מוֹשְׁלֵי בִיצַנְץ הַיְוָנִית יָרְשׁוּ מֵאֲבוֹתֵיהֶם הַהֶלֶנִים רִגְשֵׁי בוּז לָעָם הַשּׁוֹכֵן לְבָדָד, הַנּוֹתֵן גַּם תּוֹרָה חֲדָשָׁה לְעַמִּים אֲחֵרִים וְהוּא בְּעַצְמוֹ מוֹכִיחַ לִחְיוֹת עַל פִּי תוֹרָתוֹ הַיְשָׁנָה. יוֹרְשֵׁי הַהֶלֶנִים הַקַּדְמוֹנִים, שֶׁהָיוּ מְמִירִים בְּנָקֵל אֶת כְּבוֹד אֱלֹהֵיהֶם – בְּאֵלִים חֲדָשִׁים, וּבְדָת הַנּוֹצְרִית מָצְאוּ לָהֶם לֹא תוֹרַת מוּסָר לְהִשְׁתַּלְמוּת הָאָדָם, כִּי אִם פֻּלְחָן (קוּלְטוּס) חָדָשׁ. – הֵם לֹא יָכְלוּ לָדַעַת אֶת סוֹד הַיַּהֲדוּת הָעַתִּיקָה וְקִיּוּמָהּ, לֹא הֵבִינוּ: בִּשְׁלֵמָה מִתְעַקֵּשׁ זֶה הָעָם לְהָמֵר גַּם הוּא אֱלֹהָיו. יַחַס הַבִּיצַנְצִים אֶל הַיְּהוּדִים הָיָה אֵיפוֹא יַחַס שֶׁל נְאָצָה מִתּוֹךְ קִנְאָה.

שִׁבְטֵי פְּרַנְקוֹ– גֶרְמַנְיָה, יוֹרְשֵׁי רוֹמִי, לֹא יָדְעוּ כְּלָל אֶת הַיְּהוּדִים וְאֶת תּוֹרָתָם. וַיִּרְאוּ בָהֶם רַק אֶת בְּנֵי הָעָם שֶׁ„הִצְלִיב אֶת יֵשׁוּ“. יוֹתֵר לֹא חָפְצוּ וְגַם לֹא יָכְלוּ, עַל פִּי מַצַּב הַשְׂכָּלָתָם הַשָּׁפָל, לְהָבִין בִּקּוֹרוֹת הַיְּהוּדִים וְהַיַּהֲדוּת; וְיַחַס הַשְּׁבָטִים הָאֵלֶּה הִתְבַּלֵּט לְמַדַּי עוֹד טֶרֶם שֶׁהִסְפִּיקוּ לִלְמֹד אֶת עִקְּרֵי תּוֹרַת הַנּוֹצְרִיּוּת. זֶה הָיָה יַחַס שֶׁל תַּקִּיפִים שֶׁנִּקְרְאוּ מֵ„הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה“ לְהִתְנַקֵּם בָּעָם קְשֵׁה־הָעֹרֶף „שֶׁהָרַג אֶת בֶּן־אֱלֹהִים“. מֵאָז הֵחֵלָּה לְהִתְרַקֵּם בֵּין עַמֵּי הַנּוֹצְרִים הָאַגָּדָה הַנּוֹרָאָה עַל אוֹדוֹת הַיְּהוּדִי הַנִּצְחִי („אֲהַסְוֵרוֹס) הַמִּתְאַוֶּה לָשִׂים קֵץ לְחַיֵּי נְדוּדָיו וְעִנּוּיָיו בַּגּוֹיִם, אַךְ מֻכְרָח הוּא לִרְאוֹת חַיִּים בִּשְׁבִיל הַגְּמוּל, שֶׁהֵם צִוּוּ לְגָמְלֵהוּ. קִיּוּם הַיַּהֲדוּת הָיָה בְּעֵינֵיהֶם לֹא לִזְכוּת בִּפְנֵי עַצְמָהּ, אֶלָּא לְ„עֹנֶשׁ מֵאֵת מַלְכוּת הַשָּׁמַיִם“.

כְּיוֹצְאִים מִן הַכְּלָל הָיוּ קַרְלוֹס הַגָּדוֹל וְלוּדְוִיק בְּנוֹ, שֶׁהוֹדוּ בִזְכוּת קִיּוּמָהּ שֶׁל הַיַּהֲדוּת לְכַשֶּׁעַצְמָהּ. בַּנּוֹצְרִיּוּת רָאוּ רַק נַחַל שׁוֹטֵף הַנּוֹבֵעַ מִמְּקוֹר הַיַּהֲדוּת וְקָשֶׁה לִשְׁמוֹר אֶת הַנַּחַל בְּטָהֳרָתוֹ אִם הַמַּעְיָן יִסָּתֵם. אוּלָם מַרְבִּית מוֹשְׁלֵי אֵירוֹפָּה הַנּוֹצְרִים לֹא הֵבִינוּ אֶת הָאֱמֶת הַזֹּאת וַיִּשְׁתַּדְּלוּ לַעֲקֹר מִן הַשֹּׁרֶשׁ אֶת הַיַּהֲדוּת וּלְהַשְׁמִיד אֶת נוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ. מִטַּעַם זֶה הִסְתִּירוּ עֵת רַבָּה הַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים אֶת דְּבַר הִתְיַהֲדוּת הַכּוּזָרִים עַל גְּדוֹת הַוּוֹלְגָה מֵאֵת „יְהוּדֵיהֶם“ יוֹשְׁבֵי אַרְצוֹתָם, מִדְּאָגָה פֶּן תָּרִים יְדִיעָה זוֹ אֶת כְּבוֹד הַיַּהֲדוּת לְעֵינֵי הָעַמִּים וּתְחַזֵּק אֶת לֵב הַיְּהוּדִים בְּתוֹרָתָם. מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים הָיְתָה לַיְּהוּדִים לְעֵין אַגָּדָה סְתוּמָה, וְלָכֵן לֹא הִתְאַמְּצוּ לְחַזֵּק אֶת הַקֶּשֶׁר בֵּינָם וּבֵין אֲחֵיהֶם בְּנֵי בְרִיתָם הַחֲדָשִׁים, לְמַעַן יוּכְלוּ שְׁנֵיהֶם עֲמוֹד בִּפְנֵי אוֹיְבָם הָאֶחָד.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מְקַדֶּמֶת.

הָעַרְבִיאִים.

בַּשֵּׁם הַזֶּה נִקְרְאוּ עוֹד לְפָנִים שִׁבְטֵי בְּנֵי־שֵׁם, שֶׁנָּדְדוּ בַּחֲצִי אִי־גָּדוֹל בִּגְבוּל אַסְיָה וְאַפְרִיקָה צְפוֹנָה. אַרְצָם נֶחֱלָקָה: לְמִדְבַּר עֲרָב, נֶגְבָּה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, חֲצִי־הָאִי סִינַי וְלִגְדוֹת יָם־הַפַּרְסִי. מִקֵּץ יָמִים הִתְעָרְבוּ בְּיוֹשְׁבֵי עֲרָב גַּם בְּנֵי אֱדוֹם, נְבָיוֹת, קֵדָר וּמִדְיָן; אוּלָם עַל קוֹרוֹת הָעַרְבִיאִים הִשְׁפִּיעוּ בְּיוֹתֵר שְׁנֵי הַשְּׁבָטִים הָרִאשִׁיִּים: הֵם בְּנֵי־יָקְטָן (אוֹ בְּנֵי שְׁבָא) יוֹשְׁבֵי הַדָּרוֹם וּבְנֵי יִשְׁמָעֵאל (גַּם „בְּנֵי קְטוּרָה") יוֹשְׁבֵי הַצָּפוֹן.

שִׁבְטֵי עֲרָב שָׁכְנוּ תָמִיד לְמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם לְבָדָד, וַיִּתְרַחֲקוּ מֵעַמֵּי הַקֶּדֶם הַנְּאוֹרִים: אַשּׁוּר, בָּבֶל וּפָרָס. לֹא כֵן הָיָה יַחַס הָעַרְבִיאִים אֶל הָעִבְרִים בְּנֵי גִזְעָם: בִּימֵי שְׁלֹמֹה נִכְרְתָה בְּרִית אַחֲוָה בֵּין בְּנֵי שְׁבָא וּבֵין בְּנֵי יְהוּדָה וּבִימֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי נִתְיַהֵד שֵׁבֶט עַרְבִיאִי שָׁלֵם, יוֹשְׁבֵי מְדִינַת חֲדַיִיב. מִטִּבְעָם הָיוּ בְנֵי עֲרָב אַנְשֵׁי מִלְחָמָה וְחָיוּ עַל חַרְבָּם וְהַחוֹלְשִׁים עַל גּוֹיֵי הַקֶּדֶם כִּמְעַט לֹא נָגְעוּ בָהֶם לְרָעָה. בִּימֵי קֶדֶם לֹא נִכְּרָה כְּלָל מְצִיאוּת הָעַרְבִיאִים בְּחַיֵּי הָעַמִּים; אַךְ זִקְנוּת הָעָם הַזֶּה בִּיְשָׁה אֶת יַלְדוּתוֹ

הַשְׁפָּעַת הָעַרְבִיאִים עַל עַמֵּי אַסְיָה, אַפְרִיקָה וְאֵירָפָּה הֵחֵלָּה עִם הוֹפָעַת נְבִיאָם וּמְחוֹקְקָם מֻחַמַּד. עַד הָעֵת הַהִיא הָיוּ עוֹד עוֹבְדֵי אֱלִילִים, אוּלָם קִרְבַת הַיְּהוּדִים שֶׁהִתְיַשְּׁבוּ בַּאֲחֻזּוֹתֵיהֶם אַחֲרֵי הַחֻרְבָּן הִשְׁפִּיעָה עֲלֵיהֶם לְטוֹבָה, וַיָּחֵלּוּ לְהָבִין אֶת עִקְּרֵי הַיַּהֲדוּת. וּכְשֶׁהוֹפִיעַ מֻחַמַּד, כְּבָר מָצָא בְּתוֹךְ עַמּוֹ אֲנָשִׁים מְבַקְשֵׁי ד׳, וּבְאָחֲזוֹ בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה לֹא נִבְצַר מִמֶּנּוּ לְהַרְאוֹתָם אֶת הַדֶּרֶךְ הָעוֹלָה בֵּית־אֵל עִקְּרֵי הָאִשְׁלַם לְקוּחִים בְּרֻבָּם מִתּוֹרַת הַיַּהֲדוּת (כְּמוֹ: הַהִתְרַחֲקוּת מִנְּזִירוּת יְתֵרָה, הַחֹק כִּי הָאֲדָמָה לֹא תִמָּכֵר לִצְמִיתוּת וְכַדּוֹמֶה), וְתוֹרָה זוּ הִתְפַּשְּׁטָה בִּמְהִירוּת בֵּין עַמֵּי אַסְיָה וְאַפְרִיקָה, כַּאֲשֶׁר רוּחָהּ הָיְתָה מוּבָנָה לָהֶם מִקֶּדֶם. דַּעַת הַתּוֹרָה וְהַדָּת מָשְׁכָה אַחֲרֶיהָ אֶת מֶחְקְרֵי הַנֶּפֶשׁ, וְהִיא הֵנִיחָה אֶת הַיְסוֹד לְהַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

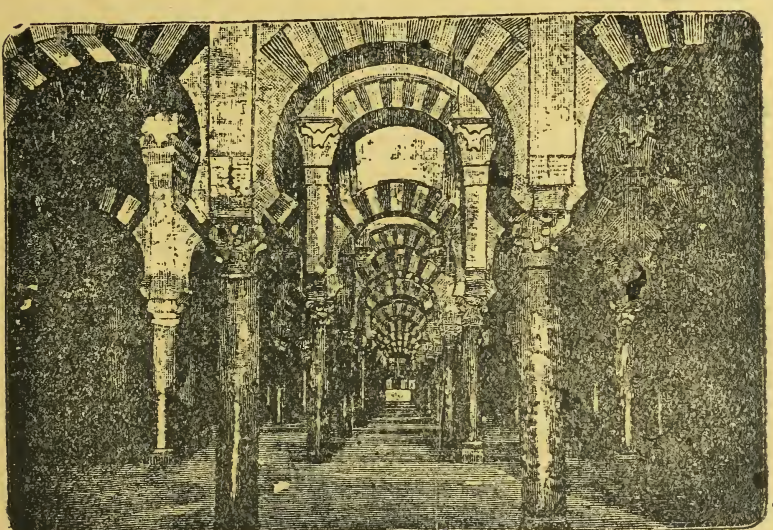
אוּלָם פֵּרוּד אַחִים וְשִׂנְאַת חִנָּם הִפְרִיעוּ בְּעַד גְּדוֹלֵי הָעָם הַכַּבִּיר הַזֶּה. בֵּין עַלִי חֲתַן מֻחַמַּד, וּבֵין מוּאַבְיָה שַׂר הַצָּבָא בְּסוּרְיָה, פָּרְצָה מִלְחָמָה בְּשֶׁל הַשִּׁלְטוֹן, שֶׁהֵבִיאָה לְהִתְפַּלְּגוּת הָעַרְבִיאִים עוֹד בְּרֵאשִׁית תְּחִיָּתָם. מוּאַבְיָה גָבַר עַל עַלִי, וַיְהִי לְאָב לַכַּלִיפִים מִבֵּית־אוּמַיָּה, שֶׁבָּחֲרוּ לְבִירָתָם בְּדַמֶּשֶׂק בִּמְקוֹם מֶכָּה הַקְּדוֹשָׁה. בִּימֵי הַכַּלִיפִים הָאֵלֶּה הִתְרַחֲבוּ גְּבוּלוֹת מַמְלַכְתָּם בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה, וְהַרְבֵּה שְׁבָטִים נִכְנְעוּ לָהֶם וַיְקַבְּלוּ אֶת דָּתָם. מֵאַפְרִיקָה חָדְרוּ הַכַּלִיפִים לְאַסְפַּמְיָה, וַיִּכְבְּשׁוּ אֶת אַדְמַת הַוִּיסִיגוֹתִים. אַךְ עַל הַכַּלִיף מֵרְבִין הַשֵּׁנִי קָשַׁר קֶשֶׁר גָּדוֹל דּוֹדוֹ שֶׁל מֻחַמַּד וּשְׁמוֹ אַבַּס, שֶׁהָיָה לַאֲבִי שַׁלִּיטֵי עֲרָב וְעִיר בִּירָתָם — בַּגְדַּד, אָז כּוֹנְנוּ לָהֶם הַכַּלִיפִים מִבֵּית אוּמַיָּה מֶמְשָׁלָה מְיֻחֶדֶת, הִיא כַּלִיפוּת קָרְדוֹבָה.

וְנִטְעֵי הַתַּרְבּוּת הָעַרְבִיאִית צָמְחוּ וְהִשְׂתַּגְשְׂגוּ לֹא בִגְבוּל עֲרָב, כִּי אִם עַל אַדְמַת נֵכָר. מִכַּלִיפוּת קָרְדוֹבָה יָצָא אוֹר גָּדוֹל, שֶׁהֵאִיר דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים אֶת מַחֲשַׁכֵּי אֵירוֹפָּה הַנּוֹצְרִית. הַחֲקִירָה הָעַרְבִיאִית — שֶׁנּוֹסְדָה בְּרֻבָּהּ עַל הַשְׁקָפוֹת אֲרִיסְטוֹ וְאַפְּלַטוֹן — הִדְרִיגָה אֶת תּוֹרַת הַמֶּחְקָר וְדַעַת הָאֱמוּנָה בְּרוּחַ הַהִגָּיוֹן וְהַמַּדָּע. חָכְמַת הַתְּכוּנָה, הַהַנְדָּסָה וִידִיעוֹת הַטֶּבַע

הִגִּיעוּ אֵצֶל הָעַרְבִיאִים לִמְרוֹם הִשְׁתַּלְמוּתָן . הַשָּׂפָה הָעַרְבִיאִית שֶׁהָיְתָה מִתְּחִלָּה רַק עִרְבּוּבְיָה שֶׁל מִלִּים וּמִבְטָאִים לְקוּטִים מִיֶּתֶר לְשׁוֹנוֹת בְּנֵי שֵׁם, הִתְפַּתְּחָה בִּתְקוּפַת־הַזָּהָב וַתִּיף עַד לְהַפְלִיא. בַּסִּפְרוּת הָעַרְבִיאִית הוֹפִיעוּ יְצִירוֹת, שֶׁהָיוּ לְמְקוֹר שִׁירָה וּמַחֲשָׁבָה לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים.

אַךְ רָשַׁת הָעַרְבִיאִים קָמָה עֲלֵיהֶם מִתּוֹךְ בֵּיתָם. הַשְּׁבָטִים הַזָּרִים, בְּיִחוּד בְּאַפְרִיקָה, שֶׁנִּכְבְּשׁוּ עַל יָדָם וַיָּבוֹאוּ אֶל קִרְבָּם, הָיוּ מִמּוֹרְדֵי־הָאוֹר, שֶׁהִתְנַגְּדוּ לַחֲקִירָה הַחָפְשִׁית שֶׁל הָעַרְבִיאִים בְּאַסְפַּמְיָה, וַיַּחֲרִיבוּ אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הַגָּדוֹל לְהַשְׂכָּלַת הָאָדָם – אֶת כַּלִּיפוּת קָרְדוֹבָה. עַל מַשּׁוּאוֹת תַּרְבּוּת הָעַרְבִיאִים נִרְאוּ שׁוּעָלִים קְטַנִּים וּמְחַבְּלִים גְּדוֹלִים, וְהַמַּמְלָכוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת שֶׁרָאוּ בְּכַלִּיפוּת קָרְדוֹבָה אֶת אוֹיְבָן הַיּוֹתֵר נוֹרָא – הֵרִימוּ רֹאשׁ לְמַרְאֵה הִתְפּוֹצְצוּת הָעָם הָעַרְבִיאִי לַעֲמִירוֹת, וַיָּחֵלּוּ לְהִכּוֹן אֶל מַסַּע הַצְּלָב.

(א. ליבושיצקי).

בית מסגד בקרדובה.

פֶּרֶק שֵׁנִי:

עֲלִיַּת הַיְהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית.

הַמַּעֲרָךְ: תת״מ – א. ק״נ לַחֻרְבָּן = 910 – 1220 לְמִסְפָּרָם.

ח. רַב חִסְדָּאי אִבְּן־שַׁפְּרוּט; הַמְדַקְדְּקִים. מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים שֶׁנּוֹסְדָה בְּאַסְפַּמְיָה בְּסוֹף הַמֵּאָה הַשִּׁשִּׁית לַחֻרְבָּן, הִתְרַחֲבָה וַתַּעַל מַעְלָה־מָּעְלָה בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית לְמִסְפָּרָם. הִיא הִשְׂתָּרְעָה אָז בְּרַחֲבֵי חֲצִי־הָאִי הַפִּירֶנֵיאִי, וְעָרֶיהָ הַגְּדוֹלוֹת הָיוּ: קוֹרְדוֹבָה, שִׁיבִילְיָה, טוֹלִידָה וּגְרַנָדָה. מַמְלָכוֹת נוֹצְרִיּוֹת קְטַנּוֹת נִשְׁאֲרוּ רַק בִּצְפוֹן הָאִי הַזֶּה, בְּקַשְׁטִילְיָה וּבַאֲרַגוֹנְיָה. הַיְהוּדִים יָשְׁבוּ בֶּטַח בֵּין אֲחֵיהֶם הָעַרְבִיאִים תַּחַת שִׁלְטוֹן הַכַּלִיפִים דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמָם, שֶׁבָּחֲרוּ לָהֶם לְבִירָתָם אֶת קוֹרְדוֹבָה. הַצְלָחַת מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים בְּקוֹרְדוֹבָה רָבְתָה בְיוֹתֵר בִּימֵי עֶבֶד־אֶל־רַחְמָן הַשְּׁלִישִׁי וְאֶל־חַכִּים הַשֵּׁנִי (912 – 986 לְמִסְפָּרָם). עֶבֶד־אֶל־רַחְמָן הִתְפַּרְסֵם בֵּין עַמֵּי הַנּוֹצְרִים וּבֵין יֶתֶר מוֹשְׁלֵי הַמֻּשְׁלְמַנִים בְּאַהֲבָתוֹ הַרְבֵּה לָדַעַת וְלָאֳמָנוּת. בְּיָמָיו גָּדַל גַּם הַמִּסְחָר בְּאַסְפַּמְיָה, שֶׁהֶעֱשִׁיר עֹשֶׁר רַב אֶת הָאָרֶץ. בְּקוֹרְדוֹבָה יָשְׁבוּ כַּחֲצִי מִילְיוֹן אִישׁ: מֻשְׁלְמַנִים, יְהוּדִים וְנוֹצְרִים. תּוֹשְׁבֵי הָעִיר הָיוּ לְמוֹפֵת בְּאַחֲוָתָם וּבְאַהֲבָתָם אֶת הָאֱמֶת וְהַצֶּדֶק, אֶת כָּל יֹפִי וְנִשְׂגָּב. לֹא כֹּחַ הָאֶגְרֹף נָחַל כָּבוֹד וּגְדֻלָּה בַּמְּדִינָה, כִּי־אִם הַחָכְמָה וּמַעֲלוֹת הָרוּחַ. אֶת הַמְלֻמָּד וְהַפַּיְטָן הוֹקִירוּ יוֹתֵר מֵאֵת גִּבּוֹר מִלְחָמָה. הַכַּלִיף אֶל־חַכִּים הָיָה בְעַצְמוֹ מְשׁוֹרֵר עַרְבִיאִי. נִתְמַךְ בְּכָל כֹּחוֹ בִּגְדוֹלֵי הָאֳמָנוּת וְהַהַשְׂכָּלָה בְּאַרְצוֹ. בְּבֵית עֵקֶד סְפָרָיו אָסַף כְּאַרְבַּע מֵאוֹת אֶלֶף מְגִלּוֹת וְכִתְבֵי־יָד יִקְרֵי הַמְּצִיאוּת. בֵּית־הַמַּדָּעִים (אֲקַדֶמְיָה) בְּקוֹרְדוֹבָה יָצָא לִתְהִלָּה בְּכָל אֵירוֹפָּה, וְרַק אַנְשֵׁי מַדָּע וּגְדוֹלֵי הָרוּחַ נִתְמַנּוּ לִפְקִידֵי הַמְּדִינָה וּלְמוֹשְׁלִים בָּעָם.

וְאֶחָד מִשָּׂרֵי הַמְּלוּכָה הַמְפֻרְסָמִים בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית הָיָה גַּם הַיְהוּדִי רַב חִסְדָּאִי אִבְּן־שַׁפְּרוּט (תתמ״ז – תת״ק לַחֻרְבָּן). הוּא הָיָה בֵּן לְהוֹרִים מְיֻחָסִים בְּקוֹרְדוֹבָה. [illegible]קַד בִּימֵי נְעָרָיו עַל לִמּוּדֵי שָׂפוֹת וּמַדָּעִים, בְּיִחוּד הִשְׁתַּלֵּם בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה, וְיָדַע אֶת הַשָּׂפוֹת: עִבְרִית, עַרְבִיאִית וְלַטִּינִית עַל בֻּרְיָן. גַּם בַּהֲוָיוֹת הָעוֹלָם וּבְעִנְיְנֵי שִׁלְטוֹן הַמְּדִינָה גָּדַל כֹּחַ מְבִינָתוֹ. וְהַכַּלִּיף עֶבֶד־אֵל־רַחֲמָן שָׂם לֵב לְכִשְׁרוֹנוֹתָיו הַמְצֻיָּנִים וַיַּפְקִידֵהוּ לְיוֹעֲצוֹ, לְשַׂר הַחִיצוֹן וּלְמֵלִיץ בֵּין מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים וּבֵין חַצְרוֹת מַלְכֵי הָאָרֶץ. וְגַם כַּאֲשֶׁר עָלָה רַב חִסְדָּאִי לִגְדֻלָּה לֹא רָם לִבּוֹ וַיַּעֲבֹד הַרְבֵּה לְטוֹבַת אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ. יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה רָאוּ בוֹ אֶת בְּחִיר הָעָם וַיְמַנּוּהוּ לְמַנְהִיג הַקְּהִלּוֹת וּלְנָשִׂיא עֲלֵיהֶם; וְהוֹדוֹת לַעֲמַל רַב חִסְדָּאִי, חָיוּ יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה בְּיָמָיו בֶּטַח וַיַּצְלִיחוּ בְּכָל מַעֲשֵׂיהֶם.

כְּשֶׁהָיוּ בָּאִים לְקוֹרְדוֹבָה צִירִים מֵחַצְרוֹת קֵיסַר בִּיצַנְץ וְיֶתֶר הַמֶּמְשָׁלוֹת בְּאֵירָפָּה וּבְאַסְיָה, הָיָה רַב חִסְדָּאִי שׁוֹאֵל אוֹתָם לִשְׁלוֹם אַחָיו הַיְהוּדִים בַּמּוֹשָׁבוֹת הָהֵן. פַּעַם סִפְּרוּ לוֹ צִירֵי פָּרַס, כִּי בַּמֶּרְחַקִּים קַיֶּמֶת מַמְלֶכֶת יְהוּדִים, הִיא כּוּזָרְיָה, וּבְרֹאשָׁם עוֹמֵד מֶלֶךְ יְהוּדִי וּשְׁמוֹ יוֹסֵף. רַב חִסְדָּאִי לֹא הֶאֱמִין מִתְּחִלָּה לְמִשְׁמַע אָזְנָיו, כִּי עוֹד יֵשׁ פִּנָּה בְּרַחֲבֵי הָאֲדָמָה, וּבָהּ מוֹשְׁלִים הַיְהוּדִים כְּאַוַּת נַפְשָׁם וְחָפְשִׁים מֵעֹל זָרִים. בְּעָמָל רַב הִצְלִיחַ לִמְצֹא אֶת הַדֶּרֶךְ הַנְּכוֹנָה לְמַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים, וַיִּשְׁלַח בִּידֵי שָׁלִיחַ מְיֻחָד מִכְתָּב אֶל הַמֶּלֶךְ יוֹסֵף, כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

„מִמֶּנִּי חִסְדָּאִי בֶּן־יִצְחָק בֶּן־עֶזְרָא, מִבְּנֵי גָּלוּת יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר
„בִּסְפָרָד, עֶבֶד אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, הַמִּשְׁתַּחֲוֶה אַפַּיִם אַרְצָה לְעֻמָּתוֹ
„מֵאֶרֶץ מֶרְחַקִּים. הַשָּׂשׂ בִּגְדֻלָּתוֹ וּבִמְנוּחָתוֹ וְהַפּוֹרֵשׂ כַּפָּיו לְאָבִינוּ
„שֶׁבַּשָּׁמַיִם לְהַאֲרִיךְ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל.

„הוֹדִיעוּנִי שְׁלִיחֵי כֹּרַסַאן, כִּי יֵשׁ מַמְלֶכֶת יְהוּדִים הַנִּקְרֵאת
„עַל שֵׁם אַלְכַּזַר, וְלֹא הֶאֱמַנְתִּי לְדִבְרֵיהֶם, כִּי אָמַרְתִּי: לֹא יֹאמְרוּ
„לִי כַּדָּבָר הַזֶּה כִּי אִם לִרְצוֹת אוֹתִי וּלְהִתְקָרֵב אֵלָי. וָאֶשְׁתּוֹמֵם
„עַל הַדָּבָר הַזֶּה, עַד אֲשֶׁר בָּאוּ שְׁלוּחֵי קָנְסְטַנְטִינָה (בִּיצַנְץ)

„בִּתְשׁוּרָה וּבִכְתָב מֵאֵת מַלְכָּם אֶל מַלְכֵּנוּ. וָאֶשְׁאָלֵם עַל הַדָּבָר
„הַזֶּה, וַיְשִׁיבוּ אוֹתִי, כִּי אֱמֶת הוּא הַדָּבָר, וְכִי שֵׁם הַמַּלְכוּת –
„אַלְכַּזַר, וְשֵׁם הַמֶּלֶךְ הַמּוֹלֵךְ – יוֹסֵף; וָאֳנִיּוֹת בָּאוֹת אֵלֵינוּ מֵאַרְצָם
„(לֵאמֹר: מֵאֶרֶץ הַכּוּזָרִים) וּמְבִיאִים דָּגִים וְעוֹרוֹת וְכָל מִינֵי סְחוֹרוֹת;
„וְלָהֶם (לַכּוּזָרִים) – הַכֹּחַ וְהָעֹז, גְּדוּדִים וַחֲיָלִים יוֹצְאִים בִּזְמַנָּם.
„וַאֲנִי כְּשָׁמְעִי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה מִלֵּאתִי כֹחַ וְחָזְקוּ יָדַי וְאָמְצָה
„תִקְוָתִי. וָאֵפֶן כֹּה וָכֹה – לִמְצֹא צִיר נֶאֱמָן לִשְׁלֹחַ לְאַרְצָם, לָדַעַת
„אֲמִתַּת הַדָּבָר וּשְׁלוֹם אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ וּשְׁלוֹם עֲבָדָיו – אַחֵינוּ.

„הַבּוֹחֵן כְּלָיוֹת וְלִבּוֹת יוֹדֵעַ, כִּי לֹא עָשִׂיתִי זֹאת לִכְבוֹדִי,
„כִּי אִם לִדְרֹשׁ לָדַעַת הָאֱמֶת: אִם יֵשׁ מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ נִיר וּמַלְכוּת
„לְגוֹלַת יִשְׂרָאֵל, וְאֵין רוֹדִים בָּהֶם, וְאֵין מוֹשְׁלִים בָּהֶם. וְאִלּוּ
„יָדַעְתִּי כִּי נָכוֹן הַדָּבָר, הָיִיתִי מוֹאֵס בִּכְבוֹדִי וְעוֹזֵב גְּדֻלָּתִי
„וּמִשְׁפַּחְתִּי, וְהָיִיתִי הוֹלֵךְ מֵהַר אֶל גִּבְעָה בַּיָּם וּבַיַּבָּשָׁה, עַד בּוֹאִי
„אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ חוֹנֶה שָׁם. וְעַתָּה – אִם עַל הַמֶּלֶךְ
„טוֹב, תִּיקַר נָא נַפְשִׁי בְּעֵינָיו וִיצַוֶּה אֶת הַסּוֹפְרִים הָעוֹמְדִים
„לְפָנָיו: לִכְתֹּב לְעַבְדּוֹ תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה וְיוֹדִיעֵנִי שֹׁרֶשׁ דָּבָר וִיסוֹד
„כָּל הַמַּעֲשֶׂה (כְּלוֹמַר אֵיךְ נִתְיַסְּדָה: מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים). וְעוֹד בַּקָּשָׁתִי
„מֵאֵת אֲדוֹנִי: לְהוֹדִיעֵנִי אִם יֵשׁ אֶצְלְכֶם זֵכֶר לְחֶשְׁבּוֹן קֵץ הַפְּלָאוֹת
„(=מָתַי יָבוֹא „מָשִׁיחַ"), אֲשֶׁר אָנוּ מְחַכִּים זֶה כַּמָּה. כִּי נֵצֵא
„מִשֶּׁבִי אֶל שֶׁבִי, מִגּוֹלָה אֶל גּוֹלָה, וּמַה כֹּחַ תּוֹחֶלֶת הַמְצַפֶּה
„(=מָהִי תִקְוָתֵנוּ) וְעַל פְּלֵטַת חֶרֶב אֲשֶׁר בָּאָה בָאֵשׁ וּבַמַּיִם, אֲשֶׁר
„נִשְׁאֲרָה מְעַט מֵהַרְבֵּה, וַנֵּרֵד מִכָּבוֹד: בְּאָמְרָם לָנוּ כָּל הַיּוֹם: לְכָל
„עַם וָעָם יֵשׁ מְלָכִים, וְלָכֶם אֵין זֵכֶר (לְמֶמְשָׁלָה) בָּאָרֶץ. וְכַאֲשֶׁר
„שָׁמַעְנוּ שֵׁמַע אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ וְתֹקֶף מַלְכוּתוֹ וְרֹב חֲיָלָיו, תָּמַהְנוּ
„וְנָשָׂאנוּ רֹאשׁ, וַתְּחִי רוּחֵנוּ..."

מִקֵּץ יָמִים קִבֵּל רַב חִסְדָּאי אֶת תְּשׁוּבַת יוֹסֵף מֶלֶךְ כּוּזָרִיָּה, וְכַעֲבוֹר עֶשֶׂר שָׁנִים נִתְקַבְּלָה בְּאַסְפַּמְיָה הַיְדִיעָה הַמַּעֲצִיבָה, כִּי נָפֹל נָפְלָה מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים לִפְנֵי צָר. רַב חִסְדָּאי לֹא זָכָה אֵיפוֹא לִרְאוֹת בְּעֵינָיו אֶת כְּבוֹד מַמְלֶכֶת הַיְהוּדִים. וּלְהֶפֶךְ: גּוֹלֵי כּוּזָרְיָה וְשָׂרֶיהָ בִּקְשׁוּ

לָהֶם מִפְלָט בִּגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה. תִּקְוָתוֹ לִרְאוֹת בִּגְדוּלַּת מְדִינַת הַיְּהוּדִים נִכְזָבָה. וּמֵאָז שָׂם ר׳ חִסְדָּאִי כָּל מַעְיָנָיו לְחַזֵּק אֶת כֹּחַ הַיַּהֲדוּת וַיִּתְמֹךְ מֵהוֹנוֹ בְּאַכְסַנְיוֹת שֶׁל תּוֹרָה בְּבָבֶל. וּבִישִׁיבָה הַגְּדוֹלָה שֶׁיָּסַד בְּיָמָיו אֶחָד מֵחַכְמֵי בָבֶל, הוּא רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן חֲנוֹךְ. עַל אוֹדוֹת הֶחָכָם הַתַּלְמוּדִי הַזֶּה מְסַפֶּרֶת הָאַגָּדָה כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: אֶחָד מֵאַרְבַּעַת הַחֲכָמִים, שֶׁנִּשְׁלְחוּ מִבָּבֶל אֶל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה לְקַבֵּל נְדָבוֹת לְטוֹבַת יְשִׁיבַת סוּרָא וַיִּפְּלוּ בַּשְּׁבִי בִּידֵי מַלָּחִים עַרְבִיאִים, הָיָה גַּם רַבִּי מֹשֶׁה בֶּן חֲנוֹךְ שֶׁנִּפְדָּה מִשִּׁבְיוֹ עַל יְדֵי יְהוּדֵי קוֹרְדוֹבָה. ר׳ מֹשֶׁה הִתְיַשֵּׁב בָּעִיר הַזֹּאת בְּעִלּוּם שְׁמוֹ, וְאִישׁ לֹא יָדַע כִּי רַבָּה בְקִיאוּתוֹ בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד. פַּעַם בָּא ר׳ מֹשֶׁה לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וְהוּא לָבוּשׁ קְרָעִים כֶּעָנִי, וַיַּרְא וְהִנֵּה רַב הָעִיר (הַדַּיָּן רַבִּי נָתָן) מְבָאֵר לִקְהַל שׁוֹמְעָיו אֵיזוֹ סוּגְיָה (עִנְיָן) בַּתַּלְמוּד לֹא כַהֲלָכָה. אָז קָם ר׳ מֹשֶׁה וַיְבַקֵּשׁ מֵאֵת הָרַב רְשׁוּת, כִּי יַרְשֵׁהוּ לְפָרֵשׁ אֶת הָעִנְיָן בְּאֹפֶן אַחֵר. הָרַב מִלֵּא אֶת בַּקָּשַׁת הֶעָנִי הַפָּדוּי מִשִּׁבְיוֹ, וַיִּתְמַהּ מְאֹד, הוּא וְכָל הַנֶּאֱסָפִים, לִשְׁמֹעַ אֶת חֲרִיפוּתוֹ וּבְקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד. כַּאֲשֶׁר גָּמַר ר׳ מֹשֶׁה אֶת שִׁעוּרוֹ, שֶׁהִצְטַיֵּן בְּטוּב־טַעַם וּבְהִגָּיוֹן, קָם רַב הָעִיר, רַבִּי נָתָן הַדַּיָּן, וַיֹּאמֶר אֶל בְּנֵי עֲדָתוֹ: „אֲנִי — אֵינֶנִּי עוֹד דַּיָּן לָכֶם, וְזֶה הֶעָנִי הַלָּבוּשׁ שַׂק, — הוּא רַבִּי וַאֲנִי תַלְמִידוֹ". אָז בָּחֲרוּ יְהוּדֵי קוֹרְדוֹבָה בְּר׳ מֹשֶׁה לִמְנְהִיגָם וּלְרַבָּם; וְהוּא עָמַל לְהַרְבִּיץ תּוֹרָה בָּרַבִּים, וַיְיַסֵּד יְשִׁיבָה בְּעִיר מוֹשָׁבוֹ, שֶׁגָּדְלָה בְּעֶרְכָּהּ הָרַב כִּישִׁיבוֹת בָּבֶל. אֵלֶיהָ נָהֲרוּ צְעִירֵי עַמֵּנוּ מֵאַסְפַּמְיָה וּמֵאַפְרִיקָה הַסְּמוּכָה, שֶׁהִקְדִּישׁוּ אֶת יְמֵיהֶם לְלִמּוּדֵי הַיַּהֲדוּת. שֵׁם ר׳ מֹשֶׁה יָצָא לִתְהִלָּה בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה, וְהִלְכוֹתָיו אֲשֶׁר פָּסַק הָיוּ לְחוֹבָה לְכָל הַיְּהוּדִים כִּגְזֵרוֹת גְּאוֹנֵי בָבֶל מִקֶּדֶם.

* בִּימֵי רַב חִסְדָּאִי הֵחֵל זֶרֶם חָדָשׁ בַּשִּׁירָה הָעִבְרִית וּבְסִפְרוּתָהּ. רָאשֵׁי הַסִּגְנוֹן הֶחָדָשׁ הָיוּ הַמְדַקְדְּקִים (חוֹקְרֵי הַלָּשׁוֹן): מְנַחֵם בֶּן סְרוּק וְדוּנַשׁ בֶּן לַבְרַט, נֶכֶד רַב סְעַדְיָה גָּאוֹן. דוּנַשׁ הִנְהִיג לָרִאשׁוֹנָה בַּשִּׁירָה הָעִבְרִית קֶצֶב וּמִשְׁקַל הַחֲרוּזִים וְ„הַבָּתִּים". גַּם תֹּכֶן הַשִּׁירָה הָעִבְרִית לָבַשׁ צוּרָה חֲדָשָׁה: כִּי עַד הָעֵת הַהִיא הִשְׁתַּמְּשׁוּ בָהּ רַק

לְעִנְיְנֵי קֹדֶשׁ (לֵאמֹר: בִּתְפִלּוֹת). וּמֵאָז הֵחֵלּוּ הַמְשׁוֹרְרִים הָעִבְרִים בְּאַסְפַּמְיָה לָשִׁיר בָּהּ גַּם שִׁירֵי חוֹל. לָרֹב: שִׁירֵי תְהִלָּה לְשָׂרִים וּלְחַכְמֵי הַדּוֹר, אוֹ מַהֲתַלּוֹת וּשְׁנִינוֹת בַּחֲרוּזִים. הַמְשׁוֹרְרִים הָעִבְרִים הָלְכוּ בָזֶה בְּעִקְּבוֹת חַבְרֵיהֶם הָעַרְבִיאִים. מְנַחֵם בֶּן סְרוּק חִבֵּר שִׁיר מִסְפֵּד עַל מוֹת אֲבִי ר׳ חִסְדָּאִי. וְהַשִּׁיר הַזֶּה הֵסֵב אֵלָיו אֶת לֵב הַשַּׂר הַיְהוּדִי, וַיִּקְרָא לוֹ כִּי יָבוֹא אֵלָיו לְקוֹרְדוֹבָה. ר׳ חִסְדָּאִי תָּמַךְ בִּידֵי הַמְשׁוֹרֵר הֶעָנִי, וּמֵאָז יָכֹל מְנַחֵם לָשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה וּלְהִתְעַמֵּק בְּחִקְרֵי הַשָּׂפָה הָעִבְרִית. וַיְחַבֵּר אֶת סִפְרוֹ: „הַמַּחְבֶּרֶת״, הַמְּכִילָה קְבֻצַת מִלִּים לְפִי שָׁרְשֵׁיהֶן, עִם כְּלָלֵי דִקְדוּק וּבֵאוּרִים. הַסֵּפֶר הַזֶּה לֹא מָצָא חֵן בְּעֵינֵי הַפַּיְטָן וְהַמְדַקְדֵּק דוּנַשׁ בֶּן לַבְרַט, שֶׁעָלָה עַל מְנַחֵם בְּכִשְׁרוֹנוֹ הַפִּיּוּטִי, וַיְחַבֵּר כְּנֶגְדּוֹ אִגֶּרֶת־בִּקֹּרֶת חֲרִיפָה מְאֹד, וּבָהּ הוּא מְבַטֵּל לְגַמְרֵי אֶת מַרְבִּית דִּקְדּוּקֵי מְנַחֵם וּבֵאוּרָיו בְּמֶחְקְרֵי הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית. אֶת סִפְרוֹ הִקְדִּישׁ דוּנַשׁ לְר׳ חִסְדָּאִי. בִּלְוָיַת שִׁיר הַקְדָּשָׁה מְצַלְצֵל, הַמְתַנֶּה אֶת תְּהִלַּת הַנָּשִׂיא וְצִדְקָתוֹ לְעַמּוֹ וּלְאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ. הַנָּשִׂיא עָמַד מֵאָז לְצַד דוּנַשׁ וַחֲבֵרָיו. וַיָּסַר חַסְדּוֹ מֵעִם מְנַחֵם. הַוִּכּוּחַ הַהֲלָכִי נֶהְפַּךְ אַחֲרֵי־כֵן לְמִלְחֶמֶת אֲנָשִׁים גַּסָּה, וְהוֹדוֹת לְדִבַּת שָׁוְא וּרְכִילוּת, שֶׁהוֹצִיאוּ נִרְגָּנִים עַל מְנַחֵם. צִוָּה ר׳ חִסְדָּאִי לְשׁוֹטְרִים יְהוּדִים לְיַסְּרֵהוּ קָשָׁה עַל לֹא חָמָס בְּכַפּוֹ. אַךְ הַמְשׁוֹרֵר הֶעָנִי לֹא קִבֵּל עָלָיו אֶת מָרוּת הַנָּשִׂיא. וַיּוֹכִיחֵהוּ בְּמִכְתָּב מָלֵא מְרוֹרוֹת עַל נָשְׂאוֹ פָּנִים בַּדִּין. מִקֵּץ יָמִים נוֹכַח ר׳ חִסְדָּאִי, כִּי שֶׁקֶר טָפְלוּ הוֹלְכֵי רָכִיל עַל מְנַחֵם. וַיְשַׁלֵּם לוֹ.

אֶחָד מִתַּלְמִידֵי מְנַחֵם הָיָה הַמְדַקְדֵּק הַמְפֻרְסָם יְהוּדָה אִבְן־דַּאוּד (חַיּוּג, קְרָא: חַיּוּדְשׁ) שֶׁהִנְהִיג לָרִאשׁוֹנָה אֶת הַכְּלָל הָעִקָּרִי בְּדִקְדּוּק הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית, כִּי שָׁרְשֵׁי הַשֵּׁמוֹת וְהַפְּעָלִים הִנָּם לָרֹב בַּעֲלֵי שָׁלֹשׁ אוֹתִיּוֹת.

ט. ר׳ שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד וְדוֹרוֹ. * בַּיָּמִים הָהֵם יָרַד כְּבוֹד הַגְּאוֹנִים בְּבָבֶל וְהַשְׁפָּעָתָם עַל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה הָלְכָה הָלוֹךְ וְחָסֹר. רַב הַאי גָּאוֹן (עַיֵּן חֵלֶק ב׳ פֶּרֶק י״א, סְעִיף י״ב), הָאַחֲרוֹן בִּגְאוֹנֵי פּוּמְבַּדִיתָא, הִצְטַיֵּן בַּחֲרִיפוּתוֹ בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד וּמֶחְקָרָיו בְּבֵאוּרֵי כִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ. הוּא חִבֵּר

סְפָרִים אֲחָדִים בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת וּבְחֵקֶר הַשָּׂפָה הָעִבְרִית, שֶׁנִּכְתְּבוּ בְּרוּחַ הַהִגָּיוֹן; וּמִטַּעַם זֶה הִתְנַגֵּד לָאֱמוּנוֹת הַטְּפֵלוֹת, שֶׁהִתְפַּשְּׁטוּ אָז בְּיִשְׂרָאֵל וּבָעַמִּים: כִּי צַדִּיקֵי עוֹלָם יְכוֹלִים לַעֲשׂוֹת דְּבָרִים „שֶׁמִּחוּץ לְגֶדֶר הַטֶּבַע". בְּנֵי דוֹרוֹ שֶׁל רַב־הַאי הָיוּ הָרַבָּנִים (בַּשֵּׁם הַזֶּה הֵחֵלּוּ לְהִקָּרֵא מֵאָז חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּעַמֵּנוּ): רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל וְרַבֵּנוּ נִסִּים מִקַּיְרוּאַן, רַב שְׁמוּאֵל בֶּן חָפְנִי, רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם מְאוֹר־הַגּוֹלָה בְּמַגֶנְצָה, הַגָּאוֹן מִסּוּרָא וְחוֹתְנוֹ שֶׁל רַב־הַאי, רַבֵּנוּ אַבְרָהָם קַבַּסִי בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית וְעוֹד תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, חֲנִיכֵי בֵּית־מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַב סַעְדְיָה גָאוֹן, שֶׁעָמְלוּ לְבָאֵר אֶת הִלְכוֹת הַתּוֹרָה בְּדֶרֶךְ הַהִגָּיוֹן וְהַמַּדָּע. לִגְדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל וַחֲכָמָיו בָּעֵת הַהִיא נֶחְשָׁב גַּם רַבִּי שְׁמוּאֵל הַלֵּוִי אִבְּן־נַגְדִּילָה, שֶׁהָיָה לְמִשְׁנֶה לַמֶּלֶךְ בִּמְדִינַת הָעַרְבִיאִים־הַבֶּרְבֶּרִים בְּאַסְפַּמְיָה וְעִיר בִּירָתָם גְּרַנַּטָּה.

בַּיָּמִים הָהֵם רַבּוּ הַסִּכְסוּכִים בֵּין שִׁבְטֵי הָעַרְבִיאִים, וְאַחְדוּת הָעָם הַנָּאוֹר וְהַגִּבּוֹר הַזֶּה הוּפָרָה. אַחֲרֵי עֶבֶד־אֵל־רַחְמָן וְאֵל־הַכִּים הֵחֵלָּה מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים בְּקוֹרְדוֹבָה לְהִתְרוֹפֵף. שְׁכֵנֵי הַמְּדִינָה הַזֹּאת: הָעַמִּים הַנּוֹצְרִים וְהָעַרְבִיאִים הָאַפְרִיקָאִים (מוֹרִים), שֶׁהָיוּ מְעֹרָבִים בְּשִׁבְטֵי הַבֶּרְבֶּרִים, הֵחֵלּוּ לַעֲלוֹת עָלֶיהָ וּלְבוֹזָהּ. בִּשְׁנַת 1013 לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים עָלָה עַל קוֹרְדוֹבָה סוּלֵימַן נְשִׂיא הַבֶּרְבֶּרִים וְהָעַרְבִיאִים הַמְעֹרָבִים בִּצְפוֹן אַפְרִיקָה, וַתָּעָז יָדוֹ עַל צִבְאוֹת הַכַּלִיף וַיַּךְ אֶת הָעִיר וְיוֹשְׁבֶיהָ לְפִי חָרֶב. מֵאָז נָפְלָה מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים בְּאַסְפַּמְיָה וַתֵּחָלֵק לְהַרְבֵּה מַמְלָכוֹת קְטַנּוֹת, שֶׁנִּקְרְאוּ עַל שְׁמוֹת בִּירוֹתֵיהֶן: גְּרַנַּטָּה, שִׁיבִילְיָה, סַרַקוֹסָה. רַבִּים מִפְּלִיטֵי הַיְּהוּדִים בְּכַלִּיפוּת קוֹרְדוֹבָה הִתְאַזְרְחוּ בִּגְרַנַּטָּה, וּמִקֵּץ יָמִים הָיָה לָהֶם לְשַׂר וּלְנָשִׂיא — רַבִּי שְׁלֹמֹה אִבְּן־נַגְדִּילָה, הַנִּקְרָא גַּם „הַנָּגִיד".

ר׳ שְׁמוּאֵל הָיָה יְלִיד קוֹרְדוֹבָה, וּמִימֵי נְעָרָיו שָׁקַד עַל לִמּוּדֵי הַתּוֹרָה וְהַמַּדָּעִים, וַיִּשְׁתַּלֵּם בִּידִיעַת הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְהָעַרְבִיאִית, וּבִשְׁתֵּיהֶן כָּתַב צַחוֹת וַיִּצְטַיֵּן בִּכְתַב־יָדוֹ הַיָּפֶה. אַחֲרֵי חָרְבַּן קוֹרְדוֹבָה, הִתְיַשֵּׁב ר׳ שְׁמוּאֵל בְּמַלָּקָה, שֶׁנֶּחְשְׁבָה לְמַלְכוּת גְּרַנַּטָּה, וַיִּתְפַּרְנֵס בְּחָנוּת

שֶׁל בְּשָׂמִים וּמַכֹּלֶת. חֲנוּתוֹ שֶׁל ר׳ שְׁמוּאֵל נִמְצְאָה בְּקִרְבַת מִשְׁפַּחַת אֶל־עָרִיף, הוּא רֹאשׁ הַשָּׂרִים (וְזִיר) אֲשֶׁר לַחֲבוּשׁ מֶלֶךְ גְּרַנָטָה. וְאַחַת מִמְשָׁרְתוֹת בֵּית אֶל־עָרִיף הָיְתָה מְבַקֶּשֶׁת אֶת ר׳ שְׁמוּאֵל שֶׁיִּכְתֹּב לָהּ מִכְתָּבִים לַאֲדוֹנָהּ, שֶׁיָּשַׁב תָּמִיד בְּעִיר הַבִּירָה. הַמִּכְתָּבִים הָאֵלֶּה, שֶׁהִצְטַיְּנוּ בְּסִגְנוֹנָם הַצַּח בַּשָּׂפָה הָעַרְבִיאִית וּבִכְתָבָם הַיָּפֶה, הֵסַבּוּ אֲלֵיהֶם אֶת לֵב רֹאשׁ הַשָּׂרִים אֲשֶׁר בְּמַלְכוּת גְּרַנָטָה, וּפַעַם, כַּאֲשֶׁר בָּא אֶל־עָרִיף אֶל בְּנֵי בֵיתוֹ, אֲשֶׁר בְּמַלָקָה נִזְדַּמֵּן עִם ר׳ שְׁמוּאֵל וַיִּתְפַּלֵּא מְאֹד לְמַרְאֵה חֶנְוָנִי מְלֻמָּד וְנָבוֹן אֲשֶׁר כָּזֶה. „מְקוֹמְךָ לֹא יִכִּירְךָ פֹּה בֶּחָנוּת – אָמַר אֶל־עָרִיף לְר׳ שְׁמוּאֵל כַּאֲשֶׁר הוֹסִיף לְהַכִּיר אֶת חֲרִיפוּת שִׂכְלוֹ וַחֲרִיצוּתוֹ – כִּי אִם אִתִּי תֵּלֵךְ אֶל עִיר הַבִּירָה, וּבַעֲצוֹתֶיךָ תְּנַהֲלֵנִי בְּעִנְיְנֵי הַמְּדִינָה״.

אֶל־עָרִיף שָׁב לִגְרַנָטָה וַיִּקַּח אִתּוֹ אֶת ר׳ שְׁמוּאֵל שֶׁהָיָה לוֹ מֵאָז לְמַזְכִּירוֹ וּלְיוֹעֲצוֹ. וְכַאֲשֶׁר קָרְבוּ יְמֵי הַוְּזִיר הַגָּדוֹל לָמוּת, גִּלָּה לִפְנֵי מַלְכּוֹ כִּי רַק בַּעֲצוֹת מַזְכִּירוֹ הַיְּהוּדִי נִהֵל בַּיָּמִים הָאַחֲרוֹנִים אֶת עִנְיְנֵי הַמְּלוּכָה, וַיִּיעָצֵהוּ לְהוֹרִישׁ אֶת מְקוֹמוֹ אַחֲרֵי מוֹתוֹ לֶחָכָם הַיְּהוּדִי הַזֶּה. הַמֶּלֶךְ חֲבוּשׁ הוֹקִיר מְאֹד אַנְשֵׁי מַדָּע, וַיְמַן אֶת ר׳ שְׁמוּאֵל לְאֶחָד מֵרָאשֵׁי מַלְכוּתוֹ. וּבְמֶשֶׁךְ עֶשְׂרִים וּשְׁמוֹנֶה שָׁנָה שֵׁרֵת בְּתוֹר וְזִיר גָּדוֹל בְּמַלְכוּת גְּרַנָטָה. בְּחָכְמָתוֹ וּבְאֹמֶץ רוּחוֹ הֵרִים אֶת מַעֲמַד הָאָרֶץ וַיְכוֹנֵן סְדָרִים חֲדָשִׁים וְטוֹבִים בַּמְּדִינָה. וּבְרוּחַ מְבִינָתוֹ וּזְהִירוּתוֹ הִצִּיל אֶת גְּרַנָטָה מִסַּכָּנוֹת מִלְחָמָה עִם הַמְּדִינוֹת הַסְּמוּכוֹת. לְר׳ שְׁמוּאֵל הָיוּ אוֹיְבִים רַבִּים מִבֵּין הַשָּׂרִים הָעַרְבִיאִים, אֲשֶׁר קִנְאוּ בוֹ וּבִגְדֻלָּתוֹ; אוּלָם הוּא יָדַע לְפַיֵּס אֶת דַּעְתָּם בְּטוּב לִבּוֹ וּבִצְנִיעוּתוֹ. בְּיַחַד עִם עֲבוֹדָתוֹ הַמּוֹעִילָה לְטוֹבַת אֶרֶץ מוֹשָׁבוֹ, עָמַל ר׳ שְׁמוּאֵל גַּם לְהַצְלָחַת בְּנֵי עַמּוֹ, יוֹשְׁבֵי גְּרַנָטָה, וְהַמֶּלֶךְ חֲבוּשׁ מִנָּהוּ לְנָגִיד עֲלֵיהֶם. וְלֹא רַק עַל יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הֵגֵן ר׳ שְׁמוּאֵל, כִּי גַם קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, בְּבָבֶל וּבְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נֶהֱנוּ תָמִיד מִתְּמִיכָתוֹ וַחֲסוּתוֹ.

שְׁמוּאֵל אִבְּן־נַגְדִּילָה הָיָה לֹא רַק נָגִיד עַל עַמּוֹ, כִּי בְּתוֹר אֶחָד מִגְּדוֹלֵי הַתּוֹרָה בְּדוֹרוֹ הָיָה גַם מַנְהִיג דָּתִי וּמוֹרֵה הוֹרָאָה לִיהוּדֵי

גְרַנָטָה. לַמְרוֹת טִרְדוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּעִנְיְנֵי הַמְּדִינָה הָיָה מוֹצֵא לוֹ עֵת פְּנוּיָה לְהַקְרִיא שֵׁעוּרִים תְּכוּפִים בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד לִפְנֵי קְהַל שׁוֹמְעָיו וְתַלְמִידָיו, וְהָיָה מֵשִׁיב כַּהֲלָכָה לַשׁוֹאֲלִים הָרַבִּים גַּם מֵאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת בְּעִנְיְנֵי הַדָּת. מִנְּכָסָיו הָיָה מְהַנֶּה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים עֲנִיִּים, וּמִכַּסְפּוֹ הָיָה מְשַׁלֵּם לְסוֹפְרִים, שֶׁכָּתְבוּ אֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה, הַמִּשְׁנָה וְהַתַּלְמוּד לַהֲפִיצָם בֵּין הָעָם. אֶת חֲקִירוֹתָיו וּסְבָרוֹתָיו בַּהֲלָכָה, אָסַף ר' שְׁמוּאֵל לְסֵפֶר אֶחָד וַיִּקְרָא לוֹ „מְבוֹא הַתַּלְמוּד". בּוֹ הוּא מְבָאֵר בְּסִגְנוֹן פָּשׁוּט וּבְהִגָּיוֹן אֶת קוֹרוֹת הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה וּפֵרוּשֵׁי כִתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ עַל יְדֵי חֲזַ"ל. „מְבוֹא הַתַּלְמוּד" לְר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד נִדְפָּס בְּרֹאשׁ סִפְרֵי הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

מִלְּבַד סְפָרָיו וְחִדּוּשָׁיו בַּתּוֹרָה, חִבֵּר ר' שְׁמוּאֵל גַּם מִשְׁלֵי מוּסָר, חֲקִירוֹת וְאִמְרֵי חָכְמָה בַּחֲרוּזִים, הַמִּצְטַיְּנִים בְּצַחוּת סִגְנוֹנָם וּבְהֶגְיוֹנָם הָעָמֹק. מַרְבִּית מְשָׁלָיו נִכְתְּבוּ כְּמַתְכֹּנֶת מִשְׁלֵי־שְׁלֹמֹה, וְלָכֵן קָרָא לָהֶם „בֶּן־מִשְׁלֵי"; לַאֲסֵפַת מִזְמוֹרָיו וּתְפִלּוֹתָיו, שֶׁחִבֵּר עַל פִּי תְהִלּוֹת בֶּן־יִשַׁי, קָרָא — „בֶּן־תְּהִלִּים". וּלְקֹבֶץ מֶחְקָרָיו בְּחַיֵּי הָאָדָם וּבְתוֹרַת אֱלֹהִים, שֶׁחִבְּרוּ כְּמַתְכֹּנֶת הַסֵּפֶר „קֹהֶלֶת" — הַמְיֻחָס לְאֶחָד מִסִּפְרֵי שְׁלֹמֹה בֶּן דָּוִד לְעֵת זִקְנָתוֹ — קָרָא „בֶּן־קֹהֶלֶת".

* בֵּין מִשְׁלֵי ר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד יֶשְׁנָם אַרְבָּעָה חֲרוּזִים, הַמַּרְאִים כִּי גַּם בִּימֵי גְדֻלָּתוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ לֹא נִתְעָה אַחֲרֵי הַצְלָחָתוֹ וְהִצְלָחָתוֹ בְּנֵי עַמּוֹ בַּנֵּכָר, וּבְקֶרֶב נַפְשׁוֹ עָרַג לְאֶרֶץ אֲבוֹתָיו, לִמְדִינָה מְיֻחֶדֶת — לְעַמּוֹ:

„אֱכֹל עִם קִנְּךָ יָרָק
וְאֵזוֹר שַׂק הֱיֵה חוֹגֵר
וְתָעַב פַּת נְקִיָּה יַיִם
חֲגוֹר מֶשִׁי, וְאַתָּה — גֵר!

אַחֲרֵי מוֹת ר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד (תתקפ"ו לַחֻרְבָּן) מִלֵּא אֶת מְקוֹמוֹ בְּתוֹר רֹאשׁ הַשָּׂרִים וְנָגִיד לְעַמּוֹ — בְּנוֹ יוֹסֵף. בְּיָמָיו מָלַךְ בִּגְרָנָטָה בֶּן־חֲבוּשׁ. בַּדִּים, וְיוֹסֵף הֵבִיא גַּם לוֹ תּוֹעֶלֶת מְרֻבָּה בְּעֵצוֹתָיו הַנְּכוֹנוֹת וּבַחֲרִיצוּתוֹ — בְּהַנְהָגַת הַמְּדִינָה. הוּא הָיָה מְמַנֶּה לְשָׂרִים וְלִפְקִידֵי הַמַּלְכוּת מֵאֶחָיו

בְּנֵי דָתוֹ. וּבָזֶה עוֹרֵר נֶגְדּוֹ אֶת קִנְאַת גְּדוֹלֵי הַבֶּרְבֶּרִים־הָעַרְבִיאִים וַיִּתְנַכְּלוּ לְהַאֲבִידוֹ.

* בָּעֵת הַהִיא פָּרְצוּ תִּגְרוֹת תְּכוּפוֹת בֵּין הַבֶּרְבֶּרִים בְּאַסְפַּמְיָה וּבֵין שִׁבְטֵי הָעַרְבִיאִים הַטְּהוֹרִים, וְאֶחָד מִנְּשִׂיאֵי הַבֶּרְבֶּרִים בִּמְדִינַת רָנְדָּה נִרְצַח בִּידֵי מַלְאֲכֵי חֶרֶשׁ, שֶׁשָּׁלַח בּוֹ שַׁלִּיט הָעַרְבִיאִים בְּשִׁיבִילְיָה. בַּדִּים מֶלֶךְ גְּרַנַּטָה אָמַר לָקַחַת מֵהָעַרְבִיאִים יוֹשְׁבֵי בִירָתוֹ נָקָם בְּעַד דַּם יְדִידוֹ הַשָּׁפוּךְ, וַיִּתְנַכֵּל לְהַשְׁמִידָם, כְּשֶׁיִּתְאַסְּפוּ כֻלָּם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי בְּבֵית מִסְגָּדָם לְהִתְפַּלֵּל. אֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ הָרָעָה גִּלָּה לְיוֹעֲצוֹ יוֹסֵף, שֶׁעָמַל לַשָּׁוְא לִמְנֹעַ אֶת מַלְכּוֹ מִבּוֹא בְדָמִים. אָז לֹא יָכֹל יוֹסֵף לִרְאוֹת בַּהֶרֶג הָרַב אֲשֶׁר יָבוֹא עַל אַלְפֵי אֲנָשִׁים נְקִיִּים וַיִּרְמֹז לְרָאשֵׁי הָעַרְבִיאִים בִּגְרַנַּטָה, כִּי יִזָּהֲרוּ מֵהִתְאַסֵּף בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי כְּדַרְכָּם תָּמִיד, בְּבֵית תְּפִלָּתָם: וְכַאֲשֶׁר כִּתְּרוּ גְדוּדֵי הַמֶּלֶךְ אֶת בֵּית הַמִּסְגָּד בַּיּוֹם הַקָּבוּעַ – מְצָאוּהוּ רֵיק מֵאֲנָשִׁים. הַמֶּלֶךְ הֵבִין כִּי בְּשֶׁל יוֹעֲצוֹ יוֹסֵף הוּפְרָה מַחֲשַׁבְתּוֹ לְהִתְנַקֵּם בָּעַרְבִיאִים, וּמֵאָז עָיַן אוֹתוֹ וַיִּשְׁמֹר אֶת שִׂנְאָתוֹ אֵלָיו בְּלִבּוֹ.

וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה הוֹסִיפוּ לְעוֹרֵר חֲשָׁדִים נֶגֶד הַשַּׂר הַיְּהוּדִי בְּלֵב הַמֶּלֶךְ, וּפַעַם כַּאֲשֶׁר פָּרְצָה מִלְחָמָה בֵּין גְּרַנַּטָה וּבֵין הַמְּדִינָה אַלְמִירִיָּה, הוֹצִיאוּ שׂוֹנְאֵי יוֹסֵף אֶת דִּבָּתוֹ רָעָה בְּאָזְנֵי הַמֶּלֶךְ, כִּי בְּאַשְׁמָתוֹ עָלוּ צִבְאוֹת הָאוֹיֵב עַל גְּרַנַּטָה, וְכִי יָדוֹ בַקּוֹשְׁרִים לְהָדִיחַ אֶת הַמֶּלֶךְ מֵעַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. הַבְּדוּתָה הַזֹּאת הִתְפַּשְּׁטָה חִישׁ בֵּין הֲמוֹנֵי הָעָם יוֹשְׁבֵי גְרַנַּטָה, וּפַעַם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, כַּאֲשֶׁר הִתְקָרְבוּ גְדוּדֵי אַלְמִירִיָּה אֶל הָעִיר, הִתְנַפֵּל הָאַסַפְסוּף עַל בֵּית הַשַּׂר הַיְּהוּדִי – לִרְצָחֵהוּ. יוֹסֵף הִתְחַבֵּא בְּאֶחָד מֵחַדְרֵי אַרְמוֹנוֹ, אַךְ יַד מְבַקְשֵׁי נַפְשׁוֹ מְצָאַתּוּ, וַיַּהַרְגוּהוּ וַיִּתְלוּ אֶת גְּוִיָּתוֹ בְּשַׁעַר הָעִיר (תתקצ״ז לַחֻרְבָּן). אַרְמוֹנוֹ וְאוֹצַר סְפָרָיו הַיְקָרִים הָיָה לִמְשִׁסָּה וְלָבַז בִּידֵי הֶהָמוֹן הַפָּרוּעַ. וְכַאֲשֶׁר כִּלּוּ הַשּׁוֹדְדִים אֶת חֲמָתָם בְּבֵית יוֹסֵף נְגִיד הַיְּהוּדִים, הוֹסִיפוּ לְהִתְנַפֵּל עַל יֶתֶר יְהוּדֵי הָעִיר וַיָּבוֹזּוּם וַיַּכּוּ אֲנָשִׁים, נָשִׁים וָטַף לְפִי חָרֶב. מֵאוֹת מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים הוּצְאוּ אָז לַהֶרֶג, וְיִתְרָם נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת. בֵּין הַנִּמְלָטִים הָיוּ גַם: אֵשֶׁת יוֹסֵף וּבְנוֹ עֲזַרְיָה. הַפְּרָעוֹת הָאֵלֶּה הִשְׁפִּיעוּ

מפת
ערב
פרס
עילם
חדקל
פרת
בבל
דמשק
ירושלים
בני קדם
בני ישמעאל
בני נביות
מדבר ערב
ים פרס
סבתכא
יתריב
(מדינה)
מקה
בני יקטן
תימן
שבא
כוש
30
40
50
60
20

לְרָעָה עַל כָּל יְהוּדֵי גְרַנָטָה, שֶׁלֹּא יָכְלוּ לְהִשָּׁאֵר עוֹד בִּמְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם וַיָּנוּדוּ אֶל אֲחֻזּוֹת הָעַרְבִיאִים הַקְּרוֹבוֹת.

ג. יוֹנָה אִבְּן־גַנָאח, שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְבִירוֹל. * דּוֹרוֹ שֶׁל ר׳ שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד נִקְרָא בְּפִי סוֹפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ „תּוֹר הַזָּהָב”. בַּאֲשֶׁר הָיוּ הַיָּמִים הָהֵם תְּקוּפַת הַהַצְלָחָה לַסִּפְרוּת הָעִבְרִית וּלְחָכְמַת הַיַּהֲדוּת. מִלְּבַד לִמּוּדֵי הַתּוֹרָה, שֶׁהִתְפַּשְּׁטָה בֵּין כָּל שְׁדֵרוֹת עַמֵּנוּ. בִּגְבוּלוֹת מֶמְשְׁלוֹת הָעַרְבִיאִים, רַבּוּ אָז בֵּין חֲכָמֵינוּ חוֹקְרֵי הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית, מְטַפְּחֵי סִגְנוֹנָהּ וְסִפְרוּתָהּ. הַגָּדוֹל בְּחוֹקְרֵי שְׂפַת עֵבֶר בָּעֵת הַהִיא הוּא ר׳ יוֹנָה אִבְּן־גַנָאח (=דְּשַׁנַּח). הוּא הָיָה יְלִיד קוֹרְדוֹבָה וַיִּלְמַד שָׁם בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ לַמַּדָּעִים אֶת חָכְמַת הָרְפוּאָה. בִּנְעָרָיו אָהַב לַ„חֲרֹז חֲרוּזִים”, כְּיֶתֶר צְעִירֵי הַמַּשְׂכִּילִים בְּיָמָיו, אַךְ מַהֵר נוֹכַח לָדַעַת כִּי לֹא חֻנַּן מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי, וַיַּקְדֵּשׁ אֶת עִתּוֹ לַחֲקִירוֹת הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית וְשִׁמּוּשֶׁהָ, וּלְפֵרוּשֵׁי כִתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ. פְּרִי עֲבוֹדָתוֹ הָאֲרֻכָּה הָיוּ סְפָרִים שׁוֹנִים בְּחֵקֶר הַלָּשׁוֹן, וְהַמְצֻיָּן בָּהֶם הוּא חִבּוּרוֹ „הָרִקְמָה”, הַמֵּכִיל בֵּאוּרִים מְיֻסָּדִים עַל דֶּרֶךְ הַהִגָּיוֹן לִמְקוֹמוֹת רַבִּים בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, שֶׁרַבִּים הִתְקַשּׁוּ בַּהֲבָנָתָם.

בָּעֵת הַהִיא חַי גַּם הַמְשׁוֹרֵר הָעִבְרִי הַגָּדוֹל, אֲשֶׁר הֶעֱשִׁיר אֶת שִׁירָתֵנוּ בְּהַרְבֵּה פִּיּוּטִים מְצֻיָּנִים, הַנֶּחְשָׁבִים לְמֵיטַב הַשִּׁירָה הָעִבְרִית גַּם הַיּוֹם, — הוּא ר׳ שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְבִירוֹל, וּבַעֲרְבִיאִית: אֲבוּ־אַיּוּב־סוּלַימַן אִבְּן־יַחְיָא (תתקנ״א — תתקי״צ, בְּקֵרוּב). הוּא נוֹלַד בָּעִיר מַלָּקָה, כִּי שָׁם הִתְיַשְּׁבוּ אֲבוֹתָיו אַחֲרֵי הַחֻרְבָּן בְּקוֹרְדוֹבָה. הַצָּרוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ עַל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ בָּעֵת הַהִיא, מוֹת אֲבוֹתָיו בְּיַלְדוּתוֹ וּנְדוּדָיו הַתְּכוּפִים מֵעִיר לְעִיר מָסְכוּ עַל הַנַּעַר הַגְּאוֹנִי רוּחַ עַצְבוּת וְהִתְמַרְמְרוּת הַנֶּפֶשׁ. אַחֲרֵי טִלְטוּלִים רַבִּים הִתְיַשֵּׁב שְׁלֹמֹה בְּקוֹרְדוֹבָה, וְשָׁם הִכִּיר בְּכִשְׁרוֹנוֹ הַגָּדוֹל רַבִּי שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד, וַיֵּט אֵלָיו חֶסֶד. בַּת־שִׁירָתוֹ הֵחֵלָּה לְהִתְפַּתֵּחַ בִּהְיוֹתוֹ עוֹד כְּבֶן חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְאֶת מַרְבִּית פִּיּוּטָיו שֶׁחִבֵּר בָּעֵת הַהִיא הָיָה חוֹתֵם בְּשֵׁם „שְׁלֹמֹה הַקָּטָן”. רוּחַ יָגוֹן חֲרִישִׁי מְלֵאָה גַּם שִׁירֵי־נְעָרָיו אֵלֶּה, וְכָל אִישׁ רָאָה מִתּוֹךְ טוּרֵיהֶם אֶת גֹּדֶל נַפְשׁוֹ שֶׁל הַפַּיְטָן הַצָּעִיר. בָּעִיר סַרְקוּסָה הִתְוַדַּע הַמְשׁוֹרֵר אֶל הַשַּׂר הַיְּהוּדִי ר׳ יְקוּתִיאֵל

אִבְּן־חַסַן, שֶׁהָיָה לוֹ לְאָב וּלְמוֹשִׁיעַ בַּצַּר לוֹ; אַךְ אִישׁ־חַסְדּוֹ זֶה מֵת פִּתְאֹם בִּשְׁעַת הַמְּהוּמוֹת, שֶׁפָּרְצוּ בְּסַרַקוּסָה בִּימֵי הַמֶּלֶךְ יַחְיָא אִבְּן־מֻנְדְהִיר, וְהַמְּשׁוֹרֵר הַצָּעִיר נִשְׁאַר שֵׁנִית בּוֹדֵד וְעָזוּב „בְּיָם יְגוֹנָיו". יְצִירוֹתָיו הַפִּיוּטִיּוֹת הוֹסִיפוּ לְהִצְטַיֵּן מֵאָז בְּסִגְנוֹנָן הַצַּח וּבְצִלְצוּלָן הַנָּעִים, בְּרַכּוּתָן וּבְצַעֲרָן הֶעָמֹק הַמְרַחֵף עַל כָּל שׁוּרָה וַחֲרוּז — צַעַר נִשְׁמָתוֹ הַיְתוֹמָה וְנִשְׁמַת עַמּוֹ הָרְצוּצָה בַּגּוֹלָה. הַכָּבוֹד וְהַגְּדֻלָּה וְהַתִּפְאֶרֶת, שֶׁעִטְּרוּ יְחִידֵי סְגֻלָּה מִקֶּרֶב יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה — לֹא עִוְּרָה אֶת עֵינֵי מְשׁוֹרֵר הָעָם, וּפִזְמוֹנָיו הַנִּפְלָאִים, שֶׁבָּהֶם הוּא מְתַנֶּה אֶת צָרוֹת אֶחָיו, אֶת מַכְאוֹבֵי אֻמָּתוֹ הַשְּׁבוּיָה, הָיוּ לָנוּ לְשִׁירֵי־עוֹלָם וְלִתְפִלּוֹתֵינוּ בִּימֵי חַג וּמוֹעֵד עַד הַיּוֹם. אֶת מַצַּב בְּנֵי עַמּוֹ בַּגּוֹיִם הוּא מְתָאֵר בַּחֲרוּזִים מְלֵאֵי־יֹפִי וָרֶגֶשׁ עָמֹק — כָּאֵלֶּה:

א. שְׁבִיָּה עֲנִיָּה בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה,
לְקוּחָה לְאָמָה, לְאָמָה מִצְרִיָּה,
מִיּוֹם עֲזַבְתָּהּ — לָךְ הִיא צוֹפִיָּה,
הָשֵׁב שְׁבוּתָהּ, [יָהּ] רַב עֲלִילִיָּה!
רָנִּי, בַּת־צִיּוֹן: הִנֵּה מְשִׁיחֵנוּ,
לָמָּה לָנֶצַח, [אֲדֹנָי], תִּשְׁכָּחֵנוּ?!

ב. לְכָל תִּכְלָה יֵשׁ קֵץ וְאֵין קֵץ לְפִרְצִי,
כָּלוּ שְׁנוֹתַי וְאֵין מְתוֹם לְמַחֲצִי,
שָׁכַנְתִּי בַגָּלוּת טְבוּעָה בְּבִצִּי,
וְאֵין תּוֹפֵשׂ מָשׁוֹט אֲנִיָּה לְהוֹצִיא —
עַד אָנָה, יְיָ, תַּאֲרִיךְ קִצִּי?
מָתַי קוֹל הַתּוֹר יִשָּׁמַע בְּאַרְצִי?
מְחוּצִים לְחוּצִים, סוֹבְלֵי מַעֲמָס,
בְּזוּזִים גְּזוּזִים, נְתוּנִים לְמִרְמָס —
עַד אָנָה, יְיָ, אֶזְעַק חָמָס,
זֶה רַבּוֹת בְּשָׁנִים עוֹבֶדֶת לָמַס;
יִשְׁמָעֵאל כְּאַרְיֵה וְעֵשָׂו כְּתַחְמָס —
זֶה יְנִיחֵנוּ וְזֶה יִקָּחֵנוּ!...

יְצִירוֹת פִּיּוּטִיּוֹת־לְאֻמִּיּוֹת כָּאֵלֶּה הָיוּ לְהֵד־שַׁוְעַת בְּנֵי עַמֵּנוּ הַנֶּאֱנָקִים בֵּין עָרִיצֵי הַגּוֹיִם מְעַנֵּיהֶם, וּלְכוֹס תַּנְחוּמִים וְתִקְוָה לְיָמִים יוֹתֵר טוֹבִים:

א. שְׁדוּדִים נְדוּדִים לְצִיּוֹן תְּקַבֵּץ,
מְכוּרִים בְּלִי הוֹן תְּשׁוֹבֵב לְמַרְבֵּץ,
הָשֵׁב עֲבוֹדַת לְבוּשֵׁי תַשְׁבֵּץ;

ד. הָשֵׁב גְּרוּשָׁה לְנַחֲלָה יְרוּשָׁה,
וּפִקּוּד אֲנוּשָׁה בְּיַד צָר עֲנוּשָׁה,
אֲכוּלָה בְּכָל פֶּה, נְתוּצָה וּרְטוּשָׁה.

מִלְּבַד שִׁירֵי־עָם כָּאֵלֶּה חִבֵּר הַפַּיְטָן הַגְּאוֹנִי הַרְבֵּה שִׁירֵי־הִגָּיוֹן וְשִׁירֵי־טֶבַע, מְלֵאֵי רוֹמְמוּת הַשִּׁירָה וְהִשְׁתַּפְּכוּת נֶפֶשׁ רַגְשָׁנִית וְחוֹלֶמֶת. עַל כָּל הַיְצִירוֹת הַלָּלוּ שָׁפוּךְ רֹךְ פִּיּוּטִי וְגַעְגּוּעִים שֶׁל אַהֲבָה לַחֲמֻדוֹת הַטֶּבַע וְהַחַיִּים. רִגְשֵׁי אֱמוּנָתוֹ הָרַבָּה בְּכֹחַ הָאֱלֹהִים הַמּוֹשֵׁל בַּיְקוּם הִתְבַּטְּאוּ בְּיוֹתֵר בְּשִׁירוֹ הַמֶּחְקָרִי „כֶּתֶר מַלְכוּת". רִגְשֵׁי אֱמוּנָה כַּבִּירָה, כִּי בַּטּוּב הָעוֹלָם נָדוֹן וְכִי יֵשׁ אַחֲרִית וְתִקְוָה לְצַדִּיק וָרַע לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה – גָּבְרוּ בְּלֵב הַמְשׁוֹרֵר עוֹד בִּימֵי בַּחֲרוּתוֹ; וְעוֹד אָז שִׁנֵּן הֵיטֵב אֶת דֵּעוֹת הַחוֹקְרִים הַגְּדוֹלִים בְּתוֹרַת־הָאֱלָהוּת, שֶׁמָּצָא בְּסִפְרֵי חֲכָמֵינוּ וְחַכְמֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם. גַּם הַהַרְפַּתְקָאוֹת שֶׁמְּצָאוּ אוֹתוֹ וְאֶת עַמּוֹ עוֹרְרוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ גַּעְגּוּעִים רַבִּים לֵאלֹהִים, וְאַחֲרֵי מֶחְקָר וְעִיּוּן רָב בְּסִפְרֵי הַחוֹקְרִים שֶׁקְּדָמוּהוּ, יָצַר ר' שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל יְצִירָה מֶחְקָרִית־פִּיּוּטִית מְצֻיֶּנֶת בְּמִינָהּ, מְלֵאָה הִגָּיוֹן חָרִיף וֶאֱמוּנָה שְׁלֵמָה בְּאֵל יָחִיד „הָרֹאשׁ לְכָל עִנְיָן וִיסוֹד כָּל בִּנְיָן" („כֶּתֶר מַלְכוּת").

שִׁיר־הַתְּהִלָּה הַזֶּה נִכְלַל בִּרְבוֹת הַיָּמִים בֵּין תְּפִלּוֹתֵינוּ שֶׁלְּיוֹם הַכִּפּוּרִים. מִלְּבַדּוֹ חִבֵּר אִבְּן־גְּבִירוֹל בָּעַרְבִיאִית חִבּוּרִים שׁוֹנִים בְּחֵקֶר־אֱלֹהַּ, וְהַמְצֻיָּן בָּהֶם הוּא סִפְרוֹ „מְקוֹר חַיִּים", הַמְבָאֵר בְּהַסְבָּרָה מַדָּעִית אֶת מְצִיאוּת הָאֱלֹהִים לְפִי תוֹרַת הַיַּהֲדוּת. בַּחֲקִירוֹתָיו הָיוּ לוֹ לְעֵינַיִם סִפְרֵי הַחוֹקֵר הַיְּוָנִי אַפְּלַטוֹן וְסִפְרֵי הַחוֹקֵר הַיְּהוּדִי פִילוֹן הָאֲלֶכְּסַנְדְּרוֹנִי. הַסֵּפֶר „מְקוֹר חַיִּים" תֻּרְגַּם בִּרְבוֹת הַיָּמִים לְעִבְרִית (עַל יְדֵי רַבִּי שֵׁם־טוֹב פַּלְקֵירָה) וּלְלַטִּינִית, וְהַשְׁפָּעָתוֹ הָרַבָּה נִכֶּרֶת גַּם בְּסִפְרֵי חוֹקְרֵי תוֹרַת

הָאֱלָהוּת הַנּוֹצְרִים בִּימֵי הַבֵּינָיִם (אֵצֶל חַכְמֵי הַנּוֹצְרִים נִשְׁתַּבֵּשׁ שְׁמוֹ לַאֲבִי־צְבִירוֹל אוֹ אֲבִי־צְבְרוֹן).

מוֹת הַמְשׁוֹרֵר וְהַחוֹקֵר הַגָּדוֹל ר' שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל לוּטֶה בְּהוֹד הָאַגָּדָה. מְסֹרֶת הָעָם מְסַפֶּרֶת, כִּי אֶחָד מִמְשׁוֹרְרֵי עֲרָב קִנֵּא בִּגְדֻלַּת הַפַּיְטָן הָעִבְרִי וּבְפִרְסוּמוֹ הָרַב, וַיָּקָם עָלָיו וַיַּהַרְגֵהוּ, וְאֶת גְּוִיָּתוֹ קָבַר בַּחֲשָׁאִי בְּגַנּוֹ תַּחַת תְּאֵנָה. הָעֵץ הִשְׂתַּגְשֵׂג עַל קֶבֶר הַמְשׁוֹרֵר וַיִּתֵּן אֶת פִּרְיוֹ, שֶׁהִפְלִיא כָּל אִישׁ בְּמַרְאֵהוּ הַנֶּחְמָד וּבְטַעְמוֹ הַמָּתוֹק. תְּהִלַּת הַתְּאֵנִים הָאֵלֶּה הִגִּיעָה גַּם לַמֶּלֶךְ, שֶׁקָּרָא אֵלָיו אֶת הַמְשׁוֹרֵר הָעַרְבִיאִי לְבָאֵר לוֹ אֶת פֵּשֶׁר הַדָּבָר הַמַּפְלִיא הַזֶּה. אַחֲרֵי עִנּוּיִים קָשִׁים הוֹדָה הָרוֹצֵחַ עַל חֶטְאוֹ, וַיִּתָּלֶה בְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ.

מְסֹרֶת הָעָם חָפְצָה בָזֶה לְהַשְׁאִיר לְזֵכֶר עוֹלָם אֶת שֵׁם מְשׁוֹרְרוֹ הַגָּדוֹל, אֲשֶׁר עָלָה כַיּוֹנֵק עַל קֶבֶר אֻמָּתוֹ (=בַגּוֹלָה). וַיִּשְׂתַּגְשֵׂג וַיְהִי לְעֵץ נֶחְמָד לַמַּרְאֶה, לִתְאֵנָה הַנּוֹתֶנֶת פְּרִי הִלּוּלִים עַד לְהַפְלִיא (רֶמֶז לִכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל הַנִּמְשֶׁלֶת לִתְאֵנָה).

יא. ר' בְּחַיֵי; מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא; אַלְפַסִי. אֶחָד מִגְּדוֹלֵי הַחוֹקְרִים בָּעֵת הַהִיא הָיָה רַ בֵּ נוּ בְּ חַ יֵ י הַדַּיָּן בְּסַרַקוֹסָה, הַנִּקְרָא גַּם אִבְּן־פַּקוּדָה. הוּא חִבֵּר בָּעַרְבִיאִית, שֶׁהָיְתָה אָז לִשְׂפַת הַמַּדָּעִים וְהַמֶּחְקָר וְלִמְדֻבֶּרֶת בְּפִי יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה, סֵפֶר מְצֻיָּן וּשְׁמוֹ בְּעִבְרִית „חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת". עִקַּר כַּוָּנָתוֹ בְּחִבּוּרוֹ זֶה הָיָה לְיַסֵּד אֶת תּוֹרַת הָאָדָם לְפִי רוּחַ הַיַּהֲדוּת עַל רֶגֶשׁ הַמּוּסָר וְהַדָּת. אֶת מִצְוֹת הַתּוֹרָה מְחַלֵּק רַבֵּנוּ בְּחַיֵי לְחוֹבוֹת־הַ גּוּ ף, וְהֵם: מִנְהָגִים וְנִמּוּסִים נִגְלִים לְעֵין כֹּל, וּלְחוֹבוֹת הַ לֵּ ב, וְהֵם: מִנְהָגִים וּמַעֲשִׂים נִסְתָּרִים מֵעֵין הָאָדָם, אַךְ נוֹסָדִים עַל רֶגֶשׁ הַמּוּסָר וְהַשֵּׂכֶל. הַמִּצְוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת וְהַמִּנְהָגִים הַחִיצוֹנִים שֶׁנִּתְרַבּוּ בְּיָמָיו בְּחַיֵּי הַיְהוּדִים עוֹרְרוּ אֶת הֶחָכָם הַזֶּה לְהַזְכִּיר לְעַמּוֹ אֶת יְסוֹד הַיַּהֲדוּת, אֶת תּוֹרַת־הַמּוּסָר שֶׁבָּהּ. הַסֵּפֶר „חוֹבוֹת־הַלְּבָבוֹת" הִשְׁפִּיעַ הַרְבֵּה לְטוֹבָה עַל חַיֵּי הַיְהוּדִים בִּתְקוּפַת הָעַרְבִיאִים, וּבְתַרְגּוּמוֹ לְעִבְרִית (עַל יְדֵי הַחֲכָמִים הַמְתַרְגְּמִים יְהוּדָה אִבְּן־תִּבּוֹן וְיוֹסֵף קִמְחִי) נִתְחַבֵּב מְאֹד עַל עַמֵּנוּ בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה.

אֶת יְצִירוֹת ר׳ שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל חִקּוּ רַבִּים מִפַּיְטָנֵי הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים, אַךְ יוֹרְשׁוֹ וְתַלְמִידוֹ הַנֶּאֱמָן הָיָה הַמְשׁוֹרֵר מ ש ה א ב ּ ן ־ ע ז ר א (בְּעֵרֶךְ, א. לַחֲרְבָּן). הוּא הָיָה בֵּן לִיהוּדִים מְיֻחָסִים, וְאֶחָד מֵאַרְבַּעַת הָאַחִים לְמִשְׁפַּחַת בְּנֵי עֶזְרָא, שֶׁנּוֹדְעוּ בְגְרַנָטָה בְּכִשְׁרוֹנוֹתֵיהֶם וּבְהַשְׂכָּלָתָם הַמְרֻבָּה. בְּשִׁירֵי ר׳ מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא הָרִאשׁוֹנִים הִשְׁתַּפְּכוּ רִגְשֵׁי אַהֲבָתוֹ הָעַזָּה לְבַת אָחִיו וְהִתְמַרְמְרוּת עֲמֻקָּה, כַּאֲשֶׁר מֵאֵן אָחִיו לְתִתָּהּ לוֹ לְאִשָּׁה. יִסּוּרִים שֶׁל אַהֲבָתוֹ הַנִּכְזָבָה טִלְטְלוּ אֶת הַמְשׁוֹרֵר מֵעִיר מוֹלַדְתּוֹ, וַיִּתְיַשֵּׁב בְּקַשְׁטִילְיָה. אַךְ רִחוּק הַמָּקוֹם לֹא הֶעֱלָה אֲרוּכָה לְפֶצַע לִבּוֹ, וּבַמֶּרְחַקִּים, גַּלְמוּד וְחוֹלֵם חֲלוֹם אַהֲבָתוֹ, יֵשׁ שֶׁהוֹפִיעַ לוֹ כְּעֵין קַו תִּקְוָה כִּי אֲהוּבָתוֹ לֹא תִלָּקַח מִמֶּנּוּ, וְאָז הָיְתָה מִתְעוֹרֶרֶת גַּם בַּת־שִׁירָתוֹ הַנּוֹגָה לְחֶדְוַת הַחַיִּים וְלַחֲמֻדוֹת הַטֶּבַע:

יְפֵה־תֹאַר וְכוֹס יַיִן וְגַנָּה,
וְזֶמֶר עוֹף וְקוֹל מֵימֵי תְעָלָה –
צֳרִי הוֹשֵׁק וְגִיל דּוֹאֵג וְשִׁיר עֹז
וְעֹשֶׁר רָשׁ, וְלַחוֹלֶה – תְּעָלָה.

אַךְ גַּם צֵל שֶׁל תִּקְוָה זוּ חָלַף מַהֵר בְּהִוָּדַע לוֹ, כִּי אֲהוּבָתוֹ נִתְּנָה לְאָחִיו הַצָּעִיר מִמֶּנּוּ. הַיְדִיעָה הַזֹּאת מָחֲצָה אֶת לֵב הַמְשׁוֹרֵר הָאֻמְלָל לְגַמְרֵי, וּמֵאָז לֹא הֶאֱמִין עוֹד בְּאַהֲבַת הָאָדָם, וְאֶת הֶמְיַת לִבּוֹ הַסּוֹעֵר עָמַל לְהַרְגִּיעַ בְּדִבְרֵי תוֹרָה וּבְבַת שִׁירָתוֹ הַמִּתְרַגֶּזֶת וְקוֹבֶלֶת עַל בֶּגֶד אַחִים, עַל תִּקְווֹת נִכְזָבוֹת וְעַל רִשְׁעַת בְּנֵי הָאָדָם. וְלֹא בֵּין הַחַיִּים בִּקֵּשׁ לוֹ הַמְשׁוֹרֵר הַנּוֹדֵד תַּנְחֻמִים וּמַרְגֹּעַ, כִּי־אִם עַל קִבְרוֹת אֲבוֹתָיו:

„הֱצִיקוּנִי סְעִפַּי לַעֲבֹר עַל מְלוֹן הוֹרַי וְאַנְשֵׁי שְׁלוֹמִי,
שְׁאֶלְתִּים: – וְאֵין מַקְשִׁיב וּמֵשִׁיב – הֲבָגְדוּ בִי לְעַד אָבִי וְאִמִּי?
בְּלִי־לָשׁוֹן קְרָאוּנִי אֲלֵיהֶם וְהֶרְאוּנִי לְצִדֵּיהֶם מְקוֹמִי". (= אֶת קִבְרוֹ).

אֶת שִׁירָיו הָרַבִּים אָסַף ר׳ מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא לְקֹבֶץ אֶחָד, שֶׁקָּרָא לוֹ „תַּרְשִׁישׁ" אוֹ „עֲנָק". מִלְּבַד שִׁירֵי הִגָּיוֹן אֵלֶּה חִבֵּר הַרְבֵּה פִּיּוּטִים וּסְלִיחוֹת, וְרַבִּים מֵהֶם נִכְלְלוּ בְּסִדְרֵי תְפִלּוֹתֵינוּ. שִׁירֵי ר׳ מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא–וּפִיּוּטָיו מִצְטַיְּנִים בְּהִשְׁתַּפְּכוּת נֶפֶשׁ טְהוֹרָה וְתַמָּה, וּבִשְׂפָתָם

הָעֲשִׁירָה וְהַנִּמְלֶצֶת. בְּתוֹר כִּשְׁרוֹן פִּיּוּטִי לֹא עָלָה לְמַדְרֵגַת גְּאוֹנֵי הַמְשׁוֹרְרִים הָעִבְרִים, אוּלָם חַיֵּי הַמְשׁוֹרֵר הַזֶּה וְצַעַר אַהֲבָתוֹ הִבְדִּילוּהוּ לְטוֹבָה מִקְּהַל יֶתֶר הַפַּיְטָנִים בַּדּוֹר הַהוּא.

מִלְּבַד כֹּחוֹ בְּפִיּוּט נִסָּה ר' מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא לְחַבֵּר גַּם סְפָרִים, בַּעֲרְבִיאִית וּבְעִבְרִית, בְּעִנְיְנֵי מֶחְקָר וְקוֹרוֹת הַסִּפְרוּת, וְלַאֲחָדִים מֵהֶם יֵשׁ עֵרֶךְ סִפְרוּתִי חָשׁוּב.

וּבֵין חַכְמֵי הַתּוֹרָה (הָרַבָּנִים) הִתְפַּרְסֵם בְּתוֹר־הַזָּהָב **רַבֵּנוּ יִצְחָק אַלְפַסִי**, הַנִּקְרָא כֵּן עַל שֵׁם עִיר מוֹלַדְתּוֹ פַּס (פֵיץ) בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית. בָּעֵת הַהִיא פָּרְצוּ מִלְחָמוֹת גְּדוֹלוֹת בֵּין מַלְכֵי הַנּוֹצְרִים בְּקַשְׁטִילְיָה וּבֵין מַלְכֵי הָעַרְבִיאִים בִּשְׁבִילְיָה. הָעַרְבִיאִים קָרְאוּ אֲלֵיהֶם לְעֶזְרָה אֶת אֲחֵיהֶם בְּנֵי בְרִיתָם מִשֵּׁבֶט הָאֵל־מוֹרָבִידִים שֶׁבְּאַפְרִיקָה. בְּקִרְבַת צַלָּקָה פָּרְצָה מִלְחָמָה עַזָּה וְרַבַּת דָּמִים, וּמַחֲנֵה הַנּוֹצְרִים, וּבְרֹאשָׁם מַלְכָּם אַלְפוֹנְסוֹ הַשִּׁשִּׁי, נִגַּף מַגֵּפָה רַבָּה לִפְנֵי צִבְאוֹת הָעַרְבִיאִים (בִּשְׁנַת 1086). מֵאָז מָשְׁלוּ הָאֵלְמוֹרָבִידִים גַּם בְּאַסְפַּמְיָה הַדְּרוֹמִית (אַנְדַלוּסִיָה), וְרַבִּים מִיהוּדֵי אַפְרִיקָה, שֶׁהִשְׁתַּתְּפוּ בְּמַחֲנוֹת הַלּוֹחֲמִים בְּמִסְפָּר רַב, הֵחֵלּוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ שָׁם. בָּעֵת הַהִיא בָּא שָׁמָּה גַּם רַבֵּנוּ יִצְחָק אַלְפַסִי, וְנִתְמַנָּה לְרַב בִּקְהִלַּת אֱלִיסָנָה. שֵׁם הָרַב הַזֶּה יָצָא מַהֵר לִתְהִלָּה גַּם לְמֵרָחוֹק בְּקִצּוּר הַתַּלְמוּד שֶׁחִבֵּר וַיִּקְרָאֵהוּ בְּשֵׁם „הֲלָכוֹת“, וּמִכָּל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה נָהֲרוּ אֵלָיו תַּלְמִידֵי חֲכָמִים לִשְׁמֹעַ תּוֹרָה מִפִּיו. קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה הָיוּ פּוֹנוֹת אֵלָיו בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת, וּפְסָקָיו הָיוּ לְכָל הַיְּהוּדִים לְחוֹבָה.

* בָּעֵת הַהִיא פָּרְצָה מַחֲלֹקֶת בֵּין רַבֵּנוּ יִצְחָק אַלְפַסִי וּבֵין הָרַבָּנִים ר' יִצְחָק אִבְּן־גִּיאַת וְר' יִצְחָק אִבְּן־אַלְבַּלְיָה בְּשֶׁל הַסֵּפֶר „הֲלָכוֹת“.

שהתפשט בין עמנו במדה מרבה, באשר הקל על הלומדים הפשוטים את למודי התורה שבעל-פה. אולם שני הרבנים ההם התנגדו לקצורי התלמוד, ועד יום מותם לא פסקה המחלקת בינם ובין מחבר הספר הזה. עד כמה היתה מחלקת זו רק לשם שמים מראה העובדה, המספרת בספרי קורותינו בעת ההיא: כאשר חלה ר' יצחק אבן־אלבליה למות קרא אליו את ברוך בנו, והוא נער כבן שבע עשרה שנה, ויצוהו ללכת אחר מותו אל ר' יצחק אלפסי ולבקש ממנו סליחה ומחילה על אשר הקניטהו בדברים בחייו, ולבקשהו בשמו כי יהי לאב לבנו וילמדהו תורה בבית מדרשו. כאשר שמע ר' יצחק אלפסי את דברי הנער, בן מתנגדו הגדול, בכה מהתרגשות ויחבק לברוך וינשק לו, ויהי לו מאז לאב ולמדריך. הנער גדל ברבות הימים בתורה ויהי לאחד מתלמידיו הותיקים של ר' יצחק אלפסי.

* לגדולי יהודי ספרד נחשב אז גם ר' אברהם הנשיא, ששרת בתור שר־השוטרים באספמיה הערביאית, וחבר ספרים חשובים בהגיון הנפש, בלמודי התכונה ובחקירת הארץ.

יב. רבי יהודה הלוי. והשירה העברית הגיעה אז למרום השתלמותה ביצירות המשורר האלהי רבי יהודה הלוי, ובספריו הערביאים נקרא שמו: אבו־חסן (א. יז־א. ע"ג לחרבן). הוא היה יליד אספמיה הנוצרית (קשטיליה), ובימי ילדותו עזב את ארץ מולדתו וישב באספמיה הערביאית (הדרומית), וילמד תורה בבית מדרשו של ר' יצחק אלפסי באליסנה, וישקד גם על למודי ספרי המחקר וההגיון. מקץ ימים השתלם גם בחכמת הרפואה, ובשובו אחר־כך לטולידה בירת קשטיליה התעסק גם ברפאות חולים. אולם את מרבית עתו הקדיש לשירתו, ללמודי המחקר ודעת־אלהים. בתור משורר עולה ר' יהודה הלוי על כל הפיטנים שקדמוהו, וגם אחריו לא קם יוצר כמוהו, במעוף דמיונו, בהרגשתו העמקה ובצחות סגנונו העברי. בימי נעריו שר על הדר הטבע, על האהבה ועל חמדות החיים. כיתר הפיטנים חבר גם שירי תהלה לחכמי הדור ולגדוליו, שירי ידידות, חידות ומהתלות

בַּחֲרוּזִים. אוּלָם בְּרֻבּוֹת הַיָּמִים הֵחֵלָּה בַּת־שִׁירָתוֹ הָעֲלִיזָה וְקַלַּת הַכְּנָפַיִם לַחֲשֹׁב עַל גּוֹרַל עַמּוֹ בְּאַרְצוֹת גָּלוּתוֹ. וּמֵאָז עָטְפָה אֵבֶל וַתְּהִי לְכִנּוֹר בַּת־צִיּוֹן הַנְמַקָּה בְּשִׁבְיָהּ, וּלְזִמְרַת נְחָמֶיהָ וְתִקְוָתָהּ לֶעָתִיד לָבוֹא. גְּדֻלַּת עַמּוֹ וְחָרְבָּנוֹ, תּוֹחַלְתּוֹ וְיֵאוּשׁוֹ, יְגוֹנוֹ וְגַעְגּוּעָיו — הָיוּ מֵאָז לְתֹכֶן שִׁירֵי ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי וּפִיּוּטָיו. אֶנְקַת עַמּוֹ בּוֹקַעַת וְעוֹלָה מִתּוֹךְ פִּזְמוֹנוֹ הַקּוֹרֵא־תַגָּר כְּלַפֵּי הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה:

יוֹנָה נְשָׂאתָהּ עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים
וְקִנְּנָה בְחֵיקְךָ תּוֹךְ חַדְרֵי חֲדָרִים —
לָמָּה נְטַשְׁתָּהּ, נוֹדְדָה בַּיְּעָרִים,
וּמִכָּל עֲבָרִים — פּוֹרְשֵׂי מַכְמֹרִים,
יְסִיתוּהָ זָרִים בֵּאלֹהִים אֲחֵרִים,
וְהִיא בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה לְבַעַל נְעוּרִים...

וְאִם אֶשְׁאַל לִרְאוֹת: מָתַי קֵץ הַפְּלָאוֹת?—
יַעֲנוּ נְבוּאוֹת: הִקְשִׁיתָ לִשְׁאוֹל!...
וּבָנוֹת עֲדִינוֹת הָגְלוּ מִמְּדִינוֹת,
מִמִּטּוֹת רַעֲנָנוֹת וּמְנוּחוֹת שַׁאֲנַנּוֹת
וְנִפְזְרוּ בֵּינוֹת עַם לֹא־בִינוֹת
בְּלַעֲגֵי שָׂפָה וּבִלְשׁוֹנוֹת שׁוֹנוֹת...

וְלָמָּה בַּמֶּרְחָק עָמַד זָר שַׁחַק,
וְדוֹדִי רָחַק וְרוֹדִי דָּחַק.
וַאֲנִי מֻיְסָר בְּאַכְזָרִיּוּת מוּסָר,
גּוֹלֶה וְנֶאְסָר, וְצָר עָלַי צָר
וְהֶחֱרִיב בְּקִצְפּוֹ וְהֵצִית בְּזַעְפּוֹ,
וְאֵשׁ קָדְחָה בְאַפּוֹ — וַתִּיקַד עַד שְׁאוֹל?!..

• וְהַשְּׁאֵלוֹת הַמְּמָרְרוֹת הָאֵלֶּה לֹא עֲזָבוּהוּ עוֹד; מַחֲזוֹת הַטֶּבַע וַחֲמֻדוֹתָיו, שֶׁלִּבְּבוּ אֶת נַפְשׁוֹ מִקֶּדֶם — נִרְאוּ לוֹ הַפַּעַם כְּלוֹעֲגִים לָרָשׁ. הֶמְיַת הַיָּם וּשְׁאוֹן גַּלָּיו מַזְכִּירוֹ רַק אֶת הֶמְיַת לִבּוֹ הַשּׁוֹתֵת דָּם לְמַרְאֵה שִׁפְלוּת עַמּוֹ; עָבֵי הַשְּׁחָקִים הַמְּחַיִּים בְּגִשְׁמֵי בְרָכָה אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְמִינֵהוּ.

„לֹא הָעֲנָנִים הֵם אֲשֶׁר נִבְקָעוּ,

„כִּי אִם שְׁתֵּי עֵינַי אֲשֶׁר דָּמָעוּ" –;

דִּמְדּוּמֵי הַחַמָּה הַשּׁוֹקַעַת לְפַאֲתֵי מַעֲרָב – הֵם „מוֹקְדֵי לְבָבוֹ" וְ„נַהֲרֵי אֵשׁ" הַנּוֹבְעִים מִמְּקוֹר אַהֲבָתוֹ לְעַמּוֹ הָאֻמְלָל; כָּל אִילָן נָאֶה וְכָל נִיר נָאֶה מַעֲלֶה לוֹ מִקִּבְרוֹ אֶת צֵל אֶרֶץ אֲבוֹתָיו הַנְּשַׁמָּה:

יְפֵה־נוֹף, מְשׂוֹשׂ תֵּבֵל, קִרְיַת מֶלֶךְ רָב!
לָךְ נִכְסְפָה נַפְשִׁי מִפַּאֲתֵי מַעֲרָב,
הֲמוֹן רַחֲמַי נִכְמָר כִּי אֶזְכְּרָה קֶדֶם
כְּבוֹדֵךְ אֲשֶׁר גָּלָה וְנָוֵךְ אֲשֶׁר חָרָב!
וּמִי יִתְּנֵנִי עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים עַד
אֲרַוֶּה בְּדִמְעָתִי עֲפָרֵךְ – וְיִתְעָרָב,
וְאֶת אֲבָנַיִךְ אֲחוֹנֵן וְאֶשָּׁקֵם
וְטַעַם רְגָבַיִךְ לִי מִדְּבַשׁ יֶעֱרָב.
לִבִּי בְמִזְרָח וְאָנֹכִי – בְּסוֹף מַעֲרָב,
אֵיךְ אֶטְעֲמָה אֲשֶׁר אֹכַל וְאֵיךְ יֶעֱרָב;
אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָרַי וֶאֱסָרַי בְּעוֹד
צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֱדוֹם וַאֲנִי – בְּכֶבֶל עֲרָב?!
יֵקַל בְּעֵינַי כָּל טוּב אֶרֶץ סְפָרַד, כְּמוֹ
יֵקַר בְּעֵינַי רְאוֹת עַפְרוֹת דְּבִיר נֶחֱרָב.

גַּעְגּוּעֵי רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי לְצִיּוֹן לֹא הָיוּ רַק שְׁאִיפָה פִּיּוּטִית בִּלְבָד. הֵם מִלְאוּ אֶת כָּל נַפְשׁוֹ וַיִּהְיוּ לַחֲלוֹם חַיָּיו וּלְסוֹד נִשְׁמָתוֹ. כָּל מִשְׁאֲלוֹת לִבּוֹ וּמַאֲוַיָּיו הִתְרַכְּזוּ בְּחֵפֶץ אַדִּיר אֶחָד: לִרְאוֹת אֶת צִיּוֹן, מוֹלֶדֶת אֲבוֹתָיו הַיְקָרָה.

וְלֹא רַק לִבּוֹ הָרַגָּשׁ. כִּי גַם מוֹחוֹ הַהוֹגֶה דֵעוֹת הָיָה נָתוּן כֻּלּוֹ לְעַמּוֹ וּלְעֲתִידוֹתָיו. חֲקִירוֹתָיו בְּתוֹרַת הַדָּתוֹת וְחֵקֶר אֱלֹהַּ בִּכְלָל וּבְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת וֵאלֹהֵי הָעִבְרִים בִּפְרָט, עוֹרְרוּ בוֹ אֶת הָרַעְיוֹן לְחַבֵּר סֵפֶר מַסְבִּיר אֶת עִקְּרֵי תּוֹרָתֵנוּ וֶאֱמוּנָתֵנוּ בְּסִגְנוֹן שְׁאֵלוֹת וּתְשׁוּבוֹת, בֵּין חָכָם יְהוּדִי („חָבֵר") וּבֵין בּוּלָן מֶלֶךְ־הַכּוּזָרִים, הֶחָפֵץ לָדַעַת אֶת הַהֶבְדֵּל שֶׁבֵּין הַיַּהֲדוּת וּבֵין יֶתֶר

הַתּוֹרוֹת. אֶת חִבּוּרוֹ זֶה כָּתַב ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי עַרְבִיאִית, מִפְּנֵי שֶׁמַּטָּרָתוֹ הָיְתָה – הָאָרַת תּוֹרָתֵנוּ לְעֵינֵי הָעַמִּים. אוּלָם בְּרְבוֹת הַיָּמִים הָיָה גַם לָנוּ לְסֵפֶר־עָם בִּשְׁמוֹ הָעִבְרִי: „הַכּוּזָרִי". תֹּכֶן הַסֵּפֶר זֶה הוּא: מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים הָעוֹבֵד עוֹד לָאֱלִילִים (בּוּלָן) הִשְׁתּוֹקֵק לְהַשִּׂיג אֶת מְצִיאוּת הָאֵל, וַיִּקְרָא לְחוֹקֵר יְוָנִי, לְכֹהֵן נוֹצְרִי וּמוּשְׁלְמַנִי כִּי יְבָאֲרוּ לוֹ אֶת עִקְרֵי תּוֹרוֹתֵיהֶם, אַךְ דִּבְרֵיהֶם לֹא הֵנִיחוּ אֶת דַּעְתּוֹ. אֶת דַּת הַיְהוּדִים לֹא חָפֵץ בּוּלָן מִתְּחִלָּה לְהַכִּיר, כִּי „דַי לוֹ שֶׁהוּא רוֹאֶה בְשִׁפְלוּתָם" (שֶׁל הַיְהוּדִים). אוּלָם מִדִּבְרֵי הַכֹּהֵן הַנּוֹצְרִי וְהַמּוּשְׁלְמַנִי נוֹכַח, כִּי רַאֲיוֹתֵיהֶם וּסְבָרוֹתֵיהֶם נוֹסְדוּ רַק עַל מַאַמְרֵי כִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, וַיּוֹאֶל לִקְרֹא גַם לְאֶחָד מֵרַבָּנֵי הַיְהוּדִים לְבָרֵר לוֹ אֶת עִקְּרֵי הַיַּהֲדוּת. וְהֶ„חָבֵר" הַיְהוּדִי מֵשִׁיב תְּשׁוּבוֹת בְּרוּרוֹת עַל שְׁאֵלוֹת מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים, וּמוֹכִיחַ לוֹ בִּנְמוּקִים נוֹסָדִים עַל דֶּרֶךְ הַהִגָּיוֹן אֶת יִתְרוֹן הַיַּהֲדוּת עַל יֶתֶר הַדָּתוֹת, עַד כִּי „הַכּוּזָרִי" מוֹדֶה לְהֶחָבֵר הַיְהוּדִי וּמִתְיַהֵד, הוּא וְשָׂרָיו וְרַבִּים מִבְּנֵי עַמּוֹ. דְּבַר הִתְיַהֲדוּת הַכּוּזָרִים וְקִיּוּמָם בְּתוֹר מַמְלֶכֶת יְהוּדִים—כְּבָר נֶהְפַּךְ בְּמֶשֶׁךְ דּוֹרוֹת אֲחָדִים לְחִידָה לְעַמֵּנוּ וּלְמָשָׁל בְּפִי־חֲכָמָיו.

רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי בָּחַר לוֹ בְּסִפְרוֹ „הַכּוּזָרִי" דֶּרֶךְ חֲדָשָׁה, בְּהַסְבָּרַת הַיַּהֲדוּת. דַּעְתּוֹ הָעִקָּרִית הִיא, כִּי לֹא הַכֹּל אֶפְשָׁר לְבָרֵר בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע, בַּאֲשֶׁר יֵשׁ בָּהֶן הַרְבֵּה מְאוֹרָעוֹת וַעֲוּבְדוֹת שֶׁהֵנָּם מִחוּץ לִגְבוּל הַטֶּבַע, כְּמוֹ: יְצִיאַת מִצְרַיִם, קְרִיעַת הַיָּם, גִּלּוּי שְׁכִינָה בְּמַתַּן תּוֹרָה וְכַדּוֹמֶה. בְּמֶחְקָרָיו אֵלֶּה לֹא נִמְשַׁךְ ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי אַחֲרֵי מַרְבִּית חוֹקְרֵי הַיַּהֲדוּת בַּזְּמַן הַהוּא, שֶׁהָלְכוּ בִּסְבָרוֹתֵיהֶם בְּעִקְּבוֹת חוֹקְרֵי יָוָן. נִשְׁמַת הַמְשׁוֹרֵר וְהַחוֹקֵר הַגָּדוֹל הָיְתָה כֻלָּהּ יְהוּדִית. גּוֹרַל עַמּוֹ וְקוֹרוֹתָיו בְּאַרְצוֹ וּבַאֲרָצוֹת נֵכָר הוֹכִיחוּהוּ, כִּי שׁוֹנֶה הוּא הָעָם הַנִּפְלָא הַזֶּה מִיֶּתֶר הָעַמִּים, וְהַיַּהֲדוּת נִבְדֶּלֶת מִיֶּתֶר הַדָּתוֹת בְּתוֹרַת הַמּוּסָר וְהַצֶּדֶק, שֶׁהִיא מַטִּיפָה לִבְנֵי הָאָדָם. אֶת יִתְרוֹן הַיַּהֲדוּת עַל חָכְמַת יָוָן הוּא מוֹכִיחַ בַּחֲרוּז קָצָר וְחָרִיף:

„וְאַל תַּשִּׁיאֲךָ חָכְמָה יְוָנִית,
„אֲשֶׁר אֵין לָהּ פְּרִי, כִּי אִם – פְּרָחִים"...

וְהַכָּרָתוֹ בְּיִתְרוֹן הַיַּהֲדוּת חִזְּקָה בְּלֵב הַמְשׁוֹרֵר הָאֱלֹהִי אֶת אֱמוּנָתוֹ, כִּי עוֹד עֲתִידוֹת גְּדוֹלִים צְפוּנִים לְנוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ. וּמֵאָז עוֹד רַבּוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ הַגַּעְגּוּעִים אֶל עֶרֶשׂ יַלְדוּת עַמּוֹ וּמוֹלֶדֶת תּוֹרָתוֹ.

אוּלָם אֶת חֶפְצוֹ הַכַּבִּיר הַזֶּה יָכוֹל לְהוֹצִיא אֶל הַפֹּעַל רַק בְּסוֹף יָמָיו, מִפְּנֵי שֶׁהַדְּרָכִים לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָיוּ אָז — בְּרֵאשִׁית יְמֵי מַסַּע־הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן (רְאֵה פֶּרֶק ד׳) — בְּחֶזְקַת סַכָּנָה. וּבְמוֹת עָלָיו רַעְיָתוֹ, עָזַב ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי אֶת בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ בְּמוֹלַדְתּוֹ וַיִּפָּרֵד מֵעַל אוֹהֲבָיו, קְרוֹבָיו וְתַלְמִידָיו הָרַבִּים וַיָּשֶׂם אֶת פָּנָיו — לְאֶרֶץ מַשְׂאַת נַפְשׁוֹ. אַחֲרֵי טִלְטוּלִים רַבִּים בִּסְפִינָה וּתְלָאוֹת הַדֶּרֶךְ בְּיָם סוֹעֵר הִגִּיעַ הַמְשׁוֹרֵר אֶל מִצְרַיִם. וְשָׁם חָרְדוּ לִקְרָאתוֹ יְדִידָיו וּגְדוֹלֵי הַיְהוּדִים. מַרְאוֹת הַטֶּבַע בְּאֶרֶץ הַיָּפָה הַזֹּאת עוֹרְרוּ בְּלִבּוֹ הָרַגָּשׁ זִכְרוֹנוֹת עַמּוֹ מִימֵי־קֶדֶם, וְגַעְגּוּעָיו לִרְאוֹת אֶת אַדְמַת אֲבוֹתָיו לֹא נָתְנוּ דֳּמִי לוֹ. יְדִידָיו אָמְרוּ לְעָצְרֵהוּ בְּמִצְרַיִם, אַךְ הַמְשׁוֹרֵר לֹא יָכוֹל לָשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה בְּקִרְבַת אֶרֶץ חֲלוֹמוֹ — וַיִּסַּע שָׁמָּה בְּלִי הִתְמַהְמֵהַּ. וּבָעֵת הַהִיא כְּבָר הָיְתָה אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל בִּידֵי נוֹסְעֵי הַצְּלָב הַפְרַנְקִים, שֶׁכְּבָשׁוּהָ מִידֵי הַמּוּשְׁלְמָנִים. מַצַּב הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לֹא הוּרַע לְכַתְּחִלָּה, אוּלָם לֵב הַמְשׁוֹרֵר נִשְׁבַּר בְּקִרְבּוֹ לְמַרְאֵה עֵינָיו. דִּבְרֵי יָמָיו הָאַחֲרוֹנִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לוּטִים בַּעֲרָפֶל הָאַגָּדָה. לְפִי מְסֹרֶת הָעָם, כְּשֶׁהִגִּיעַ רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי לְשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם, נָפַל אַרְצָה וַיִּתְמוֹגֵג בִּבְכִי לְמַרְאֵה חָרְבוֹת עִיר־הַקֹּדֶשׁ. וּבִדְמָעוֹת קוֹדְחוֹת עַל לְחָיָו שָׁר אֶת שִׁירָתוֹ, שֶׁהָיְתָה לְקִינַת כָּל עַמֵּנוּ בְּצוֹם תִּשְׁעָה־בְּאָב עַד הַיּוֹם:

צִיּוֹן, הֲלֹא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלוֹם אֲסִירָיִךְ,
דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמֵךְ וְהֵם יֶתֶר עֲדָרָיִךְ!
מִיָּם וּמִזְרָח וּמִצָּפוֹן וְתֵימָן שְׁלוֹם
רָחוֹק וְקָרוֹב שְׂאִי מִכֹּל עֲבָרָיִךְ;
וּשְׁלוֹם אֲסִיר־תַּאֲוָה נוֹתֵן דְּמָעָיו כְּטַל
חֶרְמוֹן וְנִכְסַף לְרִדְתָּם עַל הֲרָרָיִךְ; —
לִבְכּוֹת עֱנוּתֵךְ אֲנִי תַנִּים, וְעֵת אֶחֱלֹם
שִׁיבַת שְׁבוּתֵךְ — אֲנִי כִנּוֹר לְשִׁירָיִךְ

חַיֵּי נְשָׁמוֹת אֲוִיר אַרְצֵךְ, וּמִמּוֹר־דְּרוֹר
אַבְקַת עֲפָרֵךְ וְנֹפֶת צוּף נְהָרָיִךְ;
יִנְעַם לְנַפְשִׁי הֲלֹךְ עָרֹם וְיָחֵף עֲלֵי
חָרְבוֹת שְׁמָמָה אֲשֶׁר הָיוּ דְבִירָיִךְ.
אֵיךְ יֶעֱרַב לִי אֱכֹל וּשְׁתוֹת עֵת אֶחֱזֶה
כִּי יִסְחֲבוּ הַכְּלָבִים אֶת כְּפִירָיִךְ;
אוֹ אֵיךְ מְאוֹר־יוֹם יְהִי מָתוֹק לְעֵינַי, בְּעוֹד
אֶרְאֶה בְּפִי עֹרְבִים פִּגְרֵי נְשָׁרָיִךְ?!—
כּוֹס הַיְגוֹנִים—לְאַט! הַרְפִּי מְעַט, כִּי כְבָר
מָלְאוּ כְסָלַי וְנַפְשִׁי מַמְרוֹרָיִךְ...
אַשְׁרֵי הַמְחַכֶּה וְיַגִּיעַ וְיִרְאֶה עֲלוֹת
אוֹרֵךְ, וְיִבָּקְעוּ עָלָיו שְׁחָרָיִךְ;
לִרְאוֹת בְּטוּב בְּחִירַיִךְ וְלַעֲלוֹז בְּשִׂמְחָתֵךְ,
בְּשׁוּבֵךְ אֱלֵי קַדְמַת נְעוּרָיִךְ! ——

וּבָעֵת הַהִיא עָבַר, לְפִי דִבְרֵי הָאַגָּדָה, פָּרָשׁ עַל הַמְשׁוֹרֵר־הַנָּבִיא וַיְרַמְסֵהוּ בְּרַגְלֵי סוּסוֹ, וַיָּמֹת.

* אַגָּדַת הָעָם הִנִיחָה עַל קֶבֶר בְּחִירֶיהָ: יְהוּדָה הַלֵּוִי וּשְׁלֹמֹה בֶּן גְּבִירוֹל כִּמְעַט זֵר־פְּרָחִים אֶחָד. לְפִי דִבְרֵי אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ הֶאֱמִין ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי בְּתָם־לְבָבוֹ, כִּי הַנּוֹצְרִים יָשִׁיבוּ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לַיְהוּדִים. אוּלָם תּוֹחַלְתּוֹ זוּ נִכְזָבָה, וְנִשְׁמַת הַמְשׁוֹרֵר—בָּרֶגֶל נִרְמָסָה.

יג. אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא; — אִבְּן־דָּאוּד; בִּנְיָמִין הַנּוֹסֵעַ; אֲלְחָרִיזִי. בֶּן דּוֹרוֹ וַחֲבֵרוֹ שֶׁל ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי הָיָה הַחוֹקֵר וְהַפַּיְטָן הֶחָרִיף ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא (רָאשֵׁי תֵיבוֹת: הָרַאבַּ"ע), יְלִיד טוֹלֵידָה (א. כ׳ לַחֻרְבָּן). הוּא חֻנַּן מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹנוֹת מְצֻיָּנִים, וְגַם רָכַשׁ לוֹ יְדִיעוֹת הֲגוּנוֹת בְּחָכְמוֹת וּמַדָּעִים שׁוֹנִים. כָּל יְמֵי הֶחָכָם הַזֶּה הֵם שַׁלְשֶׁלֶת אֲרֻכָּה שֶׁל נְדוּדִים וְדַלּוּת, רֹגֶז וְהִתְרַפְּסוּת בְּעַד פַּת לָחֶם. לִבְלִי מִשְׂחָק הָיָה בִּידֵי מַזָּלוֹ הָרָע, וּבְכָל אֲשֶׁר פָּנָה פָּגַשׁ רַק מִכְשׁוֹלִים וְאַבְנֵי נֶגֶף עַל דֶּרֶךְ חַיָּיו. אֶת הַרְפַּתְקָאוֹתָיו וְרֹעַ מַזָּלוֹ מְתַנֶּה ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־

עֶזְרָא בִּצְחוֹק מַר בַּחֲרוּזִים חֲרִיפִים וְעוֹקְצִים כָּאֵלֶּה:

„אִיגַע לְהַצְלִיחַ וְלֹא אוּכַל, כִּי עִוְּתוּנִי כּוֹכְבֵי שָׁמַי (= מַזָּלִי):
לוּ אֶהְיֶה סוֹחֵר בְּתַכְרִיכִים – לֹא יִגְוְעוּ אִישִׁים כָּל יָמַי;
גַּלְגַּל וּמַזָּלוֹת בְּמַעֲמָדָם עִוּוּ בִּמַהֲלָכָם לְמוֹלַדְתִּי:
לוּ יִהְיוּ נֵרוֹת סְחוֹרָתִי – לֹא יֶאֱסֹף הַשֶּׁמֶשׁ עַד מוֹתִי:..

* וְעַד כַּמָּה בָּזָה לְלֶחֶם הַחֶסֶד, שֶׁהָיָה מְקַבֵּל מִתּוֹמְכָיו הַנְּדִיבִים, מְעִידָה שְׁנִינָתוֹ־בַחֲרוּזִים זוּ:

אַשְׁכִּים לְבֵית הַשָּׂר, אוֹמְרִים: כְּבָר רָכָב,
אָבֹא לְעֵת עֶרֶב, אוֹמְרִים: כְּבָר שָׁכָב;
אוֹ יַעֲלֶה מֶרְכָּב אוֹ יַעֲלֶה מִשְׁכָּב –
אוֹיָה לְאִישׁ עָנִי נוֹלַד בְּלִי כּוֹכָב!

* בַּיָּמִים הָהֵם רַבּוּ הַמְּהוּמוֹת בִּגְבוּלוֹת מֶמְשְׁלוֹת הָעַרְבִיאִים. וּמְקוֹרוֹת פַּרְנָסַת הַיְּהוּדִים דָּלָלוּ. מַצָּבָם הַמְּדִינִי הֵחֵל לְהִתְרוֹפֵף וְאִישׁ לֹא יָדַע מַה יֵּלֶד יוֹם. וְגַם בְּיָמִים רָעִים כָּאֵלֶּה הָיָה יָכוֹל חָכָם בַּעַל יְדִיעוֹת רַבּוֹת כְּרַאבַּ״ע לִמְצֹא לוֹ פַּרְנָסָתוֹ בְּכָבוֹד, לוּלֵי רוּחַ הַנְּדִידָה שֶׁאֲחָזָה אוֹתוֹ וְלֹא נָתְנָה לוֹ לָשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה בְּמָקוֹם אֶחָד. ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא הִכִּיר בְּחֶסְרוֹנוֹ זֶה, וּבְאֶחָד מִשִּׁירָיו הָעוֹקְצִים הוּא מוֹדֶה, כִּי „נְדוֹד הֵסִיר אוֹנוֹ״, אַךְ לִמְשֹׁל בְּרוּחוֹ הַנּוֹדֵד לֹא יָכוֹל. לְעֻמַּת שִׁפְלוּת מַצָּבוֹ הַחָמְרִי הֵבִיאוּ לוֹ טִלְטוּלָיו וּמַסְעוֹתָיו בְּאֵירָפָּה, בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה תּוֹעֶלֶת רַבָּה, לְמַרְאֵה אֲנָשִׁים וַעֲמִים וְאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם הַשּׁוֹנִים. דַּעַת בְּנֵי־אָדָם הוֹסִיפָה לְשִׂכְלוֹ הַשָּׁנוּן פִּקְחוּת מְיֻחֶדֶת וּלְחִבּוּרָיו הַשּׁוֹנִים – חֲרִיפוּת וְהַשְׁלָמַת הַסִּגְנוֹן. בְּשִׁירָיו וּבִמְלִיצוֹתָיו בַּחֲרוּזִים (מִסְפָּרָם כִּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת) אֵין רוּחַ הַשִּׁירָה כִּבְיצִירוֹת שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל, מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא וִיהוּדָה הַלֵּוִי; אוּלָם בְּעָקְצוֹ וּשְׁנִינוּתוֹ עוֹלֶה הוּא עֲלֵיהֶם.

אֶת כֹּחַ חֲרִיפוּתוֹ וּשְׁקִידָתוֹ הָרַבָּה הֶרְאָה ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא בְּפֵרוּשָׁיו לְכִתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ, מִתְּחִלָּה – לְחָמֵשׁ מְגִלּוֹת, וְאַחַר כַּךְ – לַחֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה וְלַאֲחָדִים מִסִּפְרֵי הַנְּבִיאִים וְהַכְּתוּבִים. בֵּאוּרָיו מִצְטַיְּנִים בְּרוּחַ הַבִּקֹּרֶת הַשְּׁפוּכָה עֲלֵיהֶם בְּמֶחְקְרֵי הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְהִשְׁתַּלְשְׁלוּת

הַמִּקְרִים בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ וּבְחֵקֶר־אֱלֹהַּ. בְּמִקְצֹעַ זֶה הָיָה ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא הָרִאשׁוֹן שֶׁטִּהֵר אֶת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ מִנַּפְתּוּלֵי הַמְפָרְשִׁים הַקּוֹדְמִים, הַמְגַלִּים לִפְעָמִים פָּנִים בְּפֵרוּשֵׁי הַתַּנַ"ךְ שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה. בְּרֹב בֵּאוּרָיו הָלַךְ בְּעִקְּבוֹת הַמָּסוֹרָה, אוּלָם בְּמָקוֹם שֶׁמָּצָא סְתִירָה לִידִיעַת הַשָּׂפָה וְלַמְּצִיאוּת הִרְשָׁה לוֹ לְבָאֵר אֶת הַפָּסוּק בְּרוּחַ הַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי. פֵּרוּשִׁים כָּאֵלֶּה עוֹרְרוּ כְּנֶגְדָּם אֶת דַּעַת אֲחָדִים מִרַבָּנֵי הַדּוֹר, אַךְ מַרְבִּית חַכְמֵי עַמֵּנוּ הוֹדוּ לָרַאבַּ"ע עַל עֲבוֹדָתוֹ הַמּוֹעִילָה וּבֵאוּרָיו הָיוּ לָהֶם לְמְקוֹר עִיּוּן רָב עַד הַיּוֹם.

מִלְּבַד פֵּרוּשָׁיו לְכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ חִבֵּר ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא סְפָרִים שׁוֹנִים בְּדִקְדּוּק שְׂפַת עֵבֶר, וַיַּסְבֵּר בָּהֶם אֶת מֶחְקְרֵי הַשָּׂפָה בְּרוּחַ בִּקֹּרֶת וּבְסִגְנוֹן מְלֻטָּשׁ. בְּחֵקֶר הַדָּת חִבֵּר סְפָרִים אֲחָדִים. וּבְתוֹכָם הֲכִי חָשׁוּב הוּא חִבּוּרוֹ „יְסוֹד־מוֹרָא". יוֹתֵר מְצֻיָּנִים הֵם סְפָרָיו בְּחָכְמַת הַתְּכוּנָה וְהַהַנְדָּסָה.

לְר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא הָיוּ מִתְנַגְּדִים רַבִּים, אוּלָם גְּדוֹלֵי הַדּוֹר יָדְעוּ לְהוֹקִיר אֶת יְדִיעוֹת הֶחָכָם הַמּוּפְלָא הַזֶּה וְאֶת פִּקְחוּתוֹ. עַל דְּבַר הִתְוַדְּעוּתוֹ אֶל הַמְשׁוֹרֵר ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי מְסַפֶּרֶת הָאַגָּדָה לֵאמֹר: פַּעַם סָר אֶל בֵּית ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי אִישׁ עָנִי לָלוּן שָׁם הַלָּיְלָה. הַמְשׁוֹרֵר עָמַל אָז בְּחִבּוּר אֵיזֶה שִׁיר עַל פִּי אוֹתִיּוֹת הָאָלֶף־בֵּית בְּרָאשֵׁי הַחֲרוּזִים. כַּאֲשֶׁר הִגִּיעַ לְאוֹת ר הִתְקַשָּׁה הַמְשׁוֹרֵר לִמְצֹא אֶת הֶחָרוּז הַדָּרוּשׁ לוֹ וַיַּשְׁאֵר אֶת כָּל הַשּׁוּרָה הַהִיא פְּנוּיָה עַל הַגִּלָּיוֹן. לְמָחֳרַת הַיּוֹם, כַּאֲשֶׁר הֵקִיץ ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי מִשְּׁנָתוֹ, הִשְׁתּוֹמֵם מְאֹד לְמַרְאֵה עֵינָיו כִּי הַשּׁוּרָה הַפְּנוּיָה נִמְלְאָה בְּטוּב־טַעַם וּבְכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי. „דָּבָר כָּזֶה הָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת אוֹ מַלְאַךְ ד' אוֹ — אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא!"... קָרָא הַמְשׁוֹרֵר הַגָּדוֹל מִתּוֹךְ הִתְפַּעֲלוּת. אָז גִּלָּה לוֹ הֶעָנִי אֶת סוֹדוֹ, כִּי הוּא הוּא — אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא, וּמֵהַיּוֹם הַהוּא חָיוּ בְּאַחֲוָה וּבִידִידוּת רַבָּה.

אַחֲרֵי טִלְטוּלִים רַבִּים שָׁב ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא זָקֵן וּשְׂבַע יָמִים וְרָגֶז לְאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ, וַיָּמָת בִּגְבוּל אַסְפַּמְיָה בֶּן שְׁמוֹנֶה וְשִׁבְעִים שָׁנָה (א. צח לַחֲרבָּן).

ובתור חוקר קדמוניות וסופר קורותינו הצטין בעת ההיא ר׳ אברהם בן דוד (= אבן־דאוד = הראב״ד), יליד טולידה. מלבד בקיאותו הרבה בלמודי התורה, השתלם גם בחכמות ומדעים, ושמו יצא לתהלה בחבורו „אמונה רמה״ (שחבר ערביאית), המיסד את עקרי הדת על יסודות המחקר, כיתר חוקרי דורו, ו„ספר הקבלה״ (שחבר עברית), המכיל את תמצית קורות עמנו מתקופת אנשי כנסת הגדולה עד דורות הרבנים. ביחוד חשובות הידיעות המובאות בספרו זה על אודות חיי היהודים בספרד בימי השכלת הערביאים. מלבד שני הספרים האלה חבר עוד: קצור קורות הרומאים מימי רומולוס עד תקופת הקוסטנתים וקורות עמנו בימי הבית השני.

* חיי החוקר הזה אינם ידועים לנו בפרטרוט. הוא היה תלמידו של ר׳ ברוך בן אלבליה, ואת מחיתו מצא מרפאות חולים בעיר מולדתו. לעת זקנתו פרצו מהומות בטולידה, והאספסוף פרע פרעות ביהודי העיר הזאת. בשעת הפרעות הללו נהרג גם הראב״ד על קדוש־השם (1180 למספרם).

בן דורו של ר׳ אברהם אבן־דאוד היה הנוסע ר׳ בנימין איש טודילה. החכם הזה התפרסם בספר מסעותיו, שנסע באסיה, באפריקה ובאירפה (ראה פרק א׳ סעיף ו׳), ויחקר את ארחות הגוים בכלל ואת חיי בני עמו המפזרים על אדמות נכר—בפרט. את כל אשר ראה ושמע מפי אנשים נאמנים על קהלות היהודים בתפוצות הגולה, נמוסיהם ואגדותיהם—אסף אל ספרו „מסעות בנימין״. כבספרי יתר התירים בעת ההיא נמצאות בו גם ידיעות ששאב ממקור שמועות ומסרות־עם; אולם בכלל יש לספר הזה ערך חשוב מאד עד היום הזה.

והאחרון בפיטני היהודים באספמיה היה ר׳ יהודה אלחריזי (בערך: א. צ״ו—א. קנ״ו לחרבן). בכשרונו הפיוטי ובתכונת נפשו דומה הפיטן הזה לר׳ אברהם אבן־עזרא. כמהו אהב לנוע, ואת מרבית ימיו בלה לא בספרד ארץ מולדתו, כי אם בפרנקיה, במצרים ובסוריה. בספרו „תחכמוני״ המכיל חמשים פרקי שירה („שערים״) וספורים בחרוזים הוא

מעביר לפני הקורא את כל התלאה אשר מצאתו בימי נדודיו הרבים בארצות שונות. ומצייר בכשרון טפוסים של חכמי עמנו ומשורריו בעת ההיא. ר' יהודה אלחריזי היה יותר מליץ בחרוזים מאשר משורר, והוא בעצמו מודה כי לא חנן מאת הטבע בכשרון פיוטי רב:

„אחרי אשר נאסף שלמה היושב על כסאו
נינוע ויצמת אברהם אבן־עזרא נשיאו,
ויהודה הלוי שר צבאו ומשה – נביאו,
נסתם חזון השיר ומוצאו ולא יסף מלאך ד' להראה.
והנה אנחנו פה היום מלקטים שכחת שבליהם,
ויום ולילה נרוץ במעגלותיהם, ונינע ולא נגיע אליהם...״

טו. גזרות השמד בארצות האיסלם. * דת מחמד לא אחדה את כל בניה באסיה ובאפריקה. עוד בראשית הוסדה קם פרוד הדעות בין נושאי דגלה: מפלגה אחת האמינה מלבד בספר הקורן גם בתורה המסורה („בני סנה״) ומפלגת המתנגדים כפרו במסורה („בני שיא״). הכליפים מבית מואביה היו ממתנגדי המסורה ואת תורת הקורן עמלו לברר ברוח המדע והחקירה; והכליפות בקורדובה, שהיתה למופת בהשכלתה לעיני העמים, עוד הגדילה את הפרוד בין המושלמנים המאמינים במסורה ובין מתנגדיהם. אך כל זמן שיד הכליפים מבית אומיה היתה על העליונה, לא נועזו קנאי המסורה לפגע במושלמנים הנאורים ובבני יתר הדתות – לרעה. אולם כשהכליפות קורדובה החלה להתפוצץ בשל מלחמת אחים ושנאת חנם, הרימו המושלמנים הקנאים ראש ויחלו להתנקם במתנגדיהם, שקראו להם „כופרים״, וביהודים אשר עמלו הרבה בהפצת ההשכלה הערביאית והחקירה החפשית. ביחוד גדלה הרעה כאשר התפרצה קנאת הדת הנוצרית בעצם תקפה, ונוסעי־הצלב (ראה פרק ד') היו למופת לקנאי האיסלם ב„מלחמת הקדש״, אשר קראו על כל בן דת אחרת ובאמצעי רשעתם: להפיץ תורת מחוקקם בכח החרב.

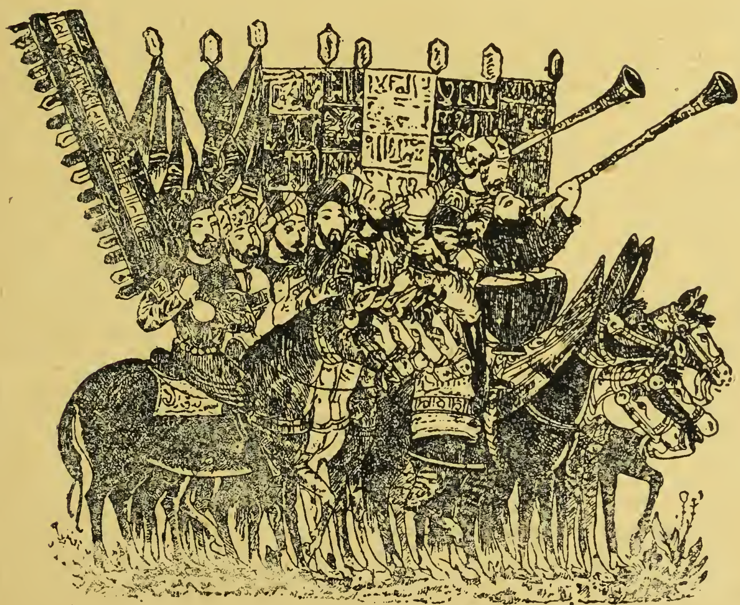
בעת ההיא גברה בין המושלמנים הברברים באפריקה הצפונית

כִּתַּת הָאֵל־מוּהִידים („בְּנֵי הַנָּבִיא”). מְיַסֵּד הַכִּתָּה הַדָּתִית הַזּאת, עֶבֶד־אֵל אִבְּן־תְּמוּרָה, הִתְפַּרְסֵם לִשְׁלִיחַ־אֱלֹהִים („מוּהֲדִי”) לְהָשִׁיב לְדַת הָאִישְׁלַם אֶת כְּבוֹדָהּ הָרִאשׁוֹן וּלְבָעֵר אֶת הַ„כְּפִירָה” מִקֶּרֶב הָאָרֶץ. כְּשֶׁמֵּת אִבְּן־תְּמוּרָה יָרַשׁ אֶת מְקוֹמוֹ וְאֶת קַנְאוּתוֹ תַּלְמִידוֹ עֶבֶד־אֵל־מוּמִין, שֶׁקָּרָא מִלְחָמָה עַל הַכַּלִיפִים „הַגְּאוֹנִים מִבֵּית הַמּוֹרָבִידִים, וּבְרֹאשׁ מַחֲנֶה רַב עָלָה מִגְּבוּל מְדִינָתוֹ וַיָּצַר עַל הָעִיר הַגְּדוֹלָה מָרוֹקַשׁ וַיִּלְכְּדֶנָּה. בָּעִיר הַזּאת וּבִסְבִיבוֹתֶיהָ יָשְׁבוּ הַרְבֵּה יְהוּדִים, וְהַקַּנָּאִים הָאֵל־מוּהִידִים שִׁכּוֹרֵי הַנִּצָּחוֹן וְתַאֲוַת הַמִּלְחָמָה שָׁפְכוּ עֲלֵיהֶם אֶת כָּל חֲמָתָם. כְּקַנָּאֵי הַנּוֹצְרִיּוּת הִצִּיעוּ גַּם הֵם לִפְנֵי הַיְהוּדִים בְּרֵרָה כָּזוּ: הֲמָרַת דָּתָם אוֹ — מָוֶת. יְהוּדֵי מָרוֹקַשׁ הָיוּ כְּאוֹבְדֵי עֵצוֹת; רַבִּים מֵהֶם נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם מִצְרַיְמָה וּסְפָרָדָה, וְהַנִּשְׁאָרִים קִבְּלוּ לְמַרְאִית עַיִן אֶת דַּת הָאִישְׁלַם, וּבַסֵּתֶר הָיוּ עַל פִּי חֻקֵּי תּוֹרַת אֲבוֹתֵיהֶם.

* לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת בָּא אֵל־מוּמִין עַל רָאשֵׁי הַיְּהוּדִים בְּמָרוֹקַשׁ בְּטַעֲנָה כָּזוּ: כַּאֲשֶׁר הוֹפִיעַ מֻחַמַּד בָּעוֹלָם הִבְטִיחוּהוּ, לְפִי הָאַגָּדָה הַמּוּשְׁלְמָנִית, הַיְּהוּדִים כִּי קַבֵּל יְקַבְּלוּ אֶת תּוֹרָתוֹ אִם בְּמֶשֶׁךְ חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לֹא יָבוֹא מָשִׁיחַ לְגָאֳלָם מֵאַרְצוֹת גָּלוּתָם; וְעַתָּה, כַּעֲבוֹר הַזְּמַן הַקָּבוּעַ, עַל הַיְּהוּדִים לִשְׁמֹר אֶת מוֹצָא פִיהֶם, וְלֹא — אַחַת דָּתָם לְהָמִית. בְּעָמָל רַב עָלָה בִּידֵי יְהוּדֵי מָרוֹקַשׁ לִפְעֹל עַל רֹאשׁ הָאֵל־מוּהִדִים, כִּי יַחֲלִיף לָהֶם אֶת עֹנֶשׁ הַמָּוֶת — בְּגָלוּת; מִפְּנֵי הַתְּנָאִים הַקָּשִׁים, שֶׁיְּהוּדֵי אֵירָפָּה הָיוּ שְׁרוּיִם בָּהֶם בָּעֵת הַהִיא, אָבַד כִּמְעַט מָנוֹס לְמַרְבִּית יְהוּדֵי אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, וְרַבִּים מֵהֶם נֶאֶנְסוּ לְהִשְׁתַּמֵּד. מִלְּבַד זֹאת לֹא דָרְשׁוּ קַנָּאֵי הָאִישְׁלַם מֵאֵת הַיְּהוּדִים הַמּוּמָרִים כְּפִירָה בְּעִקְּרֵי תּוֹרָתָם וְהִתְרַחֲקוּת גְּמוּרָה מֵחַיֵּי עַמָּם, כַּאֲשֶׁר דָּרְשׁוּ הַנּוֹצְרִים, רַק סְתָם־הוֹדָאָה כִּי „מֻחַמַּד הוּא נְבִיא אֱלֹהַּ”. וְרָאשֵׁי הַיַּהֲדוּת בָּעֵת הַהִיא הוֹרוּ הֲלָכָה לָאֵלֶּה הַיְּהוּדִים שֶׁהָיוּ אֲנוּסִים לִבְחֹר בַּמָּוֶת אִם לֹא יוֹדוּ לְדִבּוּר זֶה —: „יוֹדֶה וְלֹא יֵהָרֵג”. הַמּוּמָרִים הָאֵלֶּה לֹא עָזְבוּ אֶת מִנְהֲגֵי הַיַּהֲדוּת גַּם בְּגָלוּי, וַיּוֹסִיפוּ לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה כְּבַתְּחִלָּה. אוּלָם מִקֵּץ יָמִים הִפְסִיקוּ רַבִּים מֵהֶם כָּל קֶשֶׁר בֵּינָם וּבֵין הָאִישְׁלַם (לְבַקֵּר אֶת בֵּית

מִסְּגַד הַמּוּשְׁלְמָנִים). וַיִּבְחֲרוּ לָמוּת עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם מִנְּשֹׂא מַסְוֶה כָּל שֶׁהוּא עַל פְּנֵיהֶם.

לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּמַחֲנוֹת הָאֵל־מוּהִידִים הִתְפָּרְצוּ אֶל גְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה. אַחֲרֵי מִלְחָמָה קָשָׁה נִלְכְּדָה לִפְנֵיהֶם בִּירַת אַנְדָּלוּסְיָה הִיא קוֹרְדוֹבָה, וּבָתֵּי הַתְּפִלָּה וְהַמִּדְרָשׁ הַנֶּהְדָּרִים שֶׁל הַיְהוּדִים נֶהֶרְסוּ בִידֵיהֶם בְּלִי חֶמְלָה. בִּקְהִלָּה זוּ יָשַׁב אָז עַל כִּסֵּא הָרַבָּנוּת הָרַב הַחוֹקֵר ר׳ יוֹסֵף בֶּן צַדִּיק, וְלִבּוֹ נִשְׁבַּר בְּקִרְבּוֹ לְמַרְאֵה חָרְבַּן עֲדָתוֹ, וַיָּמָת מֵרֹב צַעַר וְעָגְמַת־נֶפֶשׁ. אַחֲרֵי קוֹרְדוֹבָה כָּבְשׁוּ הָאֵל־מוּהִידִים גַּם אֶת גְּרַנָטָה וְשִׁיבִילְיָה וְיֶתֶר עָרֵי אַסְפַּמְיָה הַדְּרוֹמִית, וַיַּכְרִיעוּ אֶת הָאֵל־מוֹרַבִּידִים לְפִי חָרֶב. קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּכָל מְדִינַת אַנְדָּלוּסְיָה נֶחֶרְבוּ, וְהָאַכְסַנְיוֹת שֶׁל תּוֹרָה וּבָתֵּי הַמִּדְרָשׁ לַמַּדָּעִים בְּשִׁיבִילְיָה, בַּאֲלִיסַנָה וּבְיֶתֶר הֶעָרִים — נָשַׁמּוּ. מַרְבִּית יְהוּדֵי אַנְדָּלוּסְיָה הָכְרְחוּ לְקַבֵּל עֲלֵיהֶם אֶת דַּת הָאִישְׁלָם, וְהַנִּשְׁאָרִים נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת.

צבאות הערביאים

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַשֵּׁנִי
סַבְלָנוּת וְקַנָּאוּת.

„תּוֹר הַזָּהָב" לִיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית נִמְשַׁךְ כְּמָאתַיִם וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה בְּקֵרוּב: (התת"פ–א. ק"ל לַחֻרְבָּן). בְּמֶשֶׁךְ הָעֵת הַזֹּאת הָלְכוּ רָאשֵׁי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלַם שְׁלוּבֵי זְרוֹעַ נֶהֱנוּ זֶה מִזֶּה וְהִגּוּ זֶה אֶת זֶה – וַיְּיַצְּרוּ יְצִירָה עֲנָקִית, הִיא „הַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים", שֶׁהָיְתָה לִיסוֹד מוּסָד לְתַרְבּוּת כָּל הָאֱנוֹשִׁיּוּת עַד הַיּוֹם. מִלְּבַד קִרְבַת הַגֶּזַע שֶׁבֵּין הָעַרְבִיאִים וְהַיְּהוּדִים הֵבִיאָה אֶת שְׁנֵי הָעַמִּים הַנְּאוֹרִים הָאֵלֶּה לִידֵי אַחֲוָה גְמוּרָה הַסַּבְלָנוּת הַמְצֻיֶּנֶת, שֶׁהִצְטַיְּנוּ בִתְקוּפָה זוּ מוֹרֵי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלָם. קִנְאַת הַסּוֹפְרִים, הַחוֹקְרִים וְהַמְשׁוֹרְרִים הָעַרְבִיאִים הִרְבְּתָה אֶת חָכְמַת הַיַּהֲדוּת, שֶׁיָּצְאָה מִדּ' אַמּוֹת שֶׁל הַהֲלָכָה וַתְּהִי לְמָאוֹר לִבְנֵי עַמָּהּ, לְשֶׁמֶשׁ מְחַמֶּמֶת וּמְלַטֶּפֶת אֶת כָּל בָּנֶיהָ־אֱמוּנֶיהָ, לְמִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל. גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל כְּר' חִסְדָּאִי אִבְּן שַׁפְּרוּט וְר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד, חַכְמֵי הַתּוֹרָה כְּר' יִצְחָק אַלְפָּסִי וְרַבֵּנוּ בְּחַיֵּי, חוֹקְרֵי הַלָּשׁוֹן כְּדוּנַשׁ בֶּן לַבְרָט וְיוֹנָה אִבְּן־גַּנָּאח, חוֹקְרִים חָפְשִׁים כְּר' אַבְרָהָם אִבְּן עֶזְרָא וְאִבְּן דָּאוּד, מְשׁוֹרְרִים גְּאוֹנִיִּים כְּר' שְׁלֹמֹה אִבְּן גְּבִירוֹל וְר' יְהוּדָה הַלֵּוִי – כֻּלָּם הִרְגִּישׁוּ אֶת עַצְמָם לִבְנֵי נֶאֱמָנִים לְתוֹרָה מוֹרָשָׁה, וְכֻלָּם הֶאֱמִינוּ בְּכֹחַ קוֹמָהּ הַנִּצְחִי. תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת נִבְדְּקָה לְאוֹר הַחֲקִירָה הַחָפְשִׁית וַתִּמָּצֵא שְׁלֵמָה וּמוּצָקָה, בְּהִירָה וּמְזֻקָּקָה כְּיָאוּת לְתוֹרַת־הַחַיִּים. „כִּי לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא"! קוֹל הָאֱלֹהִים שֶׁנִּשְׁמַע לִפְנֵי אַלְפֵּי שָׁנָה עַל רָכְסֵי הַר הָעֲבָרִים מִפִּי גְדֹל הַמְחוֹקְקִים, קוֹל אַדִּיר זֶה נִשְׁנָה בְּעֶרֶב מַסְעֵי הַצְּלָב בְּיַרְכְּתֵי הָאִי הַפִּירֶנֵיאִי, וַיְהִי לְאוֹת אַזְהָרָה לַנֶּחֱשָׁלִים אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וְלִפְלֵטַת חֶרֶב נוֹקֶמֶת.

אוּלָם תּוֹר־הַזָּהָב גַּז תֵּכֶף כְּשֶׁהֵחֵלּוּ שִׁבְטֵי הָעַרְבִיאִים־הַפְּרָאִים לְקַנֵּא לְדָתָם, וַיָּחֵלּוּ לִכְרֹת כְּחַבְרֵיהֶם בְּאֵירוֹפָּה אֶת גֶּזַע מַחֲצַבְתָּהּ, אֶת עֵץ הַיַּהֲדוּת. יְהוּדֵי גְרַנָטָה טָעֲמוּ מִבִּכּוּרֵי הַקַּנָּאוּת הָאִישְׁלַמִּית וִיהוּדֵי קָרְדוֹבָה שָׂבְעוּ אֶת בְּצִירָהּ. אָז נָדַמּוּ בְּנוֹת הַשִּׁירָה הָעִבְרִית, הָעוֹנְדוֹת חֲרוּזֵי תְהִלָּה לַטֶּבַע וְלִנְדִיבֵי עָם, וּבִמְקוֹמָן נִשְׁמְעָה אֶנְקַת עַמֵּנוּ הַנּוֹדֵד בַּשִּׁירָה הַיְתוֹמָה שֶׁל ר' שְׁלֹמֹה אִבְּן גְּבִירוֹל וְר' יְהוּדָה הַלֵּוִי, הִיא שִׁירַת־הָעָם הַקּוֹבֶלֶת כְּלַפֵּי גּוֹרָלוֹ הַמַּר וְהַתּוֹבַעַת עֶלְבּוֹנוֹ מִדּ' וּמֵאָדָם.

(א. לִיבּוּשִׁיצְקִי).

שיחה מקדמת: שבטי אפריקה.

עד תקופת ימי הבינים היה פרוש על הארץ הרחבה הזאת ערפל האגדה. גבולותיה ושמות השבטים שנדדו במרחב הגדול והנורא הזה – לא נסמנו בדיוק. לפי השערות סופרי הדורות נחלקה אפריקה בימי כתבי הקדש: לאדמת כוש, לאדמת מצרים ולאדמת לוב (=פוט), ומערבית יושביהן היו איפוא מבני חם („כוש ומצרים ופוט וכנען"). מקץ ימים נדדו מגבולות ארץ כנען שבטים אחדים, וביחוד מעם הגרגשי, ויתישבו גם הם באפריקה; ואחדים מסופרי קורות העמים רואים בבני הגרגשי את הצידונים שבנו את קרתגה.

כל המדינות הללו משתרעות באפריקה התיכונה ובחלקה המזרחי והצפוני. ומחציתה המערבית היתה עוד דורות שלמים לארץ תעלמות. אגדת העם העברית בקשה שם את ארץ החוילה ואופיר „אשר שם הזהב". אלכסנדר מוקדון, החולש על עמי אסיה, כבש על נקלה את אפריקה המזרחית-הצפונית; ובמחציתה השניה פגש מכשולים רבים על דרכו, וגבורתו נשתה במלחמותיו עם עמי הפלאות היושבים בה.

בימי הבינים הוסר מעט הלוט, אשר היה פרוש דורות שלמים על אפריקה המערבית-הדרומית. בגבולות אפריקה הצפונית-המזרחית נדדו מימי קדם מלבד שבטי בני חם גם שבטים אחדים מבני שם, ובידי הערביאים השמיים עלתה לגלות את המסך מעל תעלמות ארץ הפלאות הלזו, ולהביע רבים משבטיה הפראים – אל מרותם ואל דת האישלם. משבטי אפריקה הפראים השפיעו ביותר על קורות העמים המורים והברברים יושבי צפונית-מערבית בגבולות מרוקש, אלגיריה וטונים. המורים – היו בימי הבינים מין ערב-רב משבטי בני שם, חם ויפת, ואהבו חיי ישוב, ולכן קבלו יותר את השפעת הערביאים. להפך: הברברים – היו נודדים עם עדריהם ממקום למקום, וטהרת גזעם שתמרה בקרבם במלואה, וההשכלה הערביאית לא יכלה להשפיע עליהם הרבה. פראיותם הטבעית נשארה אצלם גם אחרי קבלתם את תורת האישלם, וקנאותם לה לא נבעה ממקור הדעת והאמונה. התלמידים החלו להורות הלכה בפני רביהם ולהחמיר יותר מהם בעניני הדת. ולא את ריב תורת האישלם רבו מידי מחנכיהם, אלא את עלבון המסורה תבעו מהם – בחרבם ובקשתם. וסאת קנאותם מלאה כששב לאפריקה מנהיגם עבד-אלה אבן-תומרת מבגדד מלא וגדוש חקירות רבו ההוזה הערביאי אלגזלי. החוקר הזה הטיף לחיי מוסר ולפשטות הטבע והתנגד לארחות חייהם ולהמצאות של המשכילים הערביאים ולמותרותיהם. מובן, כי גם לשיטה זו היתה זכות קיום בתוך עם נאור ומפתח כערביאים, לולי השתמשו בה אנשים פראים לרעת העם ולהותו: כל השיטות והדעות יכולות להתקים ולבקש להן נביאים ונושאי-דגל, אבל כלן מוכרחות להכנע לזכות קיומו של העם ולטובת אחדותו. לא כן היתה דעת נביא הברברים. כאותה האם המזיפה במשפט שלמה, שלא חסה על חיי הילד ותאמר: „גזרו", – הביא גם בן-תומרת שואה על כל עם הערביאים ובלבד כי שיטתו תנצח. בן האמה הרג איבא את שבעים אחיו ויירש את נחלת אביהן; אך נצחון כזה רק אחים-חוגרים ינחלו, ולא בנים נאמנים לעמים.

(ז. ליבושיצקי).

פֶּרֶק שְׁלִישִׁי:

הַיְהוּדִים בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה.

(בְּעֵרֶךְ: ת״ת – א. ר לַחֻרְבָּן).

טז. * יְהוּדֵי אַסְיָה. דַּלִּים וְכֵהִים הֵם חַיֵּי הַיְהוּדִים, שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לִפְלֵטָה בִּימֵי הַבֵּינַיִם בְּאֶרֶץ אֲבוֹתָם הַנְּשַׁמָּה וּבִסְבִיבוֹתֶיהָ. שֶׁמֶשׁ הַיַּהֲדוּת בַּמִּזְרָח שָׁקְעָה עִם חֻרְבַּן הַיְשִׁיבוֹת בְּבָבֶל וּבְסוּרָא, וְרַק חַכְמֵי הַיְהוּדִים מֵאֵירוֹפָּה וּמִגְּבוּלוֹת מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִּיפִים הָיוּ נוֹדְדִים לִפְעָמִים אֶל עֶרֶשׂ אֻמָּתָם, לָגוּר אוֹ לְהִשְׁתַּקֵּעַ שָׁם, וְהָיוּ מַכְנִיסִים קַוֵּי אוֹר וְזֶרֶם חַיִּים אֶל הַפִּנּוֹת הַחֲשֵׁכוֹת וְהָעֲזוּבוֹת הָהֵן. בְּיִחוּד דַּלּוּ אָז יוֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים בְּאֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶם. וּבְכָל עָרֵי פַּלֶשְׂתִּינָה יָשְׁבוּ רַק מֵאוֹת מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים, שֶׁלֹּא הִצְטַיְּנוּ בְּיוֹתֵר לֹא בְתוֹרָה וְלֹא בִגְדֻלָּה. נִדְמָה הָיָה, כִּי הַתּוֹרָה יָצְאָה מִצִּיּוֹן – לִבְלִי שׁוּב עוֹד אֵלֶיהָ.

בִּתְנָאִים יוֹתֵר רְצוּיִם הָיוּ הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי כַלִּיפוּת בַּגְדַּד. שָׁם נִמְצְאוּ כְבָר מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים לַאֲלָפִים, וְרַבִּים מֵהֶם גָּדְלוּ בַתּוֹרָה וּבְחָכְמָה אוֹ בְּמִפְעֲלֵיהֶם לְטוֹבַת עַמָּם. יְהוּדֵי תַדְמוֹר, הִיא תַלְמִירָה, הִצְטַיְּנוּ בְעֹצֶם יָדָם וּבְאֹמֶץ לִבָּם בְּהִתְגָּרוֹתֵיהֶם שֶׁהִתְגָּרוּ בִּבְנֵי הַשְּׁבָטִים הַקְּרוֹבִים. בְּדַמֶּשֶׂק נִמְצְאוּ כִּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים, מָאתַיִם בָּתֵּי אָבוֹת שֶׁל בְּנֵי הַמִּקְרָא וּכְאַרְבַּע מֵאוֹת מִשְׁפְּחוֹת שׁוֹמְרוֹנִים; וּבְנֵי שָׁלֹשׁ הַקְּהִלּוֹת הָאֵלֶּה חָיוּ בֵינֵיהֶם בִּשְׁלוֹם־אֱמֶת.

אַךְ בְּיִחוּד הָיָה מַצַּב הַיְהוּדִים אֵיתָן בִּגְדוֹת פְּרָת וְחִדֶּקֶל. כַּלִּיפֵי בַּגְדַּד הִרְשׁוּ לָהֶם לְמַנּוֹת עֲלֵיהֶם נְשִׂיאִים, שֶׁנִּהֲלוּ אֶת כָּל עִנְיְנֵי הַקְּהִלּוֹת, בְּרָאשֵׁי הַגּוֹלָה בִּימֵי הַגְּאוֹנִים. הַנּוֹסֵעַ ר׳ בִּנְיָמִין מִטּוּדֵילָה (בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה) מַרְבֶּה לְסַפֵּר בְּסֵפֶר מַסְעוֹתָיו עַל אוֹדוֹת נְשִׂיאֵי הַגּוֹלָה

בַּיָּמִים הָהֵם, אֲשֶׁר מָשְׁלוּ עַל כָּל קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַסְיָה ׳מִפָּרָס עַד קַוְקַזְיָה, מִתֵּימָן עַד עֲרָב וְהוֹדוּ״. בְּיוֹתֵר נוֹדְעוּ הַנְּשִׂיאִים בְּנִינְוֵה הַחֲדָשָׁה (מוֹסוּל): ר׳ זַכָּאִי וְר׳ יוֹסֵף.

גַּם בִּגְבוּלוֹת פָּרַס הַצְּפוֹנִית, בְּהַרְרֵי אֲרָרָט וְקַוְקַזְיָה, רַבּוּ יוֹשְׁבֵי הַיְּהוּדִים, שֶׁהִצְטַיְּנוּ בְּרוּחַ גְּבוּרָתָם וּבְאַהֲבָתָם לַחֵרוּת. הַיְּהוּדִים הַהֲרָרִים הָאֵלֶּה הָיוּ תָמִיד מְזֻיָּנִים, וְלֹא יָדְעוּ עֹל גָּלוּת וְשִׁעְבּוּד. בְּאַסְיָה הַתִּיכוֹנָה רַבּוּ בִּימֵי הַבֵּינַיִם קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים: בְּכִיוָה נִמְצָא אָז יִשּׁוּב יְהוּדִים הָגוּן, בְּסַמַּרְקַנְט יָשְׁבוּ כַּחֲמִשִּׁים אֶלֶף יְהוּדִים, וְנָשִׂיא מְיֻחָד לָהֶם. וּבְחֶבֶל כֹּרְסַן אֲשֶׁר בִּגְבוּל בּוּכָרָה נִמְצָא שֵׁבֶט גָּדוֹל שֶׁל יְהוּדִים בְּנֵי־חוֹרִין, שֶׁהִתְיַחֲסוּ עַל שְׁאֵרִית בְּנֵי הַשְּׁבָטִים: זְבוּלֻן, אָשֵׁר, דָּן וְנַפְתָּלִי. הֵם עָסְקוּ בַּעֲבוֹדַת אַדְמָתָם וּבְמִרְעֵה צֹאנָם, וְחָיוּ בְשָׁלוֹם עִם שְׁכֵנֵיהֶם הַשְּׁבָטִים הַפְּרָאִים. הַנּוֹסֵעַ ר׳ בִּנְיָמִין מִטּוּדֵילָה מְסַפֵּר עַל אוֹדוֹת הַשֵּׁבֶט הַיְּהוּדִי הַזֶּה כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: פַּעַם עָלָה עַל בְּנֵי הַגְּהוּזִים, שֶׁהָיוּ מִתְנַפְּלִים עַל

גְּבוּלוֹת פָּרַס וּבָזְזוּ שָׁם בַּז, סִינְגַּר (=סִינְדְּשַׁר) מֶלֶךְ הַגִּלְגוּקִים (=דְּשִׁילְדְּשׁוּקִים, מִשֵּׁבֶט הַתְּרְכִּים), שֶׁמָּשַׁל גַּם בְּנַחֲלוֹת פָּרַס, לְהִלָּחֵם בְּמַחֲרִיבֵי אַרְצוֹ. אַךְ הוּא תָּעָה בְּאַחַד הַמִּדְבָּרוֹת בְּאַסְיָה הַתִּיכוֹנָה, וּמַחֲנֵהוּ נִשְׁאַר בְּלִי מָזוֹן וּמִחְיָה. כֹּה תָּעוּ הַגִּלְגוּקִים יָמִים אֲחָדִים עַד הַגִּיעָם אֶל אַדְמַת הַיְּהוּדִים הַחָפְשִׁים. וַיִּדְרֹשׁ מֵהֶם סִינְגַּר כִּי יִתְּנוּ לֶחֶם לִצְבָאוֹ הֶעָיֵף, הַהוֹלֵךְ לְהַכּוֹת בַּגְּהוּזִים. אַךְ הַיְּהוּדִים הֶחָפְשִׁים עֲנוּהוּ: „יְהוּדִים אֲנַחְנוּ, וְאֵין לָנוּ לֹא מֶלֶךְ וְלֹא שַׂר מִן הַגּוֹיִם, כִּי־אִם שַׂר יְהוּדִי; וּבְנֵי כְפַר־אֵל תֹּרֶךְ (=הַגְּהוּזִים), אֲשֶׁר אַתָּה אוֹמֵר לְהִלָּחֵם בָּם, הֵם בַּעֲלֵי־בְרִיתֵנוּ, וְהַמְבַקֵּשׁ רָעָתָם מְבַקֵּשׁ גַּם רָעָתֵנוּ״. אָז אִיֵּם שַׁלִּיט הַתְּרְכִּים, כִּי יִנָּקֵם בַּיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי פָּרַס, בְּאִם הַיְּהוּדִים הֶחָפְשִׁים לֹא יִתְּנוּהוּ לַעֲבוֹר דֶּרֶךְ אַרְצָם. יְהוּדֵי כֹּרְסָן מִלְאוּ אֶת בַּקָּשַׁת סִינְגַּר,

מִירְאָה פֶּן יִתְנַקֵּם בַּאֲחֵיהֶם יְהוּדֵי פָּרָס; אֲבָל שָׁלְחוּ מַלְאֲכֵי חֶרֶשׁ אֶל הַגְּהוּזִים שֶׁבְּנֵיהֶם לְהַזְהִירָם מִפְּנֵי הָאוֹיֵב הַקָּרֵב אֲלֵיהֶם.

בְּבִירַת פָּרַס אִיסְפַּהַן וּבָעִיר הַגְּדוֹלָה הֲמַדַן נִמְצְאוּ, לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת, עֲשָׂרוֹת אֶלֶף יְהוּדִים. בְּשׁוּשָׁן, הַבִּירָה לְפָנִים, יָשְׁבוּ כַּעֲשֶׂרֶת אֲלָפִים יְהוּדִים, וּלְפִי הַמְּסוֹרָה נִקְבַּר בָּעִיר הַזֹּאת דָּנִיֵּאל לִפְנֵי אֶחָד מִבָּתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת, וַאֲרוֹנוֹ הָיָה תָלוּי בְּשַׁלְשְׁלָאוֹת שֶׁל בַּרְזֶל עַל גֶּשֶׁר נְהַר־חִדֶּקֶל.

בִּגְבוּלוֹת עֲרָב הִצְטַיְּנָה בְּיוֹתֵר עֲדַת הַיְּהוּדִים בְּתֵימָן וּקְהִלַּת הַיְּהוּדִים בַּעֲרָב הַצְּפוֹנִית, שֶׁדָּמוּ בְּאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם לַאֲחֵיהֶם הַיְּהוּדִים הַהֲרָרִיִּים בְּקַוְקַזְיָה. הָאַגָּדָה שׁוֹפֶכֶת עַל יְהוּדֵי עֲרָב חֵן מְיֻחָד וּמְסַפֶּרֶת: כִּי מִסְפָּרָם עָלָה לִשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וּנְשִׂיאֵיהֶם מִזֶּרַע בֵּית דָּוִד מָשְׁלוּ בָהֶם יָמִים רַבִּים. בְּחָבוּר (כַּיְבַּר) יָשְׁבוּ כַּחֲמִשִּׁים אֶלֶף יְהוּדִים חָפְשִׁים, שֶׁהִתְיַחֲסוּ עַל שְׁאֵרִית בְּנֵי רְאוּבֵן, גָּד וַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשִּׁי.

לִמּוּד הַתּוֹרָה לֹא הִתְפַּשֵּׁט בְּיוֹתֵר בֵּין יְהוּדֵי אַסְיָה, וְסוֹפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ מְסַפְּרִים רַק עַל יְשִׁיבָה חֲשׁוּבָה אַחַת, שֶׁהִתְקַיְּמָה בִּימֵי הַבֵּינַיִם בְּעִיר בַּגְדָּד וְהִתְפַּרְסְמָה בִּימֵי נְשִׂיאָהּ ר׳ שְׁמוּאֵל בֶּן עֵלִי הַכֹּהֵן. לְעֻמַּת זֹאת הִצְטַיְּנוּ אָז יְהוּדֵי אַסְיָה בְּחַיֵּיהֶם הַפְּשׁוּטִים וְהַצְּנוּעִים, וּבֶאֱמוּנָתָם הָרַבָּה כִּי קֵץ גָּלוּתָם בַּגּוֹיִם לֹא יִרְחַק עוֹד.

יז. דָּוִד אֶל־רָאִי. בָּעֵת הַהִיא קָרָה בֵּין יְהוּדֵי אַסְיָה הַמַּעֲרָבִית מִקְרֶה, שֶׁהָיָה יָכוֹל לִהְיוֹת רַב־הַתּוֹצָאוֹת לְכָל עַמֵּנוּ לוּלֵי פֵּרוּד הַדֵּעוֹת וּבֶגֶד אַחִים. בֵּין הַיְּהוּדִים הַיְשׁוּבִים וְהֶחָפְשִׁים בִּגְבוּלוֹת פָּרַס הוֹפִיעַ בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה לַחֻרְבָּן אִישׁ צָעִיר וְרַב־פְּעָלִים, שֶׁנִּסָּה לְהָרִים אֶת דֶּגֶל חֵרוּת יְהוּדָה בְּגָלוּי, וּבֵין אֶחָיו הַגִּבּוֹרִים — הַיְּהוּדִים הַהֲרָרִיִּים יָצָא שְׁמוֹ לְמָשִׁיחַ וְגוֹאֵל־עַמּוֹ. שֵׁם הָאִישׁ הַנִּפְלָא הַזֶּה הוּא דָּוִד אֶל־רָאִי, יְלִיד עֲמַדְיָה וַחֲנִיךְ הַיְּשִׁיבָה הַבַּגְדָּדִית. מִלְּבַד יְדִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בַּתּוֹרָה, שֶׁלָּמַד מִפִּי רָאשֵׁי הַיְּשִׁיבָה בְּיָמָיו, ר׳ עֵלִי וְר׳ יְהוּדָה הֶחָסְדָאִי— נְשִׂיא הַיְּהוּדִים בִּכְלִיפוּת בַּגְדָּד, הִשְׁתַּלֵּם גַּם בְּחָכְמַת הַמֶּחְקָר לְפִי שִׁיטַת הַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית; וּבְנֹעַם הֲלִיכוֹתָיו וּמִדַּבְּרוֹתָיו יָצָא שְׁמוֹ

לְתְהִלָּה לֹא רַק בֵּין בְּנֵי־עַמּוֹ, כִּי־אִם גַּם בֵּין גְּדוֹלֵי הַמּוּשְׁלְמָנִים. הַמְּהוּמוֹת וְהַמְּבוּכוֹת שֶׁתָּכְפוּ אָז בִּכְלִיפוּת בַּגְדָד, וְהַשְּׁמוּעוֹת הָרָעוֹת שֶׁהִגִּיעוּ אֵלָיו עַל צָרוֹת אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ בְּאֵירוֹפָּה וּבְאַפְרִיקָה בְּשֶׁל מַסְּעֵי הַצְּלָב (רְאֵה פֶּרֶק ד׳) וּגְזֵרוֹת הַשְּׁמָד שֶׁל הָאֶל־מוּחִדִים, — עוֹרְרוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ הַלּוֹהֶטֶת אֶת הָרַעְיוֹן הַכַּבִּיר. כִּי בָאָה הָעֵת „לִדְחֹק אֶת הַקֵּץ" וּלְהָשִׁיב אֶת שְׁבוּת עַמּוֹ אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתָיו. כְּבַר־כּוֹכְבָא בְּשַׁעְתּוֹ חָשַׁב גַּם דָּוִד אֶל־רָאִי, כִּי בְלִי כֹּחַ מַמָּשִׁי לֹא יָשִׁיב לְעַמּוֹ אֶת חֵרוּתוֹ. וַיּוֹצֵא קוֹל־קוֹרֵא לִיהוּדֵי אַסְיָה כִּי שָׁלוּחַ הוּא מֵאֵת ד׳ לִגְאֹל אֶת עַמּוֹ מֵעֹל הַגּוֹיִם. לְקוֹל קְרִיאָתוֹ נִקְבְּצוּ וּבָאוּ אֵלָיו הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים מֵהַיְּהוּדִים הַהֲרָרִיִּים, מְזֻיָּנִים בַּחֲנִיתוֹת וּבַחֲרָבוֹת מִתַּחַת לְמַדֵּיהֶם. וַיְמַנּוּ אֶת דָּוִד לְנָשִׂיא עֲלֵיהֶם. כַּאֲשֶׁר הִגִּיעָה הַשְּׁמוּעָה לְשַׁלִּיט פָּרָס, כִּי הַיְּהוּדִים מָרְדוּ בוֹ, שָׁלַח לִקְרֹא אֵלָיו אֶת רֹאשׁ הַמֶּרֶד. דָּוִד אֶל־רָאִי בָּא אֵלָיו קוֹמְמִיּוּת, בְּלִי אַנְשֵׁי לְוָיָתוֹ, וַיּוֹדִיעוּ כִּי הוּא נְשִׂיא הַיְּהוּדִים. אָז צִוָּה שַׁלִּיט פָּרָס לְתָפְשֵׂהוּ וּלְהַשְׁלִיכוֹ אֶל בֵּית־הַכֶּלֶא, אֲשֶׁר כָּל הַמּוֹרְדִים בַּמַּלְכוּת אֲסוּרִים שָׁם. לְפִי דִּבְרֵי הָאַגָּדָה, עָלָה בְּיָדֵי דָּוִד אֶל־רָאִי לָצֵאת מִבֵּית הַכֶּלֶא בְּאֹרַח־פֶּלֶא וַיּוֹפַע שֵׁנִית בַּחֲצַר שַׁלִּיט פָּרָס „כְּרוֹאֶה וְאֵינוֹ נִרְאֶה". הַמֶּלֶךְ וְשָׂרָיו שָׁמְעוּ אֶת קוֹל דָּוִד, אַךְ לְתָפְשׂוֹ לֹא יָכְלוּ. כַּאֲשֶׁר הוֹדִיעַ „הַקּוֹל", כִּי דָּוִד אֶל־רָאִי שָׁב אֶל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ, נִרְאָה רֶגַע לִפְנֵי עַבְדֵי הַשַּׁלִּיט, שֶׁאָמְרוּ לְתָפְשׂוֹ; אַךְ בְּ„קְפִיצַת הַדֶּרֶךְ" עָבַר בְּיוֹם אֶחָד מַהֲלַךְ עֲשָׂרָה יָמִים, וַיּוֹפַע לִפְנֵי קְהַל מַעֲרִיצָיו בַּעֲמַדְיָה. שֵׁם דָּוִד אֶל־רָאִי, גּוֹאֵל עַמּוֹ וְהַמַּפְלִיא לַעֲשׂוֹת, הִתְפַּרְסֵם בֵּין כָּל יְהוּדֵי אַסְיָה בִּמְהִירוּת הַבָּרָק. וּמִסְפַּר הַמַּאֲמִינִים בּוֹ הָלַךְ הָלוֹךְ וָרָב. אָז שָׁלַח שַׁלִּיט פָּרָס לְהַזְהִיר אֶת רָאשֵׁי הַגּוֹלָה, כִּי יַשְׁמִיד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים הַיּוֹשְׁבִים בִּמְדִינוֹת מַלְכוּתוֹ, אִם יוֹסִיף דָּוִד אֶל־רָאִי לְעוֹרֵר אֶת בְּנֵי עַמּוֹ לִמְרֹד. רָאשֵׁי הַגּוֹלָה וְהַיְשִׁיבָה בְּבַגְדָּד פָּנוּ אֶל דָּוִד בְּדִבְרֵי אַזְהָרָה, „שֶׁיֶּחְדַּל מִמַּעֲשָׂיו אֵלֶּה, כִּי עֲדַיִן לֹא הִגִּיעַ זְמַן הַגְּאֻלָּה". אַךְ דָּוִד לֹא שָׂם לֵב לְאַזְהָרוֹת אֵלּוּ, וַיּוֹסֶף לְהִתְבַּצֵּר בִּמְצוּדַת עֲמַדְיָה. אָז שָׂם שַׁלִּיט פָּרָס לְעָרְמָה פָּנָיו; בְּמִצְוָתוֹ שִׁחֵד נְצִיבוֹ בַּעֲמַדְיָה בְּכֶסֶף רַב אֶת חוֹתְנוֹ שֶׁל דָּוִד אֶל־רָאִי.

וַיָּקָם עָלָיו בִּשְׁנָתוֹ וַיִּרְצָחֵהוּ נָפֶשׁ. אוּלָם גַּם אַחֲרֵי מוֹת אִישׁ־הַפֶּלֶא הַזֶּה לֹא חָדְלוּ מַעֲרִיצָיו הָרַבִּים (שֶׁהִתְקָרְאוּ „בְּנֵי מְנַחֵם", עַל שֵׁם דָּוִד־אֶל־רָאִי־הַשֵּׁנִי) בְּאַסְיָה לְהַאֲמִין, כִּי מְשִׁיחַ ד' הָיָה אֶל־רָאִי, שֶׁנִּקְרָא מֵאֵת הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה לִגְאֹל אֶת עַמּוֹ מִשִּׁפְלוּתוֹ וּנְדוּדָיו בַּגּוֹיִם. וְרַק הַדּוֹר לֹא הָיָה רָאוּי לְכַךְ.

יח. הַיְהוּדִים בְּאַפְרִיקָה. * עַל אַדְמַת בְּנֵי חָם יָשְׁבוּ הַיְּהוּדִים עוֹד בִּימֵי הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן לְרֶגֶל הַמִּסְחָר שֶׁפָּרַץ בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין אֶרֶץ הָעִבְרִים. אַחֲרֵי חֻרְבַּן מִקְדַּשׁ שְׁלֹמֹה בָּרְחוּ שָׁמָּה רַבִּים מִפְּלִיטֵי יְהוּדָה מֵחֲמַת מֶלֶךְ בָּבֶל, וִיהוּדֵי אַפְרִיקָה הָאֶזְרָחִים קִבְּלוּ אֶת אֲחֵיהֶם הַגּוֹלִים בְּרַחֲמִים רַבִּים וַיִּתְמְכוּ בְיָדָם לְהֵאָחֵז בְּאֶרֶץ מִקְלָטָם. לְפִי דִּבְרֵי אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת הָיָה לַיְהוּדִים בְּמִצְרַיִם בִּימֵי גָּלוּת בָּבֶל וְשִׁלְטוֹן פָּרַס בֵּית־מִזְבֵּחַ גָּדוֹל, שֶׁהִתְקַיֵּם כְּמֵאָה שָׁנָה.

* בִּתְקוּפַת שִׁיבַת צִיּוֹן מִבָּבֶל עָזְרוּ יְהוּדֵי אַפְרִיקָה לַאֲחֵיהֶם הַשָּׁבִים מִגָּלוּתָם לְאֶרֶץ אֲבוֹתָם הָעֲזוּבָה. אֲלֶכְּסַנְדֵּר מוּקְדּוֹן וּמַלְכֵי בֵית תַּלְמַי הִטּוּ חֶסֶד לִיהוּדֵי אַפְרִיקָה וְזִכּוּם בַּהֲנָחוֹת רַבּוֹת. בִּימֵי שִׁעְבּוּד יָוָן בָּרְחוּ רַבִּים מִבְּנֵי יְהוּדָה מִפְּנֵי הַמְּהוּמוֹת וְהַמְּבוּכוֹת שֶׁתָּכְפוּ בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתָּם – מִצְרַיְמָה וּלְיֶתֶר גְּלִילוֹת אַפְרִיקָה. וְיִשּׁוּבֵי הַיְּהוּדִים שָׁם עָלוּ לְמַדְרֵגָה הַיּוֹתֵר גְּבוֹהָה (רְאֵה חֵלֶק ב' סְעִיף ט"ו). מַפֶּלֶת יְהוּדָה מִתִּגְרַת יַד רוֹמִי הוֹסִיפָה לְהָנִיד אֶת פְּלִיטֵי עַמֵּנוּ לִגְבוּלוֹת אַפְרִיקָה; וְנִפְלָא הַדָּבָר, כִּי בְּאֶרֶץ עַבְדוּתָם לְפָנִים מָצְאוּ לָהֶם הַיְּהוּדִים מְנוּחָה שְׁלֵמָה לְיָמִים רַבִּים. כְּשֶׁתָּכְפוּ עַל יְהוּדֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת מִצַּד קֵיסָרֵי בִּיצַנְץ נִמְלְטוּ אַלְפֵי יְהוּדִים לְאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית וְהַדְּרוֹמִית וַיִּתְאַזְרְחוּ מַהֵר גַּם בְּקֶרֶב שִׁבְטֵי הָאָרֶץ הַפְּרָאִים לְמֶחֱצָה. כְּשֶׁנִּכְבְּשָׁה אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית לִפְנֵי צִבְאוֹת הַמּוּשְׁלְמַנִּים הוֹסִיפוּ הַיְּהוּדִים לִחְיוֹת בַּאֲחֻזּוֹתֵיהֶם בֶּטַח לְפִי חֻקֵּי תוֹרָתָם בְּאֵין מַעֲצוֹר. בְּיִחוּד גָּדַל כְּבוֹד הַתּוֹרָה בְּאֶמְצַע יְמֵי הַבֵּינַיִם בֶּעָרִים: קַירוּאַן (קִירֵנִי) וּפַס, שֶׁהִתְפַּרְסְמוּ בִּישִׁיבוֹתֵיהֶם הַחֲשׁוּבוֹת, וּלְרַבָּנֵי הַקְּהִלּוֹת הָאֵלּוּ נִשְׁמְעוּ לֹא רַק יְהוּדֵי אַפְרִיקָה, כִּי אִם רַבִּים מִיהוּדֵי אַסְיָה וְאֵירוֹפָּה.

* אַחֲרֵי אַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית הָיְתָה אַפְרִיקָה מְקוֹם מִקְלָט בָּטוּחַ

לְנוֹדְדֵי עַמֵּנוּ וְאַכְסַנְיָה שֶׁל תּוֹרָה בִּימֵי הַבֵּינָיִם. רַבָּנִים וַחֲכָמִים מְפֻרְסָמִים יָצְאוּ מֵהָאָרֶץ הַזֹּאת, שֶׁהֵאִירוּ בְּאוֹר תּוֹרָתָם וְחָכְמָתָם אֶת מַחֲשַׁכֵּי הַגּוֹלָה, וְהַמְּצֻיָּנִים בָּהֶם הֵמָּה: רַב סְעַדְיָה גָּאוֹן, ר' חֲנַנְאֵל וְר' נִסִּים מִקַּיְרוּאַן (רְאֵה דף 36) ר' יִצְחָק אַלְפַסִי, ר' אֶפְרַיִם הַמִּצְרִי וְהַמְשׁוֹרֵר ר' יְהוּדָה בֶּן עַבַּס יְלִיד פַּס, בֶּן דּוֹרוֹ וַחֲבֵרוֹ שֶׁל ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי.

* מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּאַפְרִיקָה הָיָה אֵיתָן עַד יְמֵי הָאֶלְמוּהִידִים. קְהִלּוֹת יְהוּדִים חֲשׁוּבוֹת נִמְצְאוּ אָז בָּעִיר בָּרְיוֹן אֲשֶׁר בִּגְבוּל מָרוֹקוֹ, בְּפַס, בְּקַיְרוּאַן, בְּקַהִירָה וּבַאֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּה וּבְעוֹד הַרְבֵּה עָרִים קְטַנּוֹת וּבֵינוֹנִיּוֹת. בְּמַרְבִּית הַקְּהִלּוֹת הַגְּדוֹלוֹת הָיְתָה לַיְּהוּדִים הַנְהָגָה חָפְשִׁית וְנָשִׂיא מְיֻחָד לְכָל עֵדָה. לִמּוּד הַתּוֹרָה לֹא הִתְפַּשֵּׁט בֵּין הֲמוֹנֵי הַיְּהוּדִים בְּאַפְרִיקָה, כְּמוֹ בְּקֶרֶב אֲחֵיהֶם שֶׁבְּאַסְיָה, וּמַרְבִּית הַחֲכָמִים וְהַסּוֹפְרִים לֹא מָצְאוּ בָהּ כַּר נִרְחָב לַעֲבוֹדָתָם וַיָּנוּדוּ מֵאֶרֶץ מוֹלַדְתָּם אֶל אֲחֻזּוֹת אֲחֵיהֶם בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית.

כִּבּוּשֵׁי הָאֶלְמוֹרָבִידִים וְהָאֶלְמוּהִידִים בְּאַסְפַּמְיָה הִגְדִּילוּ אֶת הַקֶּשֶׁר בֵּין הָאָרֶץ הַכְּבוּשָׁה וּבֵין אֶרֶץ מוֹלֶדֶת הַכּוֹבְשִׁים – אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית. מִפְּנֵי רְדִיפוֹת הָאֶלְמוּהִידִים נָדְדוּ רַבִּים מִיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה לִמְקוֹמוֹת יוֹתֵר בְּטוּחִים בִּגְבוּלוֹת אַפְרִיקָה וּבְיִחוּד – מִצְרַיְמָה. וּבָעֵת הַהִיא מָלַךְ עַל מִצְרַיִם הַשִּׁלְטָן צַלְעַדִּין, שֶׁכָּבַשׁ תַּחַת יָדוֹ גַּם אֶת סוּרְיָה וְאֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (א. ק"כ לַחֻרְבָּן). הוּא הָיָה מוּשְׁלְמָנִי טוֹב וְנֶאֱמָן לְדָתוֹ, וְאֶל הַיְּהוּדִים הִתְיַחֵס בְּסַבְלָנוּת גְּמוּרָה, וַיַּרְשֶׁה לָהֶם לְהִשְׁתַּקֵּעַ בִּירוּשָׁלַיִם, שֶׁהַנּוֹצְרִים אָסְרוּ עֲלֵיהֶם מִקֹּדֶם גַּם לְהֵרָאוֹת בִּתְחוּמָהּ. בְּרֹאשׁ כָּל קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּמִצְרַיִם עָמַד בְּיָמָיו מַנְהִיג יְהוּדִי, וְתֹאַר „נָגִיד" נִתַּן לוֹ. הוּא הָיָה מְמַנֶּה רַבָּנִים וְחַזָּנִים לְכָל הַקְּהִלּוֹת וּלְבָתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת, שָׁפַט כָּל הַדָּבָר הַקָּשֶׁה בְּדִינֵי נְפָשׁוֹת וּקְנָסוֹת, וּרְשׁוּת נִתְּנָה לוֹ: לַעֲנֹשׁ אֶת הָעֲבַרְיָנִים בְּעֹנֶשׁ מָמוֹן אוֹ גַּם בְּעֹנֶשׁ הַגּוּף. בְּמִצְרַיִם יָשְׁבוּ בַּיָּמִים הָהֵם גַּם רַבִּים מִבְּנֵי הַמִּקְרָא, שֶׁהִסְתַּדְּרוּ שָׁם לְעֵדוֹת מְיֻחָדוֹת, וְנָשִׂיא מְיֻחָד מִשֶּׁלָּהֶם הִנְהִיג אֶת כָּל עִנְיְנֵי קְהִלּוֹתֵיהֶם.

* לִגְדוֹלֵי הַקָּרָאִים בָּעֵת הַהִיא רְאוּיִם לְהִזָּכֵר: הֶחָכָם יֶפֶת בֶּן סָעִיד,

שֶׁעָמַל לְיַסֵּד אֶת תּוֹרַת בְּנֵי הַמִּקְרָא עַל יְסוֹד הַמְּסוֹרָה, וְהַנְּשִׂיאִים: חִזְקִיָּה וּשְׁלֹמֹה בְנוֹ, שֶׁהִתְיַחֲסוּ עַל מִשְׁפַּחַת עָנָן מְיַסֵּד הַכִּתָּה הַדָּתִית הַזֹּאת.

יט. הָרַמְבַּ"ם. * בַּיָּמִים הָרָעִים הָהֵם, בַּעֲטֹף שְׁמֵי הַיַּהֲדוּת עֲנָנִים שְׁחוֹרִים וּבְרַחֲבֵי הָאֹפֶק רִחֲפוּ רוּחוֹת קֶטֶב וְכִלָּיוֹן; בַּחֹשֶׁךְ אוֹר הַדַּעַת וְשֵׂכֶל הָאָדָם וְרַק רַעַל קִנְאַת הַדָּת מִלֵּא אֶת נַפְשׁוֹ. וּבִמְקוֹם דֶּגֶל הָאַחֲוָה וְהַשָּׁלוֹם בֵּין גּוֹיֵי הָאָרֶץ נִרְאֲתָה לַהַט הַחֶרֶב בִּידֵי אַדִּירֵי הָעוֹלָם, חֶרֶב אִישׁ בְּרֵעֵהוּ, — הוֹפִיעַ לְעַמֵּנוּ מַנְהִיג גָּדוֹל וַעֲנַק הָרוּחַ שֶׁהֵאִיר בְּאוֹר תּוֹרָתוֹ וְחָכְמָתוֹ בְּעַד מִפְלְשֵׂי הֶעָבִים הַכְּבֵדִים אֶת מַחֲשַׁכֵּי גָלוּתוֹ וַיְהִי לוֹ לַעֲמוּד אִישׁ בִּישִׁימוֹן נְדוּדָיו בַּגּוֹיִם. לִבּוֹ הָיָה כְּלֶב הָאַרְיֵה אֵיתָן וְעָשׂוּי לִבְלִי־חָת, מָלֵא נְדִיבוּת וְרוֹמְמוּת מֶלֶךְ וַעֲנָוַת יוֹנָה, וּמָלֵא אַהֲבָה וְרַחֲמִים אֵין קֵץ לִבְנֵי עַמּוֹ הַנִּרְדָּפִים מִפְּנֵי בַּעֲלֵי אֶגְרֹפִים שִׁכּוֹרֵי קַנָּאוּת עִוֶּרֶת. וְעַיִן נֶשֶׁר נִתְּנָה לָאִישׁ הַדָּגוּל מֵרְבָבָה הַזֶּה: לִסְקֹר מִמַּעְלָה אֶת כָּל הַטּוֹב וְהָרָע הַמּוֹשֵׁל בָּעוֹלָם, לְהָבִין אֶת כָּל הָאֱמֶת הַמַּקֶּפֶת אֶת נֶפֶשׁ הָאָדָם. וְחֵפֶץ אַדִּיר מָלֵא אֶת לֵב הָעֲנָק הַזֶּה: לְחַבֵּק אֶת כָּל הַיָּפֶה וְהַנִּשְׂגָּב בְּרַחֲבֵי הַיְצִירָה וְהַמַּחֲשָׁבָה וּלְקָרְבֵהוּ אֶל תַּחַת כַּנְפֵי הַיַּהֲדוּת.

שֵׁם אִישׁ הָאֱלֹהִים הַזֶּה הוּא רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן, הַנּוֹדָע בְּסִפְרוּתֵנוּ בְּקִצּוּר שְׁמוֹ: רַמְבַּ"ם. קוֹרוֹת יְמֵי חַיָּיו וּמִפְעָלָיו אֲשֶׁר פָּעַל לְטוֹבַת עַמּוֹ וְתוֹרָתוֹ—מְלֵאוֹת חֲלִיפוֹת וְעִנְיָן רַב כְּחַיֵּי כָל בְּחִירֵי עַמֵּנוּ. הוּא נוֹלַד בְּי"ד נִיסָן בִּשְׁנַת אֶלֶף וְשִׁשִּׁים וָשֵׁשׁ לַחֻרְבָּן בָּעִיר קֹרְדוֹבָה, כִּי שָׁם נִתְמַנָּה אָבִיו לְדַיַּן הַקְּהִלָּה. ר' מַיְמוֹן בְּעַצְמוֹ הָיָה גָּדוֹל בַּתּוֹרָה וּבַחָכְמָה, וְהוּא הוֹרָה לִבְנוֹ הַגְּאוֹנִי לִמּוּדֵי הַתַּלְמוּד וְהַמַּדָּעִים. הַיָּמִים יְמֵי תוֹר־הַזָּהָב לְהַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים, עֵת מִתּוֹךְ עַמֵּנוּ יָצְאוּ הַרְבֵּה חוֹקְרִים וּמְשׁוֹרְרִים הַיּוֹתֵר גְּדוֹלִים, שֶׁרִשּׁוּמָם נִכָּר בִּגְדוֹלֵי הַיַּהֲדוּת עַד הַיּוֹם. הַנַּעַר מֹשֶׁה הִשְׁתַּלֵּם בַּתּוֹרָה וּבְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר וְהַטֶּבַע, וַיִּרְכֹּשׁ לוֹ יְדִיעוֹת הֲגוּנוֹת בְּמִבְחַר הַסִּפְרוּת הָעִבְרִית וְהָעַרְבִיאִית. וַיְהִי כַּאֲשֶׁר מָלְאוּ לַנַּעַר שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה — וְקֹרְדוֹבָה נָפְלָה בִּידֵי הָאַלְמוֹהִידִים הַפְּרָאִים, שֶׁנָּתְנוּ לִיהוּדֵי הָעִיר שְׁנֵי דְרָכִים: לְקַבֵּל אֶת דַּת הָאִישְׁלָם אוֹ לַעֲזוֹב אֶת הָאָרֶץ. יְהוּדֵי קֹרְדוֹבָה בָּחֲרוּ בְּמַטֵּה נוֹדְדִים, וּבֵין הַגּוֹלִים נִמְצְאוּ גַּם בְּנֵי בֵיתוֹ

שֶׁל ר׳ מַיְמוֹן. שֶׁעָזְבוּ אֶת עִיר מוֹלַדְתָּם וַיָּנוּעוּ מֵעִיר לְעִיר, שֶׁלְּבֶעִי נְדוּדִים וּתְלָאוֹת אֵין קֵץ. גַּם בִּימֵי הַטִּלְטוּלִים הָאֵלֶּה בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה לֹא פָּסַק מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן לְהִשְׁתַּלֵּם בְּלִמּוּדִים. בְּעָרִים שׁוֹנוֹת הִתְוַדַּע הָעֶלֶם רַב הַכִּשְׁרוֹן אֶל גְּדוֹלֵי חַכְמֵי הָעַרְבִיאִים וַיּוֹסֶף לִרְכֹּשׁ לוֹ יְדִיעוֹת עֲמֻקּוֹת בְּתוֹרַת הַחֲקִירָה וַיִּשְׁתַּלֵּם שָׁם גַּם בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה. הַתְּלָאוֹת הָרַבּוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ עַל הָעֶלֶם־הַחוֹקֵר עוֹרְרוּ בְּלִבּוֹ מַחֲשָׁבוֹת רַבּוֹת עַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת, וְאַדִּיר חֶפְצוֹ הָיָה לְהַכְנִיס אֶל תְּחוּמָהּ אוֹר הַמַּדָּע, לְהַעֲמִיק אֶת יְסוֹדוֹתֶיהָ וּלְהַרְחִיב אֶת גְּבוּלוֹתֶיהָ.

בִּמְלֹאת לְר׳ מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה נָדְדוּ בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ מֵאַסְפַּמְיָה לְאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית וַיִּתְיַשְּׁבוּ בְּפַס. הָאַלְמוּהִידִים הַקַּנָּאִים הִשְׁתּוֹלְלוּ אָז בִּגְבוּל מָרוֹקָשׁ וַיַּאַנְסוּ אֶת הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לְקַבֵּל אֶת דַּת הָאִישְׁלָם. גַּם בְּנֵי בֵיתוֹ שֶׁל ר׳ מַיְמוֹן הָיָה אֲנוּסִים לְהִתְחַפֵּשׂ יָמִים רַבִּים תַּחַת מַסְוֵה הָאִישְׁלָם לְמַרְאִית עָיִן. וּבְבֵיתָם הוֹסִיפוּ לִחְיוֹת כְּיֶתֶר אֲחֵיהֶם הָאֲנוּסִים לְפִי חֻקֵּי הַיַּהֲדוּת כְּקֶדֶם. אוּלָם לִמְרַגְּלֵי הָאַלְמוּהִידִים נוֹדַע הַדָּבָר, וַיְבַקְשׁוּ לְהָמִית אֶת הָאֲנוּסִים „הַכּוֹפְרִים". אָז בָּרַח ר׳ מַיְמוֹן וּבְנֵי בֵיתוֹ בְּחֶשְׁכַת הַלַּיְלָה מֵאַפְרִיקָה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לְטִלְטוּל הַגּוֹלִים בְּיָם הַתִּיכוֹן, קָמָה סְעָרָה נוֹרָאָה וְהָאֳנִיָּה חִשְּׁבָה לְהִשָּׁבֵר. לַנּוֹדְדִים הַנִּרְדָּפִים נִשְׁקְפָה שֵׁנִית סַכָּנַת הַמָּוֶת, אוּלָם הַסַּעַר חָלַף וְאַחֲרֵי חֹדֶשׁ יָמִים הִשְׁלִיכָה אֳנִיָּתָם עֹגֶן עַל חוֹף עַכּוֹ. בָּעִיר הַזֹּאת גָּרוּ בְּנֵי מַיְמוֹן חֳדָשִׁים אֲחָדִים. וּמִשָּׁם עָלוּ יְרוּשָׁלַיְמָה לְהִשְׁתַּטֵּחַ עַל חָרְבוֹת גְּדֻלַּת עַמָּם – אֵצֶל כֹּתֶל הַמַּעֲרָבִי. מִירוּשָׁלַיִם הָלְכוּ חֶבְרוֹנָה וְשָׁם הִתְפַּלְּלוּ כָּל הַיּוֹם בִּמְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה, מְקוֹם קִבְרוֹת הָאָבוֹת. מִשָּׁם שָׁבוּ בְּנֵי מַיְמוֹן לְאַפְרִיקָה וַיִּתְיַשְּׁבוּ בְּקַהִירָה הַיְשָׁנָה (פֻּסְטַט).

* כַּעֲבֹר חֳדָשִׁים אֲחָדִים מֵת בְּקַהִירָה ר׳ מַיְמוֹן, וַיִּתְאַבֵּל עָלָיו ר׳ מֹשֶׁה בְנוֹ יָמִים רַבִּים. לֹא עָלְתָה עוֹד אֲרוּכָה לְמַכַּת לִבּוֹ זֹאת, וְהִנֵּה שֶׁבֶר עַל שֶׁבֶר בָּא עָלָיו: אָחִיו הָאָהוּב דָּוִד יָרַד בָּאֳנִיָּה לְרֶגֶל מִסְחָרוֹ בַּאֲבָנִים טוֹבוֹת וַיִּטְבַּע בְּמַעֲמַקֵּי יָם הוֹדּוּ. הָאָסוֹן הַזֶּה מָחַץ אֶת לֵב הַחוֹקֵר הַגָּדוֹל, וַיָּחַל מַחֲלָה עַזָּה וּמְסֻכֶּנֶת בְּמֶשֶׁךְ שָׁנָה שְׁלֵמָה. וְכַאֲשֶׁר

שָׁב רַבֵּנוּ משֶׁה לְאֵיתָנוֹ עָמַל לְהַשְׁקִיט אֶת סַעֲרַת רוּחוֹ וּלְרַפֵּא אֶת נִגְעֵי לִבּוֹ בְּדִבְרֵי תוֹרָה וְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר.

בְּקָהִירָה עָסַק הָרַמְבַּ"ם בִּרְפָאוּת חוֹלִים, וּמִמֶּנָּה לַחְמוֹ נִמְצָא לוֹ וּלְבֵיתוֹ וּלְמִשְׁפַּחַת דָּוִד אָחִיו. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְשֵׁם רַבֵּנוּ משֶׁה יָצָא לִתְהִלָּה וּלְתִפְאֶרֶת בֵּין כָּל תּוֹשְׁבֵי הָעִיר הָעַרְבִיאִים וְהַיְהוּדִים – בְּתוֹר רוֹפֵא מֻמְחֶה וְחוֹקֵר עַמְקָן. וְכַאֲשֶׁר הִגִּיעַ שֵׁמַע הָרַמְבַּ"ם לְצַלְעַדִין שְׁלְטַן מִצְרַיִם הִפְקִידָהוּ לְרוֹפֵא בֵיתוֹ הַקָּבוּעַ, וְגַם מִנָּהוּ לְנָגִיד עַל כָּל הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ; וּמֵאָז הָיָה הָרַמְבַּ"ם לְמַנְהִיג וְלָרֹאשׁ לְכָל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ בְּאַרְצוֹת הַקֶּדֶם. אֶת מִשְׂרָתוֹ בְּתוֹר רוֹפֵא הֶחָצֵר הוֹסִיף הָרַמְבַּ"ם לְמַלֵּא גַּם אַחֲרֵי מוֹת צַלְעַדִין, וְלַמְרוֹת עֲבוֹדָתוֹ הַכְּבֵדָה הַזֹּאת הָיָה מוֹצֵא לוֹ פְּנַאי לְנַהֵל בֶּאֱמוּנָה אֶת עִנְיְנֵי עֲדָתוֹ וְיֶתֶר הַקְּהִלּוֹת בְּמִצְרַיִם, וְלַעֲסוֹק בְּחִבּוּר סְפָרָיו הַנִּצְחִיִּים בְּמֶחְקְרֵי הַיַּהֲדוּת.

* בָּעֵת הַהִיא (א' ק"ג לַחֻרְבָּן-בְּעֵרֶךְ) בָּאָה צָרָה גְדוֹלָה עַל יְהוּדֵי תֵימָן אֲשֶׁר בַּעֲרָב הַדְּרוֹמִית. כַּלִּיפֵי מִצְרַיִם לְבֵית-פְּטִימָה הָיוּ מִמִּפְלֶגֶת בְּנֵי שִׁיעַ. וְכַאֲשֶׁר כָּבַשׁ מִידֵיהֶם צַלְעַדִין אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיַּכְנַע תַּחְתָּיו גַּם אֶת כַּלִּיפוּת בַּגְדַד, הִתְעוֹרְרָה גַּם בֵּין הַמּוּשְׁלְמַנִים מִמִּפְלֶגֶת בְּנֵי שִׁיעַ הַקִּנְאָה לְדָתָם, וְאֶת כָּל חֲמָתָם שָׁפְכוּ עַל הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי תֵימָן וַיַּאַנְסוּם לְקַבֵּל אֶת דַּת הָאִישְׁלָם. וְאַחֲרֵי כִּי תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת לֹא הָיְתָה נְפוֹצָה בְּיוֹתֵר בֵּין יְהוּדֵי תֵימָן, נִשְׁקְפָה סַכָּנָה גְדוֹלָה פֶּן יֵאוֹתוּ לַעֲזוֹב אֶת דַּת אֲבוֹתֵיהֶם מִפַּחַד וּמֵחֹסֶר דָּעַת. אָז פָּנָה ר' יַעֲקֹב אַלְפַיּוּמִי, הַגָּדוֹל בְּחַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּתֵימָן, אֶל הָרַמְבַּ"ם וַיְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ עֵצָה לְקַדֵּם אֶת פְּנֵי הָרָעָה. הָרַמְבַּ"ם נַעֲנָה לְבַקָּשַׁת הָרַב ר' יַעֲקֹב, וַיַּעֲרֹךְ אֶל יְהוּדֵי עֲרָב אִגֶּרֶת, הַנּוֹדַעַת עַד הַיּוֹם בִּשְׁמָהּ „אִגֶּרֶת תֵּימָן", וְזֶה תָּכְנָהּ בְּקִצּוּר:

„וְאַתֶּם, אַחֵינוּ, חִזְקוּ וְאִמְצוּ, אַל יַבְהִילוּ אֶתְכֶם הַשְּׁמָדוֹת וְהַגְּזֵרוֹת, וְאַל יַפְחִיד אֶתְכֶם תֹּקֶף יַד הָאוֹיֵב עֲלֵיכֶם, שֶׁכָּל הָעִנְיָן הַזֶּה הִנֵּהוּ רַק נִסָּיוֹן וּבְחִינָה, לְהַרְאוֹת אֱמוּנַתְכֶם וְחִבַּתְכֶם (לַיַּהֲדוּת) לְעֵינֵי הָעַמִּים".

הָאִגֶּרֶת הַמְּגִנָּה הַזֹּאת הֶחֱזִקָה אֶת לֵב יְהוּדֵי עֲרָב הַנִּדְהָמִים בֵּאלֹהֵי

הַיַהֲדוּת, וְלֹא עֲזָבוּהוּ אֶת עַמָּם בַּצַּר לוֹ. מֵאָז גָדַל עוֹד כְּבוֹד הָרַמְבַּ"ם בְּכָל אַרְצוֹת הַקֶּדֶם, וּשְׁמוֹ נִקְדַשׁ בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה. בְּהַרְבֵּה קְהִלּוֹת הָיוּ מַזְכִּירִים הַיְהוּדִים אֶת שֵׁם רַבָּם הַגָּדוֹל בִּתְפִלּוֹתֵיהֶם בְּנוּסָח כָּזֶה: „בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן".

* כְּמוֹ בִסְפָרָיו אֲשֶׁר הִנְחִיל לְעַמֵּנוּ עַד הַיּוֹם כֵּן גַּם בְּמִפְעָלָיו אֲשֶׁר פָּעַל לְטוֹבָתוֹ, הָיְתָה לָרַמְבַּ"ם כַּוָּנָה אַחַת: לָתֵת לַיַּהֲדוּת תַּבְנִית רְחָבָה וְכוֹלֶלֶת אֶת כָּל חַיֵּי בָנֶיהָ־אֱמוּנָה, וּלְפִיכָךְ הִתְאַמֵּץ לְקָרֵב אֶל מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי הַמִּקְרָא וּלְהַשְׁאִירָם בְּתוֹךְ תְּחוּם הַיַּהֲדוּת. וְכָכָה הֵשִׁיב עַל הַשְּׁאֵלָה: אֵיךְ לְהִתְנַהֵג עִם הַקָּרָאִים בְּנוֹגֵעַ לַאֲחָדִים מִמִּנְהֲגֵי דָתֵנוּ, שֶׁגַּם הֵם מְקַיְּמִים אוֹתָם —: „הַקָּרָאִים רְאוּיִם לְכָבוֹד וּלְהִתְקָרֵב אֲלֵיהֶם בְּמַעֲשֵׂי יֹשֶׁר, לְהִתְנַהֵג אִתָּם בְּמִדַּת הָעֲנָוָה וּבְדֶרֶךְ הָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם".

כ. סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם; הַמַּחֲלֹקֶת; מוֹתוֹ. בִּשְׁנַת הָעֶשְׂרִים וְשָׁלֹשׁ לִימֵי חַיָּיו הֵחֵל הָרַמְבַּ"ם לְחַבֵּר אֶת פֵּרוּשׁוֹ הַגָּדוֹל לְשֵׁשֶׁת סִדְרֵי הַמִּשְׁנָה וַיַּשְׁלִימוֹ בִּשְׁנַת הַשְּׁלשִׁים. אֶת סִפְרוֹ זֶה חִבֵּר רַבֵּנוּ מֹשֶׁה עַרְבִיאִית, וּלְעִבְרִית תֻּרְגַּם עַל יְדֵי מְתַרְגֵּם יֶתֶר סְפָרָיו — ר' שְׁמוּאֵל אִבְּן־תִּבּוֹן. בְּפֵרוּשׁוֹ זֶה, שֶׁקְּרָאוֹ בְּשֵׁם „הַמָּאוֹר", הוּא מֵפִיץ אוֹר יָקָר עַל הַרְבֵּה מְקוֹמוֹת קָשִׁים בְּסִפְרֵי הַמִּשְׁנָה, מְבָרֵר וּמַסְבִּיר בְּהַסְבָּרָה קַלָּה וּבְהִגָּיוֹן רַב אֶת תָּכְנָם וְכַוָּנָתָם. אֶת פֵּרוּשׁוֹ לַמִּשְׁנָה חִבֵּר הָרַמְבַּ"ם בִּימֵי נְדוּדָיו וְטִלְטוּלָיו הָרַבִּים בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה, וּתְלָאוֹת גָּלוּתוֹ לֹא הִרְפּוּ אֶת רוּחוֹ וְלֹא הֶחֱשִׁיכוּ אֶת מְאוֹר שִׂכְלוֹ. בְּסִפְרוֹ זֶה מוֹכִיחַ רַבֵּנוּ מֹשֶׁה כִּי עִקְּרֵי הַתּוֹרָה נוֹסְדוּ עַל יְסוֹדוֹת הַדַּעַת, וְתַקָּנוֹת רַבּוֹת בְּסִפְרֵי הַמִּשְׁנָה נִצְרְפוּ וְנִבְדְּקוּ עַל יְדֵי יוֹצְרֵיהֶם — הַתַּנָּאִים לְאוֹר הַמַּדָּע וְתוֹרַת הַמִּדּוֹת. מְאוֹרָעוֹת רַבִּים בִּקְרוֹת עַמֵּנוּ וּבְהִתְפַּתְּחוּת הַיַּהֲדוּת מְיַסֵּד הָרַמְבַּ"ם עַל הַהִגָּיוֹן וְהַמֶּחְקָר הַחָפְשִׁי (כְּמוֹ: דְּבַר הַנְּבוּאָה, תְּחִיַּת הַמֵּתִים וְעוֹד); אֶת תּוֹרַת הַמּוּסָר שֶׁל חַכְמֵי הַמִּשְׁנָה בְּמַסֶּכֶת „אָבוֹת" הוּא מַסְבִּיר לְפִי חָכְמַת הָרְפוּאָה וְתוֹרַת הַנֶּפֶשׁ הַכְּלָלִית („שְׁמוֹנָה פְּרָקִים לָרַמְבַּ"ם").

אֶת סִפְרוֹ הַשֵּׁנִי: „יָד הַחֲזָקָה" אוֹ „מִשְׁנֵה תוֹרָה", — אֲשֶׁר בּוֹ מַתְחִילָה תְּקוּפָה חֲדָשָׁה לְסִפְרוּת הַתַּלְמוּד, — חִבֵּר הָרַמְבַּ"ם עִבְרִית צָחָה וּמְצֻיָּנָה

עַד לְהַפְלִיא, וְעָמַל בּוֹ כְּעֶשֶׂר שָׁנִים. הַדִּין־וּדְבָרִים וְהַשְּׁאֵלוֹת הָרַבּוֹת שֶׁקְּהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַרְצוֹת הַקֶּדֶם הָיוּ פּוֹנוֹת אֵלָיו בְּמֶשֶׁךְ יְמֵי מִשְׂרָתוֹ בְּהַנְהָגַת עֲדַת קַהִירָה – הוֹכִיחוּ אֶת הָרַמְבַּ"ם לָדַעַת, כִּי סִפְרֵי הַתַּלְמוּד לְכִשֶׁעַצְמָם נִשְׂגְּבוּ מִבִּינַת הֲמוֹן הָעָם, בְּשֶׁל הַשִּׁבּוּשִׁים הָרַבִּים שֶׁנָּפְלוּ בָהֶם בְּאַשְׁמַת הַמַּעְתִּיקִים וּמִפְּנֵי הָעִרְבּוּבְיָה בְּסִדּוּר עִנְיָנָיו. שֶׁרַק מוּמְחִים וְחַכְמֵי הַתּוֹרָה יָכְלוּ לָרֶדֶת לְעֹמֶק הִלְכָתָם. הַדָּבָר הַזֶּה עוֹרֵר בְּלֵב הָרַמְבַּ"ם אֶת הָרַעְיוֹן לְחַבֵּר סֵפֶר־עָם, שֶׁיָּכִיל בְּקִרְבּוֹ אֶת כָּל פִּסְקֵי הַדִּינִים וְהַמִּשְׁפָּטִים שֶׁל הַתּוֹרָה הַכְּתוּבָה וְהַמְּסוּרָה בְּמַעֲרָכָה מְסֻדֶּרֶת וְקַיֶּמֶת לַדּוֹרוֹת. בְּהַקְדָּמָתוֹ לְסֵפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה" מְבָאֵר הָרַמְבַּ"ם אֶת כַּוָּנָתוֹ בְּחִבּוּר זֶה, לֵאמֹר:

„יְהֵא חִבּוּר זֶה מְקַבֵּץ לַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה עִם הַתַּקָּנוֹת וְהַמִּנְהָגִים וְהַגְּזֵרוֹת, שֶׁנַּעֲשׂוּ מִימוֹת מֹשֶׁה רַבֵּנוּ עַד חִבּוּר הַגְּמָרָא. וְקָרָאתִי שֵׁם חִבּוּר זֶה „מִשְׁנֵה תוֹרָה" לְפִי שֶׁאָדָם קוֹרֵא בַּתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב תְּחִלָּה, וְאַחַר כַּךְ קוֹרֵא בָזֶה וְיוֹדֵעַ [גַּם] תּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה כֻּלָּהּ".

כִּי כַּוָּנַת הָרַמְבַּ"ם הָיְתָה לְהַנְחִיל אֶת הַתּוֹרָה לְכָל בְּנֵי עַמּוֹ, מְעִידִים דְּבָרָיו גַּם בְּנוֹגֵעַ לְסִגְנוֹן הַסֵּפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה":

„חִבּוּר זֶה יִכְלוֹל כָּל דִּינֵי הַתּוֹרָה וּמִשְׁפָּטֶיהָ, וְלֹא אָבִיא בוֹ כִּי אִם הֲלָכָה פְּסוּקָה: מַה שֶּׁצָּרִיךְ בִּזְמַן הַגָּלוּת וּמַה שֶּׁאֵינוֹ צָרִיךְ. וְלֹא חִבַּרְתִּיו בִּלְשׁוֹן הַתַּלְמוּד (עִבְרִית וַאֲרָמִית) שֶׁלֹּא יְבִינוּהוּ מֵאַנְשֵׁי אֻמָּתֵנוּ כִּי אִם יְחִידִים; אֲבָל אֲחַבְּרוֹ בִּלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה, כְּדֵי שֶׁיָּקַל לְרֹב עַמֵּנוּ לָדַעַת בְּכָל הַתּוֹרָה בֵּין מִדְּאוֹרַיְתָא (= תּוֹרַת מֹשֶׁה) בֵּין מִדְּרַבָּנָן (= חַכְמֵי הַתַּלְמוּד)".

אֶת חִבּוּרוֹ „מִשְׁנֵה תוֹרָה" אוֹ „יַד הַחֲזָקָה" חִלֵּק הָרַמְבַּ"ם לְאַרְבָּעָה עָשָׂר חֲלָקִים: לַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן קָרָא „סֵפֶר הַמַּדָּע", הַמְיֻסָּד עַל יְסוֹדוֹת הַמֶּחְקָר וְהַהִגָּיוֹן אֶת עִקְּרֵי אֱמוּנָתֵנוּ, שֶׁהֵם שְׁלֹשָׁה עָשָׂר בְּמִסְפָּר:

א) הַבּוֹרֵא יִתְבָּרֵךְ הוּא מַנְהִיג לְכָל הַבְּרוּאִים;

ב) הוּא יָחִיד וְאֵין יְחִידוּת כָּמוֹהוּ (= נֶגֶד תּוֹרַת הַשְּׁנִיּוּת).

ג) הַבּוֹרֵא יִתְבָּרֵךְ אֵינוֹ גוּף וְלֹא יַשִּׂיגוּהוּ מַשִּׂיגֵי גוּף (אֵין לוֹ תֹּאַר שֶׁל גוּף; נֶגֶד תּוֹרַת הָאֱלִילִים וּבְנֵי הָאֱלֹהִים);

ד) הוּא רִאשׁוֹן וְהוּא אַחֲרוֹן (נִצְחִי).

ה) לוֹ לְבַדּוֹ רָאוּי לְהִתְפַּלֵּל וְאֵין לְהִתְפַּלֵּל לְזוּלָתוֹ;

ו) כָּל דִּבְרֵי הַנְּבִיאִים (בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ) — אֱמֶת;

ז) נְבוּאַת מֹשֶׁה רַבֵּנוּ אֲמִתִּית, וְ ה וּ א אָב לַנְּבִיאִים;

ח) כָּל הַתּוֹרָה הַמְּצוּיָה עַתָּה בְּיָדֵנוּ, הִיא הַנְּתוּנָה לְמֹשֶׁה רַבֵּנוּ;

ט) זֹאת הַתּוֹרָה לֹא תְהֵא מְחֻלֶּפֶת וְלֹא תְהִי תּוֹרָה אַחֶרֶת;

י) הַבּוֹרֵא יוֹדֵעַ כָּל מַעֲשֵׂי בְּנֵי הָאָדָם וְכָל מַחְשְׁבוֹתָם;

יא) הַבּוֹרֵא גּוֹמֵל טוֹב לְשׁוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו וּמַעֲנִישׁ לְעוֹבְרֵי מִצְוֹתָיו (= „שָׂכָר וָעֹנֶשׁ");

יב) אֲנִי מַאֲמִין בְּבִיאַת הַמָּשִׁיחַ אַף עַל פִּי שֶׁיִּתְמַהְמֵהַּ;

יג) אֲנִי מַאֲמִין שֶׁתִּהְיֶה תְּחִיַּת הַמֵּתִים.

עִקְּרֵי דָּתֵנוּ אֵלֶּה מְפֹרָשִׁים בְּ„סֵפֶר הַמַּדָּע" בְּהַסְבָּרָה מְפֹרֶטֶת הַנּוֹסֶדֶת עַל יְסוֹדוֹת הַמֶּחְקָר שֶׁל תּוֹרַת הַמִּדּוֹת וְהַשְׁאָרַת הַנֶּפֶשׁ. בְּיֶתֶר חֲלָקֵי „מִשְׁנֵה תוֹרָה" עֲרוּכִים בְּסֵדֶר נָכוֹן וּמֻחְלָט כָּל הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים, הַתַּקָּנוֹת וְהַמִּנְהָגִים שֶׁל חוֹבוֹת הַיְּהוּדִי לַד' וְלָאָדָם, לַמִּשְׁפָּחָה וְלַצִּבּוּר לְפִי הַמִּצְוֹת וְהַגְּזֵרוֹת מִימוֹת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ עַד דּוֹרוֹת הָרַבָּנִים. הוֹדוֹת לַסֵּפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה" הָיוּ מֵאָז תַּקָּנוֹת הַתַּלְמוּד לְנַחֲלַת כָּ ל הָעָם, וּלְמוֹרֵה דֶרֶךְ וּלְסֵפֶר־עֵזֶר לְכָל רַב וְדַיָּן בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה עַד הַיּוֹם.

וְהָרַמְבַּ"ם לֹא הִסְתַּפֵּק בָּזֶה שֶׁיִּסֵּד אֶת דַּת הַיַּהֲדוּת עַל יְסוֹדוֹת מַדָּעִיִּים וְעָרַךְ אֶת סֵפֶר חֻקּוֹתֶיהָ בַּעֲרִיכָה מְצֻיֶּנֶת וּמְסֻדֶּרֶת כָּל צָרְכָּהּ. אַדִּיר חֶפְצוֹ הָיָה: לְהַשְׁלִים בֵּין הַ דָּ ת וּבֵין הַ חֲ קִ י רָ ה. שְׁתֵּי הָאֲמִתִּיּוֹת הָאֵלֶּה הֵאִירוּ אֶת דֶּרֶךְ חַיָּיו וּמַחְשְׁבוֹתָיו: הָאֱמֶת הַנִּתְּנָה לָאָדָם מִפִּי הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה (= הַדָּת וְהָאֱמוּנָה) וְהָאֱמֶת הַמִּתְגַּלָּה לָאָ[illegible]

שִׂכְלוֹ (=הַמֶּחְקָר). כִּיהוּדִי מַאֲמִין כָּרַע הָרַמְבַּ"ם בֶּרֶךְ לִפְנֵי גְדוּלַּת תּוֹרַת הַמּוּסָר שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ וְהַנְּבִיאִים; כְּחוֹקֵר מַעֲמִיק הֶעֱרִיץ אֶת שִׁיטַת אֲרִיסְטוֹ (שֶׁנּוֹסְדָה בְּרֻבָּהּ עַל תּוֹרַת הַהִגָּיוֹן וּמֶחְקְרֵי הַטֶּבַע) וְיֶתֶר יוֹצְרֵי הַמַּחֲשָׁבָה וְחַכְמֵי הַהִגָּיוֹן, וַיְסַגֵּל אוֹתָהּ לְרוּחַ חֲקִירוֹתָיו וְהוֹכָחוֹתָיו בְּתוֹרַת הַיַּהֲדוּת. וְאֶת רַעֲיוֹנוֹ הַכַּבִּיר (לְהַשְׁלִים בֵּין תּוֹרַת הַמּוּסָר וּבֵין תּוֹרַת הַהִגָּיוֹן) הוֹצִיא לַפֹּעַל בְּסִפְרוֹ הֶעָנָקִי הַשְּׁלִישִׁי, שֶׁחִבֵּר עַרְבִיאִית וְתֻרְגַּם עַל יְדֵי ר' שְׁמוּאֵל אִבְּן־תִּבּוֹן (וְגַם עַל יְדֵי ר' יְהוּדָה אַלְחָרִיזִי) לְעִבְרִית בְּשֵׁם „מוֹרֵה נְבוּכִים". הַנֶּחְלָק לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים: הַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן מֻקְדָּשׁ לְתוֹרַת הָאֱלָהוּת. הַחֵלֶק הַשֵּׁנִי מְדַבֵּר עַל גִּלּוּי הַשְּׁכִינָה („נְבוּאָה") וְגוֹרְמֵי הַיְצִירָה („גַלְגַלִּים"), הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי מֵכִיל אֶת תּוֹרַת הַמִּדּוֹת לְפִי הַמֶּחְקָר וּמִצְוֹת דָּתֵנוּ. הַדֵּעָה הַכּוֹלֶלֶת הַמְמַלְּאָה אֶת הַסֵּפֶר „מוֹרֵה נְבוּכִים" הִיא: כִּי הַדָּת הַצְּרוּפָה וְתוֹרַת הַהִגָּיוֹן אֵינָן מִתְנַגְּדוֹת כִּי אִם מַשְׁלִימוֹת אִשָּׁה אֶת אֲחוֹתָהּ, בְּשֶׁגַּם שְׁתֵּיהֶן מוֹכִיחוֹת אֶת יִחוּדוּת הַבּוֹרֵא. כִּיסוֹד כָּל יְצִירָה („סִבָּה"), וּשְׁתֵּיהֶן שׁוֹאֲפוֹת לְהַשְׁלָמַת הָאָדָם וְתִקּוּן נַפְשׁוֹ וְגוּפוֹ; וּבְרוּחַ זֶה מוֹסִיף הָרַמְבַּ"ם לְיַסֵּד אֶת עִקְּרֵי הַיַּהֲדוּת לְפִי תּוֹרַת הַמֶּחְקָר וְהַמַּדָּע.

מִלְּבַד שְׁלֹשֶׁת הַסְּפָרִים הָעֲנָקִים הָאֵלֶּה חִבֵּר הָרַמְבַּ"ם עוֹד חִבּוּרִים חֲשׁוּבִים בְּתוֹרַת הָאֱלָהוּת, הַהִגָּיוֹן, הַמִּדּוֹת וְהָרְפוּאָה. אוּלָם בְּיוֹתֵר הִשְׁפִּיעוּ עַל חַיֵּי עַמֵּנוּ וְסִפְרוּת הַתַּלְמוּד פֵּרוּשׁוֹ עַל הַמִּשְׁנָה וְהַסֵּפֶר „יָד הַחֲזָקָה". בִּשְׁנֵי סְפָרָיו אֵלֶּה עָלָה בִּידֵי הָרַמְבַּ"ם לְבַצֵּעַ בְּאֹפֶן נַעֲלֶה אֶת אֲשֶׁר הֵחֵל לַעֲשׂוֹת לִפְנֵי מָאתַיִם שָׁנָה רַב סַעֲדְיָה גָּאוֹן בְּחִבּוּרוֹ „הָאֱמוּנוֹת וְהַדֵּעוֹת": לְיַסֵּד אֶת הַיַּהֲדוּת עַל יְסוֹד הַמַּדָּע. וְהַסֵּפֶר „מוֹרֵה נְבוּכִים" הִתְפַּרְסֵם חִישׁ לִתְהִלָּה מֵאֵין כָּמוֹהוּ וַיְהִי לִמְקוֹר מַחֲשָׁבָה וְעִיּוּן רַב לַיְּהוּדִים, לָעַרְבִיאִים וְלַנּוֹצְרִים (בְּתַרְגּוּם לְלַטִינִית).

* אֲבָל לָרַמְבַּ"ם נִמְצְאוּ גַּם מִתְנַגְּדִים גְּדוֹלִים, שֶׁרָאוּ בִסְפָרָיו הֲרִיסָה תַּחַת עַמּוּדֵי הַדָּת. דַּעְתָּם הָיְתָה כִּי רַק לָאֱמוּנָה יִגְבְּרוּ הַיְּהוּדִים בְּאַרְצוֹת גָּלוּתָם. וְהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי יַזִּיק לְקִיּוּם תּוֹרָתֵנוּ בָּעֵת שֶׁרַבִּים קָמוּ לְכַלּוֹתָהּ. מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם הָיוּ שׁוֹנִים: יֵשׁ־ [illegible] רָבָּם

רֻבָּם, כִּי סְפָרָיו מְלֵאִים חֲקִירָה יְתֵרָה (וְהֵם קָרְאוּ לָהּ „כְּפִירָה״), הַיְכוֹלָה רַק לְרַפּוֹת אֶת יְדֵי הַיְהוּדִים בְּתוֹרַת אֲבוֹתָם, וְהַמַּחְלֹקֶת שֶׁחָלְקוּ עַל הָרַמְבַּ״ם הָיְתָה בְּכָל אֹפֶן לְשֵׁם שָׁמַיִם; וְיֵשׁ – שֶׁהַקִּנְאָה בִּגְדֻלַּת הָרַמְבַּ״ם וּבְחָכְמָתוֹ דִבְּרָה מִתּוֹךְ הִתְנַגְּדוּתָם, וַיִּתְאַמְּצוּ לְהַשְׁפִּיל אֶת כְּבוֹדוֹ בְּעֵינֵי הָעָם. הַסֵּפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה״ עוֹרֵר עָלָיו בְּיִחוּד אֶת מְחָאַת אֲחָדִים מֵהָרַבָּנִים וְחַכְמֵי הַתּוֹרָה שֶׁחָרְדוּ מִפְּנֵי הַסֵּפֶר הַמְצֻיָּן הַזֶּה, פֶּן יִירַשׁ אֶת מְקוֹם הַתַּלְמוּד לְגַמְרֵי, וְסִפְרֵי חֲזַ״ל בִּמְקוֹרָם יִשָּׁכְחוּ מִקֶּרֶב יִשְׂרָאֵל. אֶחָד מִמִּתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ״ם הַגְּדוֹלִים הָיָה הָרַב הַמְפֻרְסָם בְּצָרְפַת הַדְּרוֹמִית („פְּרוֹבַנְצִיָּה״) הוּא ר׳ אַבְרָהָם בֶּן דָּוִד (הָרַאֲבַ״ד הַשֵּׁנִי), שֶׁחִבֵּר נֶגֶד „יָד הַחֲזָקָה״ אֶת סִפְרוֹ „הַשָּׂגוֹת״. אָז נֶחְלְקוּ חַכְמֵי הַתּוֹרָה וּמוֹרֵי הָעָם לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת: מַעֲרִיצֵי הָרַמְבַּ״ם הוֹסִיפוּ לְהַקְדִּישׁ אֶת שֵׁם רַבָּם הַגָּדוֹל וּלְהָפִיץ אֶת תּוֹרָתוֹ בָּרַבִּים („חַכְמֵי לוּנִיל״ וּבְנֵי מִשְׁפַּחַת אִבְּן תִּבּוֹן), וּמִתְנַגְּדָיו הַשּׁוֹנִים הוֹסִיפוּ לְהַשְׁפִּילוֹ וּלְעוֹרֵר עָלָיו אֶת חֲמַת הֲמוֹן הָעָם. וְגַם בְּמַחֲלֹקֶת זוּ נִגְלְתָה נֶפֶשׁ הָרַמְבַּ״ם בְּכָל תִּפְאֶרֶת גְּדֻלָּתָהּ וְצִדְקָתָהּ. דַּעְתּוֹ הָיְתָה מֻחְלֶטֶת: כִּי בְּאִם רַק יָבִינוּ הַיְהוּדִים בִּשְׁלֵמָה הֵם נִרְדָּפִים, לֹא יַעַזְבוּ אֶת תּוֹרָתָם מִפְּנֵי כָּל הַפֻּרְעָנִיּוֹת שֶׁבָּעוֹלָם; וְאֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ זוּ הוֹסִיף לְבָרֵר לְתַלְמִידָיו וְגַם לְמִתְנַגְּדָיו. בַּעֲנָוָה וּבִצְנִיעוּת מַפְלִיאָה כָּרָאוּי לְאִישׁ־אֱלֹהִים.

* הַתְּלָאוֹת הָרַבּוֹת שֶׁמְּצָאוּ אֶת הָרַמְבַּ״ם בְּחַיָּיו הַפְּרָטִיִּים וּבְחַיֵּי מִשְׁפַּחְתּוֹ הָרְסוּ לְאַט־לְאַט אֶת בְּרִיאוּתוֹ. וְכִמְעַט כָּל יָמָיו הָיָה יְדוּעַ חֳלִי וּמַכְאוֹבִים. אוּלָם בְּקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה וּזְהִירוּתוֹ בִּשְׁמִירַת בְּרִיאוּתוֹ תָּמְכוּ בַגּוּף הַחַלָּשׁ הַזֶּה עַד יְמֵי שֵׂיבָה. בִּשְׁנַת הַשִּׁבְעִים לִימֵי חַיָּיו נֶאֱסַף אֶל עַמּוֹ הַיְּהוּדִי־עֲנַק־הָרוּחַ (בכ׳ טֵבֵת, א. קל״ה לְחֻרְבָּן), שֶׁהֵאִיר בְּאוֹר חָכְמָתוֹ אֶת תּוֹרַת עַמּוֹ עַד הַיּוֹם, וְיוֹם מוֹתוֹ הָיָה לְיוֹם אֵבֶל כָּל הָעָם בְּאַרְצוֹת גָּלוּתוֹ. הָאַגָּדָה מְסַפֶּרֶת, כִּי בִּנְסֹעַ הָאָרוֹן עִם גְּוִיַּת רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן־מַיְמוֹן מִמִּצְרַיִם לִקְבוּרָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, פָּגְשׁוּ בַמְּלַוִּים הָרַבִּים כִּשְׁלֹשִׁים אִישׁ מִשֵּׁבֶט הַבֵּידוּאִים וַיַּחְפְּצוּ לָקַחַת אֶת הָאָרוֹן וּלְהַשְׁלִיכוֹ הַיָּמָּה; אֲבָל לֹא יָכְלוּ לַהֲזִיזוֹ מִמְּקוֹמוֹ, וַיָּבִינוּ כִּי

אִישׁ קָדוֹשׁ הוּא הַמֻּנָּח בּוֹ וַיִּלָּווּ גַּם הֵם אֶת הַמֵּת.

* מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ״ם לֹא הִשְׁלִימוּ עִם דֵּעוֹתָיו גַּם אַחֲרֵי מוֹתוֹ, וְהַמַּחֲלֹקֶת הוֹסִיפָה לְהִתְלַקֵּחַ וְהִגִּיעָה גַּם לְקַנָּאוּת־הַדָּת וּלְחִלּוּל שֵׁם שָׁמַיִם לְעֵינֵי שׂוֹנְאֵינוּ. אוּלָם הָעָם הֵבִין מֶה הָיָה לוֹ זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ, וְזֶה זִכְרוֹ אֲשֶׁר הוּא מַזְכִּיר בּוֹ אֶת שְׁמוֹ עַד הַיּוֹם: „מִמֹּשֶׁה (בֶּן עַמְרָם) עַד מֹשֶׁה (בֶּן מַיְמוֹן) לֹא קָם כְּמֹשֶׁה״.

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַשְּׁלִישִׁי.

הָרַמְבַּ"ם וּמִתְנַגְּדָיו.

אֶרֶץ מִצְרַיִם זָכְתָה בִּימֵי קֶדֶם לְהוֹצִיא מִתּוֹכָהּ אִישׁ, אֲשֶׁר הֵרִים אֶת נֵס הַמֶּרֶד נֶגֶד הָעַבְדוּת וַיִּתֵּן לִבְנֵי עַמּוֹ תּוֹרַת אוֹר וָחֹפֶשׁ, שֶׁהָיְתָה בִּרְבוֹת הַיָּמִים לְמַעְיָן הַמִּתְגַּבֵּר, הַמְחַיֶּה בְּמֵימָיו כָּל עוֹבְרֵי דָרֶךְ. כַּעֲבוֹר מֵאוֹת עִדָּנִים וְדוֹרוֹת הוֹפִיעַ בְּאֶרֶץ זוֹ עוֹד אִישׁ אֶחָד בַּעַל לֵב רָחָב וְחֵפֶץ אַדִּיר כָּמוֹהוּ, מָלֵא הוֹד מַלְכוּת וַעֲנָוַת יֹשֶׁר כָּמוֹהוּ. תְּכוּנַת מְחוֹקְקֵנוּ הַגָּדוֹל נִגְלְתָה בְּכָל תִּפְאַרְתָּהּ כְּשֶׁבָּאוּ אֵלָיו מְקֹרָבָיו וּבְשׂוֹרַת פַּחַד בְּפִיהֶם: „אֶלְדָּד וּמֵידָד מִתְנַבְּאִים בַּמַּחֲנֶה" – וַיַּעֲנֵם: „מִי יִתֵּן וְהָיָה כָּל עַם ד' נְבִיאִים". כִּי הוּא לֹא רָאָה בַּכְּהוּנָּה הַגְּדוֹלָה וּבְגִלּוּי הַשְּׁכִינָה זְכוּת מְיֻחֶדֶת „וַחֲזָקָה" לְמַמְלֶכֶת הַכֹּהֲנִים וְשֵׁבֶט רָמֵי הַיַּחַשׂ.

וְתַלְמִידוֹ הַנֶּאֱמָן משֶׁה בֶּן מַיְמוֹן הָלַךְ בְּעִקְבוֹתָיו. בְּתוֹרַת רַבּוֹ לֹא רָאָה מְנוֹרַת הַקֹּדֶשׁ הַמְּאִירָה רַק ד' אַמּוֹת שֶׁל הַהֲלָכָה, כִּי אִם מָאוֹר גָּדוֹל הַמֵּפִיץ קַרְנֵי אוֹרוֹ אֶל כָּל קַצְוֵי אֶרֶץ וְאֵין נִסְתָּר מִזָּהֳרוֹ. לִפְנֵי עֵינָיו הָיְתָה תָמִיד תְּמוּנַת „כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל מֵחוֹטֵב עֵצָיו עַד שׁוֹאֵב מֵימָיו", וִיסוֹד חֲקִירוֹתָיו בְּתוֹרַת הַיַּהֲדוּת נִשְׁעַן עַל דִּבְרֵי מוֹרוֹ הַגָּדוֹל: „כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת לֹא נִפְלֵאת הִיא מִמְּךָ, וְלֹא רְחוֹקָה הִיא"

עוֹד בִּימֵי כִתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ נִכָּר הָיָה הַהֶבְדֵּל בֵּין הַלְוִיִּם וְכֹהֲנֵי ד' וּבֵין „הֲמוֹן בֵּית יִשְׂרָאֵל". הַתּוֹרָה הָיְתָה לְנַחֲלַת פִּרְחֵי הַכְּהוּנָּה, וְהָעָם הֶאֱמִין בָּהֶם אֱמוּנָה שְׁלֵמָה. נֶגֶד זְכוּת־אָבוֹת זוֹ קָמוּ הַנְּבִיאִים וְרָבוּ אֶת רִיב עַמָּם מִידֵי מְאַשְּׁרָיו הַמַּתְעִים. בִּימֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי הָיָה מֻרְגָּשׁ עוֹד יוֹתֵר הַשִּׁנּוּי שֶׁבֵּין הַסּוֹפְרִים וְהַחֲכָמִים וּבֵין „עַמֵּי הָאֲרָצוֹת". הַתּוֹרָה הָיְתָה שְׁנִית לִרְכוּשׁ יְחִידֵי סְגֻלָּה, וְהָעָם קִיֵּם רַק אֶת מִצְוֹתֶיהָ, בְּלִי דַעַת אֶת מַהוּתָן. וּכְשֶׁיָּצָא עַמֵּנוּ בַּגּוֹלָה נוֹכְחוּ חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּעַצְמָם כִּי סַכָּנָה נִשְׁקֶפֶת לְקִיּוּם הַיַּהֲדוּת וְנוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ, אִם לֹא תִמָּסֵר מוֹרֶשֶׁת הָאָבוֹת לִידֵי כָל הָעָם. זֹאת הָיְתָה כַּוָּנַת ר' יְהוּדָה הַנָּשִׂיא בְּחִבּוּר הַמִּשְׁנָה וְר' אַשִׁי בְּסִדּוּר הִלְכוֹת הַגְּמָרָא, וְזֹאת הָיְתָה מְגַמַּת ר' סְעַדְיָה גָאוֹן בְּסִפְרוֹ „הָאֱמוּנוֹת וְהַדֵּעוֹת" וְר' יִצְחָק אַלְפַסִי בְּסֵפֶר „הַהֲלָכוֹת". וְזֶה הָיָה אַדִּיר חֶפְצוֹ שֶׁל הָרַמְבַּ"ם בְּכָל יְצִירוֹתָיו הַגְּאוֹנִיּוֹת אֲשֶׁר יָצַר וּבְכָל מִפְעָלָיו אֲשֶׁר פָּעַל לְטוֹבַת עַמּוֹ. הָעָם אֵינוֹ צָרִיךְ, לְדַעְתּוֹ, רַק לְהַאֲמִין וּלְקַיֵּם מִצְוֹת, כִּי אִם לָדַעַת וּלְהָבִין אֶת תּוֹרָתוֹ.

מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם חָשְׁבוּ בְּתֹם לְבָבָם, כִּי הָעָם לְכָל מִשְׁפְּחוֹתָיו וּשְׂדֵרוֹתָיו אֵינוֹ מוּכְשָׁר לַחֲזוֹת אֶת הַמָּאוֹר שֶׁבַּתּוֹרָה בְּלִי אַסְפַּקְלַרְיַת הָאֱמוּנָה, וְאוֹר הַמַּדָּע שֶׁשָּׁפַךְ הָרַמְבַּ"ם עַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת הָיָה יָכוֹל, לְפִי דַעְתָּם, לְהַכּוֹת אֶת עֵינֵי הָעָם בַּסַּנְוֵרִים. זֹאת הָיְתָה סִבַּת הַהִתְנַגְּדוּת הָעִקָּרִית שֶׁבֵּין הָרַמְבַּ"ם וּבֵין מִתְנַגְּדָיו הַיְשָׁרִים. אֲלֵיהֶם נִלְווּ הֲמוֹן נִרְגָּנִים, קַנָּאִים וּמַחֲרַחֲרֵי רִיב מִסּוּג אוֹתָם הָאֲנָשִׁים שֶׁבָּאוּ אֶל משֶׁה בִּצְעָקוֹת: „אֶלְדָּד וּמֵידָד מִתְנַבְּאִים בַּמַּחֲנֶה". בָּרַמְבַּ"ם רָאוּ אֶת נְבִיא־הַדּוֹר שֶׁבָּא לִתְבֹּעַ אֶת עֶלְבּוֹן הָעָם מִידֵי מַנְהִיגָיו. וְהַמַּחֲלֹקֶת לְשֵׁם שָׁמַיִם נֶהֶפְכָה עַל יָדָם לְמַסֶּכֶת־קַנָּאוּת וּלְמִלְחֶמֶת אֲנָשִׁים. אוּלָם הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים יָדְעוּ לִשְׁפֹּט נְכֹחָה אֶת עֶצֶם הָרִיב, וּלְכָל אֶחָד מִבַּעֲלֵי הָרִיב הִקְצִיעוּ בְּצֶדֶק אֶת מְקוֹמוֹ הָרָאוּי לוֹ.

(ז. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מְקַדֶּמֶת: מַסְעֵי הַצְּלָב.

מֵאָז נִלְקְחָה פַּלֶשְׂתִּינָה מִיְדֵי הַיְהוּדִים, הָיְתָה אֶרֶץ זוּ לְסֶלַע־הַמַּחֲלֹקֶת בֵּין הָעַמִּים. הִתְחָרוּתָם זֹאת הָיְתָה בְּרֵאשִׁיתָהּ מִטַּעַם מְדִינִי: כִּי גַם עַמֵּי אַסְיָה גַּם עַמֵּי אֵירָפָּה לֹא חָפְצוּ בִּתְחִיַּת הַיְהוּדִים בְּתוֹר עַם חָפְשִׁי. בִּרְבוֹת הַיָּמִים לָבְשָׁה קִנְאַת הָעַמִּים לְפַלֶשְׂתִּינָה גַם צוּרָה דָתִית: לְפִי הַמְּסוֹרָה נִקְבַּר יֵשׁוּ, מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִים, בִּירוּשָׁלַיִם אֵצֶל הַ„כֹּתֶל הַמַּעֲרָבִי", וּבְקִרְבַת הַמָּקוֹם הַזֶּה בָּנָה עוֹמַר גַּם אֶת בֵּית הַמִּסְגָּד הָרִאשׁוֹן לַמּוּשְׁלְמָנִים.

הָעַרְבִיאִים, אַחֲרֵי הֵאָחֲזָם בְּפַלֶשְׂתִּינָה וּבְסוּרְיָה, הִתְיַחֲסוּ לָרֹב אֶל בְּנֵי יֶתֶר הַדָּתוֹת בְּסַבְלָנוּת, וְהַנּוֹצְרִים יָכְלוּ לַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיְמָה וּלְהִתְפַּלֵּל עַל קֶבֶר מְשִׁיחָם בְּאֵין־מַפְרִיעַ. אַךְ הַתֻּרְכִּים וּבְרֹאשָׁם מַנְהִיגָם סֶלְדְשׁוּק (שֶׁעַל שְׁמוֹ נִקְרְאוּ מֵאָז כָּל בְּנֵי הַשֵּׁבֶט) כָּבְשׁוּ אֶת אַסְיָה הַקְּטַנָּה וְאֶת פַּלֶשְׂתִּינָה, וְהִפְרִיעוּ בִּידֵי הַנּוֹצְרִים לְהַטִּיף לְדָתָם בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח „כְּאָדָם הָעוֹשֶׂה בְּתוֹךְ שֶׁלּוֹ" הַנּוֹצְרִים אָמְרוּ לְזַכּוֹת בְּדָתָם אֶת כָּל הָעַמִּים, לוּא גַם עַל כָּרְחָם, וְחֵפֶץ כָּזֶה הָיָה גַם לַמּוּשְׁלְמָנִים; וְכַאֲשֶׁר נִפְגְּשׁוּ שְׁנֵי הָאֵיתָנִים הָאֵלֶּה – רָגְזָה כָּל הָאָרֶץ.

הָרִאשׁוֹן, שֶׁהִשְׁלִיךְ נִיצוֹץ אֶל תּוֹךְ עֲרֵמַת־תֶּבֶן זוּ הָיָה אֲלֶכְּסִיּוּס קֵיסַר בִּיצַנְץ, שֶׁחָרַד פֶּן יִקְחוּ מִיָּדוֹ הַתֻּרְכְּמָנִים גַּם אֶת קָנְסְטַנְטִינָפּוֹל. וּמִדַּעְתּוֹ כִּי צִבְאוֹתָיו לֹא יַעַמְדוּ בִּפְנֵיהֶם פָּנָה אֶל הָאַפִּיפְיוֹר אוּרְבַּנּוּס הַשֵּׁנִי – לְעֶזְרָה. לְפִי מְסוֹרֶת הַנּוֹצְרִים הָיָה הַנָּזִיר פֶּטֶר אִישׁ אַמְיֶנְס הָרִאשׁוֹן, שֶׁהִלְהִיב אֶת בְּנֵי דָתוֹ לְמַסְעֵי־הַצְּלָב. הָאִישׁ הַזֶּה הָיָה לְכְשֶׁעַצְמוֹ תָּמִים וְנֶאֱמָן לְדָתוֹ וּמַחֲשַׁבְתּוֹ הָיְתָה: לְהָרִים אֶת כְּבוֹד הַנּוֹצְרִיּוּת בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח. בְּדִבְרֵי גוּזְמָה וְחֶזְיוֹנוֹת לַיְלָה שֶׁחָזָה הַמִּתְבּוֹדֵד הַזֶּה הִשְׁפִּיעַ עַל אוּרְבַּנּוּס לְעוֹרֵר אֶת עַמֵּי הַנּוֹצְרִים לְ„מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ". בִּשְׁנַת 1095 נֶאֶסְפוּ, בִּפְקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר, מַלְכֵי עַמֵּי אֵירָפָּה, כְּמָרֶיהָ וְרוֹזְנֶיהָ לַאֲסֵפָה רַבָּה בְּפִּיצַנְצוֹ (אִיטַלְיָה) וְאַחַר כַּךְ–בִּקְלִירְמוֹן (פְּרַנְקִיָּה); בְּתוֹךְ רִבְבוֹת הַבָּאִים הָיוּ גַּם מַלְאֲכֵי קֵיסַר בִּיצַנְץ–וּמִשָּׁם הֵחֵל הַנֶּגֶף.

הַסִּבָּה הָעִקָּרִית לְמַסַּע הַצְּלָב הָיְתָה אֵיפוֹא מְדִינִית, וְהַסִּפּוּרִים עַל אוֹדוֹת אַכְזְרִיּוּת הַסֶּלְדְשׁוּקִים לַנּוֹצְרִים הָיוּ מְגֻזָּמִים. תָּכְנִית מְסֻיֶּמֶה לֹא הָיְתָה לְעוֹרְכֵי מַסְעֵי הַצְּלָב, מִפְּנֵי שֶׁלְּכָל אֶחָד מֵהֶם הָיְתָה כַּוָּנָה מְיֻחֶדֶת: הָאַפִּיפְיוֹר וְהַכְּמָרִים חָפְצוּ לְהַגְדִּיל אֶת כְּבוֹד דַּת הַמְּשִׁיחִיּוּת, שֶׁהָשְׁפְּלָה בְּאַרְצוֹת הַקֶּדֶם; מַלְכֵי אֵירָפָּה וְאַדִּירֶיהָ נָשְׂאוּ עַיִן – אֶל הַשָּׁלָל; מֶלֶךְ בִּיצַנְץ – אֶל אַדְמַת אַסְיָה. וְלָכֵן לֹא הָיוּ תוֹצְאוֹת מַסְעֵי הַצְּלָב הָרַבִּים חֲשׁוּבוֹת וְקַיָּמוֹת לְתוֹעֶלֶת עֶצֶם הָעִנְיָן. נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב, שֶׁהָיוּ בְּרֻבָּם קָתוֹלִים, יִסְּדוּ לָהֶם – אַחֲרֵי שָׁפְכָם נַהֲרֵי נַחֲלֵי דָם וְהַפִּילָם רִבְבוֹת חֲלָלִים בְּאֵירָפָּה וּבְאַסְיָה – מַמְלָכָה מִצְעָרָה בִּירוּשָׁלַיִם, מְלֵאָה מְהוּמָה, עַרְבּוּבְיָה וְסִכְסוּכֵי אַחִים. הָעוּבְדָּה הַזֹּאת הִכְזִיבָה לְגַמְרֵי אֶת תּוֹחֶלֶת נוֹצְרֵי בִּיצַנְץ־הַיְוָנִים. מְנַהֲלֵי מַסְעֵי הַצְּלָב חָפְרוּ בִּידֵיהֶם קֶבֶר לְעֶצֶם הָרַעְיוֹן, וּבְשַׁחַת זוּ נָפְלָה הָרִאשׁוֹנָה–מֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ: אַחֲרֵי מִלְחָמוֹת וְסִכְסוּכִים פְּנִימִיִּים כָּבְשׁוּ נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶת בִּירַת בִּיצַנְץ הִיא קָנְסְטַנְטִינָפּוֹל, וּבַאֲחוּזוֹתֶיהָ חִדְּשׁוּ אֶת קֵיסָרִיּוּת רוֹמִי. אַךְ גַּם הִיא לֹא הֶאֱרִיכָה יָמִים.

(א. ליבושיצקי).

פֶּרֶק רְבִיעִי: יְמֵי מַסְעֵי הַצְּלָב.

(בְּעֶרֶךְ: א. כ״ה - א. ק״ן לַחֻרְבָּן; 1095 – 1220 לְמִסְפָּרָם).

כא. מַסַּע הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן. בְּסוֹף הַמֵּאָה הָאַחַת־עֶשְׂרֵה לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים נִתְרַבּוּ יֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים בְּפְרַנְקִיָה, בְּגֶרְמַנְיָה וּבְיֶתֶר אַרְצוֹת אֵירָפָּה. מַצָּבָם בִּכְלָל הָיָה אֵיתָן וְעוֹרֵר בְּלִבָּם תִּקְוָה טוֹבָה גַם לֶעָתִיד; אַךְ תּוֹחַלְתָּם זוֹ נִכְזָבָה. בָּעֵת הַהִיא קָרוּ בְאֵירָפָּה מִקְרִים נוֹרָאִים, שֶׁהָרְסוּ עַד הַיְסוֹד אֶת מַעֲמַד הַיְהוּדִים וַיַּפְקִירוּ אֶת חַיֵּיהֶם – לָבַז וְלִמְשִׁסָּה, לְקָלוֹן וּלְחָמָס. הָעַמִּים הַנּוֹצְרִים עָרְכוּ אָז „מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ" נֶגֶד הַמּוּשְׁלְמָנִים אֲדוֹנֵי פַּלֶשְׁתִּינָה. עוֹלֵי הָרֶגֶל הַנּוֹצְרִים הֵבִיאוּ דִבָּתָם רָעָה, כִּי הַמּוּשְׁלְמָנִים מִסְתּוֹלְלִים בָּהֶם בְּבוֹאָם לְהִשְׁתַּטֵּחַ עַל קֶבֶר יֵשׁוּ בִּירוּשָׁלַיִם, וּמִתְעַמְּרִים בִּכְלָל בַּאֲחֵיהֶם הַנּוֹצְרִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ. בִּשְׁנַת 1095 קָרָא הָאַפִּיפְיוֹר אֻרְבַּנוּס הַשֵּׁנִי לַאֲסֵפַת כְּמָרִים בָּעִיר קְלִירְמוֹנָה וַיַּלְהֵב אֶת הֶהָמוֹן לְמִלְחֶמֶת מִצְוָה נֶגֶד הַמּוּשְׁלְמָנִים „הַכּוֹפְרִים" לִכְבּשׁ מִיָּדָם אֶת יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ. לְקוֹל קְרִיאָתוֹ נִקְבְּצוּ מִגְּבוּלוֹת פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה רַבִּים מֵהַנְּשִׂיאִים־הַפֵּיאוֹדָלִים, אַבִּירִים, הֶגְמוֹנִים (בִּישׁוֹפִים) וְעֵרֶב־רַב „כַּחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם". רִבְבוֹת נוֹצְרִים עָזְבוּ אֶת נַחֲלוֹתֵיהֶם וּמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם, תָּפְרוּ אֶל מְעִילֵיהֶם סִימָנֵי־צְלָב אֲדֻמִּים וַיִּכּוֹנוּ לְמִלְחָמָה עִם „אוֹיְבֵי ד'". וּבְרֵאשִׁית שְׁנַת 1096 הָיָה כְּבָר מַחֲנֵה נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב כָּבֵד מְאֹד. בֵּינֵיהֶם נִמְצְאוּ גַם נוֹצְרִים יְשָׁרִים וּתְמִימֵי לֵב, שֶׁאָמְרוּ לָרִיב בֶּאֱמֶת אֶת רִיב אֱמוּנָתָם מִידֵי הַמּוּשְׁלְמָנִים לוֹחֲצֵיהֶם; אֲבָל מַרְבִּית נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב הָיוּ אַנְשֵׁי חָמָס וְרוֹדְפֵי מַעֲשַׁקּוֹת, וְכָל הָעִנְיָן „הַקָּדוֹשׁ" נֶהְפַּךְ לָהֶם לְעֵסֶק טוֹב. הַנְּשִׂיאִים וְהָרוֹזְנִים וְהָאַדִּירִים קִוּוּ לִשְׁלֹל שָׁלָל רַב בְּאַרְצוֹת הַמּוּשְׁלְמָנִים. וְהָאִכָּרִים הַמְּשֻׁעְבָּדִים נִלְווּ אֶל מַחֲנוֹת נוֹשְׂאֵי־הַצָּלָב בִּשְׁבִיל הַחֵרוּת הַגְּמוּרָה וּסְלִיחַת עֲוֹנוֹתֵיהֶם שֶׁהִבְטִיחוּ

לָהֶם אִם יְקַנְּאוּ אֶת קִנְאַת מְשִׁיחָם. אֶל קְהַל־הָעַמִּים הַמְּשֻׁנֶּה הַזֶּה נִסְפְּחוּ הֲמוֹנֵי רֵיקִים וּפוֹחֲזִים, אַנְשֵׁי בְלִיַּעַל וְשׁוֹדְדִים פְּשׁוּטִים; וְעוֹד טֶרֶם שֶׁהִסְפִּיקוּ הָרוֹזְנִים לְהִכּוֹן לַדֶּרֶךְ אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, נָפוֹצוּ הֲמוֹנֵי נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב בְּעָרֵי פְרַנְקִיָּה וְגֶרְמַנְיָה וַיָּחֵלּוּ לָבוֹז אֶת הַתּוֹשָׁבִים הַשְּׁקֵטִים. וּבְיִחוּד – כִּלּוּ חֲמָתָם בַּיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ: בָּזְזוּ אֶת רְכוּשָׁם, אִנְּסוּם לְהָמֵר אֶת דָּתָם, וְהַמַּמְרִים אֶת פִּיהֶם עֻנּוּ וְהוּמְתוּ בְּאַכְזְרִיּוּת חַיּוֹת טֶרֶף. הָרַב הֶחָכָם וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ בַּדּוֹר הַהוּא: רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן נַחְמָן (=רַמְבַּ"ן) מְתָאֵר אֶת צָרוֹת אֲבוֹתֵינוּ בְּסִפְרוֹ „גְזֵרוֹת תַּתְנַ"ו" (מַסְעֵי הַצְּלָב הָהֵלּוּ בִּשְׁנַת ד' אֲלָפִים וְתַתְנַ"ו לְפִי הַמִּנְיָן שֶׁאָנוּ מוֹנִים הַיּוֹם לִבְרִיאַת הָעוֹלָם) – בְּסִגְנוֹן כָּזֶה: „קָם עַם לוֹעֵז, גּוֹי מַר וְנִמְהָר, צָרְפָתִים וְאַשְׁכְּנַזִּים, וַיִּתְּנוּ אֶת לִבָּם לָלֶכֶת אֶל עִיר הַקֹּדֶשׁ. וּבְעָבְרָם דֶּרֶךְ הֶעָרִים אֲשֶׁר שָׁם הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבִים, אָמְרוּ בְלִבָּם: אָנוּ הוֹלְכִים לִנְקֹם נִקְמָתֵנוּ מִן הַיִּשְׁמְעֵאלִים; הִנֵּה – הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר הֵמִיתוּ אֶת מְשִׁיחֵנוּ, נִנָּקְמָה בָהֶם תְּחִלָּה!..."

וִימֵי הָאָבִיב בִּשְׁנַת 1096 (א. כ"ו לַחֻרְבָּן, ד. תַּתְנַ"ו) הֵבִיאוּ עַל יְהוּדֵי אֵירֹפָּה כִּלָּיוֹן חָרוּץ וְשֶׁבֶר־עָם. נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב הִשְׁתּוֹלְלוּ בְּעָרִיצוּת שֶׁל פְּרָאִים בְּיִחוּד בְּעָרֵי הָרֵינוּס. הָרִאשׁוֹנָה הָיְתָה לִמְשִׁסָּה קְהִלַּת הַיְּהוּדִים בְּוֶרְמַיְשָׂא: מֵאוֹת יְהוּדִים עֻנּוּ בְעִנּוּיִם קָשִׁים, נִטְבְּחוּ בִּידֵי נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב וּמֵתוּ כִקְדוֹשֵׁי עַמָּם וּקְרִיאַת יִחוּד הַבּוֹרֵא בְּפִיהֶם: „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל, ד' אֱלֹהֵינוּ – ד' אֶחָד!..." רַבִּים מִיהוּדֵי וֶרְמַיְשָׂא בָּחֲרוּ לְאַבֵּד אֶת עַצְמָם לָדַעַת מִנְּפֹל בִּידֵי הָאוֹיֵב הָאַכְזָר. נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת שָׁחֲטוּ בִידֵיהֶן אֶת יַלְדֵיהֶן הָרַכִּים, פֶּן יִפְּלוּ בִּידֵי הֶעָרִיצִים וְיִטָּבְלוּ עַל כָּרְחָם. וְנוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב הוֹסִיפוּ לְהַחֲרִיב אֶת בָּתֵּי הַיְּהוּדִים בְּוֶרְמַיְשָׂא וְלָבוֹז אֶת רְכוּשָׁם. טִמְּאוּ אֶת בָּתֵּי הַתְּפִלָּה וְרָמְסוּ אֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה בְּטִיט חוּצוֹת (כ"ג אִיָּר). מִקְצָת הַיְּהוּדִים נִמְלְטוּ מֵחֲמַת הָאֲסַפְסוּף הַמִּשְׁתּוֹלֵל אֶל בֵּית הֶגְמוֹן הָעִיר אֲלֶרְבְּרַנְדוּס, אַךְ הוּא לֹא הֵגֵן בַּעֲדָם וַיָּחֶל לְפַתּוֹתָם כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם. הָאֻמְלָלִים רָאוּ כִּי נָפְלוּ בַפַּח, וַיְבַקְשׁוּ אֶת הַהֶגְמוֹן כִּי יִתֵּן לָהֶם זְמַן לְהִמָּלֵךְ עִם נַפְשָׁם. מִסָּבִיב לְאַרְמוֹן אֲלֶרְבְּרַנְדוּס הִכָּה מַחֲנֵה

נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב לְהוֹבִיל אֶת הַיְהוּדִים – לִטְבִילָה אוֹ לְמִיתָה. עָבְרוּ יָמִים אֲחָדִים וּמֵאֵת הַיְהוּדִים – אֵין קוֹל וְאֵין קָשֶׁב. אָז נִפְתְּחוּ דַּלְתוֹת בָּתֵּי מִקְלָטָם – וּלְעֵינֵי הַהֶגְמוֹן וַעֲבָדָיו נִגְלְתָה תְּמוּנָה מַבְהִילָה: כָּל הַיְהוּדִים הַנִּמְלָטִים, לְמִקָּטָן וְעַד גָּדוֹל, הִתְבּוֹסְסוּ בְדָמָם; הַגִּבּוֹרִים בָּחֲרוּ בַמָּוֶת מִבְּגֹד בְּדַת אֲבוֹתָם. מְסִירוּת־נַפְשָׁם זוּ עוֹד הֶעֶלְתָה אֶת חֲמַת הֶהָמוֹן הַפָּרוּעַ, שֶׁהִשְׁתּוֹלֵל גַּם בְּגוּפוֹת הַמֵּתִים הַקְּדוֹשִׁים וַיְסַחֲבֵם בַּחוּצוֹת סָחוֹב וְהַשְׁלֵךְ. עֶלֶם אֶחָד, שִׂמְחָה כֹּהֵן שְׁמוֹ, שֶׁהַשּׁוֹדְדִים הָרְגוּ אֶת אָבִיו וְאֶת שִׁבְעַת אֶחָיו, אָמַר לָקַחַת נָקָם מִשּׁוֹפְכֵי דָמָם, וְכַאֲשֶׁר סְחָבוּהוּ נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶל בֵּית תִּפְלָתָם לִטְבִילָה, בֵּין יֶתֶר הַיְהוּדִים שֶׁלֹּא הִסְפִּיקוּ לִשְׁלֹחַ יָד בְּנַפְשָׁם.– הוֹצִיא גוֹאֵל־הַדָּם הַצָּעִיר סַכִּין מִתַּחַת לְמַדָּיו וַיִּדְקֹר בּוֹ אֶת קְרוֹבֵי שֶׁל הַהֶגְמוֹן. הֶהָמוֹן הַנִּדְהָם לְאֹמֶץ־לֵב הַיְהוּדִי הִתְנַפֵּל עָלָיו וַיְקָרְעֵהוּ לִגְזָרִים. יְהוּדֵי וֶרְמַיְשָׂא הָיוּ לְמוֹפֵת בִּמְסִירוּת נַפְשָׁם לְעַמָּם וּלְתוֹרָתָם, וְרַק מְתֵי־מִסְפָּר בּוֹדְדִים נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם, וְאַחַר כַּךְ שָׁבוּ אֶל חֵיק אֻמָּתָם וַיָּמוּתוּ גַּם הֵם עַל קִדּוּשׁ־הַשֵּׁם. כְּשֶׁיָּצָא אֲסַפְסוּף הַפּוֹרְעִים מִוֶּרְמַיְשָׂא הוּבְלוּ גְּוִיּוֹת הַמּוּמָתִים הַקְּדוֹשִׁים לִקְבוּרָה – וּמִסְפָּרָם הָיָה כִּשְׁמוֹנֶה מֵאוֹת אִישׁ וְאִשָּׁה, טַף וְזָקֵן.

וּמַחֲנֶה שֵׁנִי שֶׁל נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב עָלָה אָז עַל מַגֶּנְצָה. יְהוּדֵי הָעִיר הַזֹּאת נִסּוּ לְהִתְבַּצֵּר בְּאַרְמוֹן הַהֶגְמוֹן רָתַּרְד, שֶׁנָּתַן לָהֶם מַחֲסֶה וּמִפְלָט בְּבֵיתוֹ בְּכֶסֶף מָלֵא. בְּגֶשֶׁת נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶל הָאַרְמוֹן יָצְאוּ הַיְהוּדִים בִּכְלֵי נֶשֶׁק לִקְרָאתָם, בְּתִקְוָתָם כִּי עַבְדֵי הַהֶגְמוֹן יַעַזְרוּ עַל יָדָם, כַּאֲשֶׁר הִתְנוּ אִתּוֹ מֵרֹאשׁ. אַךְ תִּקְוָתָם נִכְזָבָה: עַבְדֵי רָתַּרְד נָפוֹצוּ, וְהַיְהוּדִים נֶעֶזְבוּ לְנַפְשָׁם. לְהִלָּחֵם הַרְבֵּה עִם הָאֲסַפְסוּף הָרַב וְהֶעָצוּם מֵהֶם, לֹא יָכְלוּ הָאֻמְלָלִים. אָז שָׁלְחוּ מַרְבִּיתָם יָד בְּנַפְשָׁם, וְהַנִּשְׁאָרִים נֶהֶרְגוּ בִּידֵי הַפּוֹרְעִים; אֶת רְכוּשׁ הַיְהוּדִים חִלְּקוּ בֵּינֵיהֶם הַהֶגְמוֹן וְרֹאשׁ גְּדוּד הַשּׁוֹדְדִים.

* הָרַמְבַּ"ן מְתָאֵר בִּפְרוֹטְרוֹט אֶת מִיתוֹת קְדוֹשֵׁי מַגֶּנְצָה, שֶׁמִּסְפָּרָם עָלָה עַד אֶלֶף וָשֵׁשׁ מֵאוֹת נֶפֶשׁ, וְסִפּוּרָיו מְעוֹרְרִים זְוָעָה וְהִתְפַּעֲלוּת עַד הַיּוֹם. מִכָּל יְהוּדֵי מַגֶּנְצָה נִשְׁאֲרוּ בַחַיִּים כְּשִׁשִּׁים אִישׁ, שֶׁנִּטְבְּלוּ

עַל יְדֵי הַהֶגְמוֹן עַל כָּרְחָם. בֵּין הָאֲנוּסִים הָיָה אִישׁ חָסִיד וְר׳ יִצְחָק שְׁמוֹ, הוּא וּשְׁתֵּי בְנוֹתָיו. בְּעֶרֶב שָׁבוּעוֹת שָׁחַט הָאָב אֶת בְּנוֹתָיו וַיַּצֵּת עֲלֵיהֶן אֶת הַבַּיִת בָּאֵשׁ. אַחַר כַּךְ הָלַךְ עִם חֲבֵרוֹ הָאָנוּס ר׳ אוּרִיָּה אֶל בֵּית הַתְּפִלָּה לַיְהוּדִים, וַיַּצִּיתוּ גַם אוֹתוֹ בָּאֵשׁ וַיִּשָּׂרְפוּ שְׁנֵיהֶם לִפְנֵי אֲרוֹן־הַקֹּדֶשׁ.

יוֹתֵר טוֹב הָיָה גוֹרַל הַיְהוּדִים בְּקוֹלוֹנְיָה. אַחֲרֵי בַקָּשׁוֹת וְתַחֲנוּנִים רַבִּים נֵאוֹתוּ לָהֶם הַהֶגְמוֹן הֶרְמַן וְתוֹשְׁבֵי הָעִיר לְהָגֵן עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי חֲמַת נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב. רַבִּים מִיהוּדֵי קוֹלוֹנְיָה נִצְּלוּ מִמָּוֶת, אֲבָל אֵלֶּה שֶׁחָשׁוּ לָהֶם מִפְלָט אֶל הֶעָרִים הַסְּמוּכוֹת הוּמְתוּ בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת בִּידֵי הַפּוֹרְעִים אוֹ שָׁלְחוּ יָד בְּנַפְשָׁם. גַּם בִּסְבִיבוֹת קוֹלוֹנְיָה הֶרְאוּ הַיְהוּדִים אֶת אֹמֶץ לִבָּם וְאֶת מְסִירוּתָם לְעַמָּם, וְלֹא נִכְנְעוּ לְצוֹרְרֵיהֶם.

* הָרַמְבַּ״ן מְסַפֵּר עַל חָסִיד זָקֵן אֶחָד בָּעִיר בַּכְרַךְ וְר׳ שְׁמוּאֵל בֶּן יְחִיאֵל שְׁמוֹ, שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן נָאֶה, וּשְׁנֵיהֶם נִמְלְטוּ מִפְּנֵי הֶעָרִיצִים לְתוֹךְ הַנָּהָר. פָּשַׁט הַנַּעַר אֶת צַוָּארוֹ לְאָבִיו בְּתוֹךְ הַמָּיִם; בֵּרַךְ ר׳ שְׁמוּאֵל עַל הַשְּׁחִיטָה וְהַבֵּן עָנָה: אָמֵן; וְגַם יֶתֶר הַיְהוּדִים עָנוּ אַחֲרֵיהֶם: "אָמֵן, שְׁמַע יִשְׂרָאֵל – ד׳ אֶחָד!..." אֲבָל קָשֶׁה הָיָה לָאָב הָאֻמְלָל לְקַיֵּם אֶת מִצְוַת הַשְּׁחִיטָה עַל בְּנוֹ, וַיִּמְסֹר אֶת הַחַלָּף לְשַׁמָּשׁ בֵּית הַכְּנֶסֶת, וְהוּא שָׁחַט אֶת שְׁנֵיהֶם. וְרַב אֶחָד, ר׳ יִצְחָק שְׁמוֹ, עֻנָּה עַל יְדֵי הַפְּרָאִים עִנּוּיִם קָשִׁים, עַד שֶׁאָבְדָה בִינָתוֹ; וְאָז טְבָלוּהוּ וְהוּא לֹא הִרְגִּישׁ בַּדָּבָר. אַךְ כְּשֶׁשָּׁבָה אֵלָיו רוּחַ מְבִינָתוֹ וַיֵּדַע אֶת אֲשֶׁר נַעֲשָׂה לוֹ -- הִפִּיל אֶת עַצְמוֹ אֶל נְהַר רֵינוּס. וְאִשָּׁה צְעִירָה אַחַת יָלְדָה בָּעֵת הַהִיא בֵּן, וּמִיִּרְאָה פֶּן יִגְזְלוּהוּ מִיָּדֶיהָ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב וּטְבָלוּהוּ, כָּרְכָה אֶת הַתִּינוֹק בַּעֲרִישָׁתוֹ וַתִּפּוֹל עִמּוֹ מֵעַל הַגָּג וַיָּמוּתוּ שְׁנֵיהֶם. לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹר הַהוּא עָלָה מִסְפַּר הַקְּדוֹשִׁים שֶׁנֶּהֶרְגוּ אָז עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם בְּעָרֵי הָרֵינוּס לִשְׁנֵים עָשָׂר אֶלֶף אִישׁ.

מִגְדּוֹת הָרֵינוּס עָלוּ מַחֲנוֹת נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב אֶל עָרֵי הַדּוּנַאי, וַיּוֹסִיפוּ לְהַחֲרִיב בְּדַרְכָּם אֶת קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה וּבוֹהֶמְיָה. אֲבָל גַּם עַל גְּדוּדֵי הַפּוֹרְעִים בָּאָה כְּלָיָה וּקְפָדָה: אַלְפֵי אִישׁ מֵהֶם מֵתוּ בַדֶּרֶךְ

בְּחֳלָיִים רָעִים, וְרַבִּים הוּמְתוּ עַל יְדֵי תוֹשְׁבֵי הֶעָרִים הַשְּׁלֵוִים. לְמַסַּע הַצְּלָב נֶאֱסַף מַחֲנֶה חָדָשׁ, וּבְרֹאשׁוֹ עָמַד הָרוֹזֵן גָּטְפְרִיד מִבּוּלְיוֹן. אַחֲרֵי שָׁלֹשׁ שְׁנוֹת תְּלָאוֹת רַבּוֹת וְכִלָּיוֹן הִגִּיעוּ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב עַד לְשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלָיִם. וְעִיר הַקֹּדֶשׁ נִלְכְּדָה בְּסַעֲרַת מִלְחָמָה. הַמּוּשְׁלְמַנִים הֻגְּרוּ לַאֲלָפִים לְפִי חַרְבָּם. וְאֶת הַיְהוּדִים סָגְרוּ הַפְּרָאִים בְּבָתֵּי תְּפִלָּה אֶחָד וַיְצִיתוּהוּ בָּאֵשׁ. וְכַאֲשֶׁר כָּבְשׁוּ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב מִיְּדֵי הַמּוּשְׁלְמַנִים אֶת מִקְצָת אַדְמַת פַּלֶשְׁתִּינָה יִסְּדוּ לָהֶם שָׁם אֶת מֶמְשַׁלְתָּם שֶׁקָּרְאוּ לָהּ „מַמְלֶכֶת יְרוּשָׁלָיִם".

צָרוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה פָּסְקוּ מַהֵר, כִּי בְשׁוּב מַלְכָּהּ הֶחָסִיד הֵינְרִיךְ הָרְבִיעִי אֶל אַרְצוֹ מֵאִיטַלְיָה שָׂם קֵץ לְתַעֲלוּלֵי הֶהָמוֹן. לַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַרְצוֹ הִטָּה חֶסֶד, וּלְמָרוֹת רְצוֹן הָאַפִּיפְיוֹר וְהַהֶגְמוֹנִים הִרְשָׁה לָאֲנוּסִים לָשׁוּב אֶל דַּת אֲבוֹתֵיהֶם. כְּמָרִים וּפְקִידִים אֲחָדִים נֶעֶנְשׁוּ עַל יָדוֹ עַל אֲשֶׁר לֹא הִפְרִיעוּ בְּעַד הָאֲסַפְסוּף לָבֹז אֶת רְכוּשׁ הַיְהוּדִים וְלִשְׁפֹּךְ אֶת דָּמָם.

כב. מַסַּע הַצְּלָב הַשֵּׁנִי וְהַשְּׁלִישִׁי. מַמְלֶכֶת יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב נָמוֹטָה, כַּעֲבֹר עֶשְׂרוֹת שָׁנָה, מִתְגָּרַת יַד גִּבּוֹר הַתֻּרְכִּים נֻרְדִּין. הָעִיר עֶדֶסָּה נִכְבְּשָׁה לְפָנָיו, וְיַד הַמּוּשְׁלְמַנִים בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח הָיְתָה שֵׁנִית עַל הָעֶלְיוֹנָה. אָז הֵחֵלּוּ קַנָּאֵי הַנּוֹצְרִיּוֹת בְּאֵירוֹפָּה לְהִכּוֹן אֶל מַסַּע־צְלָב חָדָשׁ, וּבְרֹאשׁוֹ עָמְדוּ לוּדְבִיק הַשְּׁבִיעִי מֶלֶךְ הַפְּרַנְקִים, וְקוֹנְרַד הַשְּׁלִישִׁי מֶלֶךְ גֶּרְמַנְיָה (1146). הָאַב־הַכֹּהֵן בֶּרְנַרְד אִישׁ קְלֶרְבוֹ הִלְהִיב בְּמַדְבְּרוֹתָיו אֶת הֶהָמוֹן לַעֲלוֹת שֵׁנִית אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, אַךְ מַרְבִּית הַנְּזִירִים הַקָּתוֹלִים דָּרְשׁוּ מִנּוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב לְבָעֵר תְּחִלָּה אֶת אוֹיְבֵי יֵשׁוּ הַיּוֹשְׁבִים בְּאַרְצָם, וּבְיִחוּד הִצְטַיֵּן בְּהַסָּתוֹתָיו הַמְּלֵאוֹת רַעַל הַנָּזִיר הָאַשְׁכְּנַזִּי רוּדָלְף. בַּחֹדֶשׁ אֱלוּל (א. ע"ז לַחֻרְבָּן) הֵחֵל הָאֲסַפְסוּף לְהִתְנַפֵּל עַל הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי עָרֵי הָרֵינוּס, וּבִסְבִיבוֹת הֶעָרִים טְרִיבֶשׁ וְאַשְׁפִּירָה הוּעֲלוּ הַקָּרְבָּנוֹת הָרִאשׁוֹנִים עַל מִזְבַּח מַסַּע־הַצְּלָב הַשֵּׁנִי. בֶּעָרִים רַבּוֹת הִקְדִּימוּ אֶת פְּנֵי הָרָעָה בְּתִתָּם סְכוּמִים גְּדוֹלִים בְּתוֹר פִּדְיוֹן נֶפֶשׁ לָרוֹזְנֵי הָאָרֶץ וְלַהֶגְמוֹנִים בְּעַד מְקוֹם מִסְתָּר וּמַחֲסֶה בְּאַרְמְנוֹתֵיהֶם, עַד יַעֲבֹר זָעַם. אֲבָל לֹא בְּכָל מָקוֹם יָכְלוּ הַיְהוּדִים לְהִסָּתֵר מִפְּנֵי מְבַקְשֵׁי נַפְשָׁם.

יְהוּדֵי וִירְצְבּוּרְג נִשְׁאֲרוּ בְּלִי הֲגָנָה. וְנוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב הִתְנַפְּלוּ עֲלֵיהֶם בְּכ"ד אֲדָר וַיַּהַרְגוּ בָהֶם כְּעֶשְׂרִים אִישׁ, וּבְתוֹכָם אֶת הָרַב ר' יִצְחָק בֶּן אֶלְיָקִים כְּשֶׁיָּשַׁב וְעָסַק בַּתּוֹרָה.

בִּימֵי הָאָבִיב נִתְחַדְּשׁוּ הַפְּרָעוֹת וְהַהֲרִיגוֹת גַּם בִּגְבוּלוֹת פְּרַנְקִיָּה. סוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ בַּדּוֹר הַהוּא הַפַּיְטָן ר' אֶפְרַיִם מִבּוֹנָא מְתָאֵר כָּכָה אֶת הַהֲרִיגוֹת: „בְּקַרַנְטוֹן נֶהֶרְגוּ נְפָשׁוֹת לְאֵין מִסְפָּר מִקֶּרֶב הַיְּהוּדִים, שֶׁנֶּאֶסְפוּ בְחָצֵר אֶחָת. וְשָׁם הָיוּ שְׁנֵי בַחוּרִים, אַחִים גִּבּוֹרִים, שֶׁעָמְדוּ עַל נַפְשָׁם וְנֶפֶשׁ אֲחֵיהֶם וְהָרְגוּ וּפָצְעוּ בְּאוֹיְבֵיהֶם. וְלֹא יָכְלוּ לָהֶם הַצּוֹרְרִים עַד כִּי בָאוּ מֵאֲחוֹרֵיהֶם אֶל תּוֹךְ הֶחָצֵר וְהָרְגוּ אֶת כֻּלָּם. וּבְחַג הַשָּׁבוּעוֹת נֶאֱסַף הָאֲסַפְסוּף אֶל עִיר רוֹמֶרוּג וְהִתְנַפֵּל עַל הַיְּהוּדִים; בְּבֵית רַבֵּנוּ יַעֲקֹב (= תַּם) לָקְחוּ הַפּוֹרְעִים כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְקָרְעוּ סֵפֶר תּוֹרָה בְּפָנָיו. וְאֶת רַבֵּנוּ־תַּם לָקְחוּ וְהוֹצִיאוּהוּ הַשָּׂדֶה וַחֲמִשָּׁה פְּצָעִים פְּצָעוּהוּ בְרֹאשׁוֹ. „אַתָּה גָּדוֹל בְּיִשְׂרָאֵל – אָמְרוּ הָרוֹצְחִים לְרַבֵּנוּ תַּם – וְלָכֵן נִקַּח מִמְּךָ אֶת נִקְמַת גּוֹאֲלֵנוּ". בָּעֵת הַהִיא עָבַר בַּשָּׂדֶה שַׂר גָּדוֹל, וַיְשַׁחֲדֵהוּ רַבֵּנוּ־תַּם בְּסוּס יָפֶה. וַיְדַבֵּר הַשַּׂר עַל לֵב הֶהָמוֹן וַיֹּאמַר: „הַנִּיחוּ, אוּלַי יְפֻתֶּה לִי לְהָמֵר אֶת דָּתוֹ". כָּכָה נִצַּל אָז מִמָּוֶת גְּדָל חַכְמֵי הַתּוֹרָה בַּדּוֹר הַהוּא. כַּאֲשֶׁר יָצְאוּ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב מִגְּבוּלוֹת פְּרַנְקִיָּה וְגֶרְמַנְיָה לְדַרְכָּם – רָוַח לַיְּהוּדִים, וְהָאֲנוּסִים שָׁבוּ לְדָתָם.

וּבִשְׁנַת 1187 כָּבַשׁ צַלְעַדִּין שֻׁלְטַן מִצְרַיִם אֶת יְרוּשָׁלַיִם מִידֵי נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב וַיָּשֶׂם קֵץ לְמֶמְשַׁלְתָּם. כַּאֲשֶׁר בָּאָה הַשְּׁמוּעָה הַזֹּאת לְמַלְכֵי אֵירוֹפָּה הַנּוֹצְרִים, חָבְרוּ פְּרִידְרִיךְ בַּרְבַּרוֹסָה מֶלֶךְ גֶּרְמַנְיָה, פִּילִפּוֹס־אוֹגוּסְטוּס מֶלֶךְ פְּרַנְקִיָּה וְרִיכַרְד לֵב־הָאַרְיֵה מֶלֶךְ אַנְגְּלִיָּה וַיַּעַרְכוּ מַסַּע־צְלָב שְׁלִישִׁי אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה. בַּפַּעַם הַזֹּאת הֵבִיאוּ הַהֲכָנוֹת שׁוֹד וָשֶׁבֶר רַק עַל יְהוּדֵי אַנְגְּלִיָּה. יִשּׁוּבֵי הַיְּהוּדִים בָּאָרֶץ הַזֹּאת רַבּוּ בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה, וַאֲלֵיהֶם נוֹסְפוּ עוֹד גּוֹלֵי הַיְּהוּדִים מִפְּרַנְקִיָּה הַסְּמוּכָה, שֶׁמָּצְאוּ לָהֶם מְנוּחָה בִּגְבוּלוֹת אַנְגְּלִיָּה, וּמַעֲמָדָם בִּכְלָל הָיָה אֵיתָן. יְהוּדִים רַבִּים יָשְׁבוּ בְּלָנְדוֹן וּבְיֶתֶר הֶעָרִים וַיַּעַסְקוּ בְמִסְחָר; מַלְכֵי אַנְגְּלִיָּה הִרְשׁוּ לָהֶם לִנְסֹעַ בְּכָל הָאָרֶץ וְלִסְחֹר בָּהּ כְּאַוַּת נַפְשָׁם, חֵלֶף הַמִּסִּים וְהָאַרְנוֹנִיּוֹת הָרַבִּים

שֶׁהַסּוֹחֲרִים הַיְהוּדִים הָיוּ מַכְנִיסִים לְאוֹצַר הַמְּלוּכָה. בְּלָנְדוֹן וּבְעוֹד עָרִים אֲחָדוֹת עָשׂוּ הַיְהוּדִים אֲחָדִים גַּם עֹשֶׁר, וְזֶה עוֹרֵר אֶת קִנְאַת הַנּוֹצְרִים וַחֲמָתָם נֶגֶד כָּל הַיְהוּדִים.

הַהֲכָנוֹת אֶל מַסַּע הַצְּלָב הַשְּׁלִישִׁי הֵחֵלּוּ בְּיוֹם עֲלוֹת רִיכַרְד הָרִאשׁוֹן עַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. בְּיוֹם הִמָּשְׁחוֹ בָּאוּ אֶל הֵיכָלוֹ צִירִים מֵאֵת כָּל תּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לְבָרְכֵהוּ וּלְהַגִּישׁ לוֹ מִנְחָה. בֵּין הַבָּאִים הָיוּ גַּם רָאשֵׁי קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים. אַךְ מְצִיאוּתָם בְּקִרְבַת הַמֶּלֶךְ לֹא הֵפִיקָה אֶת רְצוֹן הַהֶגְמוֹן הַקַּנָּאִי בַּלְדוּאִין, וַיִּרְמֹז לְרִיכַרְד כִּי הַיְהוּדִים „הַכּוֹפְרִים" אֵינָם רְאוּיִם לְכָבוֹד אֲשֶׁר כָּזֶה, שֶׁיִּקַּח מֵהֶם אֶת בִּרְכָתָם. אָז הוֹצְאוּ מַלְאֲכֵי הַיְהוּדִים בְּחֶרְפָּה מֵאֵת פְּנֵי הַמֶּלֶךְ, וּבָעִיר נָפוֹצָה הִישׁ הַשְּׁמוּעָה כִּי הֻתַּר לְהַכּוֹת בַּיְהוּדִים וְלָבוֹז אֶת רְכוּשָׁם. נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב לֹא אֵחֲרוּ לְהִתְנַפֵּל עַל יְהוּדֵי לָנְדוֹן, הָרְגוּ בָהֶם וְהֶחֱרִיבוּ אֶת בָּתֵּיהֶם בְּלִי חֶמְלָה. אֲחָדִים מֵעֲשִׁירֵי הַיְהוּדִים הִתְבַּצְּרוּ אָמְנָם בְּאַרְמְנוֹתֵיהֶם, אַךְ הַפּוֹרְעִים הִצִּיתוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַבָּתִּים בָּאֵשׁ וַיִּשְׂרְפוּם שָׁם חַיִּים. רַבִּים מִיהוּדֵי אַנְגְלִיָּה שָׁלְחוּ אָז יָד בְּנַפְשָׁם, פֶּן יְאַנְסוּם הָאַכְזָרִים לְהָמֵר אֶת דָּתָם.

(א. ק"כ לַחֻרְבָּן).

וּבְצֵאת רִיכַרְד לֵב־הָאַרְיֵה בְּרֹאשׁ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב אֶל אֶרֶץ הַמִּזְרָח הִתְחַדְּשׁוּ הַפְּרָעוֹת וְהַהֲרִיגוֹת בַּיְּהוּדִים בְּעָרֵי אַנְגְלִיָּה. בְּיִחוּד סָבְלָה עֲדַת הַיְהוּדִים בָּעִיר יָרְק. כַּאֲשֶׁר פָּרְצוּ שָׁם הַפְּרָעוֹת הִתְבַּצְּרוּ הַיְהוּדִים בְּמִבְצַר הָעִיר. אָז שָׂם הָאֲסַפְסוּף מָצוֹר עַל הַיְהוּדִים וַיִּדְרְשׁוּ מֵהֶם כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם. שִׁשָּׁה יָמִים עָמְדוּ הַנְּצוּרִים בִּגְבוּרָה בִּפְנֵי צוֹרְרֵיהֶם וְלֹא נְתָנוּם לָבוֹא אֶל הַמִּבְצָר. אַךְ כְּשֶׁאָזַל הַלֶּחֶם לַנְּצוּרִים, אָפְסָה לָהֶם כָּל יְכֹלֶת לְהַחֲזִיק עוֹד מַעֲמָד. אָז קָם רַב הַקְּהִלָּה ר' יוֹם־טוֹב וַיֹּאמֶר לִבְנֵי עֲדָתוֹ: „ד' חָפֵץ לְנַסּוֹת אוֹתָנוּ בְּמַסָּה, אִם נַפְשִׁיט אֶת צַוָּארֵנוּ עַל קְדוּשַּׁת תּוֹרָתוֹ. הַמָּוֶת עוֹמֵד אַחֲרֵי כָתְלֵנוּ — וְאַתֶּם לֹא תֹאבוּ לִבְגֹּד בַּד', לְמַעַן חֲיוֹת עוֹד יָמִים עַל הָאָרֶץ. נֵצֵא נָא בְּעִקְּבוֹת הַקְּדוֹשִׁים אַדִּירֵי הָאֱמוּנָה אֲשֶׁר הִשְׁלִימוּ נַפְשָׁם בְּמוֹרָא שָׁמַיִם וּכְבוֹד תּוֹרָתֵנוּ. בְּיַד ד' נַפְקִיד רוּחֵנוּ, וְנַפְשֵׁנוּ תָּשׁוּב אֶל אֱלֹהֶיהָ זַכָּה וּטְהוֹרָה כְּיוֹם הִוָּלְדָהּ"... דִּבְרֵי הָרַב עוֹדְדוּ

גַּם אֶת רוּחַ הַנִּדְכָּאִים וְכֻלָּם נִשְׁבְּעוּ לָמוּת מוֹת קְדוֹשִׁים מֵהִכָּנַע לָאוֹיֵב. נְשִׂיא קְהִלַּת הַיְהוּדִים ר' יַעֲקֹב שָׁחַט לָרִאשׁוֹנָה אֶת רַעְיָתוֹ, וְאַחַר כָּךְ נִשְׁחַט הוּא בִּידֵי ר' יוֹם־טוֹב. אַחֲרֵיהֶם שָׁלְחוּ יָד בְּנַפְשָׁם יֶתֶר הַיְּהוּדִים, וְהַנִּשְׁאָרִים הוּמְתוּ בִּידֵי הָאֲסַפְסוּף שֶׁהִתְפָּרֵץ לְיוֹם הַמָּחֳרָת אֶל הַמִּבְצָר (בְּשַׁבַּת הַגָּדוֹל ה' תתקן; א. קכ"א לַחֻרְבָּן). כַּאֲשֶׁר הִגִּיעַ לְרִיכַרְד, שֶׁהָיָה מִטִּבְעוֹ אִישׁ נָאוֹר וּנְדִיב־לֵב, דְּבַר הַהֲרִיגוֹת בִּיהוּדֵי אַרְצוֹ, צִוָּה עַל מַזְכִּירוֹ כִּי יַעֲנִישׁ קָשֶׁה אֶת הָרוֹצְחִים, אֲבָל כֻּלָּם נִתְעַלְּמוּ מֵעֵין הַמִּשְׁפָּט: הַפּוֹרְעִים נָפוֹצוּ לְכָל רוּחַ, וְהַמְסִיתִים בָּרְחוּ לְשָׁטְלַנְדְיָה הַסְּמוּכָה.

כג. **הָרְדִיפוֹת בְּפְרַנְקִיָה וּבְגֶרְמַנְיָה.** מַסְעֵי־הַצְּלָב הָרְסוּ עַד הַיְסוֹד אֶת מַעֲמַד הַיְּהוּדִים בְּאֵירוֹפָּה הַמַּעֲרָבִית. נְדִידַת שִׁבְטֵי אֵירוֹפָּה לְאַסְיָה הֵבִיאָה אֶת יוֹשְׁבֵי חֶלְקֵי הַתֵּבֵל הָאֵלֶּה לְהִתְקָרְבוּת תְּמִידִית, וְהַסּוֹחֲרִים הַנּוֹצְרִים הֵחֵלּוּ לִדְחוֹת אֶת הַיְּהוּדִים גַּם מִמִּקְצֹעַ סְחַר־הָעַמִּים. לְאַט־לְאַט נִלְקְחוּ מִידֵי הַיְּהוּדִים כָּל הָאֻמָּנֻיּוֹת וְהַמִּסְחָרִים הַחֲשׁוּבִים, וְרַבִּים מֵהֶם הֻכְרְחוּ לְהִתְעַסֵּק בְּהַלְוָאַת כֶּסֶף בְּרִבִּית לְנָכְרִים. הָעֵסֶק הַמְגֻנֶּה הַזֶּה גָּרַם לִידֵי סִכְסוּכִים תְּכוּפִים בֵּין הַמַּלְוִים וְהַלּוִֹים, וְלִפְעָמִים הֵבִיא שׁוֹד וָשֶׁבֶר עַל קְהִלּוֹת יְהוּדִים שְׁלֵמוֹת. בְּיַחַד עִם יְרִידַת מַצַּב הַיְּהוּדִים הַכַּלְכָּלִי הוּרַע גַּם יַחַס הַחֶבְרָה הַנּוֹצְרִית אֲלֵיהֶם. הֲסָתַת הַכְּמָרִים בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הִגְדִּילָה עוֹד אֶת קַנָּאוּת הֲמוֹנִים הַנּוֹצְרִים, וְהַיְּהוּדִים נִמְצְאוּ אָז בֵּינֵיהֶם כְּמוֹ עַל הַר שְׂרֵפָה. תָּמִיד הָיָה לִבָּם מָלֵא פַּחַד וּמָגוֹר מִסָּבִיב פֶּן יַעֲלוּ עֲלֵיהֶם אֶת חֲמַת הָאֶזְרָחִים, וְהֶעֱמִידוּ אֶת רְכוּשָׁם וְאֶת חַיֵּיהֶם בְּסַכָּנָה. וְלַמְרוֹת זְהִירוּת הַיְּהוּדִים, הָלְכָה שִׂנְאַת הַנּוֹצְרִים אֲלֵיהֶם הָלוֹךְ וָרָב, וּבְקֶרֶב הֶהָמוֹן הַגַּס הִתְפַּשְּׁטוּ אֱמוּנוֹת וַהֲזָיוֹת תְּפֵלוֹת עַל הַיְּהוּדִים וְעַל דָּתָם, שֶׁדּוֹרוֹת שְׁלֵמִים לֹא יָכְלוּ אַחַר כָּךְ לְשָׁרְשָׁן מִתּוֹךְ לִבּוֹ.

בָּעֵת הַהִיא נָפוֹצָה לָרִאשׁוֹנָה בֵּין הַנּוֹצְרִים עֲלִילַת הַשָּׁוְא הַנּוֹרָאָה נֶגֶד בְּנֵי עַמֵּנוּ, כִּי מִשְׁתַּמְּשִׁים אָנוּ בְּדַם יַלְדֵי הַנּוֹצְרִים לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת וְאַרְבַּע הַכּוֹסוֹת בְּחַג הַפֶּסַח. אֲנָשִׁים שֶׁהִתְרַחֲצוּ בְּעַצְמָם בְּדְמֵי יְהוּדִים אָמְרוּ לְכַסּוֹת עַל מַעֲשֵׂי הָרֶצַח שֶׁלָּהֶם בְּדִבַּת שֶׁקֶר זוֹ, שֶׁעָלְתָה לָנוּ בְּאַלְפֵי

קָרְבָּנוֹת וּקְדוֹשִׁים וְנַהֲרֵי נַחֲלֵי דְמֵי נְקִיִּים. בָּעִיר בְּלוּיַשׁ אֲשֶׁר בְּפְרַנְקִיָה הַתִּיכוֹנָה הָלַךְ עֶבֶד שַׂר הָעִיר בָּעֶרֶב אֶל הַנָּהָר לְהַשְׁקוֹת אֶת סוּס אֲדוֹנוֹ. הַסּוּס נִבְעַת בַּחֹשֶׁךְ וַיִּרְתַּע לַאֲחוֹרָיו מִפְּנֵי הַמָּיִם. שָׁב הָרַכָּב הָעִירָה וַיְסַפֵּר לַאֲדוֹנוֹ, כִּי רָאָה בְעֵינָיו, שֶׁיְּהוּדִי הִשְׁלִיךְ אֶל הַנָּהָר גּוּפַת יֶלֶד נוֹצְרִי; וְעַל סֶמֶךְ זֶה נֶאֶסְרוּ תֵּכֶף שְׁלֹשִׁים אִישׁ מֵחֲשׁוּבֵי עֲדַת הַיְהוּדִים. לְמַעַן חֲקֹר אֶת דְּבַר הָאַשְׁמָה הִשְׁתַּמְּשׁוּ רָאשֵׁי הַנּוֹצְרִים בְּמִנְהָג תָּפֵל, שֶׁנִּקְרָא אֶצְלָם „צֵרוּף הַמָּיִם": אֶת הָרַכָּב, הַמַּאֲשִׁים הַיְחִידִי נֶגֶד הַיְהוּדִים, הוֹשִׁיבוּ בְּסִירָה מְלֵאָה מַיִם, וְאַחֲרֵי שֶׁלֹּא יָרְדָה תְהוֹמָה — הֶחְלִיטוּ חוֹקְרֵי הַדִּין כִּי אֱמֶת בְּפִיו. עַל הַיְהוּדִים הַחַפִּים מִפֶּשַׁע הוֹצִיאוּ מִשְׁפַּט מָוֶת בִּשְׂרֵפָה, וְכַאֲשֶׁר הֱבִיאוּם לִמְקוֹם הַמּוֹקֵד, הֵחֵל הַכֹּמֶר לְפַתּוֹתָם שֶׁיָּמִירוּ אֶת דָּתָם. אֲבָל הַקְּדוֹשִׁים לֹא אָבוּ שְׁמוֹעַ לוֹ, וַיִּשָּׂרְפוּ חַיִּים (כ' סיון, א. ק"ב לַחֻרְבָּן; ד. תתקל"א). וּתְפִלַּת־הַיִּחוּד „עָלֵינוּ" בְּפִיהֶם. לְזֵכֶר מוֹת הַקְּדוֹשִׁים בִּבְלוּיַשׁ קָבַע רַבֵּנוּ־תָּם צוֹם מְיֻחָד לְכָל קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בִּפְרַנְקִיָה וּבְגֶרְמַנְיָה.

מֶלֶךְ פְּרַנְקִיָה פִילִפּוּס־אוֹגוּסְטוּס, שֶׁהָיָה מִטִּבְעוֹ אוֹהֵב כֶּסֶף, רָדַף בְּעָרִיצוּת אֶת יְהוּדֵי אַרְצוֹ, מִדַּעְתּוֹ כִּי קָנֹה יִקְנוּ מִמֶּנּוּ הַיְהוּדִים זְכֻיּוֹת וַהֲנָחוֹת בְּכֶסֶף מָלֵא. בִּשְׁנַת 1811 נָתַן צַו לֶאֱסוֹר אֶת כָּל יְהוּדֵי פַּארִישׁ, כְּשֶׁהָיוּ מִתְפַּלְלִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, וּלְהַחֲרִים אֶת רְכוּשָׁם. וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר נָתְנוּ לוֹ הַיְהוּדִים חֲמִשָּׁה עָשָׂר אֶלֶף מַרְק כֹּפֶר נַפְשָׁם—הוּצְאוּ לַחָפְשִׁי. עָבְרָה שָׁנָה— וְהַמֶּלֶךְ הוֹצִיא שֵׁנִית פְּקוּדָה כִּי כָל הַיְהוּדִים שֶׁהִתְיַשְּׁבוּ בַּאֲחֻזָּתָיו יַעַזְבוּ אֶת מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם בְּמֶשֶׁךְ שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים. לַגּוֹלִים הֻרְשָׁה לָקַחַת רַק אֶת הַמִּטַּלְטְלִים; נִכְסֵיהֶם וְנַחֲלוֹתֵיהֶם הָחְרְמוּ לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ, וּבָתֵּי תְפִלָּתָם נֶהֶפְכוּ לְבָתֵּי כְנֵסִיּוֹת לַנּוֹצְרִים. גּוֹלֵי פַּארִישׁ וּסְבִיבוֹתֶיהָ מָצְאוּ לָהֶם מִפְלָט בַּאֲחֻזּוֹת הַפֵּיאוֹדָלִים. כַּעֲבוֹר שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה נִצְרַךְ שֵׁנִית פִילִפּוּס־אוֹגוּסְטוּס לְכֶסֶף, וַיַּרְשֶׁה לַיְהוּדִים לָשׁוּב אֶת נַחֲלוֹתֵיהֶם בִּשְׂכַר מִסִּים מְיֻחָדִים שֶׁהִכְנִיסוּ לְאוֹצָרוֹ.

תּוֹצְאוֹת הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת הַנּוֹרָאוֹת נֶגֶד הַיְהוּדִים בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הָיוּ: כִּי הֵחֵלּוּ הַיְהוּדִים לְהִתְרַחֵק מֵעַל הַנּוֹצְרִים בְּכָל הָאֶפְשָׁר. וִיהוּדֵי גֶרְמַנְיָה נִהְיוּ מֵאָז „לִרְכוּשׁ" מַלְכֵי הָאָרֶץ, שֶׁגּוֹנְנוּ עֲלֵיהֶם מֵחֲמַת הֶהָמוֹן

הַפָּרוּעַ. מֵהַמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה נֶחְשְׁבוּ כָּל יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה לְ„עַבְדֵי הֶחָצֵר": לֹא הַחֹק הֵגֵן עֲלֵיהֶם, כִּי אִם חֶסֶד הַמֶּלֶךְ, וּבְעַד זֶה הִכְנִיסוּ לְאוֹצָרוֹ מִסִּים וּמְכָסִים מְיֻחָדִים. מִלְּבַד הַמַּס לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ, שִׁלְּמוּ הַיְהוּדִים אַרְנוֹנִיּוֹת גַּם לַנְּסִיכִים וּלְקֻפַּת הֶעָרִים, שֶׁעַל אַדְמָתָן הִתְיַשְּׁבוּ, וּמַעֲשֵׂר הָיוּ מַמְצִיאִים לְקֻפַּת בָּתֵּי הַתְּפִלָּה שֶׁל הַנּוֹצְרִים. בְּעַד הַגָּנָּה מִפְּנֵי הָאֲסַפְסוּף הָיוּ מְשַׁלְּמִים הַיְהוּדִים שָׂכָר מְיֻחָד, וּכְשֶׁיָּצָא פְרִידְרִיךְ בַּרְבַּרוֹסָה לְדַרְכּוֹ אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה הֻכְרְחוּ הַיְהוּדִים לָתֵת לוֹ בִּשְׂכַר הַסּוּתוֹ שֶׁהִבְטִיחַ לָהֶם – לְהוֹצָאוֹת מַסַּע־הַצְּלָב.

כח. רַשִׁ"י; בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת; חַכְמֵי פְּרוֹבַנְצִיָּה. הַגְּזֵרוֹת הַקָּשׁוֹת וְהָרְדִיפוֹת הָאַכְזָרִיּוֹת לֹא יָכְלוּ לְהָמִית אֶת רוּחַ עַמֵּנוּ וּלְהַחֲלִישׁ אֶת מְסִירוּת נַפְשׁוֹ לְדָתוֹ. וּלְהֶפֶךְ: צָרוֹת הַהֹוֶה חִזְקוּ אֶת לֵב בְּנֵי עַמֵּנוּ בְּמוֹרֶשֶׁת אָבוֹת, וְסֵפֶר הַתּוֹרָה שֶׁנִּרְדַּף יַחַד עִמָּהֶם, הָיָה לְתֹכֶן חַיֵּיהֶם וּלְסֵמֶל נִשְׁמַת הָאֻמָּה. עוֹד לִפְנֵי יְמֵי מַסְעֵי־הַצְּלָב נָפוֹץ הַתַּלְמוּד בֵּין יְהוּדֵי פְרַנְקִיָּה וְגֶרְמַנְיָה בַּעֲמַל רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם מְאוֹר־הַגּוֹלָה וְחַכְמֵי לְתֵרַנְיָה. וּבִשְׁנַת מוֹת רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם (התתקע"א לַחֻרְבָּן) נוֹלַד בָּעִיר טְרוֹיֶשׁ אִישׁ גָּדוֹל בַּתּוֹרָה, הוּא רַבֵּנוּ שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי, הַנּוֹדָע בְּקִצּוּר שְׁמוֹ: רַשִׁ"י.

* אֲגָדַת הָעָם פּוֹרֶשֶׂת עַל הֻלֶּדֶת רַשִׁ"י הוֹד־פְּלָאוֹת: לְפִי הַמְּסוֹרָה הָיְתָה לְרַבִּי יִצְחָק אָבִיו אֶבֶן יְקָרָה, וְהַכְּמָרִים חָפְצוּ לִקְנוֹתָהּ מִמֶּנּוּ וּלְשַׁבְּצָהּ בְּעֵין שֶׁל „הָאֵם הַקְּדוֹשָׁה", אַךְ הוּא מֵאֵן לְמָכְרָהּ לָהֶם. פַּעַם מָשְׁכוּ הַכְּמָרִים אֶת ר' יִצְחָק בְּמִרְמָה לְתוֹךְ אֳנִיָּה, וַיְאַיְּמוּ עָלָיו כִּי יַטִּילוּהוּ הַיָּמָּה אִם יְסָרֵב לִמְכּוֹר לָהֶם אֶת הָאֶבֶן הַיְקָרָה. אָז לָקַח ר' יִצְחָק אֶת מַרְגָּלִיתוֹ וַיַּטִּילֶנָּה הַיָּמָּה. וּבְאוֹתָהּ שָׁעָה יָצְאָה בַת־קוֹל וְאָמְרָה לוֹ: „הִנֵּה בֵּן נוֹלָד לְךָ, אֲשֶׁר יָפִיץ אוֹר הַתּוֹרָה וְיַזְהִיר אֶת חֶשְׁכַת הַגּוֹלָה כְּאֶבֶן יְקָרָה".

רַבֵּנוּ שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי לָמַד תּוֹרָה בְּיַלְדוּתוֹ בְּבֵית מִדְרָשָׁם שֶׁל חַכְמֵי לְתֵרַנְיָה. כְּר' עֲקִיבָא בְּשַׁעְתּוֹ עָזַב גַּם הוּא אֶת בְּנֵי בֵיתוֹ וַיָּנָד מֵעִיר לְעִיר, וּמִישִׁיבָה לִישִׁיבָה לִשְׁמֹעַ לֶקַח מִפִּי גְּדוֹלֵי הַתּוֹרָה בְּיָמָיו; וּכְהִלֵּל הַבַּבְלִי חַי חַיֵּי צַעַר וָעֹנִי וַיִּשְׁקֹד עַל סִפְרֵי חֲזַ"ל בְּלִי הַפְסֵק. אַחֲרֵי שָׁנִים רַבּוֹת וַעֲבוֹדָה תְמִידִית שָׁב רַשִׁ"י מָלֵא וְגָדוּשׁ בַּתּוֹרָה אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ

בַּתּוֹרָה אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ אֲשֶׁר בִּטְרוּיַשׁ. שֵׁם הֶחָכָם הַצָּעִיר הִתְפַּרְסֵם מַהֵר בִּגְבוּלוֹת פְּרַנְקִיָּה וְגֶרְמַנְיָה, וְכָל הַקְּהִלּוֹת הָיוּ פוֹנוֹת אֵלָיו בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת וְדִינֵי תוֹרָה. צְעִירֵי הַיְּהוּדִים נָהֲרוּ מֵאָז אֶל טְרוּיַשׁ לִלְמֹד תּוֹרָה בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַשִׁ״י. בְּפָרְשׁוֹ לִפְנֵי תַלְמִידָיו אֶת כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ וְאֶת סִפְרֵי הַתַּלְמוּד, הִתְאַמֵּץ רַשִׁ״י לְהָקֵל אֶת הָעִנְיָן הַמְדֻבָּר בְּתַכְלִית הַפַּשְׁטוּת, שֶׁהָיְתָה מוּבָנָה גַּם לְעוֹלְלֵי יָמִים. לֹא קַל הָיָה לַלּוֹמְדִים בָּעֵת הַהִיא לָרֶדֶת לְסוֹף דַּעְתָּם שֶׁל חֲזַ״ל בְּלִי עֶזְרַת מוֹרִים מוּמְחִים, וְלִפְעָמִים הִתְקַשּׁוּ גַּם בְּבֵאוּרֵי הַמִּלִּים. אָז הֶחְלִיט רַשִׁ״י לְחַבֵּר פֵּרוּשׁ מְדֻיָּק לְסִפְרֵי הַתַּלְמוּד, וְהַפֵּרוּשׁ הַזֶּה הֵפִיץ אוֹר חָדָשׁ עַל הַמְּקוֹמוֹת הַקָּשִׁים בְּדִבְרֵי חֲזַ״ל. אֶת פֵּרוּשׁוֹ חִבֵּר רַשִׁ״י לְרֹב סִפְרֵי הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי, וְהוּא מִצְטַיֵּן בִּשְׂפָתוֹ הַנּוֹחָה וּבְהַסְבָּרָתוֹ הַבְּרוּרָה, שֶׁהוֹעִילוּ הַרְבֵּה לַהֲפָצַת דִּבְרֵי חֲזַ״ל בֵּין כָּל שַׁדְרוֹת הָעָם. מֵאָז הָיָה הַתַּלְמוּד לְסֵפֶר עִיּוּן וְלִמּוּד גַּם לִגְדוֹלִים גַּם לִקְטַנִּים; וּבְצֶדֶק אָמְרוּ בְּנֵי דוֹרוֹ, כִּי בְּלִי פֵּרוּשׁ רַשִׁ״י הָיָה נִשְׁאָר הַתַּלְמוּד כְּגַן נָעוּל בְּלִי מַפְתֵּחַ. רַשִׁ״י חִבֵּר גַּם לְתוֹרַת מֹשֶׁה פֵּרוּשׁ מְדֻיָּק וּמְיֻסָּד עַל דִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית וּמְתֻבָּל בְּאַגָּדוֹת חֲזַ״ל וּמְשָׁלִים יָפִים. הַפֵּרוּשִׁים הָאֵלֶּה הִתְפַּשְּׁטוּ מַהֵר בְּקֶרֶב עַמֵּנוּ, לְמִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל, עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

רַשִׁ״י הָיָה עֵד רְאִיָּה לְטֶבַח בְּנֵי עַמּוֹ בִּימֵי מַסְעֵי־הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן, וּבֵין שִׁירֵי הַתְּפִלָּה וְהַפִּזְמוֹנִים שֶׁחֻבְּרוּ בָּעֵת הַהִיא מֵאֵת פַּיְטָנִים שׁוֹנִים לְזֵכֶר הַמְּאוֹרָעוֹת הַמַּעֲרִיבִים הָאֵלֶּה נִמְצָאִים גַּם פִּיּוּטִים וּסְלִיחוֹת מֵאֵת ר׳ שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי זַ״ל.

* לְפִי הָאַגָּדָה דָּרַשׁ רֹאשׁ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב גָּטְפְרִיד מֵרַשִׁ״י, כִּי יָבוֹא אֵלָיו וְיַגִּיד לוֹ אֶת עֲתִידוֹתָיו, וְכַאֲשֶׁר מֵאֵן רַשִׁ״י לָלֶכֶת אֵלָיו הוֹפִיעַ הָרוֹזֵן בִּלְוָיַת פָּרָשָׁיו לְבֵית מִדְרָשׁוֹ בִּטְרוּיַשׁ. וַיִּשְׁמַע אֶת קוֹל הָרַב הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּתְמוּנָתוֹ לֹא רָאָה. לְסוֹף נִגְלָה אֵלָיו רַשִׁ״י וַיֹּאמֶר לוֹ: „לָכֹד תִּלְכֹּד אֶת יְרוּשָׁלַיִם, וְתִמְלוֹךְ בָּהּ רַק שְׁלֹשָׁה יָמִים, וְתָשׁוּב הֵנָּה בְחֶרְפָּה עִם שְׁלֹשָׁה סוּסִים...״ הִתְקַצֵּף רֹאשׁ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב עַל רַשִׁ״י וַיֹּאמֶר לוֹ: „אִם אָשׁוּב הֵנָּה בִּלְוָיַת אַרְבָּעָה סוּסִים וְכָרַתִּי אֶת רֹאשְׁךָ מֵעָלֶיךָ״. כַּעֲבוֹר הַמִּלְחָמָה שָׁב גָּטְפְרִיד לִפְרַנְקִיָּה בִּלְוָיַת אַרְבָּעָה סוּסִים, אַךְ כַּאֲשֶׁר בָּא אֶל שַׁעֲרֵי

הָעִיר טְרוּיֶשׁ לַעֲנוֹשׁ אֶת רַשִׁ״י. נָפְלָה אֶבֶן עַל אַחַד הַפָּרָשִׁים וַתָּמֶת אוֹתוֹ וְאֶת־סוּסוֹ.

רַשִׁ״י מֵת בְּוָרְמַיְשָׂא בֶּן שִׁשִּׁים וְחָמֵשׁ שָׁנָה (כ״ט תמוז, א. לו לְחֻרְבָּן; ד. תתס״ה), וַיְהִי הָאֵבֶל כָּבֵד בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה. הַמְשׁוֹרֵר ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי, שֶׁהָיָה אָז עוֹד צָעִיר לְיָמִים חִבֵּר קִינָה עַל מוֹתוֹ, לֵאמֹר:

כְּתָב רַשִׁ״י.

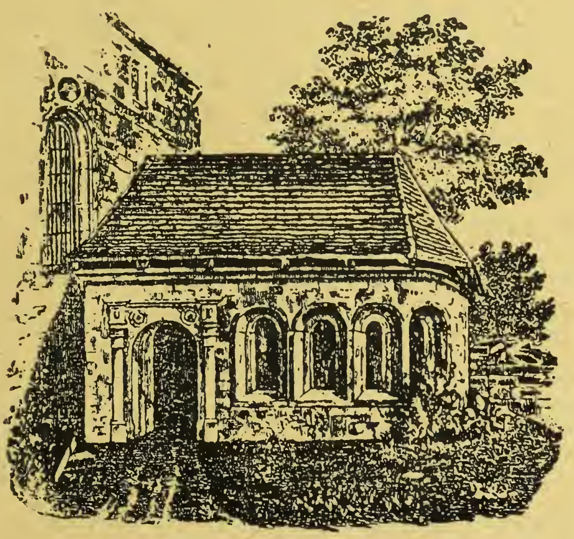
א—א	ו—ו	כ—כ	ע—ע	ש—ש	ך—ך
ב—ב	ז—ז	ל—ל	פ—פ	ת—ת	ם—ם
ג—ג	ח—ח	מ—מ	צ—צ		ן—ן
ד—ד	ט—ט	נ—נ	ק—ק		ף—ף
ה—ה	י—י	ס—ס	ר—ר		ץ—ץ

לְרַשִׁ״י לֹא הָיוּ בָּנִים, וְשָׁלֹשׁ בְּנוֹתָיו נִשְּׂאוּ לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים וְיָלְדוּ לָהֶם בָּנִים, שֶׁהִתְפַּרְסְמוּ גַּם הֵם לִגְדוֹלֵי חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּדוֹרָם. אֶחָד מִנֶּכְדֵי רַשִׁ״י הָיָה רַבֵּנוּ יַעֲקֹב (= תָּם), שֶׁנִּצַּל מִמָּוֶת בִּימֵי מַסְּעֵי־הַצְּלָב בְּאֹרַח פֶּלֶא. הוּא יָשַׁב בְּרוֹמְרוּג, בְּקִרְבַת טְרוּיֶשׁ, וְעָמַד שָׁם בְּרֹאשׁ הַיְשִׁיבָה, שֶׁמִּמֶּנָּה יָצְאוּ רַבָּנִים וְדַיָּנִים מוּמְחִים לְכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה. רַבֵּנוּ־תָּם חִבֵּר פֵּרוּשִׁים וַחֲקִירוֹת בְּדִבְרֵי חֲזַ״ל, וְחִבּוּרוֹ „סֵפֶר הַיָּשָׁר״, הַמֵּכִיל סְבָרוֹת נְכוֹחוֹת וּמִלּוּאִים לְפֵרוּשׁ רַשִׁ״י זְקֵנוֹ, הִתְפַּשֵּׁט בֵּין כָּל תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים. רַבֵּנוּ־תָּם נֶחְשָׁב לִגְדָל הַדּוֹר, וּלְעִתִּים תְּכוּפוֹת קָרָא לַאֲסֵפוֹת רַבָּנִים לְתַקֵּן תַּקָּנוֹת נְחוּצוֹת בְּחַיֵּי הַיְהוּדִים לְפִי צָרְכֵי הַזְּמָן.

חַתְנֵי רַשִׁ״י וּנְכָדָיו וְתַלְמִידֵיהֶם הָרַבִּים – שֶׁמִּסְפָּרָם עָלָה עַד מֵאָה וַחֲמִשִּׁים – נוֹדָעִים בְּסִפְרוּת הַתַּלְמוּד בְּשֵׁם „בַּעֲלֵי תוֹסָפוֹת״ עַל הַמִּלּוּאִים וְהַנּוֹסָפוֹת שֶׁחִבְּרוּ לְפֵרוּשׁוֹ רַשִׁ״י („פֵּרוּשׁ הַקּוּנְטְרָס״). וְהַנּוֹדָעִים בָּהֶם הֵם: חַתְנֵי רַשִׁ״י: ר׳ מֵאִיר בֶּן שְׁמוּאֵל וְר׳ יְהוּדָה בֶּן נָתָן (רִיבָ״ן) נֶכְדֵי רַשִׁ״י: ר׳ יִצְחָק (הָרִ״י), ר׳ שְׁמוּאֵל בֶּן מֵאִיר (רַשְׁבַּ״ם) וְרַבֵּנוּ־תָּם, ר׳ יִצְחָק בֶּן אָשֵׁר מֵאַשְׁפִּירָה (רִיבָ״א) וְר׳ יְהוּדָה הֶחָסִיד מְחַבֵּר „סֵפֶר הַחֲסִידִים״, הַמֵּכִיל תּוֹכָחוֹת מוּסָר וּמַעֲשִׂיּוֹת שׁוֹנוֹת הַמְעוֹרְרוֹת לָאֱמוּנָה וּלְיִרְאַת שָׁמַיִם.

מִרְדִּיפוֹת וּגְזֵרוֹת רָעוֹת נֶחֶלְצוּ יְהוּדֵי פְּרוֹבַנְצְיָה (צָרְפַת הַדְּרוֹמִית). נְסִיכֵי הַמְּדִינָה הַזֹּאת הִטּוּ חֶסֶד לַיְהוּדִים, וְהַנּוֹצְרִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ שֶׁהָיוּ בָּאִים בְּמַשָּׂא וּמַתָּן עִם יוֹשְׁבֵי אַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית, לֹא הֶאֱמִינוּ בַּהֲזָיוֹת

וּבַהֲבָלִים וּבְאַשְׁמוֹת הַשָּׁוְא נֶגֶד הַיְהוּדִים שְׁכֵנֵיהֶם. בִּפְרוֹבַנְצִיָה עָמְלוּ הַיְהוּדִים הַרְבֵּה בַּהֲפָצַת הַהַשְׂכָּלָה וְהַחֲקִירָה. וּמִקִּרְבָּם יָצְאוּ חֲכָמִים וְסוֹפְרִים מְפֻרְסָמִים. יְהוּדֵי צָרְפַת הַצְּפוֹנִית וְגֶרְמַנְיָה לֹא שָׂמוּ לֵב בְּיוֹתֵר לְהַשְׂכָּלָה וּלְמַדָּע, וְנִחוּמִים בְּצָרוֹתֵיהֶם מָצְאוּ לָהֶם רַק בְּסִפְרֵי חֲזַ״ל. אוּלָם חַכְמֵי פְּרוֹבַנְצִיָה עָסְקוּ גַּם בַּמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי וְהֵפִיצוּ אֶת סִפְרֵי הַחוֹקְרִים שֶׁהִגִּיעוּ אֲלֵיהֶם מֵאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית. הַנּוֹדָעִים בְּחַכְמֵי פְּרוֹבַנְצִיָה הֵם: הַסּוֹפְרִים הַמְּתַרְגְּמָנִים בְּנֵי מִשְׁפַּחַת אִבְּן־תִּבּוֹן (יְהוּדָה וּשְׁמוּאֵל בְּנוֹ), שֶׁתִּרְגְּמוּ אֶת סִפְרֵי ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי וְהָרַמְבַּ״ם לָעִבְרִית, וּבְנֵי ר׳ יוֹסֵף קַמְחִי; בְּיִחוּד הִתְפַּרְסֵם בְּנוֹ ר׳ דָּוִד (הָרַדַ״ק), שֶׁעָמַל הַרְבֵּה בְּשִׁכְלוּל הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְדִקְדּוּקָהּ.

בית מדרשו של רש״י.

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הָרְבִיעִי.

עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם.

מַסְעֵי הַצְלָב (שִׁשָּׁה בְּמִסְפָּרָם) נִמְשְׁכוּ כְּמָאתַיִם שָׁנָה (1292–1095), וְעַל מִזְבַּח הַקַּנָּאוּת הָעֳלוּ – לְפִי הַשְׁעָרוֹת סוֹפְרֵי קוֹרוֹת הָעַמִּים בְּעֵרֶךְ שִׁשָּׁה מִלְיוֹנֵי אִישׁ. מִסְפַּר קָרְבְּנוֹת הַיְהוּדִים – חֲלָלִים וְנִדָּחִים שֶׁעָזְבוּ מֵאֹנֶס אוֹ מִפַּחַד אֶת עַמָּם בַּצַּר לוֹ וַיֹּאבְדוּ מִתּוֹךְ הַקָּהָל-בְּאֵירוֹפָּה וּבְאַסְיָה, הָיָה בְּעֵרֶךְ חֲצִי מִלְיוֹן נָפֶשׁ. חֲלָלִים וַהֲרוּגִים הָיוּ אֵפוֹא מִשְּׁנֵי הַצְּדָדִים, וּבְמַחֲנוֹת הַמְנַצֵּחַ הַזְּמַנִּי רַבּוּ פִּי עֶשֶׂר מֵאֲשֶׁר בְּקֶרֶב הַמְנֻצָּחִים הַזְּמַנִּיִּים. אַךְ הַהֶבְדֵּל בֵּינֵיהֶם הָיָה גָּדוֹל מְאֹד: חַלְלֵי הַמְנַצֵּחַ לֹא יָדְעוּ בְּעַד מָה הֵם נֶהֱרָגִים וְסָפוּ בְּלִי עִתָּם, וּמְתֵי הַמְנֻצָּחִים יָדְעוּ זֹאת הֵיטֵב, וּבְמוֹתָם הָיוּ לְמוֹפֵת לְכָל בְּנֵי הָאָדָם לְדוֹר דּוֹרִים. קְדוֹשֵׁי עֶלְיוֹן, קְדוֹשֵׁי הַיַּהֲדוּת הוֹכִיחוּ אֶת כָּל הָעַמִּים הַנּוֹצְרִים לָדַעַת, כִּי בַּחֶרֶב וּבַחֲנִית אִי אֶפְשָׁר לְהַטִּיף תּוֹרוֹת וְשִׁיטוֹת חֲדָשׁוֹת, וְאִוֶּלֶת הִיא לָבוֹא עַל אִישׁ בַּעֲקִיפִין לֵאמֹר: „קַבֵּל דַּעְתִּי, וָלֹא-מוֹת תָּמוּת". תִּינוֹק בֶּן יוֹמוֹ יָכוֹל לִשְׁכֹּחַ אֶת אִמּוֹ יוֹלַדְתּוֹ, אֲבָל אִישׁ בָּא בַּיָּמִים לֹא יָבוּז לְיִקְהַת אֵם וְלֹא יַעַזְבֶנָּה כִּבְלוֹת כֹּחָהּ. כֹּהֲנֵי הַהֶלֶנִיּוּת נוֹכְחוּ בִּגְבוּרָתָם הַשִּׂכְלִית שֶׁל הַיְהוּדִים, וְכַעֲבוֹר מֵאוֹת שָׁנִים – הֶרְאוּ לָדַעַת גַּם רַגְלֵי הַפֻּלְחָן הַנּוֹצְרִי: כִּי שְׂרִידֵי בְּנֵי הַחַשְׁמוֹנָאִים יוֹדְעִים לְהִלָּחֵם, כַּאֲבוֹתֵיהֶם-„מְעַטִּים נֶגֶד רַבִּים" וְיוֹדְעִים לִבְחֹר מוֹת גִּבּוֹרִים וּטְהוֹרִים מִבְּהַנֵּי נֶחֱשָׁלִים וּטְמֵאִים.

מוֹת קְדוֹשִׁים עַל קְדֻשַּׁת רַעְיוֹנָם מֵתוּ לִפְנֵי מַסְעֵי הַצְלָב יְחִידֵי סְגֻלָּה גַּם בֵּין חֲסִידֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם; כָּל אִישׁ נֶאֱמָן וּגְדָל-רוּחַ יוֹדֵעַ לְהָגֵן גַּם בְּחַיָּיו גַּם בְּמוֹתוֹ עַל הָאֱמֶת שֶׁלּוֹ וְעַל אֱלֹהָיו. אֲבָל עַם שָׁלֵם, לְמִקְטַנָּיו וְעַד גְּדוֹלָיו, מִכֹּהֲנָיו וְרָאשָׁיו עַד שׁוֹאֲבֵי מֵימָיו וְחוֹטְבֵי עֵצָיו – הַמּוֹסֵר אֶת נַפְשׁוֹ לְמְמִיתִים – בְּעַד תּוֹרָתוֹ, וְיוֹדֵעַ בִּשְׁלֵמָה הוּא מוּמַת, חֲשׁוֹחֵט בִּידֵי עַצְמוֹ אֶת יְלָדָיו וְאִמְהוֹתָיו לְבִלְתִּי יִפְּלוּ בִּידֵי נָכְרִים וּמְבָרֵךְ עַל הַשְּׁחִיטָה, – עַם כָּזֶה הָיָה לְמַחְאָה חַיָּה נִצְחִית נֶגֶד אֵלֶּה „שֶׁרוֹמְמוֹת-אֵל בִּגְרוֹנָם וְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת בְּיָדָם".

תְּקוּפָה זוֹ שֶׁל „קִדּוּשׁ הַשֵּׁם" הֵחֵלָּה בְּקוֹרוֹת הַיַּהֲדוּת מִימֵי אַנְטִיוֹכוֹס, טְרוֹיָנוּס, וְאַדְרִיָנוּס וְנִמְשֶׁכֶת עַד הַיּוֹם; וּבִימֵי מַסְעֵי הַצְלָב נִבְחֲנָה הַיַּהֲדוּת רִאשׁוֹנָה בְּכוּר הַבַּרְזֶל וּבְכִבְשַׁן הָאֵשׁ – וְעָמְדָה בַּנִּסָּיוֹן.

(א. ליבושיצקי).

שיחה מקדמת: הנוצריות ומפלגותיה בימי הבינים.

עוד במאה השמינית נגלה פרץ גדול בחומת הנוצריות בשל קדושת התמונות בבתי כנסיותיה (של „הבן" וה„אם הקדושה"), והנוצרים נחלקו אז לשתי מפלגות: למעריצי התמונות ולכופרים בקדושתן (בראש הכופרים עמד הקיסר ליאון האסורי). באמצע המאה התשיעית התרחב הפרוד העקרי, שבין שתי ההשקפות הללו, ותוצאותיו היו כי נתיסדו: הכנסיה המזרחית (היונית) – שהבדילה את עניני המדינה משלטון הדת – והכנסיה המערבית (הרומאית), שהכניעה לאט־לאט את חיי הפרט והכלל למרות אבי הכנסיה (פפא). אולם גם חלוקה זו לא שמה קץ לסכסוכים הפנימיים בין ראשי הכנסיות, והמדנים הפרטיים והעקרים נתרבו. בשנת 1054 נתאשר באפן גלוי הפרוד שבין שתי הכנסיות, ועמי אירפה שקבלו בעת ההיא את הנוצריות נפלגו גם המה: אחדים (כמעט כל עמי המערב) נכנעו לכנסיה הרומאית (הקתולית), שנתנה לאביה מעין כבוד־אלהים, ואחדים (היונים, הבולגרים, הרוסים) לא הודו בקדושת האפיפיור ויהיו לנוצרים מזרחים.

במאות השתים עשרה=השלש עשרה גברה מאד הקתוליות, והפפאים הכניעו למרותם את כל מלכי המערב, ועריצות בלי־גבול זו היתה מביאה לידי סכסוכים תכופים בין שליטי הדת ובין מושלי הארץ. שרירות הלב והזדון, שאבות הכנסיה הקתולית הצטינו אז בהם במדה מרבה נגד כל מחשבה חפשית הביאו סוף סוף לידי מלחמה גלויה במחנה הקתולים גופא. באמצע המאה הארבע עשרה קם באנגליה הכהן ויקליף, שדרש תקונים עקריים בדת הנוצרית. בנאמיו ובספריו בא לידי מסקנה, כי מקור האמונה והדת הם רק כתבי הקדש של היהודים ולא ספרי הכנסיה. גם באיטליה עצמה רבו בעת ההיא התרעמות נגד מעשי האפיפיורים ותבליתם; אך בעצם תקפה התפרצה המרידה בצתיה ובוהמיה בעטיו של הכמר יואן הוס. כהן־צדק זה הצטין ברצון כביר ובעין־בקרת אמתית, ויטף לתקונים עקרים בקתוליות, ובמקצת נגרר אחרי דעות ויקליף. בין יואן הוס ובין ראשי הכנסיה הקתולית נערך וכוח דתי, שנגמר בחרם ובנדוי נגד „הכופר" המורד במלכות האפיפיורים. אז נחלקו הקתולים באירפה לשתי מחנות צררות: לדורשי תקונים בדת ולמאמינים סתם „באלהותו" של הפפא. מטעם כנסית הכמרים בקנסטנץ נדונו מעריצי הוס (בספרות העברית נקראו „בני חושים") להרם ויואן הוס עצמו–לשרפה (1415). שרפת הכמר לא שמה, כמובן, קץ לתנועת התקונים, ומספר תלמידי הוס הלך הלך ורב. אז נערך נגד כת „בני החושים" מסע־צלב מיחד, ואחרי מלחמת אחים ארכה ושפיכת דם רב משני הצדדים גברו סוף סוף הקתולים המאמינים, והכופרים הומתו במיתות משנות.

חלוקי הדעות שבין קתולי האפיפיור ובין הנוצרים החפשים נוסדו איפוא על שנוי הערכין בדת הנוצרית; הנוצרים הנבונים נוכחו לדעת, כי תורת האונגליון נטתה מן המסלה שסללו לה יוצריה ושליחיה היהודים, ותהי לפלחן אישי גרדא. (א. ליבושיצקי).

אירפה
בימי
מסעי הצלב
אירלנדיה
אנגליה
לונדון
מגדבורג
קולוניה
מגנצה
רגנסבורג
וורמישה
פריז
טורש
פרנקיה
ליאן
ונגריה
רוסיה
קיוב
ונציה
טולושה
אספמיה
טולידה
ברצלונה
קורטובה
רומי
סרביה
קונסטנטינופל
בולגריה
סלוניקי
ניקיה
עדסה
אנטיוכיה
עכה
ירושלים
אלכסנדריה
פלרמו

פֶּרֶק חֲמִישִׁי: יְמֵי הָרִשְׁעָה וְהַזָּדוֹן.

(א. קל״א – א. של״א לַחֻרְבָּן; 1200 – 1400).

כד. הָאֲפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הַשְּׁלִישִׁי. מַסְעֵי־הַצְּלָב הִגְדִּילוּ אֶת שִׁלְטוֹן אֲבִי הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית בְּכָל עִנְיְנֵי הַדָּת וְהַמְּדִינָה. אֵירוֹפָּה הַמַּעֲרָבִית נִדְמְתָה כֻלָּהּ לְמַמְלֶכֶת־כֹּהֲנִים אַחַת, וּבְרֹאשָׁהּ עָמַד הָאֲפִּיפְיוֹר שֶׁהִכְנִיעַ לְמָרוּתוֹ אֶת כָּל מַלְכֵי הָעַמִּים הַקָּתוֹלִים. בְּיִחוּד גָּדַל כֹּחַ הַכְּנֵסִיָּה בִּימֵי הָאֲפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הַשְּׁלִישִׁי (בְּרֵאשִׁית הַמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה). הָאִישׁ הַזֶּה הָיָה מִטִּבְעוֹ בַּעַל רָצוֹן כַּבִּיר וְאוֹהֵב שְׂרָרָה, וַיְקַנֵּא קִנְאָה עַזָּה לְדָתוֹ. כָּל רַעְיוֹן חָפְשִׁי וְצֵל שֶׁל חֲקִירָה נִרְדַּף עַל יָדוֹ בְּלִי חֶמְלָה; וּבְקִרְבַת הַיְּהוּדִים אֶל הַנּוֹצְרִים רָאָה סַכָּנָה לְקִיּוּם הַקָּתוֹלִיּוּת, וַיִּתְאַמֵּץ לְהַשְׁפִּיל אֶת כְּבוֹד הַיַּהֲדוּת בְּכָל הָאֶמְצָעִים. וּמִדַּעְתּוֹ, כִּי כָל כְּלִי מַשְׁחִית לַעֲשׂוֹת כָּלָה בַּיְּהוּדִים – לֹא יִצְלָח, הֶחְלִיט לְדַכְּאָם עַד עָפָר בִּגְזֵרוֹת קָשׁוֹת וּבְהַגְבָּלוֹת זְכֻיּוֹתֵיהֶם. אֶל הַמְּלָכִים וְהָרוֹזְנִים שֶׁהִטּוּ חֶסֶד לַיְּהוּדִים, הָיָה כוֹתֵב מִכְתְּבֵי תוֹכָחָה מְלֵאִים אִיּוּמִים וַחֲרָמוֹת אִם יוֹסִיפוּ לְהֵיטִיב עִם „בְּנֵי בְנֵיהֶם שֶׁל הַצּוֹלְבִים": „עַל הַיְּהוּדִים לִהְיוֹת נָעִים וָנָדִים כְּקַיִן – כָּתַב אִינוֹקֶנְטִי בְּאִגְּרוֹתָיו – וּמִצְוָה לְהַשְׁפִּילָם וּלְהַכְנִיעָם, עַד שֶׁיַּתְקִנוּ אֶת מְעֻוָּתָם וִיקַבְּלוּ אֶת מַלְכוּת הַשָּׁמַיִם" (= אֶת הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה). שִׂנְאָתוֹ אֶל הַיְּהוּדִים רָבְתָה עוֹד בְּשֶׁל תְּנוּעַת הַחֹפֶשׁ הַדָּתִי, שֶׁהִתְפַּשְּׁטָה בֵּין נוֹצְרֵי פְרַנְקִיָּה הַדְּרוֹמִית – הָאַלְבִּיגִים. קִרְבַת פְּרוֹבַנְצִיָּה אֶל אֲחֻזּוֹת הָעַרְבִיאִים בְּאַסְפַּמְיָה הֵרִיחָה גַם אֶת הַנּוֹצְרִים הָהֵם אֶת רוּחַ הַחֲקִירָה וְהַבִּקֹּרֶת, וּבְמַעֲשֵׂה אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית רָאוּ נִגּוּד רַב לְעִקְּרֵי הָאֶוַנְגֶּלְיוֹן (סֵפֶר הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה). אָז קָמָה בֵּין נוֹצְרֵי פְּרוֹבַנְצִיָּה כַּת הָאַלְבִּיגִים, שֶׁהִטִּיפָה לְתוֹרַת הַנּוֹצְרִיּוּת הַטְּהוֹרָה וְהִתְנַגְּדָה לְזָדוֹן מֶמְשֶׁלֶת הַכְּמָרִים. כַּאֲשֶׁר נוֹדַע הַדָּבָר לְאִינוֹקֶנְטִי, שָׁפַךְ עַל מוֹשְׁלֵי פְּרוֹבַנְצִיָּה הַיְשָׁרִים אֶת כָּל חֲמָתוֹ וַיְשִׂימֵם לְחֵרֶם וּלְנִדּוּי, אִם לֹא

יָשׁוּבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה". וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח כִּי עָמְלוֹ לַשָּׁוְא, וְנוֹצְרִים הוֹגֵי דֵעוֹת לֹא יֵלְכוּ אַחֲרָיו בְּעֵינַיִם עֲצוּמוֹת -- אָחַז הָאַפִּיפְיוֹר בְּחֶרֶב נוֹקֶמֶת, וַיִּקְרָא מַסַּע־צְלָב חָדָשׁ עַל הָאַלְבִּיגִים הַ„כּוֹפְרִים".

* בֵּין יֶתֶר הַחֲטָאִים אֲשֶׁר מָצָא אִינוֹקֶנְטִי בְּמוֹשְׁלֵי פְּרוֹבַנְצְיָה, הִזְכִּיר לָהֶם אֶת עֲוֹן הַחֲסָדִים וְהַהֲנָחוֹת שֶׁעָשׂוּ עִם הַיְהוּדִים. בֵּין מוֹשְׁלֵי הַצֶּדֶק הָאֵלֶּה זָכוּר לִתְהִלָּה הָרוֹזֵן רָמוֹן, הַקָּרוּי בְּפִי מְשׁוֹרְרֵי עַמּוֹ „הַטּוֹב", שֶׁמִּנָּה יְהוּדִים רַבִּים לְשָׂרֵי מַלְכוּתוֹ.

וּבֵין כֹּה – הִתְפָּרְצוּ נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶל גְּבוּלוֹת פְּרוֹבַנְצְיָה וַיַּהַרְגוּ בִּפְקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר, רִבְבוֹת אִישׁ מִקֶּרֶב הַנּוֹצְרִים הָאַלְבִּיגִים, וְאֶת הָאָרֶץ הַיָּפָה הַזֹּאת שָׂמוּ לָבַז וְלִמְשִׁסָּה. „דֶּרֶךְ אַגַּב" פָּגְעוּ הַשּׁוֹדְדִים גַּם בַּיְהוּדִים, וּבֵין אַלְפֵי הַחֲלָלִים שֶׁנָּפְלוּ מִתּוֹךְ הָאַלְבִּיגִים, כַּאֲשֶׁר כָּבַשׁ מַחֲנֵה הַכֹּמֶר הַקַּנָּאִי אַרְנָלְד אֶת הָעִיר בֶּדֶרְשׁ – נִמְצְאוּ גַּם כְּמָאתַיִם הֲרוּגִים יְהוּדִים. „אַל תָּחוּסוּ עַל אִישׁ – עוֹרֵר הַכֹּמֶר הַ„נּוֹצְרִי" אֶת אֲנָשָׁיו – וּבְעוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת יַבְדִּיל ד' בֵּין הָרְשָׁעִים וּבֵין הַצַּדִּיקִים"...

בָּעֵת הַהִיא הוּקַם בִּפְרַנְקְיָה הַדְּרוֹמִית בֵּית הַדִּין הָרִאשׁוֹן לְמִשְׁפַּט הַ„כּוֹפְרִים", הִיא הָאִינְקְוִיזִיצְיָה הַיְדוּעָה, שֶׁצָּמְאָה לְדְמֵי נְקִיִּים, כַּיְהוּדִים – כַּנּוֹצְרִים. אָז נוֹסְדָה גַּם חֶבְרַת הַנְּזִירִים הַדּוֹמִינִיקָנִים (עַל שֵׁם מְיַסְּדָהּ -- דוֹמִינִיקַשׁ), שֶׁ„הֵגִינוּ" עַל הַקָּתוֹלִיּוּת מִפְּנֵי רוּחַ הַכְּפִירָה וְהַיַּהֲדוּת, וַיְבַקְשׁוּ חֲטָאִים וְחוֹטְאִים נֶגֶד הַדָּת הַנּוֹצְרִית.

בִּשְׁנַת 1215 קָרָא אִינוֹקֶנְטִי לַאֲסֵפַת כְּמָרִים רַבָּה לְטַכֵּס עֵצָה: בַּמֶּה לְבָעֵר אֶת הַכְּפִירָה מִקֶּרֶב הָאָרֶץ וְאֵיךְ לְהַרְחִיק אֶת הַיְהוּדִים מֵעַל שְׁכֵנֵיהֶם הַנּוֹצְרִים. בֵּין יֶתֶר הַהַחְלָטוֹת, שֶׁיָּצְאוּ אָז מִלִּפְנֵי שַׁלִּיטֵי הַקָּתוֹלִיּוּת, נִגְזְרוּ נֶגֶד הַיְהוּדִים גְּזֵרוֹת מַחְפִּירוֹת כָּאֵלֶּה: אָסוּר לַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים לְסַפֵּחַ יְהוּדִי לְמִשְׂרָה צִבּוּרִית; אָסוּר לִיהוּדִי לְהֵרָאוֹת בַּחוּץ בְּשָׁבוּעַ שֶׁלִּפְנֵי הַפַּסְחָא; אָסוּר לִיהוּדִים מוּמָרִים לְקַיֵּם אֶת מִנְהֲגֵי הַיַּהֲדוּת; הַיְהוּדִים הַקּוֹנִים קַרְקַע מֵאֵת נוֹצְרִים חַיָּבִים לְשַׁלֵּם מַס מְיֻחָד לְקֻפַּת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית. בְּיִחוּד הִצְטַיֵּן בַּעֲרִיצוּתוֹ הַחֹק, כִּי כָל הַיְהוּדִים מֻכְרָחִים לָשִׂים „אוֹת קָלוֹן" בְּמַלְבּוּשֵׁיהֶם וּבְכוֹבְעֵיהֶם, בִּכְדֵי שֶׁיִּבָּדְלוּ

בַּחוּץ מֵעַל הַתּוֹשָׁבִים הַנּוֹצְרִים, וְאֶפְשָׁר יְהִי לַעֲלֹב בִּכְבוֹדָם וּלְהַשְׁפִּילָם. אָמְנָם הַחֹק בִּדְבַר „אוֹת הַקָּלוֹן" לֹא נִשְׁתַּמֵּר בְּדִיּוּק, לֹא כָּל הַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים הֶחֱמִירוּ בוֹ. יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה סֵרְבוּ לְגַמְרֵי לָשִׂים „אוֹת קָלוֹן" בְּמַלְבּוּשֵׁיהֶם, וּבַאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת הִשְׁתַּדְּלוּ הַיְהוּדִים לְבַטֵּל אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה הַזֹּאת.

כה. **שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד בְּפְרַנְקִיָּה; הָרַמְבַּ"ן.** הָאֲדוּקִים בַּקָּתוֹלִיּוּת הָיוּ אָז מַלְכֵי פְרַנְקִיָּה. הַמֶּלֶךְ לוּדְבִיק הַקָּדוֹשׁ הָיָה לְמַטֵּה זַעַם בִּידֵי הַכְּמָרִים, וַיָּצֶק לַיְהוּדִים, לְמַעַן יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וַיִּרְדֹּף בְּאַף גַּם אֶת תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת. יְהוּדִי מוּמָר אֶחָד הֵבִיא אֶת דִּבַּת הַתַּלְמוּד רָעָה לִפְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר גְרִיגוֹרִי הַתְּשִׁיעִי, וַיָּסֶת אוֹתוֹ לִבְדֹּק אֶת סִפְרֵי חֲזַ"ל, הַמְלֵאִים לְפִי דַעַת הַמַּלְשִׁין, דִּבְרֵי עֶלְבּוֹן וְנִגּוּד לַקָּתוֹלִיּוּת, וּלְשָׂרְפָם קָבָל־עָם. בְּדִיקַת הַתַּלְמוּד הָיְתָה בְּפַארִישׁ: מֵאֵת כָּל הַיְהוּדִים נִלְקְחוּ סִפְרֵי הַשַּׁ"ס וְהָרַבָּנִים נִקְרְאוּ לַחֲקִירָה וּדְרִישָׁה. מִטַּעַם הָאַפִּיפְיוֹר נוֹעַז וִכּוּחַ גָּלוּי בֵּין הַמּוּמָר וּבֵין אֶחָד מִגְּדוֹלֵי הָרַבָּנִים. „לַשָּׁוְא עָמְלוּ הָרַבָּנִים, וּבְרֹאשָׁם הָרַב ר' יְחִיאֵל, לְהַצְדִּיק אֶת סִפְרֵי חֲזַ"ל; מִשְׁפָּטָם יָצָא לְשֵׁבֶט עוֹד מִקֶּדֶם. מִכָּל קְצוֹת פְרַנְקִיָּה הוֹבִילוּ אֶת סִפְרֵי הַתַּלְמוּד לְפַארִישׁ וַיִּשְׂרְפוּם בְּרֹאשׁ הוֹמִיּוֹת (א. קע"ז לַחֻרְבָּן). שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד הִרְגִּיזָה מְאֹד אֶת לִבּוֹת הַיְהוּדִים בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה. וְאֶחָד מִצְּעִירֵי תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים— שֶׁהִתְפַּרְסֵם בִּרְבוֹת הַיָּמִים לִתְהִלָּה -- ר' מֵאִיר מֵרוּטֶנְבֶּרְג, חִבֵּר לְזֵכֶר הַגְּזֵרָה הַזֹּאת קִינָה מְלֵאָה רֶגֶשׁ:

„שַׁאֲלִי, שְׂרוּפָה בָאֵשׁ, לִשְׁלוֹם אֲבֵלָיִךְ
הַמִּתְאַוִּים שְׁכוֹן בַּחֲצַר זְבוּלָיִךְ!
הַהֹלְכִים חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ וְקֹוִים
לְאוֹר יוֹמָם אֲשֶׁר יִזְרַח עֲלֵיהֶם וְעָלָיִךְ;
אוֹרִיד דְּמָעוֹת עֲדֵי יִהְיוּ כְּנַחַל
וְיַגִּיעוּ לְקִבְרוֹת שְׁנֵי אֲצִילָיִךְ —
מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן — וְאֶשְׁאָלֵם: הֲיֵשׁ נִכְבָּר
תּוֹרָה חֲדָשָׁה, כִּי נִשְׂרְפוּ גְוִילָיִךְ?..."

שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד הִשְׁפִּיעָה לְרָעָה עַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָה: בָּתֵּי הַמִּדְרָשׁ נִתְדַּלְדְּלוּ מֵאָז, וַעֲבוֹדַת שְׁיָרֵי בַעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת בַּהֲפָצַת הַתּוֹרָה בָּרַבִּים–נִפְסְקָה.

* וּבְאַסְפַּמְיָה הַנּוֹצְרִית רַבּוּ קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים אַחֲרֵי גְזֵרוֹת הַשְּׁמָד שֶׁל הָאַלְמוֹהִידִים. בְּיִחוּד גָּדַל שָׁם כְּבוֹד הַיְהוּדִים בִּימֵי הַמֶּלֶךְ אַלְפוֹנְסוֹ הַשְּׁמִינִי (1160 — 1214), שֶׁהִטָּה לָהֶם חֶסֶד וַיִּתֵּן בְּיָדָם הַרְבֵּה מִשְׂרוֹת כְּבוּדוֹת בְּהַנְהָגַת הַמְּדִינָה. גַּם בִּמְדִינַת אֲרַגּוֹנְיָה (=אַרְגּוֹן) יָשְׁבוּ אָז הַיְהוּדִים בֶּטַח, וּבֵין גְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ הִתְפַּרְסֵם שָׁם לִתְהִלָּה נְשִׂיא קְהִלַּת הַיְהוּדִים בְּבַרְצְלוֹנָה הֶחָכָם ר' שֵׁשֶׁת בֶּן־בְּנֶשֶׁת.

אוּלָם הַקַּנָּאוּת הַקָּתוֹלִית חָדְרָה גַּם שָׁמָה. מֶלֶךְ אֲרַגּוֹנְיָה יַעֲקֹב הָרִאשׁוֹן הָיָה קָתוֹלִי אָדוּק וְעָמַל לְהָפִיץ אֶת הַנּוֹצְרִיּוּת בֵּין הַיְהוּדִים וּבֵין הָעַרְבִיאִים. הַנְּזִירִים הַדּוֹמִינִיקָנִים לָמְדוּ בְּבָתֵּי סִפְרָם עִבְרִית וַעֲרָבִיאִית, בִּכְדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּשָׂפוֹת אֵלּוּ לְצֹרֶךְ הֲפָצַת הַנּוֹצְרִיּוּת בֵּין בְּנֵי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלָם. בֵּין הַנְּזִירִים־הַדּוֹמִינִיקָנִים הָיָה גַּם יְהוּדִי מוּמָר. פַּאוּלוּס כְּרִיסְטִינִי שְׁמוֹ, וּבוֹ אָמְרוּ הַכְּמָרִים לְ„הַכְרִיעַ" אֶת הַיַּהֲדוּת וַיַּצִּיעוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ: לְיַעֵד וִכּוּחַ דָּתִי בֵּין גְּדָל חַכְמֵי הַיְהוּדִים וּבֵין -- הָאָח הַפּוֹשֵׁעַ. הַמֶּלֶךְ הִסְכִּים לָזֶה, בְּתִקְוָתוֹ כִּי הַמּוּמָר יְנַצַּח אֶת רֹאשׁ הָרַבָּנִים, וְאָז יְקַבְּלוּ הַיְהוּדִים אֶת דַּת הַנּוֹצְרִיּוּת; וּמִצַּד הַיְהוּדִים נִקְרָא גְּדָל חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּדוֹרוֹ, הוּא רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן נַחְמָן הַנִּקְרָא גַּם נַחְמָנִי וְרַמְבַּ"ן (א. קכ"ו – א. כ"א לַחֻרְבָּן). מִלְּבַד בְּקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּסִפְרֵי הַזַּ"ל רָכַשׁ לוֹ הֶחָכָם הַזֶּה גַּם יְדִיעוֹת חֲשׁוּבוֹת בְּחָכְמוֹת וּמַדָּעִים וְיָדַע אֶת הַשָּׂפָה הָאַסְפַּמִית וְהָעַרְבִיאִית עַל בֻּרְיָן. אוּלָם לִבּוֹ הָיָה רָחוֹק מֵהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי, וְדַעְתּוֹ הָיְתָה כִּי הַדָּת קוֹדֶמֶת לַמַּדָּע. בְּפֵרוּשׁוֹ לְתוֹרַת מֹשֶׁה נִגְרַר הָרַמְבַּ"ן לִפְעָמִים אַחֲרֵי „בַּעֲלֵי הַקַּבָּלָה" שֶׁבֵּאֲרוּ אֶת סִפּוּרֵי כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ בְּדֶרֶךְ הַסּוֹד (רְאֵה סְעִיף כ"ח), וְנֶחְשַׁב בְּעֵינֵי הָעָם לְקָדוֹשׁ וְאִישׁ־אֱלֹהִים.

הָרַמְבַּ"ן קִבֵּל אֶת הַזְמָנַת הַמֶּלֶךְ יַעֲקֹב הָרִאשׁוֹן, וְהַוִּכּוּחַ נוֹעַד לִהְיוֹת בְּבַרְצְלוֹנָה; אַךְ תְּנַאי מוּקְדָּם הִתְנָה הָרַב עִם הַצַּד שֶׁכְּנֶגְדּוֹ, כִּי

יִתֵּן לוֹ לְהַגִּיד אֶת כָּל הָאֱמֶת שֶׁבְּלִבּוֹ. הַוִּכּוּחַ הָיָה בְּהֵיכַל הַמֶּלֶךְ וּבְמוֹשַׁב שָׂרֵי הַמְּלוּכָה, הֶגְמוֹנֶיהָ וְאַדִּירֶיהָ וַהֲמוֹנֵי עָם, וְנִמְשַׁךְ אַרְבָּעָה יָמִים. בְּאֹמֶץ לֵב וּבָטוּחַ בְּצִדְקַת הַיַּהֲדוּת הֵחֵל הָרַמְבַּ"ן לְבַטֵּל אֶת כָּל טַעֲנוֹת הַמּוּמָר, וְהַדָּבָר עָלָה בְיָדוֹ בְּאֹפֶן הֲכִי־מְצֻיָּן. הַצּוֹרֵר פַּאוּלוּס טָעַן, לְמָשָׁל, כִּי לְחִנָּם מְחַכִּים עוֹד הַיְהוּדִים לְמָשִׁיחַ. וְהוּא כְּבָר בָּא (יֵשׁוּ), וּסְמוּכִים וּרְמָזִים מָצָא לִדְבָרָיו בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ וּבַמִּדְרָשׁ. עַל זֶה עָנָה הָרַמְבַּ"ן בְּהִגָּיוֹן וּבְנִמּוּס, כִּי מָשִׁיחַ יָבִיא–לְפִי אֱמוּנַת הַיַּהֲדוּת– גְּאֻלָּה שְׁלֵמָה וְאַחֲוָה לְכָל בְּנֵי הָאָדָם; וְאַחֲרֵי שֶׁדַּם הָאָדָם עוֹדֶנּוּ נִשְׁפָּךְ כַּמַּיִם וְאִישׁ אֶת בְּשַׂר רֵעֵהוּ יֹאכֵלוּ– וְהָיָה זֶה לְאוֹת כִּי מָשִׁיחַ עֲדַיִן לֹא בָא... תְּשׁוּבוֹת הָרַמְבַּ"ן וְהוֹכָחוֹתָיו הָיוּ מַכְרִיעוֹת לְמַדַּי. עַד כִּי הֵבִיאוּ פַּחַד בְּלֵב יְהוּדֵי בַּרְצְלוֹנָה, פֶּן תִּגְרֹמְנָה לִידֵי פְּרָעוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים, אֲבָל הַוִּכּוּחַ נִגְמַר בְּשָׁלוֹם וּבְנִצָּחוֹן גָּמוּר לְצַד הַיַּהֲדוּת. וּתְבוּסַת פַּאוּלוּס הָיְתָה שְׁלֵמָה.

אֶת פָּרָשַׁת דִּבְרֵי הַוִּכּוּחַ כָּתַב הָרַמְבַּ"ן בְּסִפְרוֹ „מִלְחֲמוֹת חוֹבָה", שֶׁהֵפִיץ בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה. אָז הִלְשִׁינוּ הַנְּזִירִים עַל הָרַמְבַּ"ן בְּאָזְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר, כִּי עָלַב בִּדְבָרָיו בִּכְבוֹד הַקָּתוֹלִיּוּת, וְעַל הָרַמְבַּ"ן נִגְזְרָה גְּזֵרַת גָּלוּת מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה. לְעֵת זִקְנָתוֹ, בִּהְיוֹתוֹ כְּבֶן שִׁבְעִים, נֶאֱנַס הָרַמְבַּ"ן לִלְבֹּשׁ כְּלֵי גוֹלָה וַיַּעַל לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מַשְׂאַת נַפְשׁוֹ מִכְּבָר. רַבָּה הָיְתָה אָז הָעֲזוּבָה בְּאֶרֶץ הַקֹּדֶשׁ; אַחֲרֵי הַמִּלְחָמוֹת הָרַבּוֹת בֵּין הַנּוֹצְרִים וְהַמּוּשְׁלְמַנִים; וְהַשִּׁמָּמוֹן בִּקְהִלּוֹת הַיְהוּדִים הַמְּפֻזָּרוֹת שָׁם הִדְאִיב מְאֹד אֶת לֵב הָרַב הַזָּקֵן, וַיַּעֲמֹל לְחַזֵּק אֶת הַקֶּשֶׁר שֶׁבֵּין יְהוּדֵי פַּלֶשְׂתִּינָה וַיִּבֶן לָהֶם בָּתֵּי תְפִלָּה וּבָתֵּי מִדְרָשׁ. מִסָּבִיב לָרַמְבַּ"ן נִתְיַסֵּד בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קִבּוּץ קָטָן שֶׁל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, אֲשֶׁר עָמְלוּ לְהָפִיחַ רוּחַ חַיִּים בָּעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת בְּאֶרֶץ אֲבוֹתָם. אַךְ לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְהָרַמְבַּ"ן נִפְטַר בְּשֵׁם־טוֹב וּמַעֲשִׂים טוֹבִים לְעַמּוֹ וּלְתוֹרָתוֹ, וַיִּקָּבֵר בְּחֵיפָה.

כ. מְדָנִים בֵּין אַחִים. בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה הוֹסִיפוּ מַלְכֵי קַשְׁטִילְיָה וַאֲרַגוֹנְיָה לַהֲדֹף מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה אֶת הָעַרְבִיאִים, שֶׁהֶחֱזִיקוּ רַק בְּחֵלֶק אַסְפַּמְיָה הַדְּרוֹמִית וְעִיר בִּירָתָם–גְּרַנָטָה. גַּם בְּאַסְפַּמְיָה

הַנּוֹצְרִית הִתְאַמְּצוּ הַכְּמָרִים הַקָּתוֹלִים לְמָרֵר אֶת חַיֵּי הַיְהוּדִים וּלְהַשְׁפִּילָם בְּעֵינֵי הַנּוֹצְרִים. וַיֶּאֶסְרוּ עֲלֵיהֶם לִבְנוֹת בָּתֵּי תְפִלָּה חֲדָשִׁים, לְהַחֲזִיק מְשָׁרְתִים נוֹצְרִים בְּתוֹךְ בֵּיתָם, לִסְמֹךְ אֶל שֻׁלְחָן אֶחָד עִם נוֹצְרִים אוֹ לְהִתְרַחֵץ עִמָּם בְּבֵית מֶרְחָץ אֶחָד; וּבְיִחוּד הֶחֱמִירָה הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית בִּגְזֵרַת „אוֹת הַקָּלוֹן". אֲבָל הַגְבָּלוֹת כָּאֵלּוּ לֹא יָכְלוּ לְהִתְקַיֵּם בַּחַיִּים: הַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים נִצְרְכוּ מִדֵּי פַּעַם לְכֶסֶף הַיְהוּדִים, וְלֹא שָׂמוּ לֵב לִגְזֵרוֹת הַכְּנֵסִיָּה. מַלְכֵי אַסְפַּמְיָה מִנּוּ גַם יְהוּדִים לְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה. וּבִימֵי אַלְפוֹנְסוֹ הֶחָכָם מֶלֶךְ קַשְׁטִילְיָה (1212 — 1282) נִתְמַנָּה הַיְהוּדִי דוֹן מֵאִיר דִּי־מַלִּיאָה לְשַׂר הָאוֹצָרוֹת, וּבְמוֹתוֹ מִלֵּא אֶת מְקוֹמוֹ דוֹן יִצְחָק בְּנוֹ. רוֹפֵא הַמֶּלֶךְ הָיָה אָז הַיְהוּדִי דוֹן יְהוּדָה הַכֹּהֵן, וְלִגְדָל חַכְמֵי הַתְּכוּנָה בְּדוֹרוֹ הִתְפַּרְסֵם הַיְהוּדִי ר' יִצְחָק אִבְּן־סָעִיד. הוּא הִמְצִיא אֶת „לוּחוֹת הַתְּכוּנָה", וַיִּקְרָאֵם עַל שֵׁם הַמֶּלֶךְ אַלְפוֹנְסוֹ, שֶׁאָהַב מְאֹד אֶת תּוֹרַת הָאִיצְטַגְנִינוּת.

חָכְמַת יִשְׂרָאֵל נִפְלְגָה בְּאַסְפַּמְיָה הַנּוֹצְרִית, כְּבִימֵי הַשְּׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים, לִשְׁנֵי זְרָמִים: לְחַכְמֵי הַתּוֹרָה וּלְבַעֲלֵי הַמֶּחְקָר. סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם הִתְפַּשְּׁטוּ בֵּין הַחוֹקְרִים וְהַמַּשְׂכִּילִים הַיְהוּדִים, וְדֵעוֹתָיו הָיוּ לָהֶם לְדִבְרֵי הָאוּרִים. בְּיִחוּד מָשַׁךְ אֶת לֵב צְעִירֵי יִשְׂרָאֵל הוֹכָחוֹת הָרַמְבַּ"ם כִּי הַדָּת נוֹסְדָה עַל הַהִגָּיוֹן, וְכִי תַכְלִית הַיַּהֲדוּת הִיא: מוּסַר הַשֵּׂכֶל וּמִדּוֹת טוֹבוֹת. תַּלְמִידֵי הָרַמְבַּ"ם הִרְחִיקוּ קְצָת לִפְעָמִים בַּחֲקִירוֹתֵיהֶם הַחָפְשִׁיּוֹת בְּשְׁאֵלוֹת הַדָּת וּסְמוּכִים מָצְאוּ לָהֶם בְּסִפְרֵי רַבָּם. הַדָּבָר הַזֶּה הִרְגִּיז מְאֹד אֶת הָרַבָּנִים הַחֲרֵדִים לְדָת הַיַּהֲדוּת, וְהַמַּחֲלֹקֶת הִתְלַקְּחָה מֵחָדָשׁ בֵּין חַכְמֵי הַתּוֹרָה מֵעֵבֶר מִזֶּה וּבֵין חוֹקְרֵי הַיַּהֲדוּת מֵעֵבֶר מִזֶּה.

הַמִּלְחָמָה נֶגֶד סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם וְהַנּוֹהִים אַחֲרָיו הִתְחַדְּשָׁה בְּצָרְפַת הַדְּרוֹמִית. רַב הָעִיר מָן־פֶּלְיֶה ר' שְׁלֹמֹה בֶּן אַבְרָהָם הָיָה אִישׁ תָּמִים וְחָסִיד וְחָרֵד מְאֹד לַיַּהֲדוּת בִּימֵי הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת, וּבַחֲקִירוֹת תַּלְמִידֵי הָרַמְבַּ"ם נִשְׁקְפָה לוֹ סַכָּנָה לְקִיּוּם הַדָּת. בְּקִנְאָתוֹ הָעַזָּה קָרָא אֵלָיו לִשְׁנַיִם מֵרַבָּנֵי מְדִינָתוֹ (לְר' יוֹנָה מִגִּירוֹנְדִי וּלְר' דָּוִד בֶּן שָׁאוּל), וְאַחֲרֵי יִשּׁוּב הַדַּעַת הֵטִילוּ „חֵרֶם" וְנִדּוּי עַל סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם וְעַל הַהוֹגִים בָּהֶם (א. קס"ג לְהָרְבָּן; = ד. תתקצ"ב). מַעֲשֵׂה הָרַבָּנִים הֵטִיל סַעַר בֵּין מַעֲרִיצֵי

הָרַמְבַּ"ם שֶׁבֵּין חַכְמֵי לוּנִיל, בְּדֶרֶשׁ וְנַרְבּוֹנָה, וּבְרֹאשָׁם הֶחָכָם ר׳ דָּוִד קִמְחִי, וַיִּקְרְאוּ תִּגָּר נֶגֶד מִשְׁפַּט-קַנָּאוּת אֲשֶׁר כָּזֶה, וּמִצִּדָּם הֶחֱרִימוּ גַּם הֵמָּה אֶת מַחֲרִימֵי רַבָּם הַגָּדוֹל וַיְשִׂימוּם לִצְחוֹק וּלְקַלָּסָה בְּמַהֲתַלּוֹתֵיהֶם וּשְׁנִינוֹתֵיהֶם – בְּעֵינֵי הָעָם. וְהַמְּרִיבָה הָלְכָה הָלֹךְ וְגָדֹל הָלֹךְ וְהִתְפַּשֵּׁט בְּכָל כְּנֵסִיּוֹת הַיְהוּדִים בִּפְרַנְקִיָה וּבְאַסְפַּמְיָה; נִרְגָּנִים וּמְחַרְחֲרֵי רִיב הוֹסִיפוּ עוֹד שֶׁמֶן לַמְּדוּרָה, וְהַמַּחֲלֹקֶת יָצְאָה מִגֶּדֶר הַהֲלָכָה וְהַנִּמּוּס וַתְּהִי לְמִלְחֶמֶת אֲנָשִׁים. תַּאֲוַת הַנִּצָּחוֹן גָּבְרָה בְּלֵב מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם, וּבְקִנְאָתָם הַקִּיצוֹנִית אָחֲזוּ „בְּחֶרֶב בַּעֲלַת שְׁתֵּי פִּיפִיּוֹת" וַיִּפְנוּ לְעֶזְרָה אֶל-הַנְּזִירִים הַדּוֹמִינִיקָנִים וְלִפְנֵיהֶם הִלְשִׁינוּ עַל סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם, כִּי מְלֵאִים הֵם כְּפִירָה וְדִבְרֵי מִינוּת, וּרְאוּיִם הֵם לִשְׂרֵפָה. הַכְּמָרִים לֹא אֵחֲרוּ לְהוֹצִיא אֶת סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם לַשֵּׁבֶט, וּבְמָן-פֶּלְיֶה וּבְפַארִישׁ נִלְקְחוּ חִבּוּרֵי בֶּן מַיְמוֹן מִידֵי תַלְמִידָיו, בְּיִחוּד „סֵפֶר הַמַּדָּע" וּ„מוֹרֶה נְבוּכִים" – וַיּוֹעֲלוּ עַל הַמּוֹקֵד בְּרֹאשׁ הוֹמִיּוֹת בִּידֵי הַדּוֹמִינִיקָנִים! הָעֻבְדָּה הַזֹּאת, כִּי הוּבְאוּ זָרִים אֶל גְּבוּל הַיַּהֲדוּת וַיִּהְיוּ לָהּ לְשׁוֹפְטִים מָחֲצָה אֶת לֵב כָּל הַיְהוּדִים, וְגַם מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם נִחֲמוּ עַל הָרָעָה אֲשֶׁר עָשׂוּ לְעַמָּם בְּחִלּוּל-שֵׁם אֲשֶׁר כָּזֶה, וְלִבָּם הִכָּה אוֹתָם זְמַן רַב עַל טַמְּאָם אֶת מִקְדַּשׁ הַיַּהֲדוּת בְּקַנָּאוּתָם הַיְתֵרָה.

כז. חַכְמֵי הַתּוֹרָה; הַחוֹקְרִים הָאַחֲרוֹנִים. * הָרְדִיפוֹת הָרַבּוֹת שֶׁגָּבְרוּ בָּעֵת הַהִיא עַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת עוֹרְרוּ בְּלֵב הָרַבָּנִים אֶת הָאֲדִיקוּת וְאֶת הַקִּנְאָה לַדָּת. חַכְמֵי הַתּוֹרָה הוֹסִיפוּ לְהִסָּגֵר בְּד׳ אַמּוֹת שֶׁל הַהֲלָכָה, לַעֲשׂוֹת סְיָגִים וּלְהַגְדִּיל אֶת הַשְּׁמִירָה עַל הַתּוֹרָה הַנִּרְדָּפָה, וּמִטַּעַם זֶה הִתְרַחֲקוּ מֵהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי וּמִלִּמּוּדֵי הַהִגָּיוֹן. קִנְאַת הָרַבָּנִים, שֶׁתַּכְלִיתָהּ הָיְתָה לְשֵׁם הֲגָנָה, לֹא דָמְתָה בְּכָל אֹפֶן לְקִנְאַת הַכְּמָרִים הַחֲשֻׁכִים, אֲשֶׁר נָבְעָה מִמְּקוֹר הָרִשְׁעָה.

לִגְדוֹלֵי חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּאַסְפַּמְיָה וּבִפְרַנְקִיָה הִתְפַּרְסְמוּ בְּרֵאשִׁית הַמֵּאָה הָאַרְבַּע-עֶשְׂרֵה: ר׳ שְׁלֹמֹה בֶּן אַדֶּרֶת (רַשְׁבָּ"א) וְר׳ אָשֵׁר בֶּן יְחִיאֵל (הָרֹא"שׁ). הָרַשְׁבָּ"א הָיָה רַב בִּקְהִלַּת בַּרְצְלוֹנָה וְנוֹדַע „בְּחִדּוּשָׁיו" שֶׁחִבֵּר לְרֹב מַסֶּכְתּוֹת הַתַּלְמוּד. בֶּן דּוֹרוֹ הָרֹא"שׁ יָשַׁב מִתְּחִלָּה בְּגֶרְמַנְיָה וְשָׁם לָמַד

בִּישִׁיבוֹת שְׁיָרֵי בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת. אַחַר כַּךְ נָסַע לְאַסְפַּמְיָה וְנִתְמַנָּה לְרַב הַקְּהִלָּה וּלְרֹאשׁ הַיְשִׁיבָה בְּטוֹלֵידָה. וּמִכָּל מוֹשְׁבוֹת הַיְּהוּדִים בְּאֵירוֹפָּה נָהֲרוּ אֵלָיו תַּלְמִידִים לִשְׁמֹעַ תּוֹרָה מִפִּיו. כְּיֶתֶר רַבָּנֵי דוֹרוֹ הִתְרַחֵק גַּם הָרֹא"שׁ „מֵהַחָכְמָה הַחִיצוֹנִית" (הַחֲקִירָה) וְכָל מַעְיָנָיו שָׂם בְּלִמּוּדֵי הַתּוֹרָה, וְאֶת הַשָּׂגוֹתָיו לְדִבְרֵי חֲזַ"ל וְחִדּוּשָׁיו עַל בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת הִבִּיעַ בְּפֵרוּשׁוֹ הַמְצֻיָּן „פִּסְקֵי הָרֹא"שׁ". וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח לָדַעַת, כִּי הַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי הִתְפַּשֵּׁט מְאֹד בֵּין צְעִירֵי הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה, הִתְחַבֵּר הָרֹא"שׁ אֶל אֲגֻדַּת הָרַבָּנִים שֶׁהִתְנַגְּדוּ לַחָכְמוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת. בָּעֵת הַהִיא נוֹדַע לְרַבָּנֵי פְּרַנְקִיָּה הַדְּרוֹמִית וְאַסְפַּמְיָה, כִּי מַשְׂכִּילֵי הַיְּהוּדִים, הַנּוֹהִים אַחֲרֵי הַחֲקִירָה וְהַהִגָּיוֹן, הֵחֵלּוּ לְזַלְזֵל בְּמִנְהֲגֵי הַדָּת. וַיּוֹצִיאוּ הָרַשְׁבָּ"א וְהָרֹא"שׁ גְּזֵרָה, בְּהַסְכָּמַת יֶתֶר הָרַבָּנִים. כִּי אָסוּר לְכָל יְהוּדִי לַעֲסוֹק בְּחָכְמוֹת חִיצוֹנִיּוֹת עַד הַשָּׁנָה הָעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ לִימֵי חַיָּיו (=עַד שֶׁיִּתְבַּגֵּר שִׂכְלוֹ); וּמַרְבִּית הַחוֹקְרִים הַחָפְשִׁים מִקֶּרֶב הַיְּהוּדִים הֵם וְסִפְרֵיהֶם וְתַלְמִידֵיהֶם נִדּוֹנוּ לְחֵרֶם וּלְנִדּוּי. מַשְׂכִּילֵי הַיְּהוּדִים קָרְאוּ שֵׁנִית תִּגָּר נֶגֶד קַנָּאוּת הָרַבָּנִים הַיְתֵרָה, אַךְ הוֹעֵל לֹא הוֹעִילוּ בְּמַחְאוֹתֵיהֶם: מִסְפַּר הַחוֹקְרִים הַחָפְשִׁים הָלַךְ הָלֹךְ וְחָסֵר בֵּין יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה וּפְרוֹבַנְצְיָה.

גַּם בְּנֵי הָרֹא"שׁ: ר' יַעֲקֹב וְר' יְהוּדָה הִצְטַיְּנוּ, כַּאֲבִיהֶם, בְּחָכְמַת הַתּוֹרָה וּבִמְסִירוּתָם לְדַת הַיַּהֲדוּת. ר' יַעֲקֹב בֶּן אָשֵׁר חִבֵּר סֵפֶר הֲלָכָה חָשׁוּב וּשְׁמוֹ „בַּעַל הַטּוּרִים". הַמֵּכִיל דִּינֵי הַתַּלְמוּד וְתַקָּנוֹתָיו, מְסֻדָּרִים וַעֲרוּכִים בְּאַרְבָּעָה חֲלָקִים: א. „אוֹרַח חַיִּים". הַכּוֹלֵל חוֹבוֹת הַיְּהוּדִי לְבוֹרְאוֹ, ב. „יוֹרֶה דֵעָה", הַמֵּכִיל כָּל דִּינֵי אִסּוּר וְהֶתֵּר בְּעִנְיְנֵי הַדָּת, ג. „אֶבֶן הָעֵזֶר"—כּוֹלֵל חֻקִּים וְהַחְלָטוֹת בְּחַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה, ד. „חֹשֶׁן מִשְׁפָּט", מֵכִיל מִשְׁפָּטִים וּפְסָקִים בְּדִינִים שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ. כַּאֲשֶׁר מֵת הָרֹא"שׁ נִתְמַנָּה בְּנוֹ ר' יְהוּדָה לְרַב קְהִלַּת טוֹלֵידָה. אֲבָל הוּא לֹא יָרַשׁ מֵאָבִיו אֶת כִּשְׁרוֹנוֹתָיו הָרַבִּים וְלֹא דָמָה גַּם לְאָחִיו בִּידִיעוֹת הָעֲמֻקּוֹת בְּסִפְרֵי חֲז"ל.

* וְגַם לַחֲקִירָה בָּאוּ יְמֵי דַלְדּוּל. מַרְבִּית הַחוֹקְרִים הַיְּהוּדִים שָׁנוּ רַק אֶת דִּבְרֵי רַבֵּיהֶם הַגְּדוֹלִים וְלֹא סָלְלוּ לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת דֶּרֶךְ חֲדָשָׁה. לִגְדוֹלֵי

הַחוֹקְרִים בָּעֵת הַהִיא נֶחְשָׁבִים ר׳ יוֹסֵף אִבְּן כַּסְפִּי, ר׳ לֵוִי בֶּן גֵּרְשֹׁם (הָרַלְבַּ״ג), וְר׳ מֹשֶׁה נַרְבוֹנִי. ר׳ יוֹסֵף הַכַּסְפִּי הָיָה מוּשְׁפָּע מִסִּפְרֵי הָרַמְבַּ״ם, וְאֶת רַעֲיוֹנוֹתָיו הִבִּיעַ בְּאִגַּרְתּוֹ אֲשֶׁר עָרַךְ לִבְנוֹ, וּבָהּ הוּא מְבָאֵר לוֹ אֶת סוֹד הַיַּהֲדוּת („סֵפֶר הַמּוּסָר״). הָרַלְבַּ״ג (גֶּרְשׁוּנִי) נוֹדַע בִּידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּלִמּוּדֵי הַטֶּבַע וְהַתְּכוּנָה. הוּא חִבֵּר סְפָרִים שׁוֹנִים בְּעִנְיְנֵי הָרְפוּאָה, הַהִגָּיוֹן וְהַשִּׁעוּרִין; אֲבָל הַמְצֻיָּן בְּחִבּוּרָיו הוּא סִפְרוֹ „מִלְחָמוֹת ד׳״, הַמֵּכִיל שִׁיטָה חֲדָשָׁה בְּלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר הַדָּתִי. יוֹתֵר מִסִּפְרוֹ הַמֶּחְקָרִי הִתְפַּשֵּׁט בֵּין עַמֵּנוּ פֵּרוּשׁוֹ „תוֹעֲלִיּוֹת״, הַמֵּכִיל בֵּאוּרִים וְדִבְרֵי דְרוּשׁ וּמוּסַר הַשֵּׂכֶל לְדִבְרֵי כָּל סֶדְרָה בְּתוֹרַת מֹשֶׁה. ר׳ מֹשֶׁה נַרְבוֹנִי הָיָה גַּם הוּא מִמַּעֲרִיצֵי הָרַמְבַּ״ם וְכָתַב בֵּאוּרִים עַל סְפָרָיו.

כח. **הַקַּבָּלָה וְהַזֹּהַר.** * חִלּוּקֵי הַדֵּעוֹת שֶׁבֵּין הָרַמְבַּ״ם וְתַלְמִידָיו וּבֵין מִתְנַגְּדָיו הָרַבִּים נוֹסְדוּ עַל הַשְׁקָפוֹת שׁוֹנוֹת בַּיַּהֲדוּת: הַחוֹקְרִים אָמְרוּ לְיַסֵּד אֶת הַיַּהֲדוּת עַל הַדַּעַת, וְהָרַבָּנִים—עַל הָאֱמוּנָה וְעַל הַדָּת. אוּלָם גַּם מִפְלָגָה שְׁלִישִׁית נִתְגַּלְּתָה בְעַמֵּנוּ, שֶׁעָמְלָה לְיַסֵּד אֶת הַתּוֹרָה עַל הָרֶגֶשׁ וְהַסּוֹד. הַנּוֹהִים אַחֲרֵי שִׁיטָה זוּ קָרְאוּ לְתוֹרָתָם „קַבָּלָה״ אוֹ „חָכְמָה נִסְתָּרָה״ (ח״ן). בַּעֲלֵי הַקַּבָּלָה (=יוֹדְעֵי חֵן) הִתְנַגְּדוּ תַּכְלִית נִגּוּד לְחוֹקְרֵי הַיַּהֲדוּת הַמְפָרְשִׁים אֶת הַתּוֹרָה לְרוּחַ הַשֵּׂכֶל וּבִינַת הָאָדָם. הַמְקֻבָּלִים לֹא הִסְכִּימוּ, כִּי דִבְּרָה תוֹרָה בִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם, וּבְסִפּוּרֶיהָ וּמוּסָרָהּ רָאוּ רַק סוֹדוֹת וּרְמָזִים לְעִנְיָנִים יוֹתֵר חֲשׁוּבִים וְנַעֲלִים.

תּוֹרַת הַקַּבָּלָה נִתְגַּלְּתָה עוֹד בִּימֵי גְאוֹנֵי בָבֶל, וּבִתְקוּפַת הָרְדִיפוֹת וְהָעִנּוּיִם הַנּוֹרָאִים יָצְאָה מִתְּחוּמָהּ הַצָּר וַתִּתְפַּשֵּׁט בֵּין יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה וּפְרַנְקִיָה. רַבִּים מִמִּתְנַגְּדֵי הַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי נִגְרְרוּ קְצָת אוֹ הַרְבֵּה אַחֲרֵי הַקַּבָּלָה. וְסֵפֶר תּוֹרָה זוּ—„הַזֹּהַר״ נֶחְשַׁב לְחֵלֶק גָּדוֹל בְּעַמֵּנוּ לְאֶחָד מִכִּתְבֵי הַיַּהֲדוּת הַקְּדוֹשִׁים. הָאַגָּדָה מְסַפֶּרֶת, כִּי אֶת „הַזֹּהַר״ חִבֵּר עוֹד הַתַּנָּא ר׳ שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאי. וְהָרַמְבַּ״ן שֶׁנִּגְרַר גַּם הוּא אַחֲרֵי תוֹרַת הַסּוֹד, מָצָא אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה בְּאֹרַח פֶּלֶא בְּשִׁבְתּוֹ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁלָחֶנּוּ לִיהוּדֵי אֵירֹפָּה לְהַעְתִּיקֵהוּ וּלְהֲפִיצֵהוּ בָּרַבִּים. עִקְּרֵי הַ„קַּבָּלָה״ הֵם, כִּי עַל כָּל הַיְצִירָה פְּרוּשׂ סוֹד טָמִיר, הַנִּשְׂגָּב מִבִּינַת בְּנֵי אָדָם; וְעֶצֶם הַתּוֹרָה, דְּבָרֶיהָ וְרוּחָהּ

מוסרה — אינם דברים פשוטים כהויתם אלא סוד ורמז, המובנים רק ליודעי ח"ן (למקבלים). ספר הזהר כתוב בשפה הארמית ומכיל אמרי מוסר וסתרי תורה, שנתגלו לר' שמעון בן יוחאי (בוצינא קדישא) מפי „עתיקא קדישא"(=ד')—ערוכים בסדר הפרשות של חמשה חמשי תורה.

* לגדולי המקבלים נחשבים: ר' אברהם אבולאפיה ור' משה די ליאון. ר' אברהם היה מטבעו בעל דמיון ורגש כביר, והתנהג בחסידות קיצונית ובסגופים יתרים. ארחות חייו משכו אחריו רבים מהמון העם, שהאמינו בו ובנפלאותיו ויהי בעיניהם ל„משיח". הרבנים, שראו גם בספר „הזהר" סכנה ללמודי התלמוד, החרימו את ר' אברהם, ואז הברח להתישב באחד מאיי הים. אחרי ר' אברהם קמו שנים מתלמידיו, שהתימרו גם הם ל„משיחים" ובעלי מופת והבטיחו את העם, כי מצאו בדרך הסוד את קץ הפלאות ויש לאל ידם לקרב את זמן הגאלה בארח פלא. ר' משה די ליאון הצטין בסגנונו הצח ובכשרון דבורו והרצאתו, ורבים מיחסים לו את חבורו של „הזהר".

כט. יציאת היהודים מאנגליה. בימי מסעי־הצלב ענו יהודי אנגליה בידי האספסוף, ובעבור ימי הזועה האלה, הרגיזו את מנוחתם מלכי הארץ, דכסיה וכמריה. היהודים נהיו גם שם לעבדי המלך, וכל אשר להם היה—רכושו הפרטי. ממלא מקומו של ריכרד לב־הארי, המלך יואן־בלי־ארץ, נצרך תמיד לכסף, ויהודיו היו מחיבים למלא בכל פעם את אוצרו הריק. המסים, המכסים והארנוניות כבדו על היהודים מנשוא, אך איומי המלך ונגישות שריו גזלו מהם גם את פרוטתם האחרונה. פעם הושם על אחד מעשירי היהודים בעיר בריסטול מס של עשרת אלפים כסף, וסכום רב כזה לא יכול היהודי לשלם. אז צוה המלך לעקר את שני היהודי, עד אשר הכרח למלא את דרישתו. אחרי אספת הכמרים בשנת 1215 הרבתה גם הכנסיה ללחץ את היהודים באנגליה. גזרות האפיפיור אינוקנטי השלישי, — ביחוד „אות הקלון" — נשתמרו מאז בדיוק, ועוד נוספו עליהן חדשות. אסור היה ליהודים לבנות להם בתי תפלה חדשים, ומס מיחד היה עליהם לשלם לקפת

הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית. שִׁפְלוּת יְהוּדֵי אַנְגְּלִיָּה בְּמַצָּבָם הֶחָמְרִי הִשְׁפִּיעַ לְרָעָה גַּם עַל מַצָּבָם הָרוּחָנִי, וּגְדוֹלֵי הָרַבָּנִים וְהַחֲכָמִים נָדְדוּ מִשָּׁם אֶל אֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת.

* מְצוּקוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַנְגְּלִיָּה רַבּוּ עוֹד, כַּאֲשֶׁר הִתְיַהֵד שָׁם הַנָּזִיר רָבֶּרְט (בְּיִשְׂרָאֵל נִקְרָא שְׁמוֹ–חַגַּי). הַכֹּמֶר הַזֶּה הִשְׁתַּלֵּם בַּשָּׂפָה הָעִבְרִית וּבְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת בִּמְקוֹרָהּ, בִּכְדֵי לְהִתְוַכֵּחַ עִם הַיְּהוּדִים וּלְהַדִּיחָם מֵעַל דָּתָם, וְלַסּוֹף – נוֹכַח הוּא בְּעַצְמוֹ בְּצִדְקַת הַיַּהֲדוּת וַיַּעֲזֹב אֶת גְּדֻלָּתוֹ וְשַׁלְוָתוֹ וַיִּבְחַר לְהִתְעַנּוֹת עִם הַנִּרְדָּפִים וְהַמְעֻנִּים מֵאֲשֶׁר – לְהִתְחַבֵּר אֶל הָרוֹדְפִים וְהַמְעַנִּים. הָעוּבְדָה הַזֹּאת הִרְגִּיזָה מְאֹד אֶת אֲבוֹת הַקָּתוֹלִיּוּת, וַיּוֹסִיפוּ מֵאָז לְהִתְנַקֵּם בְּעַם הֶרְמָם.

צָרוֹת הַיְּהוּדִים כָּבְדוּ מִנְּשׂוֹא, עַד שֶׁהֵחֵלּוּ לְהִשְׁתַּדֵּל מִלִּפְנֵי בַּעֲלֵי הַשִּׁלְטוֹן, כִּי יַרְשׁוּ לָהֶם לָצֵאת מִן הָאָרֶץ. אֲבָל בַּקָּשָׁתָם לֹא נִתְמַלְּאָה, בְּשֶׁגַּם מַלְכֵי אַנְגְּלִיָּה רָאוּ בַיְּהוּדִים מְקוֹר הַכְנָסוֹת קְבוּעוֹת. מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּאַנְגְּלִיָּה נִדְמָה אֵיפוֹא לְמַצַּב אֲבוֹתֵיהֶם בְּמִצְרָיִם, וְהַהֶבְדֵּל הָיָה רַק בָּזֶה, שֶׁבִּמְקוֹם לְבֵנִים דָּרְשׁוּ מֵהֶם שַׁלִּיטֵי אַנְגְּלִיָּה – כֶּסֶף. בִּימֵי הַמֶּלֶךְ אֶדְוַארְד הָרִאשׁוֹן עָמְלָה הַכְּנֵסִיָּה בְּכָל כֹּחָהּ לְפַתּוֹת אֶת הַיְּהוּדִים לִשְׁמָד. הַמֶּלֶךְ הַזֶּה חִיֵּב אֶת כָּל הַיְּהוּדִים לִשְׁמֹעַ אֶת דְּרָשׁוֹת הַנְּזִירִים מַדִּיחֵיהֶם, מִבְּלִי הִתְוַכֵּחַ אִתָּם אוֹ לְהַרְאוֹת לָהֶם אֶת מְשׁוּגָתָם. אַחַד הַכְּמָרִים הִצִּיעַ לִגְזֹל אֶת יַלְדֵי הַיְּהוּדִים מִידֵי אֲבוֹתֵיהֶם וּלְחַנְּכָם בְּרוּחַ הַקָּתוֹלִיּוּת עַל כָּרְחָם.

מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּאַנְגְּלִיָּה הוּרַע מִיּוֹם לְיוֹם, וְאַחֲרֵי כִּי עֲמַל הַכְּמָרִים לַהֲסִיתָם לִשְׁמָד לֹא הִצְלִיחַ, הֻכְרַח הַמֶּלֶךְ לְמַלֵּא אֶת מִשְׁאֶלֶת הַיְּהוּדִים – לָצֵאת מִן הָאָרֶץ. בִּשְׁנַת 1290 הוֹצִיא אֶדְוַארְד הָרִאשׁוֹן פְּקוּדָה מְיֻחֶדֶת, כִּי כָּל הַיְּהוּדִים יַעַזְבוּ אֶת גְּבוּלוֹת אַנְגְּלִיָּה בְּמֶשֶׁךְ חֳדָשִׁים אֲחָדִים, וָלֹא – מוֹת יוּמָתוּ. הַיְּהוּדִים מִהֲרוּ לְמַלֵּא אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ, וְעוֹד לִפְנֵי הַמּוֹעֵד הַקָּבוּעַ שֶׁנִּתַּן לָהֶם, יָצְאוּ בְּמִסְפַּר שִׁבְעָה עָשָׂר אֶלֶף אִישׁ מֵאֶרֶץ שִׁפְלוּתָם וּמְצוּקוֹתֵיהֶם. מַרְבִּית הַנּוֹדְדִים שָׂמוּ פְּנֵיהֶם לְפְרַנְקִיָּה, אֲבָל הֵם נִמְלְטוּ מִן הַפַּחַת וְנָפְלוּ–בַפָּח. בָּעֵת הַהִיא רַבּוּ הָרְדִיפוֹת גַּם עַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָּה, וַאֲחֵיהֶם הַנּוֹדְדִים מֵאַנְגְּלִיָּה שָׁתוּ אִתָּם יַחַד אֶת כּוֹס הַתַּרְעֵלָה–עַד תֻּמָּהּ.

ל. גֵרוּשׁ צָרְפַת. בַּמֵּאָה הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה הָיוּ אַרְצוֹת פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה לְכוּר הַבַּרְזֶל לְעַמֵּנוּ. מַלְכֵי פְרַנְקִיָה הִרְבּוּ אָז לְהָצִיק לַיְהוּדִים בְּשֶׁל בֶּצַע כֶּסֶף אוֹ מִקִּנְאַת הַדָּת. הַמֶּלֶךְ פִּילִפּ הַיָּפֶה הָיָה אִישׁ עָרִיץ וּבַעַל־מַעֲלָלִים וְהִתְעַמֵּר בְּכָל נְתִינָיו בְּעָרִיצוּת וּבְגַסּוּת. מִלְּבַד הַמִּסִּים הָרַבִּים שֶׁיְהוּדֵי פְרַנְקִיָה הָיוּ מַכְנִיסִים לְאוֹצַר הַמַּמְלָכָה, הָיָה הַמֶּלֶךְ פָּשׁוּט גּוֹזֵל מֵהֶם אֶת רְכוּשָׁם כְּאַוַּת נַפְשׁוֹ. אוּלָם נַפְשׁוֹ הַשּׁוֹקֶקֶת לְהוֹן זָרִים לֹא יָדְעָה שָׂבְעָה, וּבִשְׁנַת 1306 הוֹצִיא פְקוּדָה כִּי בְמֶשֶׁךְ חֹדֶשׁ יָמִים מְחֻיָּבִים הַיְהוּדִים לַעֲזוֹב אֶת הָאָרֶץ, מִבְּלִי קַחַת אִתָּם מְאוּם מֵרְכוּשָׁם, מִלְּבַד בֶּגֶד לִלְבּוֹשׁ וְצֵדָה לַדָּרֶךְ. כַּעֲבֹר הַמּוֹעֵד הַקָּבוּעַ גֹּרְשׁוּ מִגְּבוּלוֹת פְרַנְקִיָה כִּמְאַת אֶלֶף יְהוּדִים, וּרְכוּשָׁם הָחֳרַם לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ. צָרַת הַגּוֹלִים הָיְתָה גְדוֹלָה מִנִּי יָם; מַרְבִּיתָם נָדְדוּ אֶל הַמְּדִינוֹת הָחָפְשִׁיּוֹת בִּפְרַנְקִיָה הַדְּרוֹמִית אוֹ מָצְאוּ לָהֶם מִקְלָט זְמַנִּי בִּגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה הַקְּרוֹבָה, — בְּתִקְוָתָם כִּי לֹא יֶאֶרְכוּ הַיָּמִים וְהֻרְשָׁה לָהֶם לָשׁוּב אֶל נַחֲלוֹתֵיהֶם. וְתִקְוָתָם זוּ אָמְנָם לֹא נִכְזָבָה: כַּעֲבֹר תֵּשַׁע שָׁנִים מֵת פִּילִפּ וְעַל כִּסְאוֹ עָלָה לוּדְבִיק הָעֲשִׂירִי, שֶׁהִרְשָׁה לַיְהוּדִים לָשׁוּב אֶל אֲחֻזּוֹתֵיהֶם. הַנּוֹדְדִים שָׁבוּ בַּהֲמוֹנִים אֶל קִנֵּיהֶם הַהֲרוּסִים — אַךְ יְמֵי מְנוּחָתָם שָׁם לֹא נִמְשָׁכוּ.

בִּשְׁנַת 1320 (ה. פ־א. תנ״א לַחֻרְבָּן) הֵחֵל בִּפְרַנְקִיָה מַסַּע הַצְּלָב שֶׁל מַחֲנוֹת אִכָּרִים וְרוֹעִים. נַעַר רוֹעֶה אֶחָד סִפֵּר לַחֲבֵרָיו, כִּי בַחֲלוֹמוֹ נִרְאֲתָה אֵלָיו יוֹנַת קֶסֶם, שֶׁנֶּהֶפְכָה לְנַעֲרָה יְפַת מַרְאֶה, וְצִוְּתָה עָלָיו, כִּי יֶאֱסֹף אֶת הָ„אַחִים הַקְּדוֹשִׁים" וְעָרַךְ מִלְחָמָה עִם הַמּוּשְׁלְמַנִים הַכּוֹפְרִים. הֶהָמוֹן הַנִּבְעָר הֶאֱמִין לְדִבְרֵי הֶבֶל אֵלֶה, וְרִבְבוֹת אִכָּרִים וְרוֹעִים הִתְאַסְּפוּ לְ„מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ". הַמַּחֲנֶה הַכָּבֵד, בְּמִסְפַּר אַרְבָּעִים אֶלֶף אִישׁ, עָבַר כְּסוּפָה מֵעִיר לְעִיר וַיַּשְׁמֵד הַכֹּל שֶׁפָּגַשׁ עַל דַּרְכּוֹ. כִּבִימֵי מַסַּע הַצְּלָב הַקּוֹדְמִים הָיוּ הַיְהוּדִים לַקָּרְבָּנוֹת הָרִאשׁוֹנִים, וּבְמַרְבִּית עָרֵי פְרַנְקִיָה נִשְׁחֲטוּ בִּידֵי הָ„אַחִים הַקְּדוֹשִׁים". בְּאַחַת הַמְּצוּדוֹת הִתְבַּצְּרוּ חֲמֵשׁ מֵאוֹת יְהוּדִים, וּבִרְאוֹתָם כִּי לֹא יַעַמְדוּ בִּפְנֵי אַלְפֵי צוֹרְרֵיהֶם בָּחֲרוּ לָמוּת אִישׁ בִּידֵי רֵעֵהוּ מִנְּפֹל בְּחֶרֶב הַפְּרָאִים. יֵשׁ שֶׁהֵגִינוּ אֲחָדִים מִשָּׂרֵי הֶעָרִים עַל הַיְהוּדִים, אֲבָל הַרְבֵּה לֹא יָכְלוּ לַעֲצֹר בְּשִׁפְעַת נוֹסְעֵי הַצְּלָב, שֶׁהָיוּ בְעֵינֵי

אֶזְרְחֵי הָאָרֶץ לִקְדוֹשֵׁי־עֶלְיוֹן. וְרַק כַּאֲשֶׁר עָבְרוּ הַפְּרָעוֹת אֶת תְּחוּם הַיְהוּדִים וְשָׁטְפוּ אֶת כָּל הָאָרֶץ, צִוָּה הַמֶּלֶךְ לָשִׂים קֵץ לְתוֹעֲבוֹת הָאֲסַפְסוּף. גְּדוּדֵי הָרוֹעִים נָפוֹצוּ בְּכֹחַ הַצָּבָא. וּשְׂרִידֵיהֶם עוֹד הוֹסִיפוּ לַחְמֹס בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה. בְּיַחַד נֶהֶרְסוּ בִּימֵי מַסַּע הַצְּלָב הַזֶּה, הַנִּקְרָא בְּקוֹרוֹתֵינוּ „גְּזֵרַת הָרוֹעִים", בְּעֵרֶךְ מֵאָה וְעֶשְׂרִים קְהִלּוֹת יְהוּדִים בִּגְבוּלוֹת פְּרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה.

וּמַעֲמַד הַיְהוּדִים בִּפְרַנְקִיָה הוֹסִיף לְהִתְמוֹטֵט. מַלְכֵי הָאָרֶץ הָיוּ מַרְשִׁים לָהֶם לָגוּר שָׁם בִּמְחִיר מִסִּים רַבִּים שֶׁקִּבְּלוּ מֵהֶם בִּזְכוּת הַיְשִׁיבָה. כָּל הַמְּלָאכוֹת וְהָאוּמָנֻיּוֹת הַחֲשׁוּבוֹת נִלְקְחוּ מִידֵי הַיְהוּדִים, וְרַק עֵסֶק הָרִבִּית נִשְׁאַר לָהֶם לְפַרְנָסָתָם. הַמַּלְוִים הַיְהוּדִים הָיוּ נְחוּצִים לְשַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ, אַךְ שְׂנוּאִים בְּעֵינֵי עַם הָאָרֶץ. וְהַכְּנֵסִיָּה מִצִּדָּהּ הוֹסִיפָה לְעוֹרֵר אֶת חֲמַת הֶהָמוֹן נֶגֶד כָּל הַיְהוּדִים „שׂוֹנְאֵי יֵשׁוּ". הַיְהוּדִים רָאוּ, כִּי יְמֵי שַׁלְוָתָם בִּפְרַנְקִיָה סְפוּרִים וְהֵחֵלּוּ בְעַצְמָם לִנְדֹּד מִשָּׁם אֶל אֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת. כִּתְאֹם יָצְאָה הַגְּזֵרָה מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ קַרְלוֹס הַשִּׁשִּׁי (1394), כִּי כָּל הַיְהוּדִים יַעַזְבוּ אֶת גְּבוּלוֹת פְּרַנְקִיָה מִבְּלִי שׁוּב עוֹד אֵלֶיהָ. וְשֵׁנִית לָקְחוּ בְיָדָם יְהוּדֵי צָרְפַת מַטֵּה נוֹדְדִים וַיֵּצְאוּ מִפְּרַנְקִיָה לָנוּעַ אֶל יֶתֶר אַרְצוֹת אֵירֹפָּה, וְרַק בִּגְבוּלוֹת פְּרוֹבַנְצְיָה נִשְׁאֲרוּ מֵהֶם מְתֵי מִסְפָּר—לִפְלֵיטָה.

לא. **מְצוּקוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה.** בָּעֵת הַהִיא רַבּוּ מְצוּקוֹת הַיְהוּדִים גַּם בִּמְדִינוֹת גֶּרְמַנְיָה, שֶׁהִקְצִיעָה לָהֶם בְּעָרֶיהָ שְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת (גִּיטוֹ) בִּכְדֵי לְהַבְדִּילָם מֵעַל הַנּוֹצְרִים שְׁכֵנֵיהֶם. הַגִּיטוֹ הָיָה מֵעֵין פַּרְוָר הָעִיר עִם שְׁעָרִים מְיֻחָדִים, שֶׁהָיוּ נִסְגָּרִים עַל מַסְגֵּר לִפְנוֹת עָרֶב. לִפְעָמִים הָיוּ שַׁעֲרֵי הַגִּיטוֹ כְּעֵין מִבְצָר לַיְהוּדִים בִּפְנֵי הָאֲסַפְסוּף, וְלִפְעָמִים—מָצְאוּ לָהֶם שָׁם אֶת קִבְרָם בִּידֵי צוֹרְרֵיהֶם. תְּחוּם הַגִּיטוֹ הָיָה צַר מֵהָכִיל אֶת יוֹשְׁבָיו, וְלָרֹב יָשְׁבוּ בְּבַיִת אֶחָד מִשְׁפָּחוֹת אֲחָדוֹת. „אוֹת הַקָּלוֹן" בִּדְמוּת כֶּתֶם צָהֹב עַל בִּגְדֵי הַיְהוּדִים אוֹ בִּדְמוּת מִגְבַּעַת מְעוֹרֶרֶת צְחוֹק—הָיָה אָז לְחוֹבָה. וְהַיְהוּדִי שֶׁיָּצָא הַחוּצָה בִּלְעָדָיו עָנוֹשׁ נֶעֱנָשׁ. דַּלּוּת הַיְהוּדִים גָּדְלָה מִיּוֹם לְיוֹם; הָאוּמָנֻיּוֹת הַחֲשׁוּבוֹת נִלְקְחוּ מִידֵיהֶם וְרַק הַמִּסְחָר הַקָּטָן — בְּיִחוּד בִּבְגָדִים יְשָׁנִים אוֹ בְעֵסֶק הָרִבִּית—הָיָה לִמְקוֹר פַּרְנָסָתָם. הָאוּמָנִים וְהַסּוֹחֲרִים הַנּוֹצְרִים לֹא הָיוּ מְקַבְּלִים חָבֵר יְהוּדִי לְתוֹךְ אֲגֻדּוֹתֵיהֶם. וְגַם

מַלְכֵי הָאָרֶץ וְשָׂרֶיהָ הִתְיַחֲסוּ אֲלֵיהֶם בְּבוּז. בְּעֵינֵי שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ הָיוּ הַיְּהוּדִים לַאֲנָשִׁים הַנִּמְצָאִים מִחוּץ לִגְבוּלוֹת הַחֹק וְהַמִּשְׁפָּט, וּבְעַד זְכוּת הַיְשִׁיבָה וְהַהֲגָנָה מִפְּנֵי בְּנֵי עַוְלָה הָיָה עֲלֵיהֶם לְשַׁלֵּם בְּמֵיטַב כַּסְפָּם. אֲבָל לֹא תָמִיד מָצְאוּ לָהֶם יְהוּדֵי הַגִּיטוֹ מַחֲסֶה בַּצַּר לָהֶם אֵצֶל מוֹשְׁלֵי „חֶסֶד" אֵלֶּה.

וּמִגְּבוּלוֹת פְרַנְקִיָה עָבְרָה גַם לִמְדִינוֹת גֶרְמַנְיָה הַבְּדוּתָה הַמַּבְהִילָה, כִּי מִשְׁתַּמְּשִׁים אָנוּ בְּדַם נוֹצְרִים לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת („עֲלִילַת הַדָּם"). וְעוֹד אַשְׁמַת הֶבֶל נוֹסְפָה עַל יְהוּדֵי גֶרְמַנְיָה, כִּי לוֹקְחִים הֵם אֶת „לֶחֶם הַקֹּדֶשׁ" שֶׁל הַנּוֹצְרִים וְדוֹקְרִים בּוֹ בְּסַכִּינִים עַד שֶׁיֵּצְאוּ מִתּוֹכוֹ נִטְפֵי דָם. מִחוּץ לָעִיר פוּלְדָה נִמְצְאוּ חֲלָלִים חֲמִשָּׁה יְלָדִים נוֹצְרִים (1235), וְהֶהָמוֹן הֶאֱשִׁים בְּלִי שׁוּם חֲקִירָה וּדְרִישָׁה אֶת הַיְּהוּדִים כִּי יָדָם בָּרֶצַח הַזֶּה, וַיִּתְנַפְּלוּ הַנּוֹצְרִים בְּצְלָבִים בִּידֵיהֶם עַל יוֹשְׁבֵי הַגִּיטוֹ וַיַּהַרְגוּ בָהֶם בְּלִי דִין וּמִשְׁפָּט שְׁלֹשִׁים אִישׁ וְאִשָּׁה. הַבִּקֹּרֶת שֶׁנִּקְבְּעָה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ עַל יְדֵי מְלֻמָּדִים נוֹצְרִים: לַחֲקֹר וְלִדְרֹשׁ הַמִּשְׁתַּמְּשִׁים הַיְּהוּדִים בִּכְלָל בְּדַם נוֹצְרִים לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת, לֹא הוֹכִיחָה אֶת אַשְׁמָתָם, וּבְכָל זֹאת הוּשַׁת עַל יְהוּדֵי פוּלְדָה עֹנֶשׁ כָּסֶף. אָז פָּנוּ הַיְּהוּדִים לְעֶזְרָה אֶל הָאֶפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הָרְבִיעִי, שֶׁהָיָה אִישׁ יָשָׁר וְאוֹהֵב אֱמֶת, וְהוּא נַעֲנָה לָהֶם וַיַּעֲרֹךְ בִּשְׁנַת 1247 פְּקוּדָה („בּוּלָה") מְיֻחֶדֶת אֶל הַהֶגְמוֹנִים, וּבָהּ הוּא מוֹכִיחַ בִּרְאָיוֹת מִתּוֹרַת הַיַּהֲדוּת, כִּי עֲלִילַת הַדָּם נֶגֶד הַיְּהוּדִים הִיא אַשְׁמַת שֶׁקֶר, וַיְצַו עַל הַכְּמָרִים הַסָּרִים לְמִשְׁמַעְתּוֹ, כִּי יַעַמְדוּ תָמִיד לִימִין הַיְּהוּדִים בַּצַּר לָהֶם.

אֲבָל גַּם פְּקוּדַת הָאֶפִּיפְיוֹר לֹא הוֹעִילָה. מַגֵּפַת עֲלִילוֹת הַדָּם פָּשְׁטָה וְעָבְרָה בְּכָל עָרֵי גֶרְמַנְיָה וְהֵבִיאוּ לִידֵי פְרָעוֹת וַהֲרִיגוֹת נוֹרָאוֹת בַּיְּהוּדִים. מְפִיצֵי הָעֲלִילוֹת הָיוּ לָרֹב הַכְּמָרִים עַצְמָם, שֶׁיַּלְדֵי הַנּוֹצְרִים הָיוּ נִרְצָחִים בִּידֵיהֶם אוֹ בִידֵי שְׁלִיחֵיהֶם; לָהֶם עָזְרוּ גַם הַסּוֹחֲרִים הַקָּתוֹלִים, שֶׁחָפְצוּ לְהִפָּטֵר מֵהִתְחָרוּת הַיְּהוּדִים בְּמִסְחָרָם.

* פִּנְקְסֵי קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה מְלֵאִים פִּרְטֵי עֲלִילוֹת הַדָּם הָאֵלֶּה, שֶׁהֵבִיאוּ שׁוֹד וָשֶׁבֶר עַל מַרְבִּית הַיְּהוּדִים בָּאָרֶץ הַזֹּאת. לִמְאוֹרָעוֹת הָרֶצַח הָיְתָה תַבְנִית אֶחָת: לִפְנֵי חַג הַפֶּסַח אָבַד אוֹ נִרְצַח יֶלֶד נוֹצְרִי

„וּמִן הַסֵּתֶר" נִרְצַח בִּידֵי הַיְהוּדִים. בַּמָּקוֹם שֶׁיֶּלֶד נוֹצְרִי לֹא אָבַד וְלֹא נִרְצַח, הִמְצִיאוּ לָהֶם הַנּוֹצְרִים אֶת אַחַד הַגְּדוֹלִים, שֶׁבָּא לְהָעִיד כִּי הַיְהוּדִים „מָצְצוּ" אֶת דָּמוֹ לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת. מַרְבִּית רָאשֵׁי הַנּוֹצְרִיּוּת יָדְעוּ הֵיטֵב, כִּי לַעֲלִילָה זוּ אֵין כָּל יְסוֹד; אֲבָל רַק מְעַטִּים מָצְאוּ לָהֶם לְחוֹבָה לְהַכְחִישׁ אֶת הָאַשְׁמָה קָבָל־עָם.

לג. הַמַּגֵּפָה הַשְּׁחוֹרָה; חַכְמֵי הַתּוֹרָה הָאַחֲרוֹנִים. צָרוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה גָּבְרוּ בְּיִחוּד בִּימֵי „גְּזֵרַת הַמְּצֹרָעִים". בִּשְׁנַת 1348 פָּרְצָה בְּאֵירוֹפָּה הַמַּגֵּפָה הַשְּׁחוֹרָה, שֶׁהִפִּילָה מֵאוֹת אַלְפֵי חֲלָלִים בֵּין הַנּוֹצְרִים, שֶׁלֹּא הָיוּ נִזְהָרִים בְּהִלְכוֹת טָהֳרוֹת. גַּם בַּיְּהוּדִים נָגְעָה הַמַּגֵּפָה לְרָעָה; אוּלָם יַעַן כִּי תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת מַחְמִירָה מְאֹד בְּחֻקֵּי הַבְּרִיאוּת וְהַנִּקָּיוֹן – לֹא רַבּוּ חַלְלֵי הַיְהוּדִים כְּחַלְלֵי הַנּוֹצְרִים שְׁכֵנֵיהֶם. וְגַם בַּדָּבָר הַזֶּה מָצְאוּ אַנְשֵׁי בְלִיַּעַל מָקוֹם לְהַעֲלִיל עַל הַיְהוּדִים עֲלִילַת שֶׁקֶר חֲדָשָׁה, כִּי הֵם הִרְעִילוּ אֶת בְּאֵרוֹת הַמָּיִם, וְלָכֵן פָּרְצָה הַמַּגֵּפָה. הַבָּרָה כָּזוּ שֶׁנָּפְלָה בְּאֵיזֶה מָקוֹם, הִתְפַּשְּׁטָה בִּמְהִירוּת הַבָּרָק בְּכָל עָרֵי גֶרְמַנְיָה וְעָלְתָה לְעַמֵּנוּ בְּאַלְפֵי קָרְבָּנוֹת חֲדָשִׁים. הַהֲרֵיגוֹת בַּתּוֹשָׁבִים הַיְהוּדִים הֵחֵלּוּ בְּפְרַנְקִיָה וּבְאַסְפַּמְיָה וְהִתְפַּשְּׁטוּ בְּכָל נוֹרְאוֹתֵיהֶן בִּמְדִינוֹת גֶרְמַנְיָה. בְּאֶלְזַס, אוֹסְטְרִיָה, שְׁוֵיצַרְיָה וּבָהֶם הוּמְתוּ רְבָבוֹת יְהוּדִים בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת, אוֹ כִּי נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם. לִפְקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר קְלִימֶנְטִי הַשִּׁשִּׁי וְלְהוֹכָחוֹתָיו, כִּי לֹא הַיְהוּדִים אֲשֵׁמִים בְּהִתְפַּשְּׁטוּת הַמַּגֵּפָה – לֹא שָׂם הָאֲסַפְסוּף לֵב. בִּמְקוֹמוֹת אֲחָדִים נִסּוּ שָׂרֵי הָעִיר לְהוֹכִיחַ לַהֲמוֹן הַפּוֹרְעִים אֶת צִדְקַת הַיְהוּדִים, אַךְ הֵם גֹּרְשׁוּ מֵעַל פְּנֵיהֶם בְּחֶרְפָּה. בְּסְטְרַסְבּוּרְג, קוֹלוֹנְיָה, וֶרְמַיְשָׂה, פְרַנְקְפוּרְט, מַגֶּנְצָה וּבְיֶתֶר עָרֵי גֶרְמַנְיָה נִשְׂרְפוּ אוֹ נִטְבְּחוּ יְהוּדִים לַאֲלָפִים בִּידֵי הַפּוֹרְעִים. וְהַנִּשְׁאָרִים שָׁלְחוּ יָד בְּנַפְשָׁם. רַבִּים מִיהוּדֵי גֶרְמַנְיָה נִמְלְטוּ בַּיָּמִים הָהֵם אֶל מְדִינַת פּוֹלַנְיָה הַקְּרוֹבָה, וְשָׁם מָצְאוּ לָהֶם עִם יֶתֶר אֲחֵיהֶם בְּנֵי עַמָּם מְנוּחָה וּמַרְגֹּעַ מִתְּלָאוֹתֵיהֶם וְעִנּוּיֵיהֶם.

הַהַרְפַּתְקָאוֹת הָרַבּוֹת שֶׁבָּאוּ עַל יְהוּדֵי גֶרְמַנְיָה בָּעֵת הַהִיא הֵבִיאוּ דִלְדּוּל וִירִידָה גַּם בְּמַצַּב הַשְׂכָּלָתָם. חַכְמֵי הַתּוֹרָה לֹא הִצְטַיְּנוּ שָׁם בְּיוֹתֵר, וְרוּחַ הַיַּהֲדוּת הִצְטַמְצְמָה רַק בְּמִנְהֲגֵי הַדָּת. חַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה וְחַיֵּי

בֵּית הַכְּנֶסֶת – אֵלֶּה הָיוּ שְׁנֵי מִקְלָטִים, שֶׁיְּהוּדֵי אֵירֹפָּה הַנַּעֲנִים מָצְאוּ לָהֶם שָׁם מִפְלָט וּמַרְגֹּעַ לְנַפְשָׁם הַנִּהְלָאָה. לַמְרוֹת הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת הַקָּשׁוֹת הִצְטַיְּנוּ יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה בְּחַיֵּי־מִשְׁפַּחְתָּם הַמְלֵאִים טָהֳרַת הָרוּחַ וְטָהֳרַת הַגּוּף, אַהֲבָה נֶאֱמָנָה לְעַמָּם וּמְסִירוּת נֶפֶשׁ בֵּין אִישׁ לְאָחִיו. הַקְּהִלָּה דָּמְתָה לְמִשְׁפָּחָה אַחַת גְּדוֹלָה, שֶׁאִחֲדָה אֶת כָּל בָּנֶיהָ בְּקֶשֶׁר קַיָּם בְּאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם וּבִשְׁאִיפוֹתֵיהֶם; וְרַב הָעִיר הָיָה לַאֲבִי כָּל עֲדָתוֹ, שֶׁדָּאַג תָּמִיד לִשְׁלוֹמָהּ וּלְהַצְלָחָתָהּ. בֵּית הַכְּנֶסֶת הָיָה לִמְצוּדָה חֲזָקָה, שֶׁיְּהוּדֵי אֵירֹפָּה הִתְבַּצְּרוּ בָהּ בִּימֵי רָעָה, וְהַנְּצוּרִים בּוֹ הָיוּ בוֹחֲרִים לִשְׂרֹף עֲלֵיהֶם אֶת מִבְצָרָם הָאַחֲרוֹן הַזֶּה וְלָמוּת מוֹת גִּבּוֹרִים בִּקְרִיאַת „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל" – מִנְּפֹל בִּידֵי אוֹיְבֵיהֶם וּמְנַדֵּיהֶם, וְלִחְיוֹת חַיֵּי קָלוֹן וּבְגִידָה. שְׁמוֹת הַקְּדוֹשִׁים הָאֵלֶּה שֶׁמָּסְרוּ אֶת נַפְשָׁם עַל קְדוּשַּׁת הַשֵּׁם מִלְאוּ אֶת פִּנְקְסֵי כָּל הַקְּהִלּוֹת בְּאֵירֹפָּה, וְדוֹרוֹת שְׁלֵמִים הָיוּ מַזְכִּירִים אֶת נִשְׁמוֹתֵיהֶם הַטְּהוֹרוֹת לִבְרָכָה וְלִתְהִלָּה בִּתְפִלּוֹתֵיהֶם.

רְדִיפוֹת הַיְּהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה רָפוּ מְעַט רַק בַּמֵּאָה הַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה, וּקְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים הֵחֵלּוּ לִבְנוֹת לְאַט־לְאַט אֶת הֲרִיסוֹתָן.

חָכְמַת יִשְׂרָאֵל הִצְטַמְצְמָה בֵּין יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה בִּשְׁתֵּי הַמֵּאוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת לִתְקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם רַק בְּלִמּוּד הַתּוֹרָה; לְגֹדֶל חַכְמֵי הַתַּלְמוּד בְּדוֹרוֹ נוֹדַע לְשֵׁם ר' מֵאִיר (מַהֲרַ"ם) מֵרוֹטֶנְבֶּרְג, שֶׁהָיָה אֶחָד מִשְּׂרֵי בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת, וְיָשַׁב עַל כִּסֵּא הָרַבָּנוּת בְּתוֹר רַב כּוֹלֵל לְכָל קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה (בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה). הַמַּהֲרַ"ם חִבֵּר פֵּרוּשִׁים רַבִּים לְהִלְכוֹת הַתַּלְמוּד, וְהִצְטַיֵּן בִּבְקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּסִפְרֵי חֲזַ"ל וּבְסִגְנוֹנוֹ הַצַּחָה בַּשָּׂפָה הָעִבְרִית. בִּימֵי הָעֲלִילוֹת וּנְדוּדֵי הַיְּהוּדִים מִגֶּרְמַנְיָה יָצָא גַּם הוּא בְּרֹאשׁ הַגּוֹלִים, אַךְ נִתְפַּשׂ לַמַּלְכוּת בְּמִצְוַת הַקֵּיסָר רוּדָלְף וְהוּשַׁב בְּבֵית הַכֶּלֶא. שָׁנִים רַבּוֹת יָשַׁב הָרַב הַגָּדוֹל הַזֶּה בְּבֵית כִּלְאוֹ וְהֵפִיץ מִשָּׁם אֶת תּוֹרָתוֹ בֵּין בְּנֵי עַמּוֹ, וּבְבֵית כִּלְאוֹ זֶה הֵשִׁיב גַּם אֶת רוּחוֹ לֵאלֹהִים. עוֹד בְּחַיָּיו אָמְרוּ הַיְּהוּדִים לִפְדּוֹת אֶת רַבָּם הַגָּדוֹל בְּסְכוּם כֶּסֶף רַב, אַךְ ר' מֵאִיר הִתְנַגֵּד לְחֶפְצָם הַטּוֹב הַזֶּה, פֶּן יוֹסִיפוּ מַלְכֵי הָאָרֶץ לְהוֹצִיא מֵהֶם כֶּסֶף בְּמַאֲסַר רַבָּנֵיהֶם וְחַכְמֵיהֶם. אוּלָם אַחֲרֵי מוֹתוֹ פָּדוּ הַיְּהוּדִים

אֶת גּוּפַת רַבָּם וֶהֱבִיאוּהוּ לְקֶבֶר יִשְׂרָאֵל בְּוֻרְמַיְשָׂא.

בֵּין גְּדוֹלֵי רַבָּנֵי גֶרְמַנְיָה בַּדּוֹרוֹת הָהֵם רְאוּיִם לְהִזָּכֵר גַּם: ר' יִשְׂרָאֵל אִיסֶרְלִין, ר' יִשְׂרָאֵל בְּרוּנָא וְר' יוֹם טוֹב (לִיפְּמַן), מְחַבֵּר הַסֵּפֶר הֶחָשׁוּב „נִצָּחוֹן", הַמֵּכִיל דִּבְרֵי סַנֵּגוֹרְיָה עַל הַיַּהֲדוּת בִּפְנֵי מִתְנַגְּדֶיהָ וְצוֹרְרֶיהָ.

לג. הַיְהוּדִים בְּאִיטַלְיָה. בְּחֶשְׁכַת יְמֵי הַבֵּינַיִם הָיְתָה אִיטַלְיָה הָאָרֶץ הַיְחִידָה, שֶׁהַיְהוּדִים לֹא נִרְדְּפוּ בָהּ כִּבְיֶתֶר אַרְצוֹת אֵירוֹפָּה. אֶרֶץ זוּ נִפְלְגָה אָז לִגְלִילוֹת וְעָרִים חָפְשִׁיּוֹת, וְתוֹרַת הַקַּנָּאוּת שֶׁל אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית לֹא נִכְנְסוּ לָרֹב אֶל לִבּוֹת הָאִיטַלְקִים. גַּם בִּגְבוּלוֹת מֶמְשֶׁלֶת הָאַפִּיפְיוֹר – בְּרוֹמָא לֹא הֶחֱמִירוּ בְיוֹתֵר בַּחֻקִּים שֶׁכְּנֶגֶד הַיְהוּדִים. הֵם יָשְׁבוּ שָׁם בִּשְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת, וּבְרֹאשָׁם עָמְדוּ פַּרְנָסֵי הַקְּהִלָּה, שֶׁהָיוּ הַמְתַוְּכִים בֵּין שִׁלְטוֹן הָאַפִּיפְיוֹר וּבֵין הָאֶזְרָחִים הַיְהוּדִים, וְנִהֲלוּ אֶת כָּל עִנְיְנֵי עֲדָתָם.

מַעֲמַד הַיְהוּדִים בְּאִיטַלְיָה עָלָה הַרְבֵּה עַל מַצָּבָם בַּאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת, כִּי בָהּ יָכְלוּ לַעֲסֹק בְּכָל הַמִּסְחָרִים וּבְאוּמָנֻיּוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. בְּאִיטַלְיָה הַדְּרוֹמִית וּבְאִי סִיצִילְיָה עָסְקוּ גַּם בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה וּבְגִדּוּל מֶשִׁי; בְּעָרֵי הַחוֹף וֶנֶיצְיָה וְגֶנוּאָה הִשְׁתַּתְּפוּ הַסּוֹחֲרִים הַיְהוּדִים גַּם בִּסְחַר הַיָּם. בְּתוֹךְ הָאָרֶץ עָזְרוּ יְהוּדֵי אִיטַלְיָה הַרְבֵּה בַּהֲפָצַת מְלַאֲכוֹת הַכְּפָר וּתְבוּאוֹת הָאֲדָמָה, וּבְעֵסֶק הָרִבִּית הִתְנַהֲגוּ בְּיֹשֶׁר הַמַּלְוִים הַיְהוּדִים יֹתֵר מֵהַנּוֹצְרִים הַקָּתוֹלִים, שֶׁפָּרְשׂוּ אֶת רִשְׁתָּם בִּמְדִינַת לָמְבַּרְדִיָה.

* מַצָּבָם הֶחָמְרִי הַטּוֹב שֶׁל יְהוּדֵי אִיטַלְיָה הִשְׁפִּיעַ לְטוֹבָה גַּם עַל מַצַּב הַשְׂכָּלָתָם. חֲכָמִים וְסוֹפְרִים יְהוּדִים מִלְאוּ אֶת עָרֵי הַמַּדָּעִים: פַּדּוּבָה, סַלֶירְנוֹ וְעוֹד. בַּמֵּאָה הָאַחַת עֶשְׂרֵה הִתְפַּרְסְמוּ שָׁם בֵּין חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הַפַּיְטָנִים בְּנֵי מִשְׁפַּחַת קָלוֹנִימוּס, הַבַּלְשָׁן ר' נָתָן הָרוֹמִי, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר הֶחָשׁוּב „הֶעָרוּךְ", הַמֵּכִיל אֶת כָּל הַמִּלִּים הַקָּשׁוֹת וְהַזָּרוֹת שֶׁבְּסִפְרֵי חֲזַ"ל.

בְּיִחוּד הִצְטַיְּנוּ בְּאִיטַלְיָה הָרוֹפְאִים הַיְהוּדִים, עַד כִּי עוֹרְרוּ כְּנֶגְדָּם אֶת קִנְאַת הָרוֹפְאִים הַנּוֹצְרִים, שֶׁהוֹצִיאוּ עֲלֵיהֶם דִּבָּה, כִּי מַזִּיקִים הֵם

לַחוֹלִים הַנּוֹצְרִים, וְהַכְּנֵסִיָּה הַקַּתּוֹלִית מָצְאָה אָז לְנָחוּץ: לֶאֱסֹר עַל בָּנֶיהָ לְהִתְרַפֵּא אֵצֶל רוֹפְאִים יְהוּדִים. וְלַמְרוֹת אִסּוּר כָּזֶה יָצָא שֵׁם הָרוֹפְאִים הַיְּהוּדִים לִתְהִלָּה בְּכָל אִיטַלְיָה לְמַלְכֵי הָאָרֶץ וְשָׂרֶיהָ, וְגַם רָאשֵׁי הַכְּנֵסִיָּה בְּעַצְמָם דָּרְשׁוּ בַּעֲצוֹתֵיהֶם.

בֵּין הַחוֹקְרִים הַיְּהוּדִים בְּאִיטַלְיָה הִתְפַּרְסְמוּ בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה: מְתַרְגֵּם סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם לְאִיטַלְקִית ר׳ יַעֲקֹב אֲנַטוֹלִי וְהָרוֹפֵא ר׳ הִלֵּל וִירוֹנָה. בֵּין הַפַּיְטָנִים נוֹדַע לִתְהִלָּה הַמְשׁוֹרֵר וְהַמֵּלִיץ ר׳ עִמָּנוּאֵל הָרוֹמִי בֶּן דּוֹרוֹ שֶׁל הַחוֹזֶה הַגָּדוֹל דַּנְטִי (בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה וְהָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה). שִׁירַת עִמָּנוּאֵל הָרוֹמִי מִצְטַיֶּנֶת בַּחֲרִיפוּתָהּ וּבְחֹפֶשׁ מִבְטָאֶיהָ; תָּכְנָהּ הָיוּ לָרֹב דִּבְרֵי אַהֲבָה וְתַעֲנוּגֵי הַחַיִּים. בְּיִחוּד נִתְפַּרְסֵם לִתְהִלָּה סִפְרוֹ „הַתֹּפֶת וְהָעֵדֶן״, הַמֵּכִיל שְׁנִינָה עוֹקֶצֶת נֶגֶד בְּנֵי דוֹרוֹ.

בֵּין גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל בְּאִיטַלְיָה נוֹדַע בְּסוֹף תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם גַּם הַסּוֹפֵר וְהֶחָכָם הַמְּדִינִי: ר׳ קָלוֹנִימוּס בֶּן קָלוֹנִימוּס, שֶׁתִּרְגֵּם הַרְבֵּה סְפָרִים חֲשׁוּבִים מֵעַרְבִיאִית לְעִבְרִית, וְהַמְצֻיָּנִים בְּחִבּוּרָיו הֵם: „אִגֶּרֶת בַּעֲלֵי חַיִּים״, „אֶבֶן בֹּחַן״ וּ„מַסֶּכֶת פּוּרִים״ — הַמְּכִילִים לָרֹב דִּבְרֵי תוֹכָחָה וּמוּסָר אוֹ שְׁנִינוֹת חֲרִיפוֹת.

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַחֲמִישִׁי

סֵפֶר הַזִּכְרוֹנוֹת וְהַפִּיוּטִים בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם מִצְטַיֶּנֶת מִתְּקוּפוֹת קוֹרוֹתֵינוּ הַקּוֹדְמוֹת-בָּזֶה, שֶׁפְּרָטֵי מְאוֹרְעוֹתֶיהָ נִרְשְׁמוּ לָרֹב בִּידֵי גְדוֹלֵי הָעָם בַּסֵּפֶר, וְהִשְׁתַּלְשְׁלוּת הַמִּקְרִים נוֹסְדוּ אֵיפוֹא לֹא עַל הַשְׁעָרוֹת וַאֲגָדוֹת בְּעַלְמָא, אֶלָּא עַל מְקוֹרוֹת הִיסְטוֹרִיִּים, הַנֶּחֱלָקִים לִשְׁלֹשָׁה מִינִים: לְסִפְרֵי זִכְרוֹנוֹת, לְפִנְקְסֵי הַקְּהִלּוֹת וּלְפִיּוּטִים. לְטוּבֵי סִפְרֵי זִכְרוֹנוֹתֵינוּ בִּימֵי הַבֵּינַיִם נֶחְשָׁבִים: „מַסְּעוֹת" ר' בִּנְיָמִין „וְסִבּוּבוֹ" שֶׁל ר' פְּתַחְיָה, הַמַּכִּילִים תֵּאוּרִים וְסִפּוּרֵי מַעֲשִׂיּוֹת עַל אָרְחוֹת חַיֵּי עַמֵּנוּ בְּאַרְצוֹת אֵרוֹפָּה, אַפְרִיקָה וְאַסְיָה בַּמֵּאָה הַשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה. לַמְרוֹת אִי-דִיּוּק הַזְּמַנִּים מְפִיצִים שְׁנֵי הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה אוֹר בָּהִיר עַל הַרְבֵּה מְאוֹרָעוֹת וּמַעֲשִׂים בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ בָּעֵת הַהִיא. סִפְרֵי זִכְרוֹנוֹתֵינוּ בִּימֵי מַסְּעֵי הַצְּלָב הֵם: „גְזֵרוֹת תַּתְנַ"ו" לְרַאֲבַ"ן, מְגִלַּת ר' אֶפְרַיִם מִבּוֹנָא (גְזֵרוֹת תַּתְקַלַ"א), „עֵמֶק הַבָּכָא" לר' יוֹסֵף הַכֹּהֵן וּרְשִׁימוֹת בְּנֵי מִשְׁפַּחַת וִירְגָא הַמְתָאֲרוֹת אֶת רְדִיפוֹת בְּנֵי עַמֵּנוּ בִּסְפָרַד בַּמֵּאָה הַי"ד (בִּיחוּד „בְּשֵׁבֶט יְהוּדָה"). מִלְּבַד הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה שֶׁמְּחַבְּרֵיהֶם הָיוּ לָרֹב עֵדֵי רְאִיָּה לַמְּאוֹרָעוֹת הַנּוֹרָאִים בְּחַיֵּי עַמָּם נִמְצָא חֹמֶר רַב לְקוֹרוֹתֵינוּ גַּם בְּפִנְקְסֵי הַקְּהִלּוֹת שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לִפְלֵיטָה מִכִּלָּיוֹן-הָעֵת. הַקּוּנְטְרֵסִים, הַמְּגִלּוֹת, הָרְשִׁימוֹת וְהַפִּנְקָסִים הַלָּלוּ מְתָאֲרִים לָנוּ עוּבְדוֹת מַרְעִישׁוֹת אֶת הַלֵּב וּמְסַמְּרוֹת אֶת הַשֵּׂעָר עַל עָרִיצוּת צוֹרְרֵי הַיְּהוּדִים מִצַּד זֶה וְעַל מְסִירוּת נַפְשָׁם הַקִּיצוֹנִית שֶׁל הַמֻּטִּים לַהֶרֶג עַל קְדוּשַּׁת תּוֹרָתָם.

מַצֵּבוֹת חַיּוֹת נִצְּבוּ עַל קִבְרוֹת הַגִּבּוֹרִים-הַקְּדוֹשִׁים גַּם בְּפִיּוּטִים מְיֻחָדִים, שֶׁנִּתְחַבְּרוּ מֵאֵת פַּיְטָנִים שׁוֹנִים לְזֵכֶר הַשֹּׁד וְהַשֶּׁבֶר שֶׁבָּאוּ עַל עַמָּם. הַפַּיְטָנִים הָאֵלֶּה לֹא חוֹנְנוּ מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי רַב, אַךְ דִּבְרֵיהֶם מְלֵאִים רֶגֶשׁ עָמֹק, וּבַחֲרוּזִים מְתַנִּים הֵם אֶת קוֹרוֹת עִנּוּיֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם:

עַפְעַפַּי יִזְּלוּ מַיִם דֶּמַע לְהַגִּירָה וַאֲקוֹנֵן עֲלֵי הֲרוּגֵי אַשְׁפִּירָה:
בְּשֵׁנִי בִּשְׁמוֹנָה בוֹ בְּיוֹם מַרְגֹּעַ הֻקְרָה נֶהֶרְגוּ בַּחוּרֵי חֶמֶד וִישִׁישֵׁי הֲדָרָה.
קְהִלַּת וַרְמַיְשָׂא בְּחוּנָה וּבְחוּרָה פַּעֲמַיִם קִדְּשָׁה שֵׁם הַמְיֻחָד בַּמּוֹרָא;
וְעַל אַדִּירֵי קְהַל מַגֶּנְצָא הַהֲדוּרָה הִשְׁלִימוּ נַפְשָׁם עַל יִחוּד שֵׁם הַנּוֹרָא
נִבְלָתָם כְּסוּחָה לְחַיַּת אֶרֶץ וְלִבְהֵמַת-יוֹנֵק עִם אִישׁ שֵׂיבָה, עֲלָמִים וַעֲלָמוֹת.

אֵין זוּ שִׁירַת אִבְּן גְּבִירוֹל וְהַלֵּוִי הַקּוֹבֶלֶת לַד' וְתוֹבַעַת מִמֶּנּוּ אֶת עֶלְבּוֹן אֻמָּתָם הַנִּמְקָה בְּשִׁבְיָהּ, כִּי אִם אֶנְקַת נוֹאָשִׁים וְעוֹבְדֵי עֵצוֹת. פַּיְטָן שֵׁנִי מְתָאֵר לָנוּ בִּצְבָעִים בְּהִירִים לְמַדַּי אֶת קְלַסְתֵּר פְּנֵי הָאֻמָּה בְּחֶשְׁכַת יְמֵי הַבֵּינַיִם:

שְׁנוֹתֵינוּ סָפוּ בְּבַלּוֹת וְדַלּוּת, נְקַוֶּה לָאוֹר וְהִנֵּה קָלוֹן וְשִׁפְלוּת;
מָשְׁלוּ בָנוּ עֲבָדִים, וַאֲנַחְנוּ – בְּגָלוּת. לְקָחוּנוּ זֵדִים לְנַחֲלַת אֲחֻזָּה
אָזְלַת יָדֵנוּ וְיָדָם – עַזָּה, נֶאֱלַמְנוּ כְּרָחֵל לִפְנֵי גוֹזְזָה..

בַּחֲרוּז הָאַחֲרוֹן מִשְׁתַּקְּפִים כָּל חַיֵּי עַמֵּנוּ בָּעֵת הַהִיא: כְּרָחֵל נֶאֱלָמָה עָמְדוּ אֲבוֹתֵינוּ כְּאוֹת שָׁנִים לִפְנֵי גוֹזְזֵיהֶם וְאוֹכְלֵיהֶם וְדוּמָם נָתְנוּ לָהֶם לֹא רַק אֶת צַמְרָם, אֶלָּא גַּם אֶת בְּשָׂרָם וְדָמָם, וְרַק לֹא – אֶת נִשְׁמָתָם.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת.

הָאַסְפַּמִים

אֶרֶץ הָאַסְפַּמִים (הַנִּקְרָאִים בְּסִפְרָתֵנוּ גַם „שְׂפָנִים") מִשְׂתָּרַעַת בַּחֲצִי הָאִי הַפִּרִינֵיאִי. יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הָיוּ מִין עֵרֶב־רַב מִבְּנֵי שֵׁבֶט הָאִבֵּרִים וְהַקֶּלְטִים. וּבִרְבוֹת הַיָּמִים הִתְעָרְבוּ בָּהֶם גַּם שִׁבְטֵי איטליָה. גֶּרְמַנְיָה וְגַלְיָה. וּלְפִיכָךְ גַּם שְׂפַת הָאַסְפַּמִים הִיא בְּ־בּוּבְיָה מִלְּשׁוֹנוֹת שִׁבְטֵי הָרוֹמָנִים.

בַּמֵּאָה הָאַחַת־עֶשְׂרֵה נוֹסְדוּ בִּגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה אַרְבַּע מַמְלָכוֹת נוֹצְרִיּוֹת מְיֻחָדוֹת: קַשְׁטִילְיָה, נַבָּרָה, אֲרַגּוֹנְיָה וְקַטּוֹלוֹנְיָה; בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הוֹסִיפוּ מַלְכֵי הַנּוֹצְרִים לִקְרֹעַ מִידֵי הָעַרְבִיאִים מְדִינוֹת שְׁלֵמוֹת וַיַּרְחִיבוּ אֶת גְּבוּלוֹת מֶמְשְׁלוֹתֵיהֶם. מֵאַרְבַּע הַמַּמְלָכוֹת הָאֵלֶּה הִשְׁפִּיעוּ בְּיוֹתֵר עַל קוֹרוֹת הָאַסְפַּמִים שְׁתֵּי הַמְּדִינוֹת: קַשְׁטִילְיָה וַאֲרַגּוֹנְיָה.

בִּימֵי מֶלֶךְ קַשְׁטִילְיָה דוֹן פֶּדְרוֹ (1350—1361) פָּרְצוּ מְהוּמוֹת רַבּוֹת בַּמְּדִינָה הַזֹּאת בְּשֶׁל רִיבוֹת מִשְׁפָּחָה בַּחֲצַר הַמַּלְכוּת. וְאַחֲרֵי מִלְחֶמֶת־אַחִים אֲרֻכָּה נָפַל הַמֶּלֶךְ הֶחָסִיד הַזֶּה לִפְנֵי אָחִיו דוֹן הֵינְרִיךְ. הַמְּבוּכוֹת וְהַפְּרָעוֹת נִמְשְׁכוּ בְּקַשְׁטִילְיָה עַד עֲלוֹת עַל כִּסֵּא הַמַּלְכוּת הַמַּלְכָּה אִיזַבֶּלָה, שֶׁנִּשְּׂאָה לְפֶרְדִינַנְדוֹ מֶלֶךְ אֲרַגּוֹנְיָה וּשְׁתֵּי מְדִינוֹתֵיהֶם הִתְחַבְּרוּ וַתִּהְיֶינָה לְמַמְלָכָה אֶחָת (1479).

מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה לֹא הָיָה קָבוּעַ. אַלְפוֹנְסוֹ הָרִאשׁוֹן הִטָּה חֶסֶד לַיְּהוּדִים, וּבְיָמָיו נִסְפְּחוּ רַבִּים מִגְּדוֹלֵי הַיְּהוּדִים לְמִשְׂרוֹת הַמְּדִינָה. אַלְפוֹנְסוֹ הַשֵּׁנִי מֶלֶךְ אֲרַגּוֹנְיָה הָיָה אִישׁ נָאוֹר וּמַשְׂכִּיל וְהוֹקִיר מְאֹד אֶת כִּשְׁרוֹנוֹת הַיְּהוּדִים בַּחַיִּים וּבַסִּפְרוּת. גַּם בִּימֵי אֲחָדִים מִיֶּתֶר מַלְכֵי אַסְפַּמְיָה חָיוּ הַיְּהוּדִים בְּשַׁלְוָה וְהֵבִיאוּ תוֹעֶלֶת רַבָּה לְאֶרֶץ מוֹשָׁבָם. אַךְ מַצָּבָם הֵחֵל לְהִתְרוֹפֵף בַּעֲבוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת רוּחַ הַקַּנָּאוּת הַקַּתּוֹלִית, וְהַכְּמָרִים הֵחֵלּוּ לְסַכְסֵךְ אִישׁ בְּאָחִיו. בִּנְפֹל דּוֹן פֶּדְרוֹ לִפְנֵי צַר עוֹד הוּרַע מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּקַשְׁטִילְיָה. בַּאֲשֶׁר הָיוּ מִבַּעֲלֵי בְרִיתוֹ וְרַבִּים מִצְּעִירֵי הַיְּהוּדִים נִלְחֲמוּ בֵּין צִבְאוֹתָיו נֶגֶד אָחִיו. הָאַפִּיפְיוֹר אוּרְבַּן הַחֲמִישִׁי שָׂמַח לְאֵיד הַמֶּלֶךְ הֶחָסִיד הַזֶּה וְהֵבִיא רְאָיָה מִן הַפָּסוּק: „יִשְׂמַח צַדִּיק כִּי חָזָה נָקָם" — זוֹהִי הַכְּנֵסִיָּה הַקַּתּוֹלִית הַשְּׂמֵחָה לְמַפֶּלֶת דּוֹן פֶּדְרוֹ הַבּוֹגֵד, אֲשֶׁר הִתְקָרֵב אֶל הַיְּהוּדִים...

פּוֹרְטוּגַלְיָה (־פּוֹרְטוּגַל) הִיא מְדִינָה מְיֻחֶדֶת בַּחֲצִי הָאִי הַפִּרִינֵיאִי דְּרוֹמָה מַעֲרָבָה. וְעִיר בִּירָתָהּ לִיסַבּוֹן. הַיְּהוּדִים יָשְׁבוּ בָהּ מִימֵי קֶדֶם, וּבִימֵי מַלְכֵי הַחֶסֶד אֲחָדִים הָיָה מַצָּבָם טוֹב וְרַבִּים מֵהֶם עָלוּ שָׁם לִגְדֻלָּה. אוּלָם הַקַּנָּאוּת הַקַּתּוֹלִית עָבְרָה גַּם בָּאָרֶץ הַזֹּאת. כְּבְיֶתֶר מְדִינוֹת אַסְפַּמְיָה. וְגוֹרַל הַיְּהוּדִים הוּטַל בְּחֵיק־הָאִינְקְוִיזִיצְיָה.

(א. ליבושיצקי).

פרק ששי: אחרית היהודים באספמיה.

(בערך: א. שכ"א—א. תכ"ג לחרבן; 1390—1492).

לה. פרעות והריגות; חכמי התורה. בחיי יהודי אספמיה, במאה הארבע עשרה והחמש עשרה השתמשו אור וצללים בערבוביה. בהשכלתם ובחריצותם המסחרית כוננו להם היהודים בקשטיליה ובארגוניה מעמד איתן, ומלכי הארץ הוקירו את מעלותיהם אלו וימנו את המצינים שבהם בין שרי המלוכה. כמעט לכל מלכי אספמיה היו שרי־אוצרות וגזברים, רופאים ומלמדים מקרב היהודים. בני המשפחות היהודיות: בנבנשתי, ניגרו (אבן־יחיא), אבולפיה, פיגון ואברבנאל נחשבו בין אצילי העם („דונים") ורואי פני המלך. ביחוד הצטינו בעת ההיא השרים היהודים: דון שמואל אברבנאל ודון יוסף פיגון, שהביאו תועלת מרבה במפעליהם לארץ מולדתם, אבל לא רבה היתה הטובה שהביאו לעמם בארחות חייהם. השרים והאצילים היהודים חיו, כחבריהם הקתולים, חיי תענוגים ומותרות, ואהבו להתקשט בבגדי תפארה ובעדי עדיים. והתקשטות יתרה זו עוררה כנגדם את שנאת האספמים. עשרם של יהודים יחידים הזה לסמל הקנאה לכל עם היהודים. ביותר גדלה השנאה ליהודים בין אצילי האספמים ובין הכמרים. דוני אספמיה הגאים קנאו בשרים מבני עם זר, ובעיני הכהנים נחשבה גדלת היהודים לחטאה נגד הכנסיה. בקשטיליה לבד נמצאו יהודים במספר מליון איש. ובראש קהלותיהם המסדרות עמדו הרבנים ונשיאי העדה. בעניניהם הפנימיים היתה ליהודי אספמיה הנהגה חפשית ככל קהלות היהודים בבבל ובאספמיה הערביאית. חפש היהודים בחייהם הפנימיים ועלית אחדים מהם לגדלה בהנהגת המדינה — הרגיזו מאד את האצילים ואת הכמרים.

וַיֶּרַע הַשִּׂנְאָה לַיְּהוּדִים הֵחֵל לְהַעֲלוֹת צִמְחֵי לַעֲנָה. זְקַן הַכֹּהֲנִים (דֵיקַן) בְּשִׁיבִילְיָה פֶרְנַנְדוֹ-מַרְתִּין הֵסִית בְּגָלוּי אֶת הֶהָמוֹן לְהַכּוֹת בַּיְּהוּדִים. בִּנְאֻמָיו אֲשֶׁר נָשָׂא בְּבָתֵּי הַכְּנֵסִיָּה בְּאָזְנֵי רִבְבוֹת־עָם הוֹצִיא לַעַז עַל תּוֹרַת הַיְּהוּדִים וְעוֹרֵר בְּלֵב הֲמוֹנִים הַחֲשֵׁכִים חֲשָׁדִים נֶגֶד עֲשִׁירוּת הַיְּהוּדִים. בְּאִגְּרוֹתָיו אֲשֶׁר שָׁלַח מַרְתִּין אֶל הַכְּמָרִים הַסָּרִים לְמִשְׁמַעְתּוֹ הוֹסִיף לְעוֹרֵר רִגְשֵׁי שִׂנְאָה לְ„אוֹיְבֵי ד״ וּלְהַלְהִיב אֶת הֶהָמוֹן כִּי יַעֲשֶׂה אִתָּם כָּלָה. פַּעַם נָשָׂא הַדֵיקָן הַקַּנָּאִי הַזֶּה נְאוּם מָלֵא אֶרֶס נֶגֶד הַיְּהוּדִים בְּכִכַּר הָעִיר שִׁיבִילְיָה לִפְנֵי הָמוֹן עָם רָב; הַקָּתוֹלִים נִפְתּוּ לְדִבְרֵי כֹהֲנָם וַיָּחֵלּוּ לְהִתְנַפֵּל עַל הַיְּהוּדִים וְלָבוֹז אֶת רְכוּשָׁם. אַךְ שַׂר הָעִיר עָמַד בַּפַּעַם הַזֹּאת לִימִין יְהוּדֵי שִׁיבִילְיָה, וַיָּשֶׁב קֵץ לַפְּרָעוֹת בְּעוֹד מוֹעֵד. אֲבָל צוֹרֵר־הַיְּהוּדִים הַגָּדוֹל פֶרְנַנְדוֹ מַרְתִּין לֹא חָדַל לְעוֹרֵר בִּדְרָשׁוֹתָיו אֶת הֶהָמוֹן נֶגֶד הַיְּהוּדִים, וּלְסוֹף הִגִּיעַ אֶל מַטָּרָתוֹ. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּבְשִׁיבִילְיָה הִתְחַדְּשׁוּ הַפְּרָעוֹת נֶגֶד הַיְּהוּדִים, וְהַפַּעַם פָּרְצוּ בְּכָל תָּקְפָּם עַד כִּי קָשֶׁה הָיָה לְהַפְסִיקָן. בְּבֹקֶר הַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לְחֹדֶשׁ תַּמּוּז (ה. קנ״א–א. של״ב לחרבן) נִקְהֲלוּ הֲמוֹנֵי הַקָּתוֹלִים בְּשִׁיבִילְיָה אֶל שְׁכוּנַת הַיְּהוּדִים וַיַּצִּיתוּ אֶת בָּתֵּיהֶם בָּאֵשׁ, אֶת יוֹשְׁבֵיהֶם הָרְגוּ בְּלִי חֶמְלָה וְאֶת רְכוּשָׁם בָּזָזוּ. כְּאַרְבַּעַת אֲלָפִים מִיְּהוּדֵי שִׁיבִילְיָה נֶהֶרְגוּ בַּיּוֹם הַמַּר הַהוּא אוֹ נִמְכְּרוּ לְעַבְדֵי עוֹלָם, וְהַנִּשְׁאָרִים נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם. קְהִלַּת שִׁיבִילְיָה הָעַתִּיקָה וְהַפּוֹרַחַת נָשַׁמָּה בִּן־רֶגַע; בָּתֵּי הַתְּפִלָּה הַיָּפִים שֶׁל הַיְּהוּדִים הָיוּ לִשְׂרֵפָה, וְהַנִּשְׁאָרִים נֶהֶפְכוּ לְבָתֵּי כְנֶסֶת לַקָּתוֹלִים.

הַטֶּבַח בְּשִׁיבִילְיָה נָתַן לַקָּתוֹלֵי אַסְפַּמְיָה אוֹת־מִלְחָמָה לְהִתְנַפֵּל עַל הַיְּהוּדִים גַּם בְּיֶתֶר עָרֵי הַמְּדִינָה. בְּקָרְדוֹבָה וּבְטוֹלִידָה עָשׂוּ הַפּוֹרְעִים שַׁמּוֹת נוֹרָאוֹת בַּיְּהוּדִים; רַבִּים מֵתוּ גַּם שָׁם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם, אַךְ לֹא מְעַטִּים הָיוּ גַּם רַכֵּי הַלֵּבָב שֶׁהֵמִירוּ אֶת דָּתָם. בֵּין קְדוֹשֵׁי טוֹלִידָה הָיוּ כָּל בְּנֵי מִשְׁפַּחַת רַבֵּנוּ אָשֵׁר (הרא״ש), שֶׁבָּאוּ שָׁמָּה מִגֶּרְמַנְיָה.

כְּקַשְׁטִילְיָה הִגִּיעוּ מַחֲנוֹת הַפּוֹרְעִים לַאֲרַגּוֹנְיָה. בְּבַלִּינְצִיָּה נִסּוּ הַיְּהוּדִים לַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם, אַךְ גַּם עֲלֵיהֶם עָבַר שׁוֹט הַפְּרָעוֹת. רַבִּים

מִיְּהוּדֵי הַקְּהִלָּה הַזֹּאת מֵתוּ בִּידֵי הָאוֹיֵב, אוֹ נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם, וְרַק מְעַטִּים נִמְלְטוּ אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת. בְּבַרְצְלוֹנָה הִתְבַּצְּרוּ הַיְהוּדִים בִּמְצוּדַת הָעִיר, אַךְ הַפּוֹרְעִים צָרוּ עָלֶיהָ וַיַּצִּיתוּהָ בָּאֵשׁ. אָז שָׁחֲטוּ הַנְּצוּרִים אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ, אוֹ הִפִּילוּ אֶת עַצְמָם מֵעַל מִגְדַּל הַמְּצוּדָה וְהַנִּשְׁאָרִים הוּמְתוּ בִּידֵי אוֹיְבֵיהֶם. פְּרָעוֹת וַהֲרִיגוֹת נוֹרָאוֹת כָּאֵלּוּ בָּאוּ גַּם עַל יֶתֶר קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה וּבְאִיֶּיהָ.

פְּלִיטֵי אַסְפַּמְיָה בִּקְשׁוּ לָהֶם מַחֲסֶה בִּגְבוּלוֹת פּוֹרְטוּגַלְיָה. בִּמְדִינָה זוּ יָשְׁבוּ הַיְהוּדִים בִּמְנוּחָה מִימֵי קֶדֶם, וַיַּעַסְקוּ בִּסְחַר הַיָּם. גַּם שָׁם נִתְּנָה לָהֶם חֵרוּת פְּנִימִית, וּבְרֹאשָׁם עָמְדוּ הָרַבָּנִים וּנְשִׂיאֵי הָעֵדָה. בֵּין פְּקִידֵי הַמֶּמְשָׁלָה וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה נִמְצְאוּ גַּם בְּפוֹרְטוּגַלְיָה רַבִּים מִקֶּרֶב הַיְהוּדִים וַאֲנוּסֵי אַסְפַּמְיָה שֶׁבוּ שָׁם בְּגָלוּי לְדַת אֲבוֹתָם. הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית אָמְרָה לְהִתְנַקֵּם בַּיְהוּדִים הַ„בּוֹגְדִים" הָאֵלֶּה, אַךְ רֹאשׁ הָרַבָּנִים בְּפוֹרְטוּגַלְיָה וְרוֹפֵא הַמֶּלֶךְ יוֹאַן הָרִאשׁוֹן – דוֹן מֹשֶׁה נַבָּרָה הֵבִיא רְאָיוֹת מִפְּקוּדוֹת („בּוּלוֹת") הָאַפִּיפְיוֹרִים כִּי אֵין לְנַצֵּר יְהוּדִים בְּאֹנֶס; וְאָז נָתַן הַמֶּלֶךְ צַו כִּי אִישׁ אַל יִגַּע לְרָעָה בָּאֲנוּסִים־הַמִּתְיַהֲדִים. מִלְּבַד גְּבוּלוֹת פּוֹרְטוּגַלְיָה מָצְאוּ לָהֶם פְּלִיטֵי אַסְפַּמְיָה מָנוֹחַ גַּם בְּאַרְצוֹת בֶּרְבֶּרְיָה הָאִישְׁלַמִית שֶׁבְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, וּקְהִלּוֹת הַיְהוּדִים פָּרְחוּ שָׁם שֵׁנִית כְּקֶדֶם.

בֵּין חַכְמֵי הַתּוֹרָה בָּעֵת הַהִיא הִתְפַּרְסֵם הַחוֹקֵר ר׳ חִסְדָּאִי קְרֶשְׂקַשׂ, יְלִיד בַּרְצְלוֹנָה וְתוֹשַׁב סַרְקוֹסָה. מִלְּבַד יְדִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בַּתּוֹרָה, הִתְעַסֵּק גַּם בְּלִמּוּדֵי הַחֲקִירָה לְכָל שִׁיטוֹתֶיהָ, וְהִתְנַגֵּד לְשִׁיטַת אֲרִיסְטוֹ שֶׁמָּשְׁלָה אָז בְּעוֹלַם הַמַּדָּעִים. ר׳ חִסְדָּאִי נוֹדַע לִתְהִלָּה גַּם בֵּין שָׂרֵי הַמְּלוּכָה, וְיוֹאַן הָרִאשׁוֹן הָיָה דוֹרֵשׁ בַּעֲצָתוֹ. כְּשֶׁפָּרְצוּ הַפְּרָעוֹת בְּבַרְצְלוֹנָה, נִמְצָא שָׁם גַּם בְּנוֹ יְחִידוֹ, שֶׁבָּא שָׁמָּה לָחוֹג אֶת חַג חֲתֻנָּתוֹ, וַיּוּמַת גַּם הוּא מוֹת קְדוֹשִׁים. ר׳ חִסְדָּאִי כּוֹתֵב בְּסֵפֶר זִכְרוֹנוֹתָיו עַל אוֹדוֹת מוֹת בְּנוֹ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: ... „רַבִּים קִדְּשׁוּ שֵׁם שָׁמַיִם, וּבְתוֹכָם בְּנִי יְחִידִי חָתָן בֶּן כ׳ שָׁנָה; שֶׂה תָּמִים הֶעֱלִיתִיו לְעוֹלָה, אַצְדִּיק עָלָיו אֶת הַדִּין וְאֶתְנֶחָם לְטוּב חֶלְקוֹ וּנְעִימוֹת גּוֹרָלוֹ". צָרוֹת הַפְּרָט וְהַכְּלָל לֹא הִפְרִיעוּ בְּעַד הַחוֹקֵר הַזֶּה לְהִתְעַמֵּק בְּלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר הַדָּתִי, אֲבָל

הֵן הִשְׁפִּיעוּ הַרְבֵּה עַל מַסְקְנוֹת חֲקִירוֹתָיו. דַעַת ר׳ חִסְדָאִי הָיְתָה, כִּי הַדַת קוֹדֶמֶת לַמֶּחְקָר, וּמֵאִמְרוֹת הָרַמְבַּ״ם: „דַע אֶת אֱלֹהֶיךָ״ וְ„אָהַבְתָּ אֶת ד׳ אֱלֹהֶיךָ״ – מְבַכֵּר הוּא אֶת הָאִמְרָה הַשֵּׁנִית עַל הָרִאשׁוֹנָה. מֵחִבּוּרֵי ר׳ חִסְדָאִי נוֹדָע בְּיוֹתֵר סִפְרוֹ „אוֹר ה׳״, הַמֵּכִיל חֲקִירוֹת נוֹטָדוֹת עַל הָאֱמוּנָה וְהַדָת, וּמִתְנַגְּדוֹת בְּעִקָּרָן לְדֵעוֹת הָרַמְבַּ״ם.

חֲבֵרוֹ שֶׁל ר׳ חִסְדָאִי הָיָה הָרַב ר׳ יִצְחָק בֶּן שֵׁשֶׁת (הָרִיבָ״שׁ), שֶׁנִּתְגַּדֵּל בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל הָרַשְׁבָּ״א וְלָמַד תּוֹרָה מִפִּי גְדָל חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּאַסְפַּמְיָה בְּדוֹרוֹ הוּא רַבֵּנוּ נִסִּים גִירוֹנְדִי (הָרַ״ן). כְּיֶתֶר רַבָּנֵי הַדּוֹר הַהוּא הִתְנַגֵּד גַּם הָרִיבָ״שׁ לְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי וְהִתְאַמֵּץ לְחַזֵּק בְּלִבּוֹת בְּנֵי עַמּוֹ אֶת רִגְשֵׁי הָאֱמוּנָה וְהַדָת.

תְּמִים דֵעִים עִמּוֹ הָיָה גַּם תַּלְמִידוֹ שֶׁל ר׳ חִסְדָאִי – ר׳ יוֹסֵף אַלְבּוֹ, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „הָעִקָּרִים״. בְּסִפְרוֹ הַמְצֻיָּן הַזֶּה מְסַכֵּם הוּא אֶת י״ג עִקְּרֵי הָאֱמוּנָה שֶׁל הָרַמְבַּ״ם לִשְׁלשָׁה: מְצִיאוּת הַבּוֹרֵא, תּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם, שָׂכָר וָעֹנֶשׁ. סֵפֶר „הָעִקָּרִים״ הִשְׁפִּיעַ הַרְבֵּה עַל הִתְפַּתְּחוּת סִפְרוּתֵנוּ הַדָּתִית בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

*) בְּעִקְּבוֹת הַחוֹקְרִים־הַדָּתִיִּים הָאֵלֶּה יָצְאוּ רַבִּים מִבְּנֵי דוֹרָם וְהַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם. בֵּין הַמְצֻיָּנִים שֶׁבָּהֶם הָיוּ: ר׳ שֵׁם טוֹב אִבְּן שַׁפְּרוּט מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „אֶבֶן בֹּחַן״, הַמֵּכִיל דִּבְרֵי סַנֵּגוֹרְיָה עַל הַיַּהֲדוּת נֶגֶד צוֹרְרֶיהָ, ר׳ מְנַחֵם בֶּן אַהֲרֹן מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „צֵדָה לַדֶּרֶךְ״, הַמֵּכִיל קִצּוּר הִלְכוֹת הַתּוֹרָה וְנִתְחַבֵּר בְּיִחוּד בִּשְׁבִיל הַיְּהוּדִים „הַיּוֹצְאִים וְנִכְנָסִים בְּחַצְרוֹת הַמְּלָכִים״, וְרַבֵּנוּ יוֹסֵף אֶבֶן שֵׁם־טוֹב, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „כְּבוֹד אֱלֹהִים״. כִּמְעַט כָּל הָרַבָּנִים וְהַחוֹקְרִים הָאֵלֶּה הָיוּ עֵדֵי רְאִיָּה לַמִּיתוֹת הַמְּשֻׁנּוֹת שֶׁל רִבְבוֹת בְּנֵי עַמָּם עַל קְדֻשַּׁת תּוֹרָתָם, וּמַרְאוֹת הַזְּוָעָה הַלָּלוּ הִשְׁפִּיעוּ הַרְבֵּה עַל הֲלָךְ רוּחָם וְדֵעוֹתֵיהֶם.

לה. הָאֲנוּסִים וְהַמּוּמָרִים. הַפְּרָעוֹת וְהַהֲרִיגוֹת בִּשְׁנַת הַקנ״א (א. שכ״ב לחרבן) הֵבִיאוּ שֶׁבֶר גָּדוֹל עַל עַמֵּנוּ: מִסְפַּר הַיְּהוּדִים שֶׁהִתְנַצְּרוּ מִתּוֹךְ הֶכְרֵחַ אוֹ מִבַּלָּהוֹת הַמָּוֶת הָיָה רַב מְאֹד. הָאֻמְלָלִים הָאֵלֶּה קִוּוּ, כִּי כַּעֲבֹר הַזַּעַם יוּכְלוּ לָשׁוּב אֶל דַּת אֲבוֹתָם. אַךְ תִּקְוָתָם נִכְזָבָה:

לָשׁוּב אֶל יַהֲדוּתָם בְּגָלוּי יָכְלוּ רַק אֵלֶּה שֶׁנִּמְלְטוּ אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת. וְהַמּוּמָרִים שֶׁנִּשְׁאֲרוּ בְּאַסְפַּמְיָה נִמְצְאוּ תַּחַת הַשְׁגָּחַת הַכְּנֵסִיָּה הַקַּתּוֹלִית לְקַיֵּם אֶת מִנְהֲגֵי הַיַּהֲדוּת הַיְקָרָה לָהֶם יָכְלוּ רַק בַּסֵּתֶר, וּלְמַרְאִית עַיִן הִתְחַפְּשׂוּ לְקַתּוֹלִים נֶאֱמָנִים. וְתַרְמִית-מֵאֹנֶס זוּ עוֹד הִרְבְּתָה לְמָרֵר אֶת חַיֵּיהֶם. בְּסִפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ נִקְרְאוּ הַיְהוּדִים הָאֵלֶּה „אֲנוּסִים”, וְהַקַּתּוֹלִים קָרְאוּ לָהֶם „מַרַנִים”, שֶׁמִּסְפָּרָם הָלַךְ הָלֹךְ וָרַב מִדֵּי שָׁנָה. הַכְּמָרִים הוֹסִיפוּ לְהַכְרִיחַ אֶת הַיְהוּדִים בְּכָל הָאֶמְצָעִים כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם. וְהָאַחִים הַנִּפְשָׁעִים שֶׁעָזְבוּ אֶת עַמָּם בַּצַּר לוֹ עָזְרוּ עַל יָדָם. אַחַד הַמּוּמָרִים הָאֵלֶּה, שְׁלֹמֹה הַלֵּוִי מֵעִיר בּוּרְגוֹשׁ, הָיָה רַב לְפָנִים וּבְנַצְּרוּתוֹ הִתְקָרֵא פַּאוּלוּס דִי סַנְטוֹ־מַרְיָה, וְעָלָה לִגְדֻלַּת הֶגְמוֹן וְנִתְמַנָּה לִמְחַנֵּךְ יוֹרֵשׁ הָעֶצֶר בְּקַשְׁטִילְיָה. הַבּוֹגֵד הַזֶּה שָׂם לוֹ לְמַטָּרָה לְפַתּוֹת אֶת הַיְהוּדִים לִשְׁמָד בִּרְאָיוֹת וְהוֹכָחוֹת. שֶׁבָּדָה מִלִּבּוֹ, כִּי בָא הַקֵּץ לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת, וְאֶת מְקוֹמָהּ יָרְשָׁה הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה. הַדּוֹמִינִיקָנִים נָפוֹצוּ בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה וּבְצְלָבִים בִּידֵיהֶם הָיוּ מִתְפָּרְצִים לְבָתֵּי הַכְּנֶסֶת שֶׁל הַיְהוּדִים וְהִכְרִיחוּם לְהִתְנַצֵּר. אַלְפֵי יְהוּדִים קִבְּלוּ אָז אֶת הַדָּת הַקַּתּוֹלִית לְמַרְאִית עַיִן, וְנוֹסְפוּ גַּם הֵם עַל אֲחֵיהֶם „הָאֲנוּסִים”.

בִּשְׁנַת 1412 הִזְמִין הָאַפִּיפְיוֹר בֶּנֶדִיקְטוּס הַשְּׁלֹשָׁה-עָשָׂר אֶת גְּדוֹלֵי הָרַבָּנִים לְוִכּוּחַ דָּתִי עִם רָאשֵׁי הַדָּת הַקַּתּוֹלִית. עֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם רַבָּנִים בָּאוּ לְעִיר הַמּוּעָדָה טוֹרְטוֹזָה, וּבֵינֵיהֶם גַּם הָרַב הַחוֹקֵר ר׳ יוֹסֵף אַלְבּוֹ. מִצַּד הַכְּנֵסִיָּה הַקַּתּוֹלִית; עָמְדוּ: הָאַפִּיפְיוֹר בְּעַצְמוֹ,—שֶׁעָמַל בְּכָל יְכָלְתּוֹ לְהַבְהִיל אֶת מַלְאֲכֵי הַיְהוּדִים וּלְבַלְבֵּל אֶת רַעֲיוֹנוֹתֵיהֶם—דֵּיקָנִים, הֶגְמוֹנִים וּבְתוֹכָם הַמּוּמָר לְהַכְעִיס יְהוֹשֻׁעַ מֵעִיר לוֹרְקִי. הַוִּכּוּחַ שֶׁנָּגַע בְּרֻבּוֹ רַק בִּשְׁאֵלַת „הַמָּשִׁיחַ” — נִמְשַׁךְ שָׁנָה וַעֲשָׂרָה חֳדָשִׁים. מְצַדְּדֵי הַנּוֹצְרִיּוּת עָמְלוּ לְהוֹכִיחַ אֶת הָרַבָּנִים, כִּי לַשָּׁוְא מְחַכִּים עוֹד הַיְהוּדִים לְבִיאַת גּוֹאֲלָם, וּמָשִׁיחַ כְּבָר בָּא; וְיַעַן כִּי הָעָם „קְשֵׁה הָעֹרֶף” מָאַס בּוֹ—וַיִּמְאָסֵהוּ ד׳, וְקִלְלַת עוֹלָמִים תִּרְבַּץ עָלָיו עַד שֶׁיָּשׁוּב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וְיוֹדֶה בִּמְשִׁיחִיּוּת יֵשׁוּ. הַדֵּעוֹת הָאֵלוּ נֶאֶמְרוּ מִפִּי מְלִיצֵי הַנּוֹצְרִיּוּת בְּחֵמָה שְׁפוּכָה וְדִבְרֵי בְלַע נֶגֶד עַמֵּנוּ, וְהָרַבָּנִים הָיוּ מוּכְרָחִים לַעֲנוֹת בְּנִמּוּס וּבִזְהִירוּת יְתֵרָה.

אוּלָם הַוִּכּוּחַ הָאָרֹךְ הַזֶּה נִגְמַר בְּלִי כָּל תּוֹצָאוֹת, כִּי כְּנֵסִיַּת הַכְּמָרִים בְּקָנְסְטַנְץ הֵסִירָה – אַחֲרֵי סִכְסוּכִים וּמְדָנִים מְמֻשָּׁכִים – אֶת בֶּנֶדִיקְטוּס מִכִּסֵּא הָאַפִּיפְיוֹר, וְלַיְּהוּדִים הָיְתָה רֶגַע הַרְוָחָה.

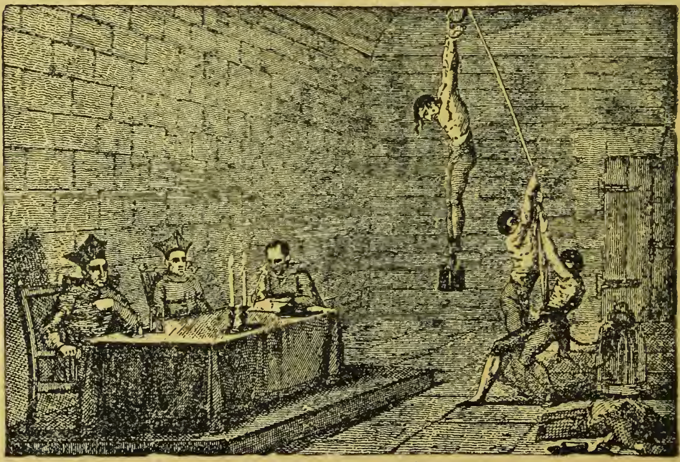
רַבּוֹת עָמְלוּ רָאשֵׁי הַקָּתוֹלִים בְּאַסְפַּמְיָה – בְּדִבְרֵי אִיּוּם אוֹ פִתּוּיִם שׁוֹנִים – לָצוּד יְהוּדִים לְתוֹךְ רִשְׁתָּם. אֲבָל קָשֶׁה הָיָה לְהַחֲזִיק אֶת הֲמוֹנֵי הַנּוֹצְרִים הַחֲדָשִׁים הָאֵלֶּה בִּגְבוּל דַּת הַזָּרָה לְרוּחָם. רִבְבוֹת אֲנוּסִים מִלְאוּ אֶת עָרֵי אַסְפַּמְיָה; רַבִּים מֵהֶם הִתְחַתְּנוּ בַּאֲצִילֵי עַם הָאָרֶץ וְהָיוּ קְרוֹבִים מְאֹד לַמַּלְכוּת, מִקְצָתָם הִתְעָרְבוּ בָּאַסְפַּמִּים, וַיֹּאבְדוּ מִתּוֹךְ הַקָּהָל; אֲבָל מַרְבִּיתָם לֹא חָפְצוּ לִבְגֹּד בְּעַמָּם וְלֹא חָדְלוּ מִהְיוֹת יְהוּדִים בְּקֶרֶב נַפְשָׁם. בַּמִּסְתָּרִים הוֹסִיפוּ הָאֲנוּסִים לְקַיֵּם אֶת מִנְהֲגֵי דַּת אֲבוֹתָם, וְאֶת סוֹד מוֹרֶשֶׁת תּוֹרָתָם הָיוּ מוֹסְרִים הָאָבוֹת בִּשְׁבוּעָה וּבְאָלָה – לִבְנֵיהֶם וְהִתְאַמְּצוּ, כִּי הַקֶּשֶׁר בֵּינָם וּבֵין עַמָּם הָאֻמְלָל – לֹא יִנָּתֵק. הַדָּבָר הַזֶּה לֹא נֶעְלַם מֵעֵין מְרַגְּלֵי הַקָּתוֹלִיּוּת, וְהַכְּנֵסִיָּה הֵחֵלָּה לְהַרְאוֹת גַּם לְבָנֶיהָ הַחֲדָשִׁים אֶת טְלָפֶיהָ. פַּעַם עָרְכוּ הַקָּתוֹלִים תַּהֲלוּכָה דָּתִית בְּחוּצוֹת קָרְדוֹבָה. וְהַמַּרַנִּים נִמְנְעוּ לְהִשְׁתַּתֵּף בַּחֲגִיגָה זוֹ. פִּתְאֹם נָפוֹצָה שְׁמוּעַת שֶׁקֶר, כִּי מֵאַחַד הַחַלּוֹנוֹת (שֶׁהָיוּ סְגוּרִים!) שֶׁל בֵּית מַרַנִּים נִשְׁפְּכוּ מֵי שׁוֹפְכִין עַל תְּמוּנַת „הָאֵם הַקְּדוֹשָׁה". הַבָּרָה זוֹ שֶׁנָּפְלָה בֵּין הַקָּתוֹלִים הַמִּשְׁתַּתְּפִים בַּתַּהֲלוּכָה, הָיְתָה דַיָּהּ לְהָבִיא שׁוֹאַת פִּתְאֹם עַל מַרְבִּית הָאֲנוּסִים בְּקָרְדוֹבָה וּסְבִיבוֹתֶיהָ. בָּתֵּיהֶם נִצְּתוּ בָאֵשׁ, רְכוּשָׁם הָיָה לָבַז, וְרַבִּים מֵהֶם נָפְלוּ חֲלָלִים בִּידֵי אוֹיְבָם הֶעָרִיץ.

*)רַבָּה הָיְתָה הָרָעָה שֶׁהֵבִיאוּ אָז לְעַמֵּנוּ הַמּוּמָרִים לְהַכְעִיס. הַבּוֹגְדִים הָאֵלֶּה הָיוּ בְּרֻבָּם כּוֹפְרִים בַּכֹּל וּבְנֵי בְלִי דָת, וּבַקָּתוֹלִיּוּת בָּחֲרוּ רַק לְשֵׁם „תַּכְלִית": בְּעֶזְרָתָהּ עָלוּ לִגְדֻלָּה, וְאֶת עַמָּם מָכְרוּ מַרְבִּיתָם בְּעַד בֶּצַע כֶּסֶף. לְעֻמַּת הָאַחִים הַנִּפְשָׁעִים הָאֵלֶּה רַבּוּ אָז גַּם חֲכָמִים וְאַנְשֵׁי מַעֲשֶׂה שֶׁרָבוּ בִּכְתָב וּבְפֹעַל אֶת רִיב עַמָּם מִידֵי מְנַדָּיו. הַמְצֻיָּן שֶׁבָּהֶם הָיָה: הַשַּׂר הַיְּהוּדִי דוֹן אַבְרָהָם בֶּנְבֶנִשְׁתִּי, שֶׁנִּתְמַנָּה לְפַרְנֵס קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּקַשְׁטִילְיָה וְעָמַל הַרְבֵּה לְקוֹמֵם אֶת הֲרִיסוֹתָן. בְּיָמָיו נִכַּר זֶרֶם חַיִּים גַּם בַּסִּפְרוּת הָעִבְרִית, וִיצִירוֹת סוֹפְרֵי הַדּוֹר

שֶׁהֵבִילוּ בְּרֶגֶז דִּבְרֵי וִכּוּחִים עִם הַמּוּמָרִים – עוֹדְדוּ הַרְבֵּה אֶת לִבּוֹת בְּנֵי עַמָּם הַנֶּחֱשָׁלִים. בֵּין מִבְחֲרֵי יְצִירוֹת הַסִּפְרוּת בָּעֵת הַהִיא רָאוּי לִתְהִלָּה הַסֵּפֶר הֶחָשׁוּב „מֵאִיר נָתִיב" (קוֹנְקוֹרְדַנְצְיָה) לְר' יִצְחָק נָתָן, הַמֵּכִיל כָּל פְּסוּקֵי הַתַּנַ"ךְ בְּסֵדֶר אָלֶף־בֵּית.

ל״ו הָאִינְקְוִיזִיצְיָה. הַמִּלְחָמָה נֶגֶד הָאֲנוּסִים וְהַיְּהוּדִים הִתְחַדְּשָׁה בְּעֶצֶם תָּקְפָּהּ, בְּהִנָּשֵׂא אִיזַבֶּלָה מַלְכַּת קַשְׁטִילְיָה לְפֶירְדִינַנְדוֹ מֶלֶךְ אֲרַגוֹנְיָה, וּשְׁתֵּי מְדִינוֹתֵיהֶם חֻבְּרוּ לְמַמְלָכָה אֶחָת. שְׁנֵיהֶם נִתְחַנְּכוּ בְּרוּחַ הַקַּנָּאוּת הַקָּתוֹלִית, וְאֶת עִנְיְנֵי מַמְלַכְתָּם הִכְנִיעוּ לְגַמְרֵי לְמָרוּת הַכְּנֵסִיָּה, שֶׁהֵבִיאָה בְּרִבּוֹת הַיָּמִים אֶת אַסְפַּמְיָה לִירִידָה גְמוּרָה. אִיזַבֶּלָה הָאֲדוּקָה נָדְרָה נֶדֶר עוֹד בִּימֵי נְעוּרֶיהָ, כִּי בַּעֲלוֹתָהּ עַל כִּסֵּא הַמַּלְכוּת תַּשְׁמִיד אֶת אוֹיְבֵי יֵשׁוּ מִקֶּרֶב אַרְצָהּ, וְתֵכֶף אַחֲרֵי נְשׂוּאֵיהֶם הִצִּיעוּ הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה לִפְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר: לְיַסֵּד בְּאַסְפַּמְיָה בֵּית־דִּין קָבוּעַ לְמִשְׁפַּט אֵלֶּה הַנּוֹצְרִים, שֶׁיִּמָּצֵא בָהֶם עֲוֹן כְּפִירָה וָמַעַל בַּכְּנֵסִיָּה. הָאַפִּיפְיוֹר סִיקְסְטוּס הָרְבִיעִי מִלֵּא בְּרָצוֹן אֶת מִשְׁאֶלֶת אִיזַבֶּלָה וּפֶרְדִינַנְדוֹ, וּבְשִׁבִילְיָה נוֹסַד בֵּית־הַדִּין הָרִאשׁוֹן, שֶׁנִּקְרָא „הָאִינְקְוִיזִיצְיָה הַקְּדוֹשָׁה", וּלְשׁוֹפְטִים נִתְמַנּוּ נְזִירִים דּוֹמִינִיקָנִים וּבָא־כֹחַ אֶחָד מֵאֵת הַמֶּלֶךְ. אָז הֵחֵלּוּ לְהִתְפַּשֵּׂשׂ בַּהֲמוֹנִים הָאֲנוּסִים, שֶׁנֶּחְשְׁדוּ בְּנִטְיָה לַיַּהֲדוּת. עַל כָּל קָתוֹלִי נֶאֱמָן הוּטַּל הַחוֹב לְהוֹדִיעַ הַכֹּל מַה שֶּׁרָאָה אוֹ יָדַע אוֹ שָׁמַע עַל אָרְחוֹת חַיֵּיהֶם שֶׁל „הַנּוֹצְרִים הַחֲדָשִׁים" – לָאִינְקְוִיזִיצְיָה. הַמְּסִירוֹת רַבּוּ מִיּוֹם לְיוֹם, וְדִבְרֵי הַמּוֹסְרִים גַּם לֹא נֶחְקְרוּ וְלֹא נֶאֶמְנוּ. דַּי הָיָה לְאֵיזֶה קָתוֹלִי לְהוֹדִיעַ, כִּי אֲנוּסֵי פְּלוֹנִי־אַלְמוֹנִי לָבַשׁ בִּגְדֵי חַג אוֹ אָכַל מַטְעַמִּים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי לַשָּׁבוּעַ, אוֹ כִּי בִתְפִלָּתוֹ פָּנָה כְּלַפֵּי מִזְרָח – וְהָאֻמְלָל הַלָּז נִתְפַּס, הוּא וּבְנֵי בֵיתוֹ, בִּידֵי שׁוֹטְרֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה וְהֻשְׁלַךְ לְבֵית הַכֶּלֶא. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְכָל בָּתֵּי־הַכְּלָאִים בְּשִׁבִילְיָה נִמְלְאוּ אֲנוּסִים חֲשׁוּדִים וְעֻנּוּ שָׁם בְּעִנּוּיִם קָשִׁים עַד אֲשֶׁר הוֹדוּ עַל „חַטֹּאתָם". מִחוּץ לָעִיר הֻקְצְעָה כִּכַּר רַחֲבַת יָדַיִם לְהוֹצִיא לְפֹעַל אֶת מִשְׁפַּט הַנִּדּוֹנִים. וּמְקוֹם הַתֹּפֶת הַזֶּה „נִקְדַּשׁ" בְּהָמוֹן חוֹגֵג וְנִקְרָא „אוֹטוֹ־דִי־פֶה" (נִצָּחוֹן הָאֱמוּנָה), וְשִׁשָּׁה מֵהָאֲנוּסִים הוּעֲלוּ לְקָרְבָּנוֹת רִאשׁוֹנִים עַל הַמּוֹקֵד (א. ת״ב לחרבן). מֵאָז לֹא פָּסְקוּ מִיתוֹת

הָאֲנוּסִים בִּשְׂרֵפָה; וּבְמֶשֶׁךְ עֲשָׂרָה חֳדָשִׁים נִשְׂרְפוּ רַק בְּשִׁיבִילְיָה כִּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֲנוּסִים, שֶׁמֵּתוּ כֻּלָּם מוֹת גִּבּוֹרִים וְלֹא נִכְנְעוּ לִמְבַקְשֵׁי נַפְשָׁם. רְכוּשׁ הַמּוּמָתִים הָחֳרַם לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ; וּכְהוֹסִיף הָאִינְקְוִיזִיצְיָה לְהַעֲלוֹת עַל הַמּוֹקֵד אֶת מִשְׁפְּחוֹת הָאֲנוּסִים, כֵּן הוֹסִיף פֶרְדִינַנְדוֹ מֶלֶךְ אַסְפַּמְיָה– לְהִתְעַשֵּׁר. מִיתוֹת הַיְהוּדִים הָיוּ אֵיפוֹא לֹא רַק לְמִצְוָה, אֶלָּא גַם לְעֵסֶק טוֹב.

אַכְזְרִיּוּת הָאִינְקְוִיצְיָה בְּשִׁיבִילְיָה עוֹד הִלְהִיבָה אֶת לֵב הָאֲנוּסִים לְדַת אֲבוֹתָם, וְאֶת יִסּוּרֵי הַמָּוֶת קִבְּלוּ בְּאַהֲבָה. רַבִּים מֵהֶם נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם בִּגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה, וּבְאַרְצוֹת מוֹשְׁבוֹתָם הַחֲדָשׁוֹת שָׁבוּ בְגָלוּי אֶל הַיַּהֲדוּת; וְאֵלֶּה הָאֲנוּסִים שֶׁהֻכְרְחוּ לְהִשָּׁאֵר בְּאַסְפַּמְיָה הוֹסִיפוּ לְחַזֵּק אֶת הַקֶּשֶׁר בֵּינָם וּבֵין יֶתֶר אֲחֵיהֶם לַצָּרָה. לַמְרוֹת הַסַּכָּנָה שֶׁנִּשְׁקְפָה לָאֲנוּסִים מֵאֵת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית, הָיוּ עוֹרְכִים אֲסֵפוֹת סְתָרִים וְהִתְפַּלְּלוּ שָׁם בְּצִבּוּר בִּשְׂפַת נְבִיאֵיהֶם וְחַכְמֵי עַמָּם. בְּעַרְבֵי פְּסָחִים הָיוּ מְסַדְּרִים אֶת הַסֵּדֶר כְּהִלְכָתוֹ, וְכֵן הָיוּ מְקַיְּמִים בְּנַפְשָׁם גַּם בְּיֶתֶר הַחַגִּים וְהַמּוֹעֲדִים אֶת מִנְהֲגֵי דַת הַיַּהֲדוּת. בְּרוּחַ אַהֲבָה נֶאֱמָנָה וּמְסִירוּת נֶפֶשׁ לְעַמָּם וּלְתוֹרָתוֹ הָיוּ מְחַנְּכִים הָאֲנוּסִים גַּם אֶת בְּנֵיהֶם; וְכָכָה נִתְגַּדֵּל בְּאַסְפַּמְיָה דוֹר שֶׁל יְהוּדִים נִסְתָּרִים, שֶׁהָיוּ מְסוּרִים לְעַמָּם וּלְדָתָם בְּכָל נַפְשָׁם וּמְאֹדָם, וּבַחוּץ הָיוּ אֲנוּסִים לָשִׂים מַסְוֶה עַל פְּנֵיהֶם.

אַךְ מִסְתְּרֵי הָאֲנוּסִים לֹא הָיוּ סוֹד כָּמוּס לִמְרַגְּלֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה. בָּעֵת הַהִיא נִתְמַנָּה לְרֹאשׁ הָאִינְקְוִיזִיטוֹרִים (שׁוֹפְטֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה) הַנָּזִיר הַדּוֹמִינִיקָנִי תּוֹמַס טָרְקְבֶמַדָה (1483). הַקַּנַּאי הַשּׁוֹאֵף־לְדָם הַזֶּה שָׂם אֶת הָאִינְקְוִיזִיצְיָה לְמִפְלֶצֶת וְלִזְוָעָה לִבְנֵי דוֹרוֹ וְלַדּוֹרוֹת הַבָּאִים. הוּא חִבֵּר סֵפֶר־חֻקִּים שֶׁל הָאִינְקְוִיזִיצְיָה, שֶׁעַל פִּיהֶם לֹא יָכֹל אַף אַחַד הָאֲנוּסִים לָצֵאת בְּשָׁלוֹם מִידֵי מְרַגְּלֵי הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית. וְאִם לֹא עָלְתָה בְיָדָם לְהוֹכִיחַ לָאֻמְלָלִים אֶת אַשְׁמָתָם עַל פְּנֵיהֶם, הָיוּ מְעַנִּים אוֹתָם בְּעִנּוּיִים מְמֻשָּׁכִים וַאֲיֻמִּים, אֲשֶׁר תְּסַמֵּרְנָה שַׂעֲרוֹת רֹאשֵׁנוּ לְזִכְרָם, עַד שֶׁהִצִּילוּ מִפִּי קָרְבְּנוֹתֵיהֶם דָּבָר אוֹ גַם רֶמֶז שֶׁל הוֹדָאָה. וְגוֹרַל הָאֲנוּסִים הָהֵם וּמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם הוּטַל בְּחֵיק הָאוֹטוֹ־דִי־פֶה.

וּבָתֵּי־דִין לְמִשְׁפַּט הַכּוֹפְרִים נוֹסְדוּ גַם בְּיֶתֶר עָרֵי אַסְפַּמְיָה. לְרֹאשׁ

הָאִינְקְוִיזִיצְיָה בַּאֲרַגוֹנְיָה נִתְמַנָּה הַכֹּמֶר אַרְבּוּאֶס, שֶׁמַּעֲשֵׂי רַבּוֹ תּוֹמַשׂ דֵּי טָרְקְבִימַדָה הָיוּ לוֹ לְמוֹפֵת וַיִּתְאַכְזֵר בַּאֲנוּסֵי סַרַקוֹסָה וְהַסְּבִיבָה בְּלִי חֶמְלָה. אַךְ עָרִיצוּתוֹ הַיְתֵרָה הֵבִיאָה עָלָיו קָרֶץ, כִּי נֶהֱרַג בְּבֵית הַתְּפִלָּה בִּידֵי שְׁלֹשָׁה מֵהָאֲנוּסִים, שֶׁלָּקְחוּ מִמֶּנּוּ אֶת נִקְמַת דַּם קְרוֹבֵיהֶם הַנִּשְׂרָפִים. שְׁלֹשֶׁת גּוֹאֲלֵי הַדָּם הַגִּבּוֹרִים הוּמְתוּ, כְּמוּבָן, בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת וּמֵאָז עוֹד הִרְבְּתָה הָאִינְקְוִיזִיצְיָה לְהִתְאַכְזֵר בָּאֲנוּסִים שֶׁנָּפְלוּ בְּצִפָּרְנֶיהָ הַחַדִּים. הָרַב הֶחָכָם ר׳ יִצְחָק עַרְמָאָה מְתַנֶּה בְּסִפְרוֹ הֶחָשׁוּב „עֲקֵדַת יִצְחָק״ אֶת צָרוֹת הָאֲנוּסִים בַּדּוֹר הַהוּא כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: „בִּזְמַנֵּנוּ עָלָה עֲשָׁנָם (שֶׁל הַמּוֹקְדִים) הַשָּׁמַיְמָה בְּכָל סְפָרַד וְאִיֶּיהָ; שְׁלִישִׁיתָם (שֶׁל הָאֲנוּסִים) שָׂרְפָה הָאֵשׁ, שְׁלִישִׁיתָם בָּרְחוּ לְהִתְחַבֵּא, וְהַנִּשְׁאָר בָּהֶם יִחְיוּ בְּפַחַד גָּדוֹל...

וּבְכָל זֹאת נוֹכַח תּוֹמַשׂ טָרְקְבִמַדָה מַהֵר, כִּי מַטָּרָתוֹ לֹא הוּשְּׂגָה אַף בְּמִקְצָת: אֶת הָאֲנוּסִים הֶעֱלָה אָמְנָם עַל הַמּוֹקֵד לַאֲלָפִים, אַךְ בָּזֶה עוֹד הִרְחִיק אֶת לֵב הַנִּשְׁאָרִים בַּחַיִּים מֵעַל הַקָּתוֹלִיּוּת וַיְחַזֵּק אֶת לִבָּם בַּיַּהֲדוּת. אָז הֵחֵל לְהַשְׁפִּיעַ עַל הַמֶּלֶךְ וְעַל הַמַּלְכָּה, כִּי מְקוֹר הָרָעָה הוּא בַּיְּהוּדִים, הַמַּדִּיחִים אֶת הַמַּרַנִּים מֵעַל דָּתָם הַחֲדָשָׁה. אָז נִקְבְּעָה הַשְׁגָּחָה מִלְמַעְלָה, כִּי הַיְּהוּדִים יִרְחֲקוּ בְּכָל הָאֶפְשָׁר מֵעַל הָאֲנוּסִים; וְכַאֲשֶׁר לֹא הֵבִיא גַם אֶמְצָעִי זֶה לְתוֹצָאוֹת טוֹבוֹת–הוּצְאָה גְזֵרָה נוֹרָאָה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ, שֶׁהֵבִיאָה לְאַחֲרִית הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה.

לז. גֵּרוּשׁ סְפָרַד וּפוֹרְטוּגָל. בָּעֵת הַהִיא עָרְכוּ הָאַסְפַּמִים מִלְחָמָה קָשָׁה נֶגֶד הַמּוֹרִים, שֶׁנִּמְצְאוּ עוֹד בַּחֲצִי הָאִי הַפִּירֶנֵיאִי דָּרוֹמָה, בִּכְדֵי לְהַשְׁמִיד אֶת זֵכֶר מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים מֵעַל פְּנֵי אַסְפַּמְיָה וְלַהֲפֹךְ אֶת כָּל אַדְמָתָהּ לְמַמְלָכָה נוֹצְרִית אַחַת. בְּרֵאשִׁית שְׁנַת 1492 כָּבְשׁוּ צִבְאוֹת פֶרְדִינַנְדוֹ בִּסְעָרַת מִלְחָמָה אֶת גְּרַנַטָּה בִּירַת הַמּוֹרִים וּלְשִׂמְחַת הָאַסְפַּמִים לֹא הָיָה קֵץ. חַג הַנִּצָּחוֹן עַל חָרְבוֹת מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים הוּחַג בְּרֹב פְּאֵר בְּכָל אַסְפַּמְיָה: וּבְהִתְעוֹרְרוּת הָעָם הִשְׁתַּמֵּשׁ טָרְקְבִימַדָה לְרָעַת הַיְּהוּדִים וַיַּשְׁפִּיעַ בְּמַדְבְּרוֹתָיו עַל פֶרְדִינַנְדוֹ וְאִיזַבֵּלָה, כִּי הַיְּהוּדִים מְסֻכָּנִים לְאַסְפַּמְיָה לֹא פָּחוֹת מֵהָעַרְבִיאִים, וּבְיִחוּד מַזֶּקֶת קִרְבָתָם לַמַּרַנִּים, הַנִּדָּחִים עַל יְדֵיהֶם מֵעַל תּוֹרַת הַקָּתוֹלִיּוּת, וְכִי גֵרוּשׁ הַיְּהוּדִים מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה

יָבִיא טוֹבָה רַבָּה לַמְּדִינָה, וְהָיָה גַם לְשַׁלְמֵי־תוֹדָה לִמְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִיּוֹת, שֶׁעָזַר לָאַסְפַּמִים בְּנִצְחוֹנָם עַל אוֹיְבֵיהֶם הַמּוּשְׁלְמַנִים. דִּבְרֵי טָרְקְבֶמַדָה נִכְנְסוּ לְלֵב הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה, וּבִהְיוֹתָם עוֹד בִּגְרַנָטָה הוֹצִיאוּ פְּקוּדָה, כִּי כָל הַיְּהוּדִים הַמְּמָאֲנִים לְהִתְנַצֵּר מְחֻיָּבִים לָצֵאת מִן הָאָרֶץ בְּמֶשֶׁךְ אַרְבָּעָה יְרָחִים (ז אב, רנ״ב.—א. ת״כג לחרבן, 1494). לַגּוֹלִים הֻרְשָׁה לָקַחַת מִקְצָת רְכוּשָׁם, מִלְּבַד כֶּסֶף וְזָהָב וְתַכְשִׁיטִים שֶׁאָסוּר הָיָה לְהוֹצִיא מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה.

שׁוֹאַת־פִּתְאֹם זוֹ הָמְמָה לְגַמְרֵי אֶת כָּל יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה, וַיִּשְׁתַּדְּלוּ בְּכָל מַאַמְצֵי כֹּחָם לְבַטֵּל אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה. וּבָעֵת הַהִיא חַי בְּאַסְפַּמְיָה הַגָּדוֹל בֵּין שָׂרֵי הַיְּהוּדִים בְּדוֹרוֹ, הוּא דוֹן יִצְחָק אֲבַרְבְּנֵאל (א. שס״ט—א. ת״ם לחרבן). נֵצֶר מִשְׁפָּחָה מְהֻלָּלָה, שֶׁהִתְיַחֲסָה עַל בֵּית דָּוִד הַמֶּלֶךְ. אֶת יְמֵי נְעוּרָיו בִּלָּה יִצְחָק אֲבַרְבְּנֵאל בְּלִישַׁבּוֹן בִּירַת פּוֹרְטוּגַלְיָה, כִּי בִמְדִינָה זוֹ — הַסְּמוּכָה לְאַסְפַּמְיָה — מָצְאוּ בָעֵת הַהִיא הַיְּהוּדִים מַרְגֹּעַ מִתְּלָאוֹתֵיהֶם וּנְדוּדֵיהֶם. אֲבִי דוֹן יִצְחָק הָיָה מִמִּשְׁפַּחַת אֲנוּסִים בְּשִׁיבִילְיָה, שֶׁשָּׁבָה אֶל הַיַּהֲדוּת בְּהִתְיַשְּׁבָהּ בְּלִישַׁבּוֹן. הַשְׂכָּלַת דוֹן יִצְחָק אֲבַרְבְּנֵאל וִידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּתוֹרַת הַיַּהֲדוּת וּבְמַדָּעִים — הֱרִימוּהוּ מִתּוֹךְ הָעָם בֵּין הַיְּהוּדִים וּבֵין טוּבֵי הַנּוֹצְרִים. מְלֻמָּד גָּדוֹל וִיהוּדִי נֶאֱמָן לְדָתוֹ, רַב הַיַּחַשׂ וּמְעֹרָב עִם הַבְּרִיּוֹת, אוֹהֵב אֱמֶת וְחָכָם מְדִינִי — כָּל הַמַּעֲלוֹת הַלָּלוּ נִפְגְּשׁוּ בָאִישׁ הַדָּגוּל הַזֶּה וְשָׁפְכוּ עַל פָּנָיו רוּחַ חֵן וָקֶסֶם. כִּשְׁרוֹנוֹת דוֹן יִצְחָק אֲבַרְבְּנֵאל הֵסַבּוּ אֵלָיו אֶת תְּשׂוּמֶת לֵב מֶלֶךְ פּוֹרְטוּגַל אַלְפוֹנְסוֹ הַחֲמִישִׁי, וַיַּפְקִידֵהוּ לְשַׂר הָאוֹצָרוֹת בַּמְּדִינָה. אַחֲרֵי מוֹת אַלְפוֹנְסוֹ הַחֲמִישִׁי הֵחֵלּוּ צוֹרְרֵי הַיְּהוּדִים לְסַכְסֵךְ בּוֹ אֶת הַמֶּלֶךְ יוֹאַן הַשֵּׁנִי, וַיֵּאָנֵס דוֹן יִצְחָק לַעֲזוֹב אֶת פּוֹרְטוּגַל וּלְהִתְיַשֵּׁב בְּקַשְׁטִילְיָה. שָׁם הִכִּירוּ בְמַעֲלוֹתָיו הַמְצֻיָּנוֹת פֶּרְדִּינַנְדוֹ וְאִיזַבֶּלָה, וְאַחֲרֵי כִּי בַּיָּמִים הָהֵם נִמְשְׁכָה הַמִּלְחָמָה נֶגֶד הַמּוֹרִים וּגְנָזֵי הַמְּדִינָה נִתְרוֹקְנוּ, נִתְּנָה הַמִּשְׂרָה הַכְּבֵדָה עַל שֶׁכֶם הַיְּהוּדִי הַזֶּה (לַמְרוֹת אִסּוּר הַכְּנֵסִיָּה) לְסַדֵּר אֶת אוֹצַר הַמְּלוּכָה וּלְהַרְבּוֹת אֶת הַכְנָסוֹתָיו. שְׁמוֹנֶה שָׁנִים מִלֵּא דוֹן יִצְחָק אֶת חוֹבָתוֹ זוֹ בֶּאֱמוּנָה, בְּתוֹר שַׂר הָאוֹצָרוֹת בְּאַסְפַּמְיָה, וַיָּבֵא תּוֹעֶלֶת רַבָּה לַמְּדִינָה. אַךְ גַּם שַׂר גָּדוֹל וּמוֹעִיל כָּזֶה לֹא יָכֹל לְקַדֵּם אֶת פְּנֵי הָרָעָה מֵעַל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ.

כַּאֲשֶׁר נִתְפַּרְסְמָה פְּקוּדַת פֶּרְדִינַנְדוֹ וְאִיזַבֶּלָה בִּדְבַר גֵּרוּשׁ הַיְהוּדִים מֵאַסְפַּמְיָה, מִהֵר דוֹן יִצְחָק אֲבַרְבְּנְאֵל בְּלִוְיַת גְּדוֹלֵי הַיְהוּדִים בַּמְּדִינָה לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה וּלְהִתְחַנֵּן לִפְנֵיהֶם עַל עַמָּם, כִּי יְבַטְּלוּ אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה, וּבִזְכוּת חַסְדָּם זֶה הִבְטִיחוּ לְהַכְנִיס לְאוֹצַר הַמְּלוּכָה סְכוּם גָּדוֹל מְאֹד (אוֹמְרִים: כִּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף דִּינָרֵי זָהָב). רַבִּים מִשָּׂרֵי הַמְּלוּכָה תָּמְכוּ בְּבַקָּשַׁת הַיְהוּדִים, וְהַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה כִּמְעַט נֵאוֹתוּ לָהֶם. פִּתְאֹם הִתְפָּרֵץ אֶל אַרְמוֹן הַמֶּלֶךְ טָרְקְבִימֶדָה וְצֶלֶם גָּדוֹל בְּיָדוֹ וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי פֶּרְדִינַנְדוֹ וְאִיזַבֶּלָה לֵאמֹר: „יְהוּדָה אִישׁ קְרִיּוֹת (אַחַד „הַשְּׁלִיחִים") מָכַר אֶת יֵשׁוּ בִּשְׁלֹשִׁים כֶּסֶף, וְהַפַּעַם אַתֶּם אוֹמְרִים לְמָכְרֵהוּ שֵׁנִית – הִנֵּהוּ, מִכְרוּהוּ!.." וּבְדַבְּרוֹ הִנִּיחַ עַל שֻׁלְחַן הַמֶּלֶךְ, בְּמַעֲמַד צִירֵי הַיְהוּדִים וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה, אֶת הַצֶּלֶם הַגָּדוֹל וַיֵּצֵא בָּחֳרִי אָף. הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה עָשָׂה רֹשֶׁם כַּבִּיר עַל הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה, וּשְׁלִיחֵי הַיְהוּדִים יָצְאוּ מֵחֲצַר הַמֶּלֶךְ –רֵיקָם. כָּרוֹזֵי הַמַּלְכוּת יָצְאוּ מְבֹהָלִים בְּכָל הָאָרֶץ לְהוֹדִיעַ לַיְּהוּדִים, כִּי בְמֶשֶׁךְ שְׁלֹשֶׁת חֳדָשִׁים עֲלֵיהֶם לִגְמֹר אֶת עִסְקֵיהֶם בְּאַסְפַּמְיָה וְלָצֵאת מִן הָאָרֶץ, וְהַמַּמְרֶה אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ – מוֹת יוּמָת, אִם לֹא יִתְנַצֵּר.

מַצַּב הַיְהוּדִים הָיָה נוֹרָא עַד מְאֹד. מֵאוֹת אַלְפֵי אִישׁ הֵחֵלּוּ לְהָכִין לָהֶם כְּלֵי גוֹלָה וְלַעֲזוֹב אֶת אֶרֶץ מוֹלַדְתָּם, מְקוֹם קִבְרוֹת אֲבוֹתֵיהֶם וּזְקֵנֵיהֶם. כַּסְפָּם וּזְהָבָם שֶׁרָכְשׁוּ לָהֶם בַּעֲמַל כַּפֵּיהֶם וּבַחֲרִיצוּתָם לֻקַּח מֵהֶם, וְאֶת מִקְצַת רְכוּשָׁם וְנַחֲלְאוֹתֵיהֶם הָיוּ אֲנוּסִים לִמְכֹּר בְּזוֹל, בְּשֶׁל קֹצֶר הָעֵת. הַנְּזִירִים רָאוּ בַיֵּאוּשׁ הַגָּדוֹל שֶׁתָּקַף עַל יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הַנִּדְהָמִים וַיָּחֵלּוּ לְפַתּוֹתָם בְּכָל מַאַמְצֵי כֹחָם, כִּי יִתְנַצְּרוּ וְיִשָּׁאֲרוּ בָאָרֶץ. אֲבָל דִּבְרֵי הַמַּדִּיחִים לֹא עָשׂוּ פְּרִי, וְהַגּוֹלִים נִשְׁבְּעוּ לְהִשָּׁאֵר נֶאֱמָנִים לְעַמָּם וּלְדָתוֹ. לִפְנֵי צֵאתָם נִפְרְדוּ יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה מֵעַל קִבְרוֹת אֲבוֹתָם, וּבְמֶשֶׁךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים הִרְעִידוּ יְלָלוֹת וּבְכִיּוֹת קוֹרְעוֹת לֵב אֶת חֲלַל בֵּית הַקְּבָרוֹת לַיְּהוּדִים שֶׁבְּאַסְפַּמְיָה. רַבִּים לָקְחוּ אִתָּם אֶת מַצְּבוֹת הַזִּכָּרוֹן מֵעַל קִבְרוֹת אֲהוּבֵיהֶם, פֶּן יְטַמְּאוּן יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַקַּנָּאִים, אוֹ כִּי הִפְקִידוּן בִּידֵי אֲחֵיהֶם לַצָּרָה – הָאֲנוּסִים.

לִפְנֵי הַגּוֹלִים הִקְדִּים לָצֵאת זְקַן רַבָּנֵי אַסְפַּמְיָה ר' יִצְחָק אֲבוּהַב וַיִּתְיַצֵּב בְּלִוְיַת אֲחָדִים מִגְּדוֹלֵי הַיְהוּדִים לִפְנֵי יוֹאַן הַשֵּׁנִי מֶלֶךְ פּוֹרְטוּגָל

לְהִתְחַנֵּן מִלְּפָנָיו כִּי יַרְשֶׁה לַגּוֹלִים לַעֲבוֹר דֶּרֶךְ אַרְצוֹ אוֹ לָגוּר שָׁם זְמַן־מָה. וּבַיּוֹם הַמַּר וְאֵבֶל כָּל עַמֵּנוּ, הוּא יוֹם הַתְּשִׁיעִי לְאָב—יָצְאוּ הַיְהוּדִים מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה בְּמִסְפַּר שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף אִישׁ וְאִשָּׁה, טַף וְזָקֵן.

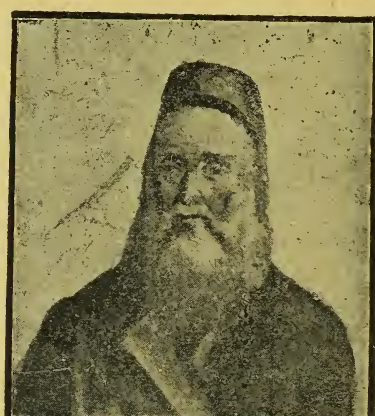
הַגּוֹלִים שָׂמוּ פְּנֵיהֶם אֶל אֲשֶׁר נְשָׂאוּם עֵינֵיהֶם. רַבִּים מֵהֶם אָבְדוּ בַדֶּרֶךְ מֵרֹב הַטִּלְטוּלִים וּבְחֳלָיִים רָעִים, וְהַנִּשְׁאָרִים לִפְלֵטָה מָצְאוּ לָהֶם מָנוֹס בְּאִיטַלְיָה, בְּתֻרְכִּיָּה וּבְאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית. דוֹן יִצְחָק אֲבַרְבְּנְאֵל מָאַס בִּגְדֻלָּתוֹ וּבְעָשְׁרוֹ, וַיֵּצֵא גַּם הוּא עִם בְּנֵי עַמּוֹ בְּרֹאשׁ מַחֲנֵה גּוֹלִים, שֶׁבִּקְשׁוּ לָהֶם מִפְלָט בְּנֵיאַפּוֹלוֹ. שָׁם עָלָה שֵׁנִית לִגְדֻלָּה, כִּי פֶרְדִינַנְד הָרִאשׁוֹן מֶלֶךְ הָאָרֶץ הִפְקִידָהוּ לְיוֹעֲצוֹ וּלְאִישׁ־סוֹדוֹ. בְּנֵיאַפּוֹלוֹ גָּמַר דוֹן יִצְחָק אֲבַרְבְּנְאֵל אֶת פֵּרוּשׁוֹ עַל אֲחָדִים מִסִּפְרֵי הַתַּנַ"ךְ, שֶׁהִתְחִיל עוֹד מִשֶּׁכְּבָר הַיָּמִים.

בְּפּוֹרְטוּגַלְיָה מָצְאוּ הַגּוֹלִים מִקְלָט זְמַנִּי בְּמִסְפַּר מְאַת אֶלֶף אִישׁ. כַּעֲבוֹר הַזְּמָן הַקָּבוּעַ הֵחֵלּוּ גַּם שָׁם הַקָּתוֹלִים לְעַנּוֹתָם וּלְפַתּוֹתָם בַּצַּר לָהֶם כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וְלַסּוֹף – הוּטְלָה גַּם עֲלֵיהֶם חוֹבַת גָּלוּת. רַבִּים מִיַּלְדֵי הָעִבְרִים נִלְקְחוּ אָז מִידֵי אֲבוֹתֵיהֶם וְנִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם; רַבִּים מִן הַגּוֹלִים נִמְכְּרוּ לַעֲבָדִים, וְהַנִּשְׁאָרִים נִמְלְטוּ מִפּוֹרְטוּגַל (א. ת"כז לחרבן) וַיָּנוּדוּ לְאִיטַלְיָה, לְתֻרְכִּיָּה וּלְאַפְרִיקָה. בֵּין גּוֹלֵי פּוֹרְטוּגַל הָיָה גַּם הַתּוֹכֵן הַמְפֻרְסָם וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ ר' אַבְרָהָם זְכוּתָא, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר "יוּחֲסִין". תְּלָאוֹת הַדֶּרֶךְ וְהַרְפַּתְקָאוֹת רַבּוֹת עָבְרוּ גַּם עַל הַגּוֹלִים הָאֵלֶּה: רַבִּים מֵהֶם מֵתוּ בַדֶּרֶךְ, רַבִּים נִשְׁבּוּ בִּידֵי שׁוֹדְדֵי הַיָּם, וְרַק מִקְצָתָם נִשְׁאֲרוּ לִפְלֵיטָה בְּאַרְצוֹת מִקְלָטָם.

כָּכָה אָבְדוּ מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּאַרְצוֹת אַסְפַּמְיָה, שֶׁהִתְקַיְּמוּ כִּמְעַט בְּמֶשֶׁךְ אֶלֶף שָׁנָה (מִימֵי שִׁלְטוֹן רוֹמָא). שְׂרִידֵי יְהוּדֵי סְפָרַד וּפוֹרְטוּגַל, הַנִּקְרָאִים עַד הַיּוֹם "סְפָרָדִים" וּ"פוֹרְטוּגִיזִים", נְפוֹצוּ לְכָל רוּחַ בְּאֵירוֹפָּה, אַסְיָה וְאַפְרִיקָה.

*) בֵּין גְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ וַחֲכָמָיו בַּדּוֹר הָאַחֲרוֹן בְּאַסְפַּמְיָה, שֶׁנֶּהֶרְגוּ בְּרַבִּים עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם אוֹ כִּי יָצְאוּ בַגּוֹלָה עִם בְּנֵי עַמָּם, רְאוּיִם לְהִזָּכֵר: הַתּוֹכֵן ר' יְהוּדָה אִבְּן וִירְגָא אִישׁ שִׁבִילְיָה, שֶׁנֶּאֱשַׁם בַּעֲוֹן הֲדָחַת הָאֲנוּסִים מֵעַל הַקָּתוֹלִיּוּת וַיִּשָּׂרֵף בְּמִשְׁפַּט הָאִינְקְוִיזִיצְיָה, ר' שְׁלֹמֹה בְּנוֹ, מְחַבֵּר קוֹרוֹת

עִנּוּיֵינוּ בְּאַסְפַּמְיָה בִּימֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה בְּסִפְרוֹ הַנּוֹדָע „שֵׁבֶט יְהוּדָה", הַתּוֹכֵן הַגָּדוֹל וּמַמְצִיא כּוֹכְבֵי הַלֶּכֶת – ר׳ יוֹסֵף וִיסִינוֹ, שֶׁהָיָה לְעֵזֶר לַתַּיָּר וַסְקָא דִּי גַמָּה בְּמַסְּעוֹתָיו וּבְתִיּוּר אֲרָצוֹת חֲדָשׁוֹת, ר׳ יִצְחָק בֶּן יוֹסֵף קַארוֹ וְר׳ לֵוִי בֶּן חָבִיב, שֶׁהָיוּ מִתְּחִלָּה אֲנוּסִים וְשָׁבוּ לְיַהֲדוּתָם וַיִּתְמַנּוּ לְרַבָּנִים בְּאֶרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, הָאָנוּס וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם ר׳ שְׁמוּאֵל אֻשְׁקְוֵ, וְעוֹד שָׂרִים, חֲכָמִים וְרַבָּנִים שֶׁעָמְדוּ עַל הַמִּשְׁמָר בְּהִמָּצֵא חֵלֶק גָּדוֹל מֵעַמֵּנוּ עַל עָבְרֵי פִּי פַחַת בִּימֵי הָרִשְׁעָה וְהַזָּדוֹן בְּאֶרֶץ הַדָּמִים – אַסְפַּמְיָה.

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַשִּׁשִּׁי.

הָאֲנוּסִים וְהַקְּדוֹשִׁים.

בְּעָבְרֵנוּ על פרטי הבלהות והשמדות בקורות עמנו. תתעורר בלי משים שאלת תמרורים אחת: מי היו אלה האנשים ששמו מסוה על פניהם והתראו כלפי חוץ לבני הדת הנוצרית ובסתר לבם התנגדו לה תכלית נגוד? העשו שקר בנפשם בהתחפשם בפני כל עם ועדה למאמינים בתורת האונגליון בשעה שכל ימי נשמתם היו קשורים בדת אבותם? — בכדי לענות על שאלה חשובה כזאת נחוץ לשים לב אל תנאי המקום והזמן שבהם נוצרו טפוסי האנוסים. העובדה שלא רק יחידים, אלא אלפי יהודים — שהיו למפלגה שלמה בעמנו — בחרו בדרך זו, מוכיחה: כי איזו שיטה קבועה היתה ליהודים הנסתרים האלה, ולא במקרה התנצרו ונשבעו ליהדות שבועת אמונים ולא בדרך גם נשארו לה נאמנים עד זיבולא בתריתא.

בכל יראת הכבוד שאנו רוחשים לקדושי עליון, שמסרו את נפשם על קדוש השם ומתו לאלפים ולרבבות בעד תורת היהדות, עלינו לכרע ברך לפני אלה אמיצי-הלב שהקריבו לה את קרבן נפשם גם בחייהם. להאשים את האנוסים בתרמית אי אפשר בשום אפן, כשם שלא נרשיע את האיש שנפל בידי רוצחים והוא מוליך אותם שולל בכדי להציל את נפשו. לאנוסים היתה איפוא תורת-מדות מיוחדת בנוגע לצורריהם ומנדיהם, ואנקת נפשם זו הקורעת לב בוקעת ועולה עד היום מתפלת „כל נדרי".

היהודים האלה — שמקרבם יצאו רבים מגדולי עמנו ומאורי הגולה — ראו במיתות אלפי הקדושים. שבלהות המות היו להם למשחק. ומות קדושים היה להם למשאת נפש ולנסיון אלהי, ודאגה כבדה מלאה את לבות הנשארים לפליטה: מי ישא את דגל היהדות אם כל העם, למקטניו ועד גדוליו, יערה את נפשו למות? ורעיון כביר עלה על לב היחידים השרידים: כי אנוסים הם לחיות בכדי להציל את היהדות מכליון חרוץ.

כן היתה דעת ר' מימון, שעת ידועה התחפש גם הוא ובני ביתו תחת מסוה אנוסים, ובדרך זו בחרו מתוך אנס גם רבים מגדולי עמנו באספמיה.

בעיני העם — השופט בצדק ובמישרים את מעשי כל בניו בכל דור ודור — הנם האנוסים בספר קרבנות הכלל לא פחות מהקדושים. וההבדל הוא רק בזה: כי האנוסים נקדשו בחייהם, והקדושים — במיתתם.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת:

הָרוּסִים, הַפּוֹלָנִים וְהַמּוֹנְגוֹלִים.

הָרוּסִים וְהַפּוֹלָנִים הִנָּם מִבְּנֵי שִׁבְטֵי הַסְּלָבִים, שֶׁיָּשְׁבוּ בְּאֵירָפָּה מִימֵי קֶדֶם וְעַד אֶמְצַע יְמֵי הַבֵּינַיִם נֶחְשְׁבוּ לְעוֹבְדֵי אֱלִילִים. שִׁבְטֵי הָרוּסִים יָשְׁבוּ אָז בְּאֵירָפָּה הַצְּפוֹנִית – הַמִּזְרָחִית עַל גְּדוֹת הַנְּחָלִים: וָלְגָה, דְּנֶפֶּר וְאֹקָה, וְרֵאשִׁית מַמְלַכְתָּם הָיְתָה, לְפִי הָאֲגָדָה, בַּמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית בַּעֲמַל בְּנֵי גֶזַע הַוָּרִיגִים, שֶׁבָּאוּ בְּמַשָּׂא וּמַתָּן תְּמִידִי עִם יְוָנֵי בִּיצַנְץ וַיִּירְשׁוּ מֵהֶם גַּם אֶת הַנּוֹצְרִיּוּת לְפִי רוּחַ הַכְּנֵסִיָּה הַמִּזְרָחִית. עַד הַמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית הִתְרַכְּזָה מֶמְשֶׁלֶת הָרוּסִים בִּשְׁנֵי מֶרְכָּזִים: בְּנוֹבְגוֹרוֹד וּבְקִיוֹב; בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית פֵּרְשׁוּ נְשִׂיאֵי הָרוּסִים: אִיגוֹר וּסְוְיָטוֹסְלַב אֶת שִׁלְטוֹנָם עַל יֶתֶר שִׁבְטֵי בְּנֵי גִזְעָם, שֶׁנִּכְנְסוּ כֻּלָּם לִרְשׁוּת נְסִיכוּת קִיוֹב. הִתְנַצְּרוּת הָרוּסִים בִּימֵי וְלַדִימִיר הַקָּדוֹשׁ לֹא קָשְׁרָה אֶת שִׁבְטֵיהֶם בְּקֶשֶׁר קַיָּם, וְהַמְּדָנִים שֶׁפָּרְצוּ בֵּין הַנְּסִיכִים עוֹד הוֹסִיפוּ לְהַחֲלִישׁ אֶת כֹּחָם וּלְשַׁעְבְּדָם אֶל שִׁבְטֵי הַתַּתָּרִים; וְגַם יְסוֹד נְסִיכוּת מוֹסְקְבָה בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה לֹא כּוֹנֵן לְאֹרֶךְ יָמִים אֶת מַעֲמָדָם.

הַפּוֹלָנִים יָשְׁבוּ בְּאֵירָפָּה הַדְּרוֹמִית – הַמַּעֲרָבִית, וְקִרְבָתָם אֶל עַמֵּי הַמַּעֲרָב הִנְחִילָתַם אֶת הַקָּתוֹלִיּוּת, רֵאשִׁית מַמְלַכְתָּם הָיְתָה עוֹד בַּמֵּאָה הַשִּׁשִּׁית בְּאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב, אוּלָם בְּעֶטְיָם שֶׁל הַפְּרוּסִים (הַגֶּרְמָנִים) נִדְחוּ מִשָּׁם וּפֵרְשׂוּ מֶמְשַׁלְתָּם בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח עַל גְּדוֹת הַוִּיסְלָה וְהַוַּרְטָה. מַמְלֶכֶת הַפּוֹלָנִים בִּימֵי הַבֵּינַיִם הִתְחַלְּקָה „לְפּוֹלַנְיָה הַגְּדוֹלָה" בִּגְבוּלוֹת פּוֹזְנָא וּלְ„פּוֹלַנְיָה הַקְּטַנָּה" עַל שְׂפַת הַוִּיסְלָה.

הַשְׁפָּעַת הַפּוֹלָנִים עַל קוֹרוֹת הָעַמִּים בִּימֵי הַבֵּינַיִם הָיְתָה רַבָּה מֵהַשְׁפָּעַת בְּנֵי גִזְעָם הָרוּסִים, וְגַם בְּמַצַּב הַשְׂכָּלָתָם עָלוּ עֲלֵיהֶם, אוּלָם פֵּרוּד הַלְּבָבוֹת בֵּין שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ („פָּנִים" „בְּנֵי הַשְּׁלַכְתָּה") הֵבִיאוּ אֶת הַמַּמְלָכָה הַחֲזָקָה הַזֹּאת לִידֵי רִפְיוֹן וְהִתְפּוֹרְרוּת לְטוֹבַת שִׁבְטֵי הַגֶּרְמָנִים („הַפְּרוּסִים").

הַתַּתָּרִים הֵם בְּנֵי הַגֶּזַע הַמּוֹנְגוֹלִי וּבַמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה הִפִּילוּ חִתִּיתָם עַל הַמֶּמְשָׁלוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת בְּאֵירָפָּה. גִּבּוֹרָם צִינְגִּיז – כַּהַן כָּבַשׁ אֶת מַרְבִּית אַרְצוֹת אַסְיָה הַתִּיכוֹנָה וְאֵירָפָּה, וּמַמְלֶכֶת הַתַּתָּרִים הִתְרַחֲבָה בִּשְׁנֵי חֶלְקֵי הַיַּבָּשָׁה הָאֵלּוּ. מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּאַרְצוֹת אַסְיָה וְאֵירָפָּה הֵיטַב הַרְבֵּה בִּימֵי שִׁלְטוֹן הַתַּתָּרִים, בְּנֵי הַדָּת הָאִישְׁלָמִית, וּבֵין גְּדוֹלֵי הַיְּהוּדִים בְּמַמְלַכְתָּם בִּגְבוּלוֹת פָּרַס הִצְטַיֵּן הָרוֹפֵא וְהֶחָכָם הַיְּהוּדִי – סַעַד עַבְדְאוּלָה, שֶׁעָלָה לִגְדֻלַּת שַׂר הַשָּׂרִים בִּימֵי הַכַּהַן אַרְגּוּן.

(נ. א. ליבושיצקי).

פֶּרֶק שְׁבִיעִי: הַיְהוּדִים בְּפוֹלַנְיָה וּבְרוּסְיָה.

(בְּעֶרֶךְ: א. ק"ל - א. ת"ל לַחֻרְבָּן; 1200 – 1500)

לח. **אֻכְלְסֵי הַיְהוּדִים בְּפוֹלַנְיָה.** מַרְבִּית גּוֹלֵי הַיְהוּדִים, שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לִפְלֵטָה מֵחֶרֶב נוֹסְעֵי הַצְּלָב וּמִמּוֹקְדֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה מָצְאוּ לָהֶם מִפְלָט בִּגְבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה וְלִיטָה שֶׁעַל גְּדוֹת הַוִּיסְלָה וְהַנְּיֶמַן. בְּיִחוּד נָהֲרוּ אֶל הַמְּדִינוֹת הַלָּלוּ נוֹדְדֵי עַמֵּנוּ מִגְּבוּלוֹת בִּיהֶם בִּימֵי מַסְּעֵי הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן (1089). מַלְכֵי פוֹלַנְיָה קִבְּלוּ בְרָצוֹן אֶת הַגֵּרִים, שֶׁהֶעֱשִׁירוּ אֶת אֶרֶץ מוֹשָׁבָם הַחֲדָשָׁה בַּחֲרִיצוּתָם הָרַבָּה בְּמִסְחָר וּבְאֻמָּנֻיּוֹת. נְסִיךְ קְרָקָא מְצִיסְלַב הֵגֵן עַל יְהוּדֵי אַרְצוֹ מִפְּנֵי נִכְלֵי הַכְּמָרִים, וּבְיָמָיו נִמְסְרָה גַּם הַצָּקַת הַמַּטְבֵּעוֹת לִידֵי הַיְהוּדִים, וּשְׁמוֹת הַנְּסִיכִים נִשְׁאֲרוּ עַל רַבּוֹת מֵהֶן לְזִכָּרוֹן בְּאוֹתִיּוֹת עִבְרִיּוֹת (רְאֵה פֶּרֶק א').

לִמּוּד הַתּוֹרָה לֹא נָפוֹץ בֵּין יְהוּדֵי פּוֹלִין בִּימֵי הַבֵּינַיִם, וּמַרְבִּית הַקְּהִלּוֹת הָיוּ קוֹרְאוֹת לְרַבָּנִים מֵאַרְצוֹת גֶּרְמַנְיָה הַסְּמוּכָה לְנַהֲלָן בְּעִנְיְנֵי הַדָּת.

מַצַּב יְהוּדֵי פוֹלַנְיָה הָיָה אֵיתָן בִּימֵי בּוֹלִיסְלַב הַצַּדִּיק, נְסִיךְ קַאלִישׁ. בִּשְׁנַת 1264 נָתַן הַנָּסִיךְ הַיָּשָׁר הַזֶּה לִיהוּדֵי מְדִינָתוֹ חֻקִּים צַדִּיקִים וּזְכֻיּוֹת אֶזְרָח מְיֻחָדוֹת, שֶׁגּוֹנְנוּ עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי זְדוֹן צוֹרְרֵיהֶם. מַאֲמַר בּוֹלִיסְלַב נֶחֱלַק לְעֶשְׂרִים וְשֶׁבַע סְעִיפִים, הַמְּכִילִים מִשְׁפְּטֵי יֹשֶׁר וָצֶדֶק בְּדִין וּדְבָרִים שֶׁבֵּין יְהוּדִים וּבֵין שְׁכֵנֵיהֶם הַנּוֹצְרִים. לְפִי מִצְוַת הַמֶּלֶךְ הַצַּדִּיק הַזֶּה אָסוּר הָיָה, לְמָשָׁל, לְחַיֵּב יְהוּדִי עַל פִּי עֵד נוֹצְרִי; אָסוּר הָיָה לִגְזוֹל אֶת יַלְדֵי הַיְהוּדִים וּלְטַבְּלָם; הֲפָצַת עֲלִילַת־הַדָּם נֶאֶסְרָה בְּעֹנֶשׁ חָמוּר.

הַזְּכֻיּוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לִיהוּדֵי פוֹלַנְיָה עוֹרְרוּ נֶגְדָּם אֶת קֶצֶף אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית, וַאֲסֵפַת הַכְּמָרִים (בִּשְׁנַת 1266) הֵחֵלָּה לִבְנוֹת חַיִץ בֵּין הַיְהוּדִים וּבֵין יֶתֶר הַתּוֹשָׁבִים, וְגַם גְּזֵרוֹת קָשׁוֹת גָּזְרָה עֲלֵיהֶם, מֵעֵין חֻקֵּי הַקָּלוֹן בְּאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב. לַקָּתוֹלִים אָסְרָה הַכְּנֵסִיָּה: לִסְמוֹךְ עִם יְהוּדִים אֶל שֻׁלְחָן

אֶחָד, לִשְׂמוֹחַ אִתָּם בְּשִׂמְחוֹתֵיהֶם אוֹ גַם לִקְנוֹת צָרְכֵי מַכֹּלֶת בַּחֲנֻיּוֹתֵיהֶם; אַךְ גְּזֵרוֹת הַכְּנֵסִיָּה נִשְׁאֲרוּ בְּרֻבָּן עַל הַגִּלָּיוֹן, כִּי מַלְכֵי פּוֹלִין הַיְשָׁרִים לֹא שָׂמוּ לֵב לְקַנָּאוּת כֹּהֲנֵיהֶם וְהֵנִיאוּ בַּעֲדָם לְהָצֵר לַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַרְצָם.

לט. יְמֵי קַזִימִיר הַגָּדוֹל וּוִיטֹלְד הַלִּיטָאִי. מְצוּקוֹת יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה בַּמֵּאָה הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה הֵנִידוּ שֵׁנִית רִבְבוֹת גּוֹלִים יְהוּדִים אֶל גְּבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה. בָּעֵת הַהִיא רָבְתָה מְאֹד גְּדֻלַּת פּוֹלִין, בְּיִחוּד בִּימֵי מַלְכָּהּ קַזִימִיר הַגָּדוֹל (1333—1370) מִבֵּית הַפְּיַסְטִים. הַמֶּלֶךְ הֶחָכָם הַזֶּה דָּאַג לִשְׁלוֹם כָּל נְתִינָיו, הֵיטִיב אֶת מַצַּב הָאִכָּרִים בְּאַרְצוֹ וְלַיְהוּדִים, שֶׁעָמְלוּ בַּהֲפָצַת סְחַר הָאָרֶץ, הִתְיַחֵס בְּרָצוֹן רָב. בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית לְמָלְכוֹ אִשֵּׁר אֶת הַזְּכֻיּוֹת שֶׁנָּתַן לָהֶם בּוֹלֶסְלַב הַצַּדִּיק, וּבְיָמָיו נֶחְשְׁבוּ יְהוּדֵי פּוֹלִין לְאֶזְרָחִים גְּמוּרִים. קַזִימִיר הַגָּדוֹל דָּאַג גַּם לִשְׁלוֹם קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים, וַיְצַו עַל שׁוֹפְטֵי הֶעָרִים לְהִתְחַשֵּׁב בְּפִסְקֵי דִינֵיהֶם שֶׁבֵּין יְהוּדִים וְקַתּוֹלִים—עִם דֵּעוֹת רַב הַקְּהִלָּה אוֹ פַּרְנָסֶיהָ. לְהוֹצִיא אֶת פְּסַק הַדִּין לְפֹעַל הוּשַׂם לִפְעָמִים גַּם עַל שַׁמַּשׁ בֵּית הַכְּנֶסֶת, וּלְאַט־לְאַט הִתְכּוֹנֵן מֵאָז בְּחַיֵּי הַיְהוּדִים שִׁלְטוֹן הַ„קָּהָל", שֶׁהַשְׁפָּעָתוֹ גָּדְלָה מְאֹד בְּמֶשֶׁךְ דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים.

בָּעֵת הַהִיא נוֹסַד יִשּׁוּב יְהוּדִים גַּם בִּלְבוֹב, בִּירַת גָּלִיצְיָה („רוּסְיָה הָאֲדֻמָּה"), שֶׁנּוֹסְפָה אָז עַל גְּבוּל מַמְלֶכֶת פּוֹלִין, וְקַזִימִיר הַגָּדוֹל הִרְשָׁה לַיְהוּדִים לְהִשָּׁפֵט בְּבֵית־דִּין שֶׁלָּהֶם, כְּלְיֶתֶר הָעַמִּים, יוֹשְׁבֵי הַמְּדִינָה הַזֹּאת.

הָאַגָּדָה מַרְבָּה לְסַפֵּר בְּשֶׁבַח אֲהוּבָתוֹ הַיְהוּדִית שֶׁל קַזִימִיר הַגָּדוֹל וּשְׁמָהּ אֶסְתֵּר, שֶׁיָּלְדָה לוֹ שְׁתֵּי בָנוֹת וְנִתְחַנְּכוּ עַל יָדָהּ בְּרוּחַ הַיַּהֲדוּת וּשְׁנֵי בָנִים, שֶׁגֻּדְּלוּ בְּדַת הַקַּתּוֹלִית וּמִקֵּץ יָמִים הָיוּ לַאֲבוֹת מִשְׁפָּחוֹת אֲצִילִים מְפֻרְסָמוֹת בְּקֶרֶב עַם הַפּוֹלָנִים.

אַחֲרֵי מוֹת קַזִימִיר הַגָּדוֹל עָלָה עַל כִּסֵּא פּוֹלִין לוּדְבִיק מֶלֶךְ אוּנְגַרְיָה. בְּיָמָיו הוּרַע מַצַּב הַיְהוּדִים בְּפוֹלִין, כִּי קַנֹּא קִנֵּא הַמֶּלֶךְ הַזֶּה לַדָּת הַקַּתּוֹלִית כְּיֶתֶר מַלְכֵי הַמַּעֲרָב. אֲבָל מֶמְשַׁלְתּוֹ לֹא נִמְשְׁכָה, וּבְמוֹתוֹ יָרְשָׁה אֶת כִּסְאוֹ יַדְוִיגָה בִתּוֹ, שֶׁנִּשְּׂאָה לְוְלַדִּיסְלַב יַגִילוֹ נְסִיךְ מְדִינַת לִיטָה, וּמֵאָז נֶחְשְׁבוּ שְׁתֵּי הַמְּדִינוֹת: פּוֹלִין וְלִיטָה—לְמַמְלָכָה אֶחָת (1333).

בִּמְדִינַת לִיטָה – שֶׁקִּבְּלָה אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית רַק בַּמֵּאָה הָאַרְבַּע

עֶשְׂרֵה – יָשְׁבוּ הַיְּהוּדִים מִימֵי קֶדֶם, וּבְאַחֲרִית יְמֵי הַבֵּינַיִם נוֹדְעוּ בְּיֶתֶר קְהִלּוֹתֵיהֶם בֶּעָרִים: בְּרִיסְק, הוֹרָדְנָה, טְרוֹקִי וְלוּצְק, נְצִיב לִיטָה, שֶׁמָּשַׁל בָּהּ בְּשֵׁם מֶלֶךְ פּוֹלִין, הָלַךְ בְּעִקְבוֹת בּוֹלִיסְלַב וְקַזִימִיר הַגָּדוֹל, וַיִּתֵּן לִיהוּדֵי אַרְצוֹ הֲנָחוֹת וּזְכֻיּוֹת אֶזְרָח, וְהַנְהָגָה חָפְשִׁית בְּכָל עִנְיְנֵי קְהִלּוֹתֵיהֶם.

יְהוּדֵי פּוֹלִין עָסְקוּ לֹא רַק בְּמִסְחָר וּבְאֻמָּנִיּוֹת, כִּי אִם גַּם בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה, וַאֲחָדִים מֵהֶם הָיוּ חוֹכְרִים מֵאֵת הַנְּסִיכִים אֶת מִסֵּי הַמְּדִינָה וְיֶתֶר הַכְנָסוֹתֶיהָ, וַאֲחֻזּוֹת רַבּוֹת הָיוּ לָהֶם לְמִקְנָה.

מ. **יְהוּדֵי פּוֹלִין בִּימֵי הַיַּגִילוֹנִים.** בִּימֵי וְלַדִיסְלַב אֲבִי מַלְכֵי פּוֹלִין לְבֵית יַגִילוֹ, גָּדְלָה בְּשִׁלְטוֹן הָאָרֶץ הַשְׁפָּעַת הַכְּמָרִים הַקַּנָּאִים, וּגְזֵרוֹת רָעוֹת נֶגֶד הַיְּהוּדִים וַעֲלִילוֹת הַדָּם הָיוּ גַּם שָׁם לְמִקְרֵי הַיּוֹם. בָּעִיר פּוֹזְנָא נִפּוֹצָה שְׁמוּעַת שֶׁקֶר, כִּי הַיְּהוּדִים הֵסִיתוּ אֶת אַחַת הָאִכָּרוֹת לִגְנוֹב שָׁלֹשׁ חַלּוֹת „מִלֶּחֶם הַקֹּדֶשׁ" וּלְהוֹצִיא בְּכִשּׁוּף מִתּוֹכָן טִפּוֹת דָּם, וּשְׁלֹשָׁה עָשָׂר אִישׁ מֵחֲשׁוּבֵי קְהִלַּת הַיְּהוּדִים עִם רַב הָעֵדָה בְּרֹאשָׁם הוּמְתוּ אָז בִּשְׂרֵפָה.

* עֲלִילוֹת הַדָּם פָּרְצוּ בַּיָּמִים הָהֵם גַּם בְּיֶתֶר עָרֵי פּוֹלִין. בְּקְרָקָא, בִּירַת פּוֹלַנְיָה בָּעֵת הַהִיא, הֶעֱלִיל כֹּמֶר אֶחָד עַל יְהוּדֵי הָעִיר כִּי רָצְחוּ יֶלֶד נוֹצְרִי, וְהֶהָמוֹן הַפָּרוּעַ הִתְנַפֵּל עֲלֵיהֶם וַיִּפְרַע בָּהֶם פְּרָעוֹת. הַיְּהוּדִים נִסּוּ לְהִתְבַּצֵּר בְּמִגְדַּל הָעִיר וְלַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם, אַךְ הַרְבֵּה לֹא יָכְלוּ לְהִלָּחֵם בְּצוֹרְרֵיהֶם הָרַבִּים וְהָעֲצוּמִים מֵהֶם, וַיִּפְּלוּ בִּידֵיהֶם. בָּעֵת הַהִיא תָּכְפוּ הַמְּבוּכוֹת בְּתוֹךְ מַחֲנֵה הַקָּתוֹלִים בִּמְדִינַת בִּיהֶם, בְּשֶׁל הַכֹּמֶר יוֹאַן הוּס אֲשֶׁר מָרַד בַּכְּנֵסִיָּה הָרוֹמָאִית וַיִּדְרֹשׁ תִּקּוּנִים בַּדָּת. בִּפְקוּדַת הָאַפִּיפְיוֹר מַרְטִין הַחֲמִישִׁי נִקְרְאָה גַּם בְּפוֹלִין אֲסֵפַת כְּמָרִים לְהִתְיָעֵץ בַּמֶּה לְהָגֵן עַל קִיּוּם הַקָּתוֹלִיּוּת מִפְּנֵי רוּחוֹת הַכְּפִירָה, וּבֵין יֶתֶר הַחֻקִּים נֶגֶד הַכּוֹפְרִים נִגְזְרוּ מִטַּעַם הַכְּנֵסִיָּה הַהִיא גְזֵרוֹת מַחְפִּירוֹת גַּם נֶגֶד הַיְּהוּדִים.

מַצַּב יְהוּדֵי פּוֹלִין הוּטַב רַק בִּימֵי קַזִימִיר הָרְבִיעִי (1447—1497). בָּעֵת הַהִיא פָּרְצָה תַבְעֵרָה בְּפוֹזְנָא וְאָכְלָה אֶת כָּל בָּתֵּי הָעִיר, וּבְתוֹכָם גַּם אֶת בָּתֵּי הַיְּהוּדִים. כְּתָב הַדָּת שֶׁל קַזִימִיר הַגָּדוֹל בִּדְבַר זְכֻיּוֹת הַיְּהוּדִים אָבַד בְּתוֹךְ הָאֵשׁ. וַיְבַקְשׁוּ יְהוּדֵי פּוֹזְנָא אֶת קַזִימִיר הָרְבִיעִי,

שֶׁנִּמְשַׁח אָז לְמֶלֶךְ בְּפּוֹזְנָא, כִּי יְחַדֵּשׁ אֶת זְכֻיּוֹתֵיהֶם. הַמֶּלֶךְ מִלֵּא אֶת בַּקָּשַׁת הַיְּהוּדִים וַיּוֹצֵא מַאֲמַר מְיֻחָד לְטוֹבַת הַיְּהוּדִים וּלְאִסּוּר זְכֻיּוֹתֵיהֶם. „חֶפְצִי הוּא – אוֹמֵר קַזִימִיר הָרְבִיעִי בִּכְתָב־הַדָּת – כִּי הַיְּהוּדִים הַמּוֹעִילִים לְמַמְלַכְתִּי יִמְצְאוּ בָהּ נִחוּמִים וּמַרְגּוֹעַ". פְּקֻדַּת קַזִימִיר הֶעֱלְתָה עָלָיו אֶת חֲמַת אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית, וְאַחֲרֵי הִתְנַגְּשׁוּת מְמֻשָּׁכָה הֻכְרַח הַמֶּלֶךְ לְהִכָּנַע לִרְצוֹן הַכְּמָרִים וּלְבַטֵּל הַרְבֵּה מִזְּכֻיּוֹת הַיְּהוּדִים בְּפּוֹלִין (1454).

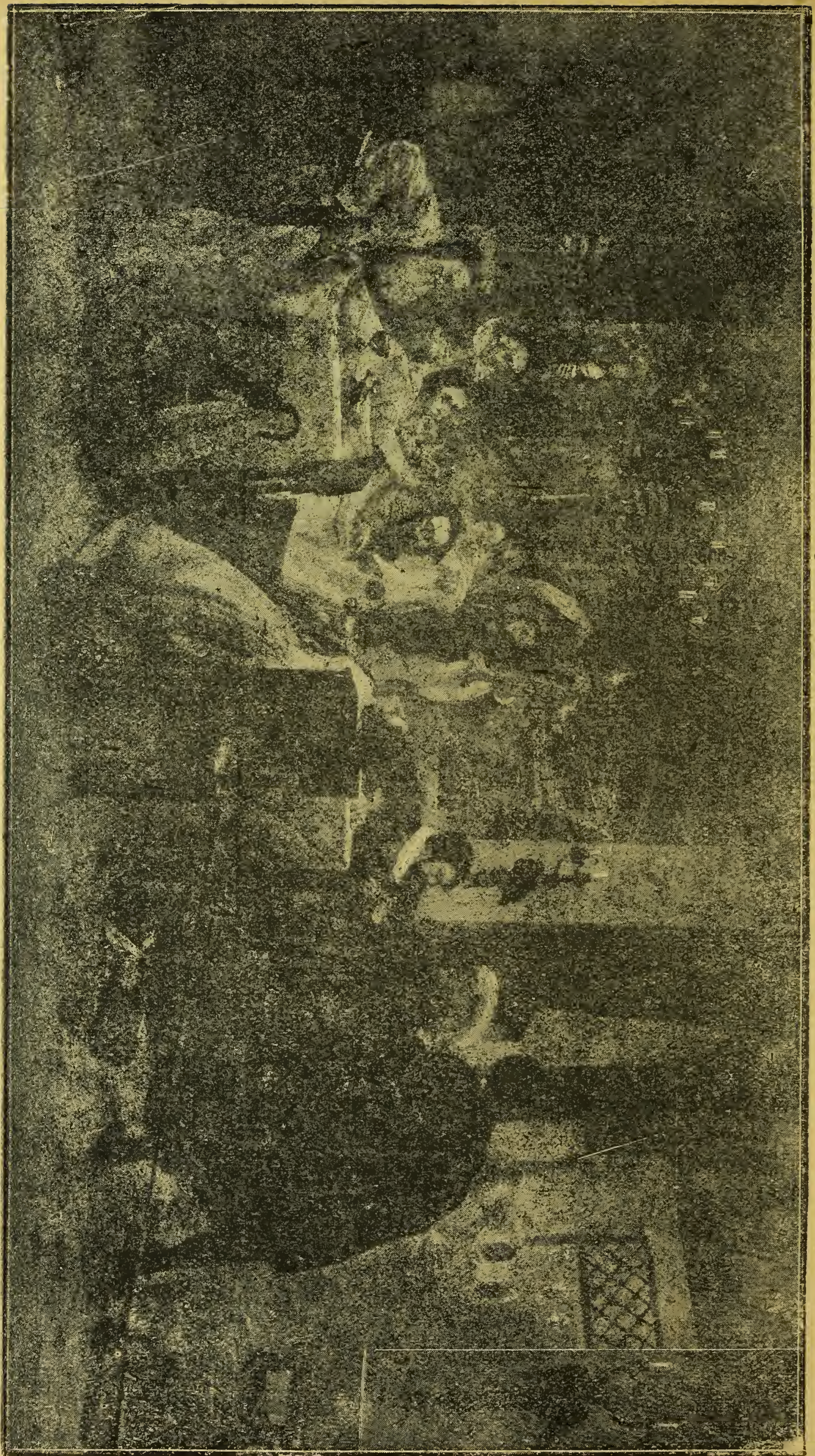
בִּימֵי יוֹאַן־אַלְבְּרֶכְט, מְמַלֵּא מְקוֹמוֹ שֶׁל קַזִימִיר הָרְבִיעִי, הֵחֵלּוּ שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ לְהַקְצִיעַ שְׁכוּנוֹת מְיֻחָדוֹת לְשִׁבְתָּם. בִּשְׁנַת 1494 פָּרְצָה תַבְעֵרָה בְּקְרָקָא, וְהָאֲסַפְסוּף מָצָא לוֹ אָז שְׁעַת־כֹּשֶׁר לָבוֹז אֶת בָּתֵּי הַיְּהוּדִים. לְפִיכָךְ צִוָּה הַמֶּלֶךְ, כִּי יְהוּדֵי קְרָקָא, שֶׁיָּשְׁבוּ נְפוֹצִים בִּרְחוֹבוֹת הָעִיר, יִתְיַשְּׁבוּ יַחַד בַּפַּרְוָר קַזִימֶרְשׁ, בִּכְדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהָגֵן עַל נַפְשָׁם מִפְּנֵי הֶהָמוֹן; וּמֵאָז הָיָה הַפַּרְוָר הַזֶּה לְעִיר שֶׁל יְהוּדִים סְגוּרָה וּמְסֻגָּרָה מִבַּיִת וּמִחוּץ, וְנִבְדֶּלֶת מִיֶּתֶר הָעוֹלָם בְּחוֹמַת הַגֵּיטוֹ.

בַּיָּמִים הָהֵם הֵחֵלּוּ הָרְדִיפוֹת גַּם עַל יְהוּדֵי לִיטָה. הַנָּסִיךְ אֲלֶכְּסַנְדֶר, אֲחִי יוֹאַן־אַלְבְּרֶכְט, הוֹצִיא פְּקֻדָּה בִּשְׁנַת 1495, כִּי כָל יְהוּדֵי לִיטָה יְגֹרְשׁוּ מִגְּבוּל הָאָרֶץ, וְנִכְסֵיהֶם שֶׁבִּסְבִיבוֹת הוֹרְדְנָא, בְּרִיסְק, לוּצְק וּטְרוֹקִי – יָחֳרְמוּ לְאוֹצַר הַנָּסִיךְ. גּוֹלֵי לִיטָה הִתְיַשְּׁבוּ אָז בִּגְבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה; אַךְ מִקֵּץ יָמִים עָלָה עַל כִּסֵּא פּוֹלִין הַנָּסִיךְ אֲלֶכְּסַנְדֶר, וַיַּרְשֶׁה לַיְּהוּדִים לָשׁוּב אֶל אֲחֻזּוֹתֵיהֶם שֶׁבְּלִיטָה, וְנִכְסֵיהֶם הוּשְׁבוּ לָהֶם. אֻכְלְסֵי הַיְּהוּדִים בְּפּוֹלִין וּבְלִיטָה מֵאָז הָלַךְ וָרָב, וּבַחֲרִיצוּתָם בְּעִנְיְנֵי הַמִּסְחָר הֵבִיאוּ תוֹעֶלֶת מְרֻבָּה לְאֶרֶץ מוֹשָׁבָם.

מא. **הַיְּהוּדִים בִּנְסִיכוּת מוֹסְקְבָא.** וּבְעֵת שֶׁמְּדִינוֹת פּוֹלִין הָיוּ פְּתוּחוֹת לָרְוָחָה לְנוֹדְדֵי הַיְּהוּדִים מֵאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב, הָיְתָה אַדְמַת רוּסִיָּה הַסְּמוּכָה כִּמְעַט סְגוּרָה וּמְסֻגָּרָה בִּפְנֵיהֶם. בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה נִכְבְּשׁוּ מְדִינוֹת רוּסִיָּה בִּידֵי אֶחָד מִשֵּׁבֶט הַמּוֹנְגוֹלִים – הַתָּתָרִים, וּמֵאָז נוֹדְעוּ רַק הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הַדָּרוֹם שֶׁעַל גְּדוֹת יָם הַשָּׁחוֹר וּבִגְבוּלוֹת קְרִים. תַּחַת שִׁלְטוֹן הַכֹּהֲנִים הַתָּתָרִים יָשְׁבוּ שָׁם הַיְּהוּדִים בֶּטַח, וְהִצְטַיְּנוּ בַּחֲרִיצוּתָם הָרַבָּה בִּסְחַר הָעַמִּים.

עִקְבוֹת הַיְהוּדִים בִּנְסִיכוּת מוֹסְקְבָא נִכְּרוּ רַק בְּסוֹף הַמֵּאָה הַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה, כְּשֶׁמְּדִינוֹתֶיהָ הִתְאַחֲדוּ תַּחַת שִׁלְטוֹן הַנָּסִיךְ אִיבַן הַשְּׁלִישִׁי. וִיהוּדֵי לִיטָה וּקְרִים וְאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב הֵחֵלּוּ לָבוֹא גַּם בִּגְבוּלוֹת הַמַּמְלָכָה הַזֹּאת. הָאַגָּדָה מְסַפֶּרֶת כִּי בָּעֵת הַהִיא (1470) בָּא מִקִּיוֹב לְנָבְגָרָד הַיְּהוּדִי הַמְלֻמָּד ר׳ זְכַרְיָה, שֶׁהֵחֵל לְהָפִיץ אֶת תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת בֵּין רָאשֵׁי הַכְּנֵסִיָּה הַפְּרַבוֹסְלַבִית (הַיְוָנִית), וַאֲחָדִים מִכֹּהֲנֵי הַמָּקוֹם הִתְיַהֲדוּ. שְׁנַיִם מֵהַכֹּהֲנִים הַמִּתְיַהֲדִים בָּאוּ לְמוֹסְקְבָא וְהֵחֵלּוּ לְהָפִיץ אֶת תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת בֵּין הָרוּסִים. רֹאשׁ הַהֶגְמוֹנִים בְּנָבְגָרָד שָׂם לֵב לַסַּכָּנָה הַנִּשְׁקֶפֶת לַנּוֹצְרִיּוּת מֵהִתְפַּשְּׁטוּת „הַכְּפִירָה הַיְּהוּדִית״, וּמִטַּעַם הַכְּנֵסִיָּה וְהַמֶּלֶךְ נִדּוֹנוּ רָאשֵׁי הַדָּת הַזֹּאת לִשְׂרֵפָה וְתַלְמִידֵיהֶם הָשְׁלְכוּ אֶל בָּתֵּי כֶלֶא אוֹ אֶל בָּתֵּי נְזִירִים.

מְסֹרֶת הָעָם מְסַפֶּרֶת עַל עוֹד מִקְרֶה אֶחָד, שֶׁגָּרַם לְהַרְחָקַת הַיְּהוּדִים מִנְּסִיכוּת מוֹסְקְבָא. בַּחֲצַר הַנָּסִיךְ אִיבַן הַשְּׁלִישִׁי הָיָה רוֹפֵא יְהוּדִי, יְלִיד וְנִיצִיָּה, וּשְׁמוֹ לִיאוֹן. פַּעַם חָלָה בְּכוֹר הַנָּסִיךְ, וְהָרוֹפֵא הִבְטִיחַ עַל דִּבְרָתוֹ כִּי הַחוֹלֶה יָקוּם מֵחָלְיוֹ הַקָּשֶׁה. אוּלָם הַנַּעַר מֵת, וְהָרוֹפֵא הַיְּהוּדִי הוּמַת בְּמִצְוַת אֲדוֹנוֹ. הַמִּקְרֶה הַזֶּה וּפַחַד הַ„כְּפִירָה״ עוֹרְרוּ בְּלֵב אַנְשֵׁי מוֹסְקְבָא חֲשָׁדִים וֶאֱמוּנוֹת טְפֵלוֹת נֶגֶד הַיְּהוּדִים, וְשַׁעֲרֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת נִסְגְּרוּ מֵאָז בִּפְנֵיהֶם.

ממשלת הערבים
אחוזות מחמד
כבוש הערבים עד 680
הכבושים אחר 680
קורדבה
רומי
קרתגה
קיירואן
אלכסנדריה
קאיר
דמשק
ירושלים
פרת
בגדד
מדינה
מקה
מנסוריה
דונאי
דניפר
וולגא

תֹּכֶן מְפֹרָט שֶׁל הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי.